Beschryvinge van het magtig Koningryk Krinke Kesmes

Hendrik Smeeks

editie P.J. Buijnsters

bron
Hendrik Smeeks, *Beschryvinge van het magtig Koningryk Krinke Kesmes* (ed. P.J. Buijnsters). W.J. Thieme & Cie, Zutphen z.j. [1976]

Inleiding

1. Het onbekende Zuidland

Op 29 april 1974 werd bij Mak van Waay te Amsterdam een grote hoeveelheid munten en gebruiksvoorwerpen geveild,[1)] afkomstig uit de pas ontdekte wrakken van vier schepen der Vereenigde Oost-Indische Compagnie. Dergelijke vondsten zijn allesbehalve zeldzaam, al was de kwaliteit ditmaal wel bijzonder goed. Meer nog dan de oude reisbeschrijvingen getuigen zulke uit de oceaan opgeviste restanten van de risiko's waaraan onze 17e-eeuwse zeevaarders zich blootstelden. Maar die gevaren zetten geen rem op de ondernemingslust. Omstreeks 1650, als de V.O.C. haar grootste expansie bereikt, dirigeert zij een vloot van 200 schepen met bijna 15.000 opvarenden. Een stortvloed van dikwijls fraai verluchte reisjournalen houdt de thuisblijvers van alles op de hoogte.[2)]

Die nederlandse expedities waren niet als de spaanse of portugese een staatszaak, mede bedoeld ter verbreiding van het rooms-katholieke geloof en ter vergroting van de koninklijke macht. De V.O.C. was een particuliere handelsonderneming met uitsluitend winstoogmerk. Slechts een enkele maal bespeurt men bij onze 17e-eeuwse reisondernemers iets van wetenschappelijke aandrang. Zulk een uitzondering was de Amsterdamse burgemeester en bewindhebber der V.O.C, Mr. Nicolaas Witsen (1641-1717).[3)] In zijn jonge jaren had hij zelf een reis door aziatisch Rusland gemaakt en daarvan in zijn *Noord en Oost Tartarye* (Amsterdam 1692)[4)] het eerste grondige verslag uitgebracht. Maar ook stimuleerde hij

1) Catalogus Mak van Waay, nr. 227.
2) Een bibliografisch overzicht van alle gedrukte nederlandse reisverslagen vindt men in P.A. Tiele, *Nederlandsche bibliographie van land- en volkenkunde,* Amsterdam 1884 (reprint ald. 1966; voortaan geciteerd: Tiele). De belangrijkste oude journaals zijn gepubliceerd in de reeks *Werken uitgegeven door de Linschoten-Vereeniging,* dl. 1-74, 's-Gravenhage 1909-1972. Over de V.O.C. bestaat een uitgebreide literatuur. Onontbeerlijk zijn nog altijd: François Valentijn, *Oud en nieuw Oost-Indiën,* 5 dln., Dordrecht 1724-1726; J.K.J. de Jonge, *De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië,* 13 dln., 's-Gravenhage 1862-1888; Pieter van Dam, *Beschrijvinge van de Oostindische Compagnie,* uitgegeven door F.W. Stapel, 8 dln., 's-Gravenhage 1927-1954 (R.G.P., gr. serie, nr. 63, 68, 74, 75, 76, 83, 87, 96).
3) Zie J.F. Gebhard Jr., *Het leven van Mr. Nicolaas Cornelisz. Witsen,* 2 dln., Utrecht 1881-1882.
4) Tiele, nr. 1223.

pogingen van anderen om een nog mysterieuzer gebied in kaart te brengen: het onbekende Zuidland.

Het geheimzinnige Zuidland of *Terra Australis Incognita,* zoals het op oude kaarten meestal staat aangeduid, werd met min of meer zekerheid bezuiden Amerika, Afrika en Azië gesitueerd. Dat er zoiets als een derde continent om de zuidpool moest liggen, vergelijkbaar met het noordelijk vasteland, leek een aanvaardbare hypothese. Alleen zò kon, meende men, de aardbol zijn evenwicht bewaren. Het was bovendien een onderstelling met een eerbiedwaardige, tot in de klassieke oudheid reikende traditie.[5)] Dit Zuidland nu lokte om zijn vermeende rijkdommen reeds sedert de 16e eeuw tot nadere verkenning uit. Echter de verre afstand en de grillige kustlijnen van het gebied in kwestie bemoeilijkten het avontuur. Men wist eigenlijk niet eens of het Zuidland uit een geheel van eilanden bestond dan wel één groot continent vormde. Met name de west-kustlijn bleef lang onduidelijk.

Het zou verkeerd zijn om dit mythische Zuidland zonder meer gelijk te stellen aan het ons bekende Austalië ook al zullen wij gemakshalve beide namen naast elkaar gebruiken.[6)] Die twee verhouden zich echter tot elkaar als uitgestrekt land van de verbeelding tegenover de zoveel beperktere realiteit. Pas in 1772 heeft de engelsman James Cook een definitief einde gemaakt aan de idee-fixe van het Zuidland, doordat hij het territoir van het tegenwoordige Australië precies afbakende.

Het nederlandse aandeel in de ontdekking van Australië is niet gering geweest.[7)] Waren de zuid-oost- en oostkusten al eerder door spanjaarden en engelsen verkend, de exploratie van de west- en zuidkust in de 17e

5) Zie A. Rainaud, *Le continent austral, hypothèses et découvertes,* Paris 1893.

6) E. von der Mühll heeft in zijn *Denis Veiras et son Histoire des Sévarambes,* Paris 1938, p. 42-43, daartegen reeds terecht gewaarschuwd. Zijn opmerking: ‘c'est dans ces terres, en majeure partie chimériques, et non pas en Australie, que Veiras a situé son utopie’ geldt precies zo voor Smeeks' Magtig Koningryk Krinke Kesmes.

7) Hierover: P.A. Leupe, *De reizen der Nederlanders naar het Zuidland of Nieuw-Holland, in de 17e en 18e eeuw,* Amsterdam 1868, en vooral J.E. Heeres, *Het aandeel der Nederlanders in de ontdekking van Australië 1606-1765,* Leiden-Londen 1899, waarop mijn historisch exposé voornamelijk berust. Verder F.E. baron Mulert's inleiding op het in noot 13 genoemde boek *De reis van Mr. Jacob Roggeveen,* en F.W. Stapel, *De Oostindische Compagnie en Australië,* 2e druk, Amsterdam 1943. Een contemporaine bron voor de Zuidland-queeste was: A. Montanus, *De nieuwe en onbekende wereld: of beschryving van America en 't Zuid-land,* Amsterdam 1671 (Tiele 763).

eeuw was het werk van hollanders. Zo bezeilde Dirk Hartogs in 1616 met het schip De Eendracht voor het eerst een deel van Australië's westkust, welk gedeelte sindsdien als Eendrachtsland bekend stond. Verreweg het meest beroemd bleef de tocht van Abel Tasman in 1642-1644 naar dezelfde westkust, hetgeen leidde tot de ontdekking van het tegenwoordige Tasmanië. Vóór Tasman waren de nederlandse ontdekkingen van het Zuidland merendeels van toevallige aard: ongezocht avontuur van een uit de koers geslagen Oostinjevaarder. Naderhand gaat de V.O.C. opzettelijk initiatieven in die richting ontwikkelen. De mogelijkheid van een kortere, veiliger route naar Indië, vooral ook de vermoede rijkdom van het zuidland zette Heeren-Zeventien hiertoe aan. Maar de moeilijkheden bleken legio.

In de jaren 1671-1676 beijverde de zeeuwse kaartenmaker Arend Roggeveen (vader van de bekende Jacob Roggeveen) zich tevergeefs om een expeditie naar het Zuidland uitgestuurd te krijgen. Ook de engelsen waren om meer dan een reden in de Terra Australis Incognita geïnteresseerd. De ex-boekanier William Dampier[8)] leidde in 1698 een belangrijke expeditie langs de noordwestkust, zonder echter diep in het land zelf door te dringen. Hierin slaagde evenmin onze landgenoot Willem de Vlamingh, die in 1696/1697 met zijn schepen De Geelvink, De Nyptang en Het Wezeltje het nog onbekende stuk van de westkust verkende. Zowel van de reizen van Dampier als van die van de Vlamingh verscheen een gedrukt verslag.[9)]

8) William Dampier (1652-1715), engels zeevaarder; sloot zich in 1679 aan bij een groep boekaniers die de spaanse koloniën onveilig maakten. Dampier's bijzondere belangstelling ging uit naar de hydrografie en pilotage waarover hij zijn gehele leven aantekeningen verzamelde. Zie *Dictionary of National Biography V,* p. 452-457; C. Wilkinson, *Dampier, explorer & buccaneer,* New York 1929; J.C. Shipman, *William Dampier, seaman-scientist,* Lawrence, Kansas, 1962.

9) Van Dampier verscheen: *A new voyage round the world,* London 1697; *Voyages and descriptions,* London 1699; *Voyage to New Holland in the year 1699,* 2 dln., London 1703-1709; in nederl. vert. door W. Sewel: *Nieuwe reystogt rondom de werrelt,* 3 dln., 's-Gravenhage, Abraham de Hondt, 1698-1704 (=Tiele, nr. 290). Het journaal van De Geelvink, door schipper-commandeur De Vlamingh zelf onderweg geschreven, berust in ARA (Eerste afdeling, K.A. 1675). Het gedeelte dat over het Zuidland handelt is in 1867 afgedrukt door Leupe, p. 153-184. Een reisverslag door een opvarende van de Nyptang werd achter de zeldzame 2e druk van de *Historie der Sevarambes,* Amsterdam 1701, opgenomen onder de titel: *Journaal wegens een voyagie gedaan op order der Hollandsche Oost-Indische Maatschappy in de jaaren 1696 en 1697 door het Hoeker-scheepje* de Nyptang, *het Schip* de Geelvink, *en het Galjoot* de Wezel, *na het onbekende Zuid-Land, en wyders na Batavia,* 24 pp. (slechts 1 exemplaar bekend en geraadpleegd: UB Amsterdam 312 C 8).

De al genoemde Nicolaas Witsen leefde intens met dit alles mee. Eigenlijk was hij de grote stimulator van De Vlamingh's tocht. Diens schepen werden onder zijn deskundig[10] toezicht uitgerust. De commandeur ontving van hem persoonlijk instrukties. In een brief van 12 maart 1696 aan zijn vriend Gijsbert Cuper vertelt Witsen iets over de onderneming: 'Dit lant van eendragt is die plaets daer men segt de reusen te sijn, en de menschen woester en wreder sij*n* als elders, gaende moeder naekt, en van velerhande vere, ik heb reets bevel gegeven om ist mogelijk een Suytlander vat te krijgen en herwaerts over te brengen. de schippers en stierluyden sij*n* alle die door ons daer toe gestelt werden (...) wij doen de vaertuijgen bemannen meest met ongetrouwde en geresolveerde manschap, ik geve een schilder mede om alles af te maelen wat sij seltsaems bejegen.'[11] Witsen's hooggespannen verwachtingen werden evenwel danig teleurgesteld. De Vlamingh had 'de kusten wel afgepeilt' maar was nergens lang gebleven.[12] De vangst van een 'Suytlander' ging dus niet door! En het Zuidland zelf bleef nog even onbekend. Pas in 1721/1722 ondernam Jacob Roggeveen een nieuwe ontdekkingsreis.[13]

Het waren echter niet alleen de echte reizigers die door hun moeizame pogingen om het Zuidland te vinden de verbeelding prikkelden. Hoe karig staken hun bevindingen af tegen de kleurrijke, gedetailleerde verhalen van de imaginaire reizigers!

Het is overigens niet toevallig dat een aantal imaginaire reisverhalen uit de beginperiode van de Verlichting op het Zuidland gesitueerd werden. Over het primitivisme van de amerikaanse indianen en afrikaanse negers was intussen te veel bekend geworden om hun samenleving nog als een model aan europeanen voor te houden.[14] Wanneer een schrijver zijn utopie echter in het Terra Australis Incognita situeerde, had hij het dubbele

10) Witsen was ook de auteur van een belangrijk, door hemzelf verlucht werk over de scheepsbouw: *Aeloude en hedendaegsche scheeps-bouw en bestier,* Amsterdam 1671.

11) Gebhard II, p. 293-294.

12) Gebhard II, p. 300.

13) Zie F.E. baron Mulert, *De reis van Mr. Jacob Roggeveen ter ontdekking van het Zuidland (1722-1722). Verzameling van stukken, deze reis en de daaraan voorafgaande ontdekkingsplannen van Arend Roggeveen (1675-1676) betreffende,* 's-Gravenhage 1911 (= *Werken uitgegeven door de Linschoten-Vereeniging* IV).

14) Cf. W.P. Friedrich, *Australia in western imaginative prose writings 1600- 1960,* Chpapel Hill l967, p. 15.

voordeel van een zekere waarschijnlijkheid - tenslotte werd er door serieuze lieden echt naar dat Zuidland gezocht - terwijl hij toch zijn verbeelding vrij spel kon geven.

Volledigheidshalve eerst enkele regels over *The Isle of Pines* (Londen 1668) door Henri Neville, hoewel we hier niet of nauwelijks met een ideeën-geschiedenis te doen hebben en het Zuidland er alleen maar decor is.[15)] In het korte bestek van slechts 9 bladzijden vernemen we de wonderbare lotgevallen van Joris Pines, die in 1589 met vier vrouwen (onder wie een 'Swartin') als enige overlevenden na een schipbreuk aan land weet te komen. Het eiland blijkt buitengewoon vruchtbaar, ook in deze zin dat Pines erin slaagt om bij zijn vier gezellinnen binnen korte tijd een menigte van kinderen te verwekken. De bedoeling van het verhaal blijft onduidelijk. Sommigen hebben zelfs in de naam van de hoofdfiguur een anagram van *penis* vermoed. In elk geval genoot *The Isle of Pines,* getuige de talrijke herdrukken en vertalingen, waaronder diverse nederlandse,[16)] grote bekendheid. Een boertig schrijver als Gerrit van Spaan gaf er nog een smeuïge bewerking van in het zevende hoofdstuk van zijn *De gelukzoeker over zee, of d'Afrikaansche weg-wyzer,* Rotterdam 1694.[17)]

Enkele jaren na Neville, in 1676, publiceerde Gabriel de Foigny (1630-1692), een gewezen franciscaner monnik, zogenaamd te Vannes maar in werkelijkheid te Genève *La terre Australe connue*.[18)] Dit boek be-

15) Zie Max Hippe, *Eine vor-Defoe'sche englische Robinsonade,* in: *Englische Studien,* XIX (1894), p. 66-104; W.C. Ford, *The Isle of Pines, 1668: an essay in bibliography,* Boston 1920; J.H. Scholte, *Die Insel der Fruchtbarkeit,* in *Zeitschrift für Bücherfreunde,* N.F., XXII (1930), p. 49-55.

16) Buisman, nr. 1716-1719, o.a. *Ontdeckinge van 't Eylandt van Pines, zijnde een waerachtige Beschryvinge van 't vierde Eylandt in 't Zuyder onbekent Lant, zo van desselfs Vruchten, Dieren, Gelegentheyt, als mede de voort-teelinge der Engelse Natie, &c op 't selve Eylandt. Uyt het Engelsch vert.,* Amsterdam, Jacob Vinckel, 1668.

17) Ik raadpleegde de 2e druk, Rotterdam, Pieter de Vries, 1704. Van Spaan had nog geen last van adoratie voor de 'edele wilde'. Hoor slechts wat hij over de Hottentotten zegt: 'Als men haar gekookte spijs geeft, slokken ze die als slokwolven in de maag: en een pens of gedarmte, dat de Hollanders op de vuilnis hoop werpen, is voor haar een banketje. Ze nijpender 't vuilsel zoo wat uit, en voor de rest, of 't verrot, of versch is, 't glijd door de keel.' (p. 12)

18) Hierover o.a. G. Atkinson, *The extraordinary voyage in French literature before 1700,* New York 1920; N. van Wijngaarden, *Les odyssées philosophiques en France entre 1616 et 1789,* Haarlem 1932; J.M. Patrick, *A consideration of 'La Terre Australe connue' by Gabriel de Foigny,* in: *PMLA,* sept. 1946, p. 739-751. Foigny's tekst is opnieuw afgedrukt door F. Lachèvre in zijn *Les successeurs de Cyrano de Bergerac,* Paris 1922.

helst het verhaal van de ontdekking van het Zuidland door een fransman, Jacques Sadeur genaamd, wiens nagelaten papieren aan Foigny heten te zijn toevertrouwd. Pover van stijl en compositie, is het volgens Atkinson van alle imaginaire reisverhalen ‘one of the most daring from the point of view of ideas’.[19] De Australiërs blijken een volk van hoge beschaving. Het zijn verlichte filosofen in optima forma. Zij vereren, als ware deïsten, hun god in stilzwijgen zonder eigenlijke eredienst. Over god of religie wensen zij verder niet te discussiëren. Indirekt wordt hier natuurlijk een scherpe aanval gelanceerd op het officiële christendom. De Australiërs bedienen zich voorts van een soort muzikale taal die onmiddellijk het wezen der dingen aanduidt. Een niet minder verrassend trekje vormt hun hermafroditisme, waardoor zij ook in sexueel opzicht de gewone mensen overtreffen. Rest nog te melden dat de planten- en dierenwereld in dit Zuidland er al even fantastisch uitziet. Geen wonder dat Sadeur na een vijfendertigjarig verblijf slechts met tegenzin de Australiërs verlaat. Een nederlandse vertaling van zijn avonturen verscheen pas in 1701 als toevoeging aan de tweede druk van de vertaalde *Historie der Sevarambes*.[20]

Hiermee zijn wij vanzelf terecht gekomen bij het belangrijkste imaginaire reisverhaal van de vroege Verlichting, tevens de meest uitgewerkte utopie met betrekking tot het Zuidland. Aanvankelijk in het engels verschenen als *The History of the Sevarites or Sevarambi* (Londen 1675), is dit werk toch vooral beroemd geworden in zijn uitvoeriger franse versie, waarvan de titel voluitgeschreven luidt: *L'Histoire des Sévarambes; peuples qui habitent une partie du troisième Continent, communément appelé la terre australe. Contenant un compte exact du Gouvernement, des Moeurs, de la Religion, et du langage de cette Nation, jusques aujourd'huy inconnuë aux Peuples de l'Europe,* Paris 1677-1679.[21]

Over de auteur, Denis Veiras of Vairasse, valt weinig met zekerheid te zeggen. Hij moet tussen 1622 en 1639 in het provençaalse Allais uit protestantse ouders geboren zijn. Vairasse behoort typisch tot het slag van de erudiete, cosmopolitische avonturiers, zoals men ze in de eeuw van de Verlichting in alle gezelschappen aantreft. Beurtelings verblijvend in Frank-

19) G. Atkinson, *The extraordinary voyage in French literature from 1700 to 1720,* Paris 1922, p. 19.
20) Buisman, nr. 2291.
21) Hierover naast de al genoemde werken van Atkinson en Van Wijngaarden vooral: E. von der Mühll, *Denis Veiras et son Histoire des Sévarambes,* Paris 1938. Van de franse tekst bestaan ook talrijke nederlandse nadrukken.

rijk, Engeland en in de Republiek, schijnt hij na de herroeping van het Edict van Nantes (1685) zich voorgoed in Holland gevestigd te hebben. Zijn kontakten met nederlanders liggen nog in een volledig duister.[22] Zelfs zijn sterfdatum is onbekend. Vairasse had grote belangstelling voor het probleem van de taal. In zijn *Grammaire méthodique,* Paris 1681, bepleitte hij een vereenvoudiging van de franse grammatica en spelling op rationalistische basis. Dit streven naar een nieuwe, logisch-gekonstrueerde taal, dat we ook reeds bij Foigny aantroffen, manifesteert zich ten volle in het hoofdwerk van Vairasse: *L'Histoire des Sévarambes*.

Dit boek bestaat uit twee gedeelten. In het eerste stuk vertelt de franse kapitein Siden (anagram van *Dénis*!) hoe hij in 1655 met een groot aantal opvarenden van het schip De gouden Draak voor de australische kust schipbreuk lijdt. Zij worden echter welwillend ontvangen door de Sévaramben, een hoogontwikkeld volk dat de zon als opperwezen vereert. In het tweede gedeelte vernemen we de geschiedenis van Sevarias (anagram van *Vairasse*), grondlegger van het rijk en stichter van hun godsdienst. Hierna volgt nog een gedetailleerde beschrijving van de wetten, staatsinstellingen, zeden en taal der Sévaramben.

Vairasse heeft met meer realiteitszin dan Foigny een model ontworpen van een verlicht goevernement. Voor particulier eigendom of erfelijke prerogatieven is hier geen plaats. Iedereen heeft de plicht om te werken. Dit staatssocialisme drukt ook zijn stempel op de godsdienst die als politiek instrument, ter consolidatie van de civiele orde, fungeert. De Sévaramben zijn deïsten, juist als de Australiërs van Foigny, maar Vairasse onthield zich nadrukkelijk van schimpscheuten op het christendom. Het verlicht karakter van zijn heliocratie blijkt vooral uit zijn afwijzing van het mirakelgeloof en uit de tolerantie-gedachte die hier sterke nadruk krijgt. De auteur heeft zich, tot in het voorwerk toe, beijverd om zijn reisverhaal een schijn van authenticiteit te geven, hetgeen mede zal bijgedragen hebben tot het succes.

Reeds in 1682 werd de *Historie der Sevarambes* door G. van Broekhuizen in het nederlands vertaald,[23] aan welke uitgave een zestiental fraaie kopergravures van Jan Luyken en anderen zijn toegevoegd. De tweede vermeerderde druk van deze vertaling uit 1701 presenteert liefst drie op

22) Volgens Von der Mühll, p. 63, heeft K.R. Gallas op zijn verzoek al nasporingen gedaan omtrent het verblijf van Vairasse in Nederland, echter zonder resultaat.

23) Buisman, nr. 2290.

dat moment in de belangstelling staande documenten, c.q. pseudo-documenten betreffende het Zuidland, namelijk: de tekst van Vairasse, het imaginair reisverhaal van Foigny en het relaas van De Vlamingh's expeditie.[24] Dan, in 1708, krijgt de Zuidland-fantasie een nieuwe prikkel door de publikatie van een oorspronkelijk-nederlands imaginair reisverhaal door de Zwolse chirurgijn Hendrik Smeeks. De titel luidt: *Beschryvinge Van het magtig Koningryk Krinke Kesmes. Zynde een groot, en veele kleindere Eilanden daar aan horende; Makende te zamen een gedeelte van het onbekende Zuidland. Gelegen onder den Tropicus Capricornus. Ontdekt door den Heer Juan de Posos, En uit deszelfs Schriften te samen gestelt Door H. Smeeks*. Te Amsterdam, By Nicolaas ten Hoorn, Boekverkooper, over 't Oude Heeren Logement, 1708. Het is op deze intrigerende tekst en zijn niet minder mysterieuze samensteller dat wij nu nader willen ingaan.

2. De onbekende Smeeks

De auteur van het boek dat wij kortheidshalve voortaan zullen aanduiden als *Krinke Kesmes* noemt zichzelf in zijn voorrede ‘Chirurgyn te Zwolle’. Dat is feitelijk het enige uitgangspunt waar we op vertrouwen kunnen. Voor het overige is er (vrijwel) niets bekend met betrekking tot Smeeks' afkomst, opleiding, vriendenkring. Portretten of brieven die ons houvast zouden kunnen geven ontbreken. Wèl bevindt zich in het handschriftenkabinet van de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage onder sign. 393 H 8 Smeeks' eigen, wit doorschoten handexemplaar van *Krinke Kesmes* (voortaan aangeduid: *Handex.*), welk document een onthullend licht werpt op de drukgeschiedenis van onze tekst. Voor de biografie van de auteur worden we niet veel wijzer van. Andere geschriften dan *Krinke Kesmes* heeft de Zwolse chirurgijn voor zover bekend niet gepubliceerd.

Dit opvallend gebrek aan feitelijke gegevens heeft ruimschoots aanleiding gegeven tot allerlei speculaties en zelfs tot persoonsverwisselingen. Onder zulke omstandigheden kan men niet beter doen dan de beschikbare archivalia met een minimum aan interpretatie aan de lezer voorleggen.

L.C. Vrijman (1932, p. 126) en mevr. C.L. Thijssen-Schoute (1954, p. 624-626, op gezag van H.F. Wijnman) hebben al een in Amsterdam woonachtige chirurgijn Hendrik Smeeckes gesignaleerd die zij zonder

24) Buisman, nr. 2291.

enige bewijsgrond identiek achten met de Zwolse chirurgijn Hendrik Smeeks. Zien we even af van alle voor die tijd normale spellingvarianten in de naamgeving, dan blijft staan dat in 1666 driemaal kort achter elkaar een op dat moment 27 jaar oude, uit Oldenzeel afkomstige chirurgijn Hendrik Smeeckes of Smekes in de Amsterdamse archiefstukken compareert:

- 21 mei 1666: ondertrouw van 'Hendric Smeeckes van oldenzeel Chirurgijnsknecht oud 27 jare ouders doot geass(isteerd) met lechum Smeeckes sijn broeder opd(e) loijergracht & Geertruijd Jans van A(msterdam) oud 31 jare wed van mr laurens van Zanten woont etc.'[25] De huwelijksvoltrekking vond plaats op 6 juni van dat jaar in het stadhuis, hetgeen er - evenals trouwens de inschrijving in het puiregister - op wijst dat minstens een van beide echtgenoten niet tot de gereformeerde kerk behoorde.

- 26 mei 1666: 'Hendrick Smekes van oldenzeel chirurgijn' verwerft het Amsterdamse poorterrecht 'als getrouwt hebbende geertruijt jans wed van Mr. Laurens van Zanten in sijn leven mede chirurgijn en poorter deser stad'.[26]

- 10 juni 1666: na gedane proef inschrijving in het gildeboek van de chirurgijns: 'Mr. Hendrick Smeekens van Oldenzeel heeft sijn prouff gedaen als praelector Deeken proufmeester en Overmannen waeren als vooren en het gilt sijn gerechtigheijt betaelt Actum den 10 junij 1666.'[27]

Welke konklusies zijn uit het bovenstaande te trekken? Deze Hendrik Smeeckes is in elk geval afkomstig uit Overijssel. Hij moet geboren zijn in 1638 of 1639 in het *stadje* Oldenzaal[28]. Doopboeken om dit te verifiëren ontbreken evenwel juist voor die jaren. De eigenaardige voornaam van broer (P)lechum verwijst ook naar dit Oldenzaal, waar St. Plechelmus als stadsheilige een aan hem gewijde kapittelkerk bezat. Maar er is meer: deze typisch roomse voornaam, gevoegd bij het al genoemde gegeven van een huwelijkssluiting ten stadhuize, wettigt tevens het vermoeden dat Mr. Hendrik Smeeckes van Oldenzaal van katholieke origine was. Dit vermoeden werd zekerheid bij verder archiefonderzoek.

25) GA Amsterdam, ondertrouwregister DTB 686, p. 350.
26) GA Amsterdam, Poorterboek 1659-1666, p. 252.
27) GA Amsterdam, PA 366, archief gilden nr. 245, fo. 127.
28) Een kerspel Oldenzeel onder Zwolle, door Thijssen-Schoute, p. 626, eveneens als mogelijke geboorteplaats genoemd, bestaat niet. Wèl ligt er bij Zwolle een buurtschap Oldeneel maar daarop kan in de Amsterdamse retroacta niet gedoeld zijn.

Verrassend was de ontdekking van twee katholiek gedoopte kinderen uit het huwelijk van Hendrik Smeeckes met Geertruijd Jans. Op 29 november 1668 werd in de rooms-katholieke kerk de Krijtberg een dochter Joanna Hendrick gedoopt (getuigen: Jan Lubbersen en Emerentia Jans) en op 18 juli 1670 een zoon Lambertus (getuige: Plekelmus Smekers). Dit nieuwe gegeven, hoe welkom ook, betekende echter niet meer dan een aanvulling op het door Thijssen-Schoute geschetste beeld. Werkelijk onthutsend was pas de vaststelling dat Hendrick Smeeckes uit Oldenzeel in 1676 gestorven is! Op 2 maart van dat jaar liet hij, ‘zieckelijck te bedde leggende’ door notaris Jacob de Vlieger zijn testament opmaken.[29] Geertruijd Jans moet toen al dood zijn geweest, want ze wordt hierin niet meer vermeld. De testateur wijst Lambert Smeekes, ‘sijn eenighe zoon’, aan als universeel erfgenaam en bij diens overlijden Geesie Smeeckes, weduwe van Lambert Smeeckes, ‘sijn moeder, wonende tot Oldenzeel, ende die mede comende te overlijden, als dan (...) des testateurs susters ende broeders kinderen’.[30] Het testament kwam net op tijd, want reeds op 5 maart 1676 werd Hendrik Smeekens van de Lauriergracht begraven in de Nieuwe Kerk te Amsterdam.[31]

Het hoeft geen betoog dat de in 1676 overleden Mr. Hendrik Smeeckes nu wegvalt als kandidaat voor het auteurschap van *Krinke Kesmes*. Evenmin komt als zodanig in aanmerking - gelijk uit het vervolg zal blijken - zijn neef en naamgenoot, de Amsterdamse r.k. chirurgijn Hendrik Smekes die op 21 november 1688, 25 jaar oud en geassisteerd door zijn vader Pleghem, in het stadhuis met de 21-jarige Maria Arents Bergh trouwt.

Zo is met één klap bijna alles wat we dachten waar te zijn met betrekking tot Smeeks' afkomst, opleiding en huwelijk van tafel geveegd. Nu bestond er over de verdere lotgevallen van ‘de verkeerde’ Smeeks ook al veel onzekerheid. Men meende dat hij, na enige jaren in Amsterdam zijn praktijk te hebben uitgeoefend, uit zucht voor avontuur of bij gebrek aan emplooi als scheepschirurgijn in dienst was getreden van de V.O.C. Zoiets

29) GA Amsterdam, not. arch. 3629 A, p. 173 (minuut).

30) De vermelding van Geesie lijkt in strijd met de notitie ‘ouders doot’ in de ondertrouwakte, maar vermoedelijk was zij de stiefmoeder van Hendrick (en Plechum) Smeeckes. Dat we in beide documenten met dezelfde persoon te doen hebben blijkt ten overvloede uit de identieke handtekening.

31) Op 13 oktober 1692: begrafenis in de Nieuwe Kerk van Lambertus Smekers vrijer, zoon van wijlen Hendrik Smekes op de Noordermarkt (d.w.z. ten huize van zijn oom en voogd Plechum).

gebeurde tenslotte wel meer. Bovendien spreekt uit de tekst van *Krinke Kesmes* een grote vertrouwdheid met het zeemansleven. In het *Handex.* verontschuldigt de auteur zelf zijn simpele stijl met te zeggen: ‘Dit is Zeemans werk’. Daar kwam nog bij dat men in een van de hoofdpersonen uit het boek, een in Overijssel woonachtige ex-scheepschirurgijn (‘de Meester’), Smeeks in eigen persoon meende te herkennen. Wat lag dus meer voor de hand dan de veronderstelling dat Mr. Hendrik Smeeckes uit Oldenzaal op een gegeven moment zijn winkel in Amsterdam vaarwel had gezegd om heelmeester op zee te worden?

Sommigen gingen in hun fantasie nog verder. De nederlandse historicus G.J. Hoogewerff wekte in 1930 sensatie door de auteur van *Krinke Kesmes* ook te beschouwen als schrijver van een befaamde geschiedenis der boekaniers, onder de titel *De Americaensche zee-roovers* in 1678 te Amsterdam verschenen bij Jan ten Hoorn.[32] Dit in vele talen overgebrachte, tot vandaag toe populaire avonturenverhaal staat op naam van A.O. Exquemelin, hetgeen volgens Hoogewerff een anagram moest zijn van Enrique Smeex. Het leek tè frappant om louter toevallig te zijn, te meer daar beide boeken bij dezelfde firma waren uitgegeven, enige stijlovereenkomst vertoonden en door een scheepschirurgijn heetten te zijn samengesteld. Hoogewerff meende al een duistere bladzijde uit Smeeks' verleden ontdekt te hebben: de brave heelmeester uit Zwolle zou jarenlang onder de beruchtste zeeschuimers hebben verkeerd - totdat Vrijman (1932, p. 125-128) met de Amsterdamse gildeboeken in de hand aantoonde, dat Mr. Hendrik Smeeckes van Oldenzeel en Mr. Alexander Olivier Exquemelin uit Honfleur in Frankrijk twee verschillende personen waren. Vrijman zal niet vermoed hebben dat hij op zijn beurt een nieuwe mythe creeerde: de persoonsgelijkheid van Hendrik Smeeckes van Oldenzeel, chirurgijn te Amsterdam, en Hendrik Smeeks uit Zwolle. Met deze laatste hebben wij nu verder alleen te maken.

Het is pas in 1680 dat we het eerste levensteken van onze man in Zwolle ontvangen. Op 19 juni 1680 ging hij in die stad in ondertrouw en op 13 juli

32) Hoogewerff 1930, p. 225-236; met kracht herhaald 1932, p. 113-124. Over *De Americaensche Zee-roovers:* H. de la Fontaine Verwey, *The ship's surgeon Exquemelin and his book on the bucaneers,* in *Quaerendo* IV (1974), p. 109-131; eerdere versie onder de titel *De bibliographische geschiedenis van ‘De Americaensche Zeeroovers'* in *Bibliotheekleven* XXV (1940), p. 76-91.

daaropvolgend noteren we het huwelijk van ‘Henrick Smeecks J.(onge) M.(an) en Sara Moerkercken J.(onge) D.(ochter)’ met als getuigen Jan Moerkercken en Jacomina Welincks.[33)] Bruid en bruidegom behoren allebei tot de gereformeerde kerk. Sara had vlak voor kerstmis 1675, toen nog wonend ‘buyten de Vispoort’, belijdenis gedaan,[34)] terwijl ‘Hendrick Smeeck aen de groote merckt’ kort voor St. Michiel (29 september) 1680 als lidmaat aangenomen werd.[35)] Hoewel ik geen onbetwistbare doopinschrijving heb kunnen vinden, schijnt het hier onvermeld blijven van de plaats van herkomst erop te wijzen dat zowel Sara als Hendrik te Zwolle geboren waren.[36)] Het echtpaar kreeg vijf kinderen, waarvan er twee blijkbaar spoedig gestorven zijn. Het doopboek van de gereformeerde gemeente te Zwolle vermeldt de inschrijving van: Susanna (14 juni 1681), nogmaals een Susanna (10 september 1682), Juydit (1 januari 1686), wederom Judith (17 juli 1687) en tenslotte Berent (24 september 1691).[37)] Sedert 24 april 1682 woonde de familie in de Kamperstraat, waar Smeeks - bij deze gelegenheid in de transportakte *Henrick Berents Smeecks* genoemd - uit de boedel van wijlen Willemtien Jans een ‘vervallen huis’ had gekocht.[38)] Zoiets wijst niet op overmatige rijkdom. Op 13 september 1703 lieten Smeeks en zijn vrouw voor schepenen van de stad Zwolle hun testament opmaken, stellig wegens ernstige ziekte van Sara Moerker-

33) GA Zwolle, RBSO 725, p. 376.
34) GA Zwolle, Lidmatenboek Geref. Kerk, I, p. 254. Om de verwarring compleet te maken deed op kersttijd 1676 ‘Sara van Moerkerke van Vuurse’ belijdenis (ibidem, p. 264). Thijssen-Schoute, p. 625, beschouwt deze niet-Zwolse als de echtgenote van H. Smeeks, er geen rekening mee houdend dat in hetzelfde lidmatenboek kort tevoren iemand werd ingeschreven, die hiervoor meer in aanmerking komt.
35) GA Zwolle, Lidmatenboek Geref. Kerk, I, p. 298.
36) Om zekerheid te krijgen heb ik alle Zwolse dooperegisters uit de periode 1619-1655 doorgenomen, daarbij diverse malen stuitend op een Hen(d)rik Berentzoon (bijv. 25-1-1620; 22-2-1621; 4-10-1621; 14-3-1626; 15-3-1635 en 26 aug. 1641: ‘Henderick S. van Berent de moeder etc.’ Aangezien de personen echter veelal nog geen familienaam dragen is het zoeken uitzichtloos.
37) GA Zwolle, doopboek Geref. Kerk, RBSO 700, p. 503, 521; RBSO 701, p. 17, 43, 121.
38) GA Zwolle, RA001 00034, p. 192.

ken.[39] Zij zou haar echtgenoot echter nog vele jaren overleven.[40] In genoemd testament wezen de echtgenoten elkander aan als universeel erfgenaam, maar zij achtten het kennelijk overbodig om hun leeftijd of andere personalia op te geven.

We weten niet of de chirurgijnswinkel van Mr. Hendrik Smeeks floreerde. Sterker: we weten niet eens wanneer precies Smeeks in Zwolle een eigen praktijk is begonnen. In elk geval vóór 1708, wanneer *Krinke Kesmes* verschijnt, ook al is het begraafboek het enige officiële stuk waar Smeeks expliciet als chirurgijn wordt aangeduid. Een korte beschouwing over de positie van de chirurgijn in het algemeen, meer in het bijzonder over de situatie te Zwolle, moge hier het gebrek aan konkrete gegevens met betrekking tot Smeeks enigermate vergoeden.[41]

Een opleiding tot chirurgijn begon gewoonlijk met indiensttreding als leerjongen bij een ervaren meester. Na ongeveer vijf jaren kon men dan bij de overmannen van het plaatselijk gilde examen afleggen, hetgeen voor de kandidaat niet alleen een zware aanslag op zijn zenuwen betekende maar ook op zijn portemonnee. Vandaar dat een knecht alleen in geval van werkelijke vestiging zijn meesterproef aflegde. Goedkoper was de zeeproef voor toekomstige scheepschirurgijns, zodat velen min of meer noodgedwongen deze weg kozen. Heelmeester te zijn aan boord van een koopvaarder of oorlogsschip was geen sinecure. Alleen al de dagelijkse behan-

39) GA Zwolle, Ra001 00116, p. 80-82.
40) ‘Sara Moerkerken wed: Henrik Smeeks’ werd 12 februari 1733 begraven in de Michaëli-kerk, no. 619 Noord-zijde, kosten *ƒ*5-12 (RBSO 740, p. 376). Hieruit volgt al meteen dat Thom. J. de Vries lelijk mistastte, toen hij (1958, p. 13 vv.) nòg twee huwelijken - resp. omstreeks mei 1703 met de wed. Grietien Lambers, en op 19 mei 1716 met de ‘jonge dochter’ Maria Bruins - op het aktief van onze Zwolse chirurgijn zette. De Vries identificeert hier zekere Henrik Smeink ten onrechte met Mr. Hendrik Smeeks. Smeink verkreeg 8 mei 1703 het kleine burgerschap (Borger Register, p. 438). Omdat hij de som van *ƒ*35 niet ineens betalen kon, stelde Jan Gerrits (die even later als getuige bij zijn huwelijk met Grietien Lambers optreedt) zich garant voor de resterende helft.
41) Het navolgende is gebaseerd op M.A. van Andel, *Chirurgijns, vrije meesters, beunhazen en kwakzalvers. De chirurgijnsgilden en de practijk der heelkunde (1400-1800),* tweede druk, Amsterdam 1946; I.H. van Eeghen, *De gilden, theorie en praktijk,* Bussum 1965, p. 72-100: ‘Het chirurgijnsgilde’; A. ten Doesschate, *Geneeskunde in Oud-Zwolle,* in *Verslagen en Mededeelingen van de Vereeniging tot Beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis,* 45e stuk, tweede reeks, 21e stuk, 1928, p. 1-92. Van het Zwolse chirurgijns-gilde is helaas geen afzonderlijk archief bewaard.

deling van de scheurbuiklijders gaf handenvol werk om maar te zwijgen van het amputeren van diverse ledematen in geval van oorlog. Het blijft altijd mogelijk dat ook Hendrik Smeeks, net als de Meester uit *Krinke Kesmes,* eerst in die harde leerschool is gevormd alvorens in Zwolle definitief neer te strijken. Er is echter geen monsterrol van enig schip of ander document ter bevestiging van zulk een hypothese bekend.

Het eigenlijke werk van een chirurgijn omvatte naast aderlaten de behandeling van letsels en kwetsuren, zoals het zetten van breuken en het verbinden van wonden. Het nederiger knippen en scheren behoorde mede tot hun bezigheden en vormde soms zelfs de voornaamste bron van inkomsten. Hoewel het chirurgijnsvak op papier streng afgebakend was tegenover de medische wetenschap, die het uitsluitend monopolie heette van universitair gevormde doktoren, waren er toch dikwijls competentiekwesties tussen beide belangengroepen. Maar ook van onderen werden de grenzen van het chirurgijnsvak voortdurend bedreigd, hier echter door de minder gekwalificeerde barbiers en - erger - door het leger van kwakzalvers die vooral op het platteland de ergernis van de chirurgijnsgilden opwekten.

Zo zien we hoe Smeeks als chirurgijn een tussenpositie innam. Hij behoorde in sociaal opzicht tot de brede, semi-intellectuele middenklasse, te fier om onder het gemene volk gerekend te worden maar anderzijds ver beneden de regentenstand.

Het chirurgijnsgilde te Zwolle bezat in de Schoutensteeg tegenover de Waalse Kerk een eigen pand met snijkamer. Daar werd het anatomisch onderricht door de praelector gegeven, daar vonden ook de examens plaats benevens de bijeenkomsten van de gildebroeders. Aan het strenge reglement werd goed de hand gehouden, want het gilde waakte nauwlettend over zijn belangen. Zo kreeg men in 1683 van de magistraat gedaan dat voortaan slechts zes à zeven welgeoefende meesters hun beroep mochten uitoefenen. Twee van hen droegen de titel van stadschirurgijn en werden van overheidswege gehonoreerd. Zij moesten daarvoor de stadsarmen gratis behandelen. In Smeeks' tijd functioneerden als zodanig Willem van Laer, Arnold en Hendrik Hidding. De Overijsselse Meester uit *Krinke Kesmes* vertelt van zichzelf dat hij ‘als een halven Apotheker meede handelde’ (p. 89). Het is goed mogelijk hierin een autobiografisch trekje van de auteur te zien. Dat zou in elk geval ook een regelmatig bezoek van Smeeks aan Amsterdam voor inkopen van medicamenten aannemelijk maken. Langs deze weg zou hij dan met de Amsterdamse uitgever Nicolaas ten Hoorn in aanraking hebben kunnen komen. Dat er (familie-) ban-

den tussen de Zwolse Smeeksen en de Amsterdamse naamgenoten bestaan hebben is geenszins uitgesloten maar het bewijs valt niet te leveren.[42)]

Hendrik Smeeks moet jarenlang een onopvallend leven als chirurgijn en apotheker te Zwolle geleid hebben. Dan, in 1708, treedt hij plotseling als auteur in de openbaarheid met zijn eigenaardige beschrijving van het Magtig Koningryk Krinke Kesmes en tegelijk is het met zijn rust gedaan. Het boek, hoewel gunstig besproken in *De Boekzaal der Geleerde Werelt,*[43)] bezorgde hem een hoop ergenis. Allereerst van de kant van uitgever Nicolaas ten Hoorn. Smeeks heeft zijn grieven jegens hem geuit in zijn *Handex.* dat hij, mogelijk met het oog op een nieuwe uitgave, onmiddellijk is gaan aanvullen en corrigeren. Volgens Smeeks was Ten Hoorn veel te ver gegaan in het eigenmachtig wijzigen van het manuscript. Hem was slechts vrijheid gegeven om hier en daar de stijl wat bij te schaven, maar de uitgever had de oorspronkelijke voorrede boudweg vervangen door een dito van eigen maaksel. Bovendien had hij, uit rancune aldus Smeeks, een passage die hem niet zinde geschrapt. Wat bewoog Ten Hoorn om zo te doen? Onder zijn oorspronkelijke voorrede, door hem in het *Handex.* na de gedrukte voorrede neergeschreven, noteerde Smeeks: ‘Ten Hoorn schrijft mi, dat dese Voor-reden, van een kind, en niet van jemand, die zig voor een wijs man uitgeeft, scheen geschreven te zijn. N.B. Ik heb mi noid voor een wijs man uitgegeven.’ Wie de onsamenhangende voorrede-in-handschrift (zie bijlage I) leest, kan moeilijk anders dan Ten Hoorn enigermate gelijk geven met zijn kritiek. Volgens toenmalig gebruik had hij als eigenaar van de kopij ook het formele recht om het manuscript aan te passen. Smeeks had in juridisch opzicht geen been om op te staan. Er is echter geen twijfel mogelijk of het morele recht was aan zijn zijde. Tenslotte was de tekst zijn geestelijk eigendom. Uit zijn commentaar blijkt ook een zekere lakoniekheid die bepaald niet kinderlijk te noemen valt.

Was de relatie met Ten Hoorn door deze affaire danig verstoord, ernsti-

42) Smeeks' dochter Susanna deed juni 1701 belijdenis en vertrok 19 augustus 1703 met attestatie naar Amsterdam; zus Judith volgde 11 juli 1706. Er bestaat ook nog een Groningse familie Smeeks (zie *Gruoninga,* jrg. XIII, nr. 7-9, juli-sept. 1967, p. 20) maar die heeft geen connectie met Zwolle.

43) September-oktober 1708, p. 274-291. De recensie (feitelijk niet meer dan een uittreksel) is natuurlijk niet van de in 1702 overleden P. Rabus zoals Staverman (1907, p. 53) beweert. Smeeks' boek heet hier ‘vermaakelyk’.

VOOR-REEDEN.

tekeningen gemaakt wegens de ſtromen, Havens, Hoofden enz. van 't *Texel-ſtroom*, met eenigeſtellingen om onze landen voor verder inbreuk van 't water te dekken. Hy heeft ook een niet onkundige beſchryvinge van de *Scheeps Scheurbuik* gedaan, met eenige aanwyzing om die kwaal te konnen voorkomen enz.

Voor de reſt behoefd de Leezer gene hoogdravende ſtyl te verwagten, vermits de Schryver meer op de zaak zelf als op eene ſierlyke ſchryfwyze gelet heeft; en het den Zeeman meer eigen is zakelykheden voor te ſtellen, dan een opgepronkte taale te gebruiken. Doorleeſt, merkt op, en doet 'er u voordeel mede.

Onder deeze voor reeden is mijn naam gedrukt, Dog ik heb dit niet gemaakt, nog voor ongedrukt gesien.

H. SMEEKS.

Chirurgyn te Zwolle.

IN-

afb. 2

ger problemen gaven de streng-orhodoxe kerkelijken in Zwolle.[44] Nu moet men weten dat juist zij omstreeks 1700 in classis en kerkeraad zich duchtig roerden en door recente gebeurtenissen extra gevoelig waren voor alles wat zweemde naar ketterij. Eerst had in 1703 de Zwolse ds. Frederik van Leenhof zijn spinozistisch getinte boek *Den Hemel op Aarden* gepubliceerd,[45] hetgeen al aanleiding had gegeven tot een sterke polarisatie binnen de gereformeerde gemeente en daarbuiten. De predikant zelf kreeg in 1708 door de Overijsselse synode ontslag aangezegd, welk ontslag overigens pas in 1711 een feit werd. Verder raakte omstreeks diezelfde tijd de Zwolse catechiseermeester Berend Hakvoord, een aanhanger van Van Leenhof, in konflikt met de synode, nog wel wegens eerder kerkelijk goedgekeurde maar thans heterodox bevonden geschriften. Hakvoord werd daarom van 1708 tot 1714 gesuspendeerd van het H. Avondmaal. Zijn zaak bleef ook daarna slepen tot 1729! Wat men van zulke ketterjagers ook zeggen mag, zij namen een boek serieus. Smeeks zou het weldra ondervinden.

In de classisvergadering van april 1709 werd voor het eerst gewag gemaakt van ‘seker aenstotelijk boek van H. Smeeks’, verwerpelijk ‘om de domme godloosheid daarin uijtblinkende’. Men zou het echter aan de magistraat en kerkeraad van Zwolle overlaten om de auteur ter verantwoording te roepen en zonodig te straffen. Toen de wijkpredikant ds. Groot-huis alle medewerking weigerde, besloot de kerkeraad op 5 juni 1710 om Smeeks persoonlijk te ontbieden. Reeds de 12e juni[46] verscheen hij in de vergadering maar hij hield zich van de domme: hij had het boekje zeker in geen anderhalf jaar gelezen (wat pertinent onwaar was getuige een op 15 juli gedateerde aantekening in het *Handex.*), was zich totaal niet bewust iets ten nadele van de gereformeerde godsdienst geschreven te hebben enz. Bij verder verhoor kreeg hij ook het verwijt voorgeworpen in geen jaren naar kerk of avondmaalsbediening te zijn geweest. Smeeks' excuus dat zulks alleen een gevolg was van zijn slechte gezondheid klinkt ongeloofwaardig, omdat hij enkele jaren terug, bij het opmaken van zijn testament, blijkbaar nog over een solide constitutie beschikte. Tegenover de, vanuit

44) Zie voor het volgende zeer gedetailleerd Van Slee (1929) op basis van de acta van classis en kerkeraad te Zwolle. Deze stukken berusten thans in het gemeentearchief aldaar.

45) Het Centrum voor de Studie van de Verlichting aan de Vrije Universiteit van Brussel publiceerde in 1974 een *Van Leenhof dossier*.

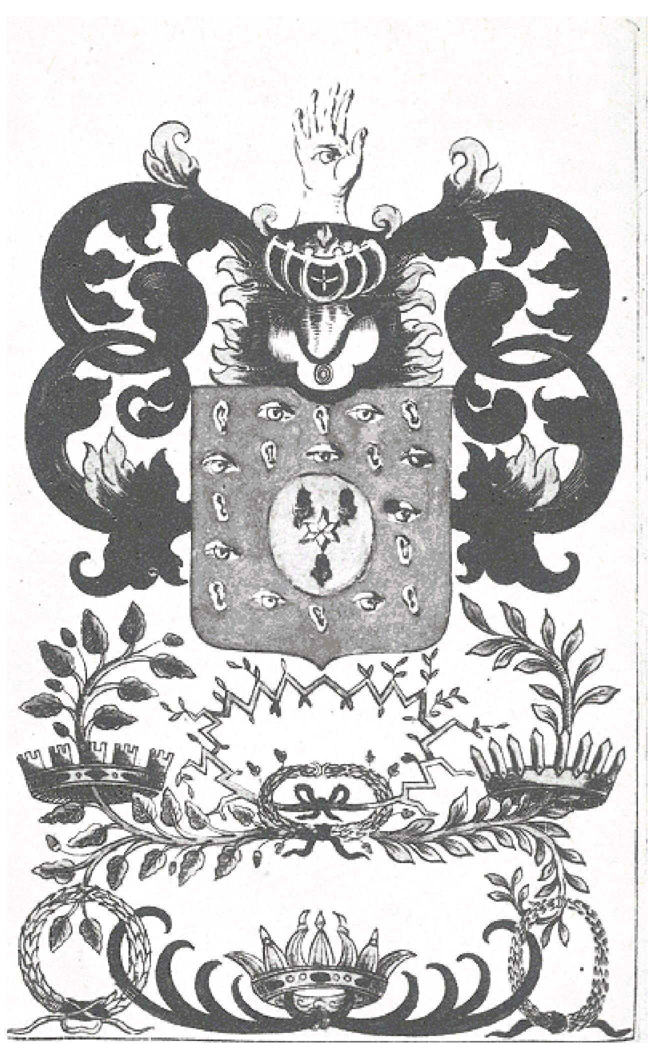
46) En niet op 6 juni zoals Van Slee, p. 49, schrijft.

orthodox-calvinistisch standpunt bezien alleszins gerechtvaardigde kritiek op een aantal passages uit *Krinke Kesmes* verdedigde de auteur zich op een wijze die hem bijna ongewild tot voorloper en martelaar van een autonome literatuurbeschouwing maakte: de gewraakte uitlatingen waren niet van hemzelf maar kwamen uit de mond van de Zuidlanders. En wanneer dat toevallig ‘na Godvergetenh. en Spinosisterije smaakte’, kon hij enkel maar verklaren ‘nooit Spinosa te hebben gelesen, of gekent, ook niet te weten wat (hij) leerde, maar Bontekoe en Overkamp tegen De Cartes te hebben gelesen’.[47)] Dat laatste klonk al heel mooi, want Descartes gold toen in gereformeerde kring als een gevaarlijke tegenstander van de ware religie. Hoe het zij, Smeeks werd de toegang tot het Avondmaal ontzegd. Pas vele jaren later, op 13 mei 1717, werd hij na herhaald verzoek van censuur ontslagen. De Zwolse chirurgijn heeft er kennelijk niets voor gevoeld om de kerkelijken openlijk te trotseren. Hij wilde dat niet of hij kon zich dat in zijn omstandigheden niet veroorloven.

Intussen hebben al deze chicanes zijn laatste levensjaren ongetwijfeld vergald. Het zal hem een schrale troost zijn geweest dat zijn opponenten juist door hun ketterjagerij bewijzen aandroegen voor de hoofgedachte van zijn *Krinke Kesmes*. Van het verdere succes van zijn boek is hij geen getuige meer kunnen zijn. In 1721 overleed hij. Het begraafboek der stad Zwolle meldt ons dat ‘1721, den 20 Meert Hendrik Smeeks chirurgijn te half drie in Michaëli kerk no. 619’ ter aarde werd besteld.[48)] Zijn zoon Barend werd op 13 juni 1722, vermoedelijk in zijn plaats, aangesteld als meester-chirurgijn.[49)]

Tot deze zijn enige zoon richtte hij zich in een lang gedicht (bijlage II) dat samen met enkele familiewapens in het *Handex.* voorkomt. Het is een soort geestelijk testament, bestaande uit wijze lessen die bij elkaar een ars vivendi vormen, alle terreinen bestrijkend van publiek gedrag tot mondhygiëne. Onder verwijzing naar het bizarre wapen, met o.a. een geopende hand waarin een oog, dat hij voor hem ontworpen had (zie afb. 3), spoort Smeeks zijn zoon aan om als burger de ware geestesadel na te streven;

47) Acta kerkeraad Zwolle van 2 okt. 1710.
48) GA Zwolle, Begraafboek, RBSO 739, p. 314. Het was een begrafenis derde klas, want de koster incasseerde slechts ƒ5-12. Opnieuw een bewijs van geringe welstand of wenste de familie na alle spektakel geen drukte meer te maken?
49) GA Zwolle, Resoluties van Schepen en Raden AAZOI 00078, dd. 13 juni 1722.

afb. 3

> ‘Ouden Adel hoord men noemen
> Maar op Deugd kan elk een roemen.
> U, die 't an geboorte faald,
> dat gi 't weer met Deugd op haald.
> Schoon gi borger zijt geboren,
> daarom geeft geen moed verloren.
> Denkt, door Deugd en Wetenschap
> Klimt men op de hoogste trap.’

Ook al wordt er in het vervolg nog over godvrezendheid gesproken en over het verkeerde van vloeken en hoerenlopen, toch zouden de Sions-wachters, indien ze dit vers onder ogen gekregen hadden, elkaar met een blik van verstandhouding hebben aangezien. Was dat niet die mensendeugd die hier voortdurend op de troon werd gezet? De schrijver manifesteert er zich eens voor al als man van de Verlichting, vol vertrouwen in 's-mensen volmaakbaarheid. Wat niets met Verlichting maar alles met de persoonlijke geaardheid van Smeeks te maken had was zijn nadrukkelijke waarschuwing om niet op te vallen: ‘Geeft an elk een goed genoegen. / Gi moet na den tijd u voegen.’ ‘Zijt vrindelijk, modest, en stil’ en: ‘Houd in alles middelmaat.’ Smeeks eindigt met een aanmaning die tegelijk een confessie inhoudt:

> ‘leesd, en leerd u Vaders boek
> dat ik heb voor u geschreven,
> in het laatste van mijn leven.
> Wat ik las, of heb gedaan,
> Staat in mijn geschreven blaan.
> Ziet, leesd, leerd, en wild onthouden’

Blijkens een voetnoot doelt hij hier op een boek ‘dat ik van de cheirurgia geschreven heb’, waarschijnlijk de medisch-anatomische beschouwingen in het *Handex.* Maar ook het wèl gepubliceerde *Krinke Kesmes* onthult aan de geduldige lezer iets van wat Smeeks las en dacht. Ook van wat hij *deed?* Die vraag is bij gebrek aan biografische gegevens (nog) niet te beantwoorden. Voorlopig dus alle reden om te spreken van ‘de onbekende Smeeks’.

[3. Krinke Kesmes]

3.1. Krinke Kesmes - compositie van het boek

De uiterlijke presentatie van *Krinke Kesmes* valt op door onopvallendheid. Het boekje is uitgevoerd in het voor bellettrie normale kleinoctavoformaat en telt 286 bladzijden, het voorwerk niet meegerekend. De enige versiering wordt gevormd door een fraaie, anonieme kopergravure die dient als frontispice (zie afb. 4). Voor het overige is het voorwerk opmerkelijk sober: geen opdracht, lofdichten of wat dies meer zij. Slechts een korte voorrede, ondertekend: H. Smeeks *Chirurgyn te Zwolle*.

Die voorrede appelleert heel sterk aan het chauvinisme van de hollandse lezer, meer nog aan zijn winzucht. Hij wordt herinnerd aan de grote voordelen die de spaanse handelsconcurrent nog altijd op verafgelegen kusten geniet. Gelukkig mogen onze zeevaarders er ook wezen zoals de rijke opbrengst uit Oost- en West-Indië bewijst! Niet tevreden echter met het reeds verworvene zijn zij voortdurend op zoek naar nieuwe wingewesten zoals het Zuidland. Men ziet hoe de voorrede handig inspeelt op de aktuele volksfantasie aangaande het Terra Australis Incognita. Maar die droom krijgt hier toch meteen al een realistisch tintje, doordat nergens gealludeerd wordt op de imaginaire reisverhalen van Foigny of Vairasse, terwijl wèl gewag wordt gemaakt van de werkelijke reizen naar het Zuidland met het schip de ‘Goude Draak’ en de ‘Wakende Boey’. Na zo de lezer nieuwsgierig te hebben gemaakt, deelt de voorrede hem zeer in het kort iets mee over de inhoud. De ondertekenaar knoopt er de waarschuwing aan vast dat niemand hier een ‘hoogdravende styl’ mag verwachten. Het ging de schrijver als rechtgeaard zeeman niet om mooischrijverij maar om de zaak zelf. Door zulk een captatio benevolentiae kon het inderdaad wat primitieve nederlands in plaats van wrevel alleen maar vertrouwen wekken.

Smeeks' handgeschreven voorrede onderscheidt zich van de gedrukte o.a. door haar persoonlijke, bijna provocerende toon: ‘Leeser, dit boekjen kund gi niet kwalijk ontfangen, om dat het mi niet scheeld hoe het ontfangen word. (...) Ook is het mi onverschillig, of gi dese reise geloofd, of niet.’ Ondanks die voorgewende onverschilligheid doet Smeeks toch alle moeite om de lezer van de ‘bewijsbare waarheid’ van zijn relaas te overtuigen: ‘Ik zelf heb de eerste reise van de Posos bi gewoond, het vordere is voor sine rekeninge. Hi heeft mi noid bedrogen, waarom zoude hi mi voor liegen?’ Een verwijzing naar Wouter Schouten's *Oost-Indische Voyagie* (Amsterdam 1676) moet de geloofwaardigheid vergroten. Maar wat vooral toch opvalt is Smeeks', nader te onderzoeken, persoonlijke betrokkenheid bij zijn boek.

De eigenlijke tekst is verdeeld in acht hoofdstukken. Voor een goed begrip van wat volgt geef ik eerst een beknopt overzicht van de inhoud:

Hfdst. I: Jeugd van de ik-verteller in Holland; sedert 1674 zeesoldaat op 's lands vloot; vriendschap met chirurgijn uit Overijssel, de 'Meester'; verlaat de militaire dienst; wordt door zelfstudie onderstuurman; monstert af te Kadix, waar hij op een handelskantoor terecht komt; aldaar de Meester weer ontmoetend, wordt hij door deze enthousiast gemaakt voor een reis naar Amerika.

Hfdst. II: De verteller reist tussen 1679 en 1694 enkele malen voor handelsdoeleinden van Kadix naar Amerika; neemt onderwijl de spaanse naam Juan de Posos aan; ontmoet in 1696 de Meester opnieuw te Amsterdam; krijgt van hem een aantal stellingen betreffende de ontdekking van het Zuidland, waarvan die over de scheepsscheurbuik (14 blz.) worden geciteerd.

Hfdst. III: Voortzetting gesprekken tussen Meester en De Posos over het Zuidland; stellingen van eerstgenoemde ter verbetering van de Texelstroom; De Posos keert in 1698 terug naar Amerika; op een reis van Panama naar de Philippijnen wordt zijn schip door storm overvallen en belandt op het Zuidland. Jaar van aankomst: 1702 (cf. p. 111, 237).

Hfdst. IV: De Posos en zijn gezellen gastvrij ontvangen in het koninkrijk Krinke Kesmes; Juan ontvangt via een gids, de Garbon, allerlei informatie.

Hfdst. V: Verdere informatie via de Garbon over de geschiedenis van Krinke Kesmes, speciaal over de godsdienstige twisten daar gevoerd; beschrijving van het manneneiland Nemnan en het vrouweneiland Wonvure; wetenschappelijk geschil tussen beider bewoners; Zuidlandse spreuken over de godsdienst en over de opvoeding (14 blz.).

Hfdst. VI: Ontmoeting met hollandse schipbreukeling (de El-Ho), die aan De Posos een geschreven verslag van zijn lotgevallen verstrekt en hem daarna rondleidt in de stad Taloujaël.

Hfdst. VII: Opnieuw rondleiding door Taloujaël, thans door de Garbon; Zuidlandse spreuken over stilzwijgendheid en over de dronkenschap (10 blz.).

Hfdst. VIII: Terugkeer naar het schip, waar De Posos met de Garbon nog een voordelige handel drijft; vertrek naar Panama en vandaar naar Spanje; De Posos zendt zijn reisaantekeningen met de van de Garbon ontvangen documentatie naar zijn vriend de Meester.

Wat uit dit overzicht nog onvoldoende naar voren komt is het heterogeen karakter van onze tekst. Hoewel het boek zich van het begin af presen-

teert als een autobiografisch ik-verhaal, verteld door de spaanse nederlander Juan de Posos, wordt die hoofdlijn toch verschillende malen abrupt onderbroken door min of meer op zichzelf staande invoegingen, dikwijls bladzijden lang. Ik noemde al: de stellingen van de Meester aangaande scheurbuik en Texel-stroom, het zeer uitvoerige relaas (79 blz.!) van de El-Ho, de talrijke spreuken. Maar die opsomming is nog niet eens compleet. *Krinke Kesmes* is voor de moderne lezer, niet gewend aan de barokke overdaad van het 17e-eeuwse proza, een boek dat met elk begrip van verhaalstruktuur schijnt te spotten. Bij nader inzien blijkt het soms toch wel mogelijk om voor deze inlassen een wisselende graad van functionaliteit vast te stellen. Zo staan de medische beschouwingen over scheepsscheurbuik zijdelings in verband met het streven van De Posos om met een gezonde bemanning het Zuidland te bereiken. Het stuk over de Texelstroom is daarentegen zonder meer Fremdkörper, ook al leert het ons iets van de veelzijdige interesse van de Meester. El-Ho's autobiografie, hoewel wederom een verhaal op zichzelf, past helemaal in de traditie van de ingevoegde ik-vertelling zoals we die in 17e- en 18e-eeuwse romans steevast tegenkomen. De relatie van deze robinsonade tot de hoofdgeschiedenis van De Posos is in zoverre functioneel dat we hier te doen hebben met een Zuidland-verhaal in een Zuidland-verhaal. Krinke Kesmes en zijn bewoners komen zo in dubbel perspektief te staan. Wat de wijsheidsspreuken tenslotte betreft, deze vormen weliswaar een statisch element binnen het handelingskader, maar zij informeren ons anderzijds over de in het Zuidland gangbare moraal.

Wanneer de genoemde en ongenoemde onderbrekingen van De Posos' verhaal op ons een indruk maken van onverteerde brokken informatie, dan komt dat vooral omdat de hoofdpersoon weinig moeite doet om wat hij hoort of ziet in zijn beschouwingen op te nemen. Het verhaal van de El-Ho bijvoorbeeld neemt De Posos integraal over zonder er verder maar met één woord op te reageren. Hetzelfde geldt voor het merendeel van de hem vanwege de Garbon verstrekte informatie: onze reiziger kopieert voortdurend en gretig allerlei paperassen, verzamelt elk document over het Zuidland dat hij maar krijgen kan, rapporteert getrouw al wat men hem laat zien. Maar hij onthoudt zich vrijwel steeds van commentaar, treedt nimmer in discussie met de Meester of met El-Ho en slechts sporadisch met de Garbon. Zo staan in onze tekst de twee samenstellende bestanddelen: bericht (= dikwijls van anderen overgenomen informatie) en (autobiografisch) verhaal, min of meer los naast elkaar. Het heeft er veel van weg dat bij de auteur een dubbele bedoeling voorzat, namelijk het

schrijven van een avontuurlijk reisverhaal en het etaleren van bepaalde wijsgerige, godsdienstige of wetenschappelijke opvattingen. Zijn vormvermogen schoot echter te kort om die twee tendenties in een verhaal te integreren. Swift zou met zijn *Gulliver's travels* (1726) hier wèl in slagen.

Dit dubbelaspect in *Krinke Kesmes* hoeft ons intussen niet te verwonderen. We herkennen aan deze verschijningsvorm een bepaald literair genre: het imaginair reisverhaal. Een imaginair reisverhaal is een reisverhaal dat, ook wanneer het de schijn wekt reële situaties of gebeurtenissen te beschrijven, toch qua intentie verder reikt, waarbij het de auteur uiteindelijk meer te doen is om dit ideële plan dan om het feitelijk gebeuren.[50)] Het spannend verhaal fungeert enkel als aantrekkelijke verpakking van ideeën.

Op de eeuwenoude geschiedenis van het imaginaire reisverhaal en van de nauw daarmee gelieerde utopia of beschrijving van de ideale staat hoeven we hier niet in te gaan. Voldoende zij de konstatering dat de vroege Verlichting met haar kritiek op kerk en christendom, haar streven naar tolerantie, haar cosmopolitisme een duidelijke voorkeur aan de dag legt voor dit type verhalen. De vraag wat de schrijver precies bedoelt wordt daarmee dus een vraag van allereerste orde. Aangezien evenwel zijn ‘boodschap’ in verhaalvorm wordt gepresenteerd, lijkt het dienstig om niet meteen op de toch moeilijk te abstraheren ideële inhoud af te vliegen. Beter is het eerst eens te kijken wie de presentator zelf is, welke positie hij in het verhaal inneemt en tot welke personen hij zich richt. Een onderzoek naar de verhaalkarakters zal ons indirekt reeds een en ander leren omtrent de strekking van onze tekst.

3.2. Krinke Kesmes - verhaalkarakters

Volgens het titelblad is de beschrijving van het machtig koninkrijk Krinke Kesmes uit de geschriften van Juan de Posos ‘te zamen gestelt’ door H. Smeeks, ondertekenaar ook van de voorrede. In de tekst zelf treden als informanten beurtelings op: genoemde De Posos, de Meester, de Garbon en de El-Ho. Onder hen is De Posos ontegenzeggelijk de belangrijkste. Niet alleen is het zijn leven dat hier, nog wel door hemzelf, verteld wordt, maar

50) Zie mijn *Imaginaire reisverhalen in Nederland gedurende de 18e eeuw,* Groningen 1969, met uitvoerige literatuuropgave. Dat het ook Smeeks vooral ging om het poneren van zijn wijgerige ideeën blijkt met name uit zijn aanvullingen in het *Handex.* die uitsluitend hierop betrekking hebben.

ook ontvangen wij de informatie die andere personen geven slechts via hem. Onder deze omstandigheden is het in zekere zin een voordeel dat De Posos zich, naar we al zagen, gewoonlijk van vertellerscommentaar onthoudt. Toch is het zaak ons vooraf een helder beeld te vormen van deze zegsman. Wat voor een type is hij? Welke verlangens en verwachtingen bezielen hem? Hoe is zijn verhouding tot Meester, Garbon en El-Ho?

Voor zover valt na te gaan is De Posos geen echt bestaan hebbende figuur, al heeft Smeeks zich veel moeite gegeven om zijn hoofdpersoon een schijn van authenticiteit te verlenen. Daartoe dient allereerst het historisch-geografisch kader in de eerste twee hoofdstukken. De Posos begint zijn verhaal in 1674 tegen de achtergrond van de grote europese handelsoorlog, waarvan wij de strijdtaferelen zelf overigens niet te zien krijgen. Wel beleven we met de ogen van de eenvoudige marinier De Posos het schijnbaar zinloze heen en weer varen, overplaatsen van bemanningsleden, kortom alles wat oorlog van dichtbij gezien tot een chaotisch gebeuren maakt. Aandacht is er bij Juan vooral voor eigen wel en wee. Meer nog dan door de verwijzing naar allerlei aan de tijdgenoot bekende schepen, bevelhebbers en wapenfeiten wordt het levensverhaal van de hoofdfiguur waarschijnlijk gemaakt door diens navoelbaar gedrag. De Posos typeert zichzelf gewoon door zijn optreden. Tot het moment waarop hij in het Zuidland voet aan wal zet kenmerkt zijn leven zich geenszins door buitenissige ervaringen. We kunnen zelfs zeggen dat de grote hoeveelheid zakelijke informatie over scheurbuik en Texelstroom die aan de eigenlijke Zuidland-reis voorafgaat ongewild het realiteitsgehalte van het boek versterkt. In hoofdstuk IV pas krijgt de geschiedenis van Juan de Posos het karakter van imaginair reisverhaal.

Juan's carrière verloopt niet gemakkelijk. Zonder protectie van invloedrijke familieleden of vrienden slaagt hij erin om van arm, ongeschoold, daarbij nog rooms zeesoldaat op te klimmen tot zelfstandig koopman. Vanwaar dit succes? Zelf gooit hij het op zijn ‘deugd en naarstigheid’ (p. 79). Maar wat betekent deugd in deze contekst? Misschien zou men De Posos' deugdbegrip het best kunnen omschrijven als correct, maatschappelijk aangepast gedrag. Op het juiste moment vindt hij telkens anderen bereid hem een paar treden hogerop te helpen. Zijn kapitein in Gorcum maakt hem kompagnie-schrijver en staat hem zelfs zijn niet meer gebruikte kleren af. Zijn hospes leert hem het kuipersvak. Een priester, wiens aandacht hij weet te trekken door vaak de H. Mis bij te wonen, bezorgt hem gratis wiskunde-onderwijs. Eenmaal onderstuurman geworden ontslaat de kapitein van zijn schip hem in Kadix van alle verplichtingen om hem in staat te stel-

len een baan op een handelskantoor aldaar aan te nemen. Zijn spaanse patroons geven na verloop van tijd de vreemdeling een aandeel in de winst, zodat hij voortaan ook voor eigen rekening zaken kan doen, iets wat hij overigens tersluiks al eens gedaan had.

Zoveel goodwill komt niet vanzelf. De Posos' houding is niet vrij van opportunisme. Hij weet deksels goed waar zijn belang ligt en handelt dienovereenkomstig. Dat blijkt nergens zo sterk als uit zijn omgang met de Garbon. Juan is er alles aan gelegen om deze man te vriend te houden. Daartoe dient een weloverwogen, goed gedoseerd geven van geschenken. Wanneer de Garbon na lang tegenstribbelen enkele boeken heeft aangenomen, noteert De Posos: ‘hy was by uitneementheid vergenoegd, en voldaan, maar ik nog meer, om dat ik hem weder op het nieu aan my verpligt had’ (p. 252). De Garbon is overigens geen man om mee te spotten. Hij fungeert als de in vrijwel elk imaginair reisverhaal optredende gids, die de pas aangekomen vreemdeling - en via hem de lezers - van allerlei zaken op de hoogte brengt. De Garbon doet dat correct. Geen moeite is hem te veel om de gast van dienst te zijn. Soms toont hij zich wat geprikkeld, wanneer De Posos voorzichtig enige twijfel uit ten aanzien van de hem door de Garbon opgegeven ouderdom van een bepaalde stadspoort. De Posos dringt dan niet verder aan. Eenmaal echter meent De Garbon dat de spaanse koopman hem te grazen heeft gehad door zijn beste waar tot het laatst achter te houden. De Garbon laat om zo te zeggen even zijn tanden zien. De Posos besterft het van schrik en weet niet hoe snel hij de relatie weer moet verbeteren. De Garbon handelt voortdurend in opdracht van de koning van Krinke Kesmes, die - opvallend genoeg - zelf niet in beeld komt. Over het persoonlijk leven van de gids komen we verder niets te weten.

Wordt Juan's verhouding tot de Garbon het best getypeerd met de term beleefd, rechtuit hartelijk is die met de Meester. De Posos beschouwt hem als zijn vaderlijke vriend en raadgever. Tegenover hem hoeft hij niet op zijn hoede te zijn. Het weerzien van deze eenvoudige chirurgijn uit de provincie beweegt onze voor het overige zo nuchtere koopman tot tranen. Eigenlijk is de Meester de grote inspirator van De Posos bij diens ontdekking van het Zuidland. Zelf een hartstochtelijk lezer en verzamelaar van reisbeschrijvingen en atlassen, heeft hij zijn Zuidland-droom als het ware op de jonge De Posos overgebracht. Deze zal datgene waartoe de Meester, vanwege zijn leeftijd of gezin, niet (meer) bij machte is, ten uitvoer brengen. Welwillend staat de Meester daarom zijn stellingen, op papier gebrachte reflecties met betrekking tot het grote project, aan zijn

leerling-vriend af.[51)] Ook attendeert hij hem op de fouten die Dampier en De Vlamingh tijdens hun verkenning van het Zuidland gemaakt hebben. De Posos hoort dat alles gretig aan. Hij van zijn kant toont zich bovenal een pragmatische geest, een ‘doener’, maar als zodanig geeft hij ook de Meester alle eer. Eenmaal teruggekeerd van zijn wonderbaarlijke reis, stuurt hij aanstonds alle van de Garbon gekregen bescheiden met zijn eigen aantekeningen naar zijn oude vriend in Overijssel. Zo begint en eindigt het boek met de rol van de Meester in het leven van De Posos te onderstrepen.

Over zijn kontakten met andere figuren worden verder opvallend weinig details gegeven. Het meest gehecht toont De Posos zich aan zijn in Holland achtergebleven vader die hij een goede oude dag bezorgt. Verder heeft hij buiten de Meester geen intieme vrienden. De gedachte aan een huwelijk komt geen moment bij hem op. Eenmaal met zijn gezellen in de Zuidlandse stad Taloujaël aangekomen, schijnt hij zich om hen weinig te bekommeren. We zagen al hoe zelfs de kennismaking met zijn landgenoot in den vreemde, de El-Ho, bij hem slechts zakelijke interesse opwekt. El-Ho's verhaal aan De Posos staat geheel los van de persoon voor wie het in eerste instantie schijnt bestemd. Om zijn zelfstandige plaats binnen ons imaginaire reisverhaal verdient het ook aparte bespreking.

3.3. Het verhaal van de El-Ho (de Robinsonade)

Zo gesloten als de Garbon, zo naïef-openhartig treedt de El-Ho ons tegemoet. Zijn levensverhaal begint in 1655, toen hij als scheepsjongen van goed twaalf jaar in Compagnies-dienst met het schip de ‘Wakende Boey’ naar het Zuidland uitzeilde om de schipbreukelingen van de eerder daarheen gevaren ‘Gouden Draak’ op te halen. Ter plaatse aangekomen laat de jongen zich met twaalf anderen per sloep op het Zuidland afzetten: ‘ik dagt weinig om te zoeken naa 't Volk van de *Goude Draak,* 't was my om ververssing te doen.’ In zijn roekeloosheid let hij niet op waar de anderen blijven om tenslotte geheel te verdwalen: ‘nu zag ik eerst dat ik een jonge

51) In de oorspronkelijke voorrede schrijft Smeeks dat *hij zelf* de stellingen over het inwendig ontdekken van 't Zuidland aan burgemeester Nic. Witsen overhandigde. Ook zou hij de stellingen over de Texel-stroom persoonlijk hebben willen demonstreren. Deze passage laat m.i. geen andere konklusie toe dan dat de Meester in *Krinke Kesmes* een alter ego van Smeeks zelf is. Daaruit hoeft natuurlijk nog niet te volgen dat *alle* over de Meester vertelde feiten evenzeer op Smeeks van toepassing zijn. Cf. voorts de beschrijving van de titelprent op p. 107.

was, en jongens werk gedaan had'. Telkens keert die gedachte terug, mengeling van zelfverwijt en angst. Zijn bange vermoeden wordt weldra bewaarheid. Hij is alleen achtergebleven. Gelukkig hebben zijn maats een flinke hoeveelheid gereedschap en lijfgoed voor hem ingegraven. Met behulp hiervan slaagt hij erin een hut te bouwen en in zijn elementaire behoeften te voorzien. Toen de nood het hoogst was heeft hij instinctief in het gebed troost gezocht. Gods leidende hand is nu werkelijkheid voor hem geworden. Overigens is de jongen - zoals ik hem maar zal blijven noemen, aangezien hem door de schrijver geen eigen naam is gegeven - iemand die de dingen neemt zoals ze zijn zonder daarover lang te reflecteren. In het vele werk dat hem te doen staat vindt hij trouwens genoeg afleiding om zijn aanvankelijke melancholie te overwinnen. Na verloop van tijd voelt hij zich helemaal op zijn gemak: 'my dagt of ik met Goden ter Bruiloft ging!' (p. 175). Hij verliest alle begrip van dag of duur. Uit een aangespoeld scheepswrak kan hij zijn voorraad nog aanzienlijk aanvullen. De scheepshond wordt zijn metgezel: 'Nu had ik een Konings leeven' (p. 184).

Zijn prinsheerlijk bestaan wordt echter plotseling ruw verstoord door de komst van een grote menigte inboorlingen, de Kaskes of Strandbewoners, die zijn 'Fort' aanvalen. Met de angst keert ook de behoefte om te bidden terug. De jongen die inmiddels geen jongen meer is maar een volwassen man doodt verschillende wilden: 'ik agten haar niet meer als honden' (p. 195). Tenslotte laat hij zich door hen verrassen. Zij voeren hem gevankelijk mee naar hun nederzetting, waar men hem niet ombrengt maar integendeel een jonge 'Heidin' tot vrouw geeft.

Na enige tijd komt ook aan deze vreemde idylle een einde. Een groot ruiterleger, afkomstig uit Krinke Kesmes, richt een ware slachting aan onder de zich niet eens verzettende Strandbewoners. De jongen alleen wordt, omdat hij blank is, gespaard en meegenomen naar Krinke Kesmes. Daar krijgt hij van de autoriteiten de titel van El-Ho (vrijman) met als speciale taak het onderricht in de nederlandse taal aan jonge Zuidlanders. Als De Posos hem in 1702 ontmoet is El-Ho reeds een man op leeftijd.

Het verdient aandacht dat ook de geschiedenis van de El-Ho een historisch uitgangspunt heeft. De schepen de 'Wakende Boey' en de 'Gouden Draak' hebben echt bestaan. Men herinnert zich hoe reeds Vairasse zijn kapitein Siden met de 'Gouden Draak' bij het Zuidland liet stranden. G.J. Hoogewerff en Lucius L. Hubbard hebben zich daardoor laten verleiden om het verhaal van de scheepsjongen van de 'Wakende Boey' als een

reëel gegeven op te vatten,[52] hoewel het hun nooit gelukt is om die vermissing uit de stukken (monsterrollen, scheepsjournaals e.d.) aan te tonen. Hoogewerff's onderstelling dat Smeeks in het relaas van El-Ho eigen belevenissen als scheepsjongen zou hebben te boek gesteld, mist helemaal iedere grond.

Krinke Kesmes dankt zijn internationale bekendheid (in vakkringen wel te verstaan) uitsluitend aan de - vermeende - invloed van El-Ho's verhaal op *Robinson Crusoe*. Het feit dat hier, elf jaar vóór Defoe, een vertelling in druk verscheen (al was het dan ook slechts een episode uit een boek) die op het eerste gezicht duidelijke trekken van overeenkomst vertoonde met het meesterwerk van Defoe, bracht een enthousiaste Amerikaan, de zojuist genoemde Hubbard, tot de overhaaste konklusie dat Defoe bij Smeeks leentjebuur had gespeeld. Terwijl Hoogewerff, die het eerst het verhaal van El-Ho als bron voor *Robinson Crusoe* aanwees, tenminste nog begreep dat eventuele ontlening van motieven niets afdeed aan de verdienste van Defoe, sloeg Hubbard in blinde ijver naar het andere uiterste door. Hij zag overal parallellen tussen beide teksten en wanneer er evidente verschillen waren dan kwam dat omdat Defoe op die plaats zijn schatplichtigheid aan Smeeks wilde maskeren.

Nu zal iedereen toegeven dat het verhaal van de El-Ho (althans tot de komst van de wilden) en Defoe's *Robinson Crusoe* op sommige punten overeenstemmen. Om slechts enkele in het oog springende parallellen te noemen: de jongen zowel als Robinson bouwen een versterkte hut die ze als hun kasteel beschouwen, maken hun eigen kleren, houden een dagboek bij, kunnen hun voorraad aanvullen van een halfvergaan schip. Zoals echter reeds door Hubbard's recensenten Leopold Brandl en Hermann Ullrich is opgemerkt,[53] liggen zulke overeenkomsten min of meer in de lijn der verwachting. Zodra iemand het leven van een schipbreukeling op een eenzame kust beschrijft, ligt het voor de hand dat hij deze naar water laat zoeken, een hut doet bouwen etc. Bovendien zijn de verschillen tussen de Robinsonade in *Krinke Kesmes* en *Robinson Crusoe* zoveel groter dan de raakpunten. Om te beginnen hebben de jongen van de ‘Wa-

52) Hubbard (1921) en Hoogewerff (1930); laatstgenoemde huldigde aanvankelijk (1909) een tegenovergesteld standpunt!

53) Hermann Ullrich in *Literaturblatt für germ. und roman. Philologie* 1923, nr. 1; Leopold Brandl, *Krinke Kesmes und Defoes Robinson,* in *Neophilologus XI* (1926), p. 28-40.

kende Boey' en Robinson een totaal andere voorgeschiedenis, eer zij tijdelijk lotgenoten worden. Hun reaktie op de eenzaamheid loopt sterk uiteen: de Hollander doet geen pogingen om het land waar hij terecht is gekomen verder te verkennen, laat staan dat hij probeert daarvandaan te komen. Robinson van zijn kant toont zich aktiever. Hij onderneemt zelfs met levensgevaar pogingen om zijn eiland te onderzoeken en zint voortdurend op zijn repatriëring. Wanneer eenmaal wilden hun veiligheid in gevaar brengen, houdt iedere overeenkomst op. De jongen wordt gevangen genomen, Robinson laat het zover niet komen. Tenslotte, wat het belangrijkste is, Robinson komt door zelfonderzoek tot berouw en bekering. Gebruik makend van motieven uit de 17e-eeuwse avonturenroman heeft Defoe een puriteinse bekeringsgeschiedenis willen schrijven,[54)] waarbij de innerlijke evolutie van de hoofdfiguur centraal staat. Bij de scheepsjongen van de 'Wakende Boey' valt van dit alles weinig te ontdekken. Slechts even, in het begin, kent hij een soort religieuze extase: 'Ik wierde zelf zoo beweegd onder het bidden, dat ik neer viel, en wierd flaauw en als van mijn zelve' (p. 163). Maar zulke gevoelens ebben weer spoedig weg om alleen bij accuut gevaar nog aan de oppervlakte te komen. Het diepste inzicht waartoe de jongen komt is het besef dat de mens zijn geluk op een verkeerde manier najaagt: 'In mijn hut sittende, en een appel eetende, dagt ik lieve God, was is des menschen leeven, hoe swerft men van 't eene Land in 't ander om geld en goed, ik heb maar Waater en Appels, en ben nu wel te vreeden als ik die maar krijgen kan, dat ik mijn Appelen nu voor goud verruilen kon, ik zou dat waarlik niet doen.' (p. 165). Op zichzelf beschouwd past zo'n verzuchting als 'wat is des menschen leeven' heel goed in de mond van een piëtist,[55)] maar uit niets blijkt dat de El-Ho, net als Robinson, de weg van de bekering is opgegaan. Daarvoor blijven bij de Hollander dergelijke uitlatingen te incidenteel.

We mogen dus konkluderen dat er slechts een oppervlakkige gelijkenis bestaat tussen Smeeks' Robinsonade en Defoe's roman. In elk geval ontbreekt ieder positief bewijs dat Defoe *Krinke Kesmes* heeft kùnnen lezen. Zo bezien dankt *Krinke Kesmes* zijn reputatie feitelijk aan een misver-

54) Zie Ludwig Borinsky, *Der englische Roman des 18. Jahrhunderts,* Frankfurt-Bonn 1968, p. 33-40.

55) Zie C. van de Ketterij, *Het literaire werk uit de 18e eeuw en zijn piëtistische contekst: enkele linguale verificatiemodellen toegepast op de poëzie van Hieronymus van Alphen,* in *Documentatieblad Werkgroep 18e Eeuw,* nr. 23-24 (mei 1974), p. 27.

stand. Door het veranderd inzicht omtrent de begrippen literaire bron en invloed heeft heel die discussie over Defoe's zogenaamde afhankelijkheid van Smeeks veel van haar waarde verloren. Deze onzuivere vraagstelling leidde ook vanzelf tot overmatige aandacht voor slechts een bepaalde episode uit het boek. Een uitzondering moet worden gemaakt voor Mevr. C.L. Thijssen-Schoute, die in 1954 het onderzoek een nieuwe richting gaf door de op Krinke Kesmes levende ideeën centraal te stellen. Zij beperkte zich daarbij echter, overeenkomstig de opzet van haar studie, tot de cartesiaanse inslag van Smeeks' reisverhaal. Maar de Zuidlanders hadden aan het Europa van de 18e eeuw nog heel wat meer te zeggen!

3.4. Staat en godsdienst op Krinke Kesmes

Over de staatkundige inrichting van het eiland Krinke Kesmes wordt merkwaardig genoeg nergens expliciet gesproken. Slechts terloops vernemen we dat de Zuidlanders een erfelijk koningschap kennen. Cham-Hazi was de grondlegger van het huidige staatsbestel. Hij leefde in de elfde eeuw na Christus (p. 127), maar zijn eerste voorgangers zouden volgens Zuidlandse kronieken liefst 20.000 jaar geleden (te rekenen vanaf 1702) de heerschappij over het eiland gevoerd hebben. Koning Ram-Ram uit de stam Kitalta komt even als stichter van een universiteit ter sprake, maar de tijdens het bezoek van De Posos aan het bewind zijnde koning blijft ongenoemd.

De koning van Krinke Kesmes regeert als een absoluut vorst: ‘het woord des Konings gaat vast, ik [aldus de Garbon], nog niemand kan daar teegen doen’ (p. 249). Wel laat de machthebber zich adviseren door ‘sijne Wijzen’ of ‘sijn grooten Raad’ (p. 127 vv.). De oude filosoof Sarabasa maakte ten tijde van koning Cham-Hazi deel uit van die Raad. Ook de uit China afkomstige filosoof Krakabas, een leerling van Confucius, trad op als koninklijk adviseur. De koningen van Krinke Kesmes hebben, naar het schijnt, minder behoefte aan militaire of clericale raadslieden, hetgeen hen iets van een *verlicht* despoot geeft.

In elke stad op Krinke Kesmes resideert een goeverneur als plaatsbekleder van de koning. Als lagere gezagdragers worden verder nog de wijkmeesters genoemd. Uit de tekst valt niet op te maken hoe zulke lieden aan hun ambt komen en wat precies de bevoegdheid van de diverse ambtenaren is. Duidelijk is nochtans dat op Krinke Kesmes het individu volstrekt ondergeschikt blijft aan het staatsbelang. Men krijgt sterk de indruk van een totalitair regime waarbij de openbare orde als hoogste rechtsbeginsel functioneert. De strafwetgeving - bijv. tegen openbare dronkenschap -

houdt enigermate rekening met menselijke zwakheden, maar wanneer waarschuwingen niet helpen wordt de schuldige zonder pardon uit de gemeenschap verwijderd. Ten opzichte van de verachtelijke Strandbewoners of Kaskas kennen de Zuidlanders geen erbarmen. Ook staat het de burgers van Krinke Kesmes vrij om slaven te houden. Zoals in vrijwel elke beschrijving van een imaginaire staat is het geschetste beeld statisch. Het lijkt wel of er sinds het verscheiden van de grote wetgevers Cham-Hazi, Sarabasa en Krakabas een status quo heerst. Om deze binnenlandse rust te waarborgen heeft Krinke Kesmes bewust gekozen voor een splendid isolation. Het is de Zuidlanders op straffe des doods verboden om zich buiten de staatsgrenzen te begeven. Aan Juan de Posos wordt bij zijn vertrek uitdrukkelijk te verstaan gegeven dat hij nooit meer naar Krinke Kesmes mag terugkeren.

Zo minimaal als de informatie over het staatkundig bestel op het eiland blijft, zo omstandig wordt het godsdienstig leven geschetst. Die tegenstelling is echter minder groot dan ze op het eerste gezicht schijnt. Immers ook de religie op Krinke Kesmes is zuiver staatsaangelegenheid. Waardoor onderscheidt zich nu de Zuidlandse godsdienst? Ondanks de ruime aandacht voor dit aspekt blijft het beeld toch vrij incoherent. Dat hangt wel ten nauwste samen met het doelbewuste eclecticisme van de Zuidlanders. Ze bezitten niet alleen een grondige kennis van allerlei religievormen maar hebben daaruit ook de huns inziens waardevolste beginsels en voorschriften tot een nieuw geheel samengevoegd.

Eertijds vereerde het volk van Krinke Kesmes enkel de zon, de zonneengel Baloka en de koning, totdat onder de regering van Cham-Hazi, in 1030 na Christus, de komst van een perzisch schip met zeer gemengde bemanning voor de koning aanleiding werd om een nieuwe algemene godsdienst in te stellen. Aanvankelijk had de koning nog geprobeerd om diverse religievormen naast elkaar in één kerkgebouw te verenigen. Maar dat leidde tot een complete godsdienstoorlog van joden, christenen en mohammedanen, waardoor ook de ‘Zuid-landsche Paapen’ in heftige beroering kwamen. Tenslotte stelde de Raad (met o.a. Sarabasa) in opdracht van Cham-Hazi en op basis van het Nieuwe Testament vijf geboden op schrift die de kwintessens van de christelijke leer bevatten. Ze hielden de Zuidlanders het geloof voor in één almachtige god, schepper van hemel en aarde. Ook de plicht tot naastenliefde werd uitdrukkelijk gestipuleerd. Voor het overige zijn de vijf geboden gericht op gehoorzaamheid aan de overheid, terwijl de traditionele zonnecultus met de bestaande priester-

kaste zorgvuldig werd ontzien. Dit laatste omwille van de continuïteit en om geen onrust te zaaien onder het volk. Tenslotte werd op straffe des doods verboden om voortaan nog over geloofszaken te disputeren. Ook konden alle verdere ceremoniën nu achterwege blijven. (p. 133).

Wat dat laatste betreft toont de schrijver zich niet helemaal konsekwent. Verderop immers blijkt dat de Zuidlanders wel degelijk nog enkele ceremoniën in ere houden. Sommige gebruiken lijken van katholieke origine: niet alleen zijn er mannen- en vrouwenkloosters op Nemnan en Wonvure, maar ook viert het volk van Krinke Kesmes zijn heiligen en martelaren (p. 229, 232). Anderzijds wekt de inrichting van het Adyta of Heilige der Heiligen (p. 230) weer sterke reminiscenties aan de joodse ark des verbonds. De in de zon geplaatste engel Baloka doet daarentegen denken aan de rol die de mohammedanen toekennen aan de engel Gabriël, van wie wordt aangenomen dat hij met zijn vleugels de maan beroerd heeft (vandaar de maanvlekken). Zo zien we tot in de terminologie toe het eclectische karakter van de Zuidlandse religie weerspiegeld. Misschien ware het beter te spreken van hun syncretisme in de zin van een samensmelting van heterogene ideeën en gebruiken uit verschillende godsdiensten. Duidelijk is in ieder geval het verlicht karakter van de Zuidlandse staatsgodsdienst, zijn universalisme, zijn deïstische signatuur ondanks de formulering van het eerste gebod. Tolerantie staat in het godsdienstige centraal. Metafysische speculatie over het leven hiernamaals, hel en hemel wordt van de hand gewezen. Slechts het geloof in de onsterfelijkheid van de ziel en de verrijzenis van het lichaam blijft als christelijk dogma overeind.

Opvallend is de geringe dunk die de Zuidlandse wetgevers van de clerus hebben, hun eigen 'papen' niet uitgezonderd. Gierig, hovaardig, twistziek - dat zijn zo de verwijten die de geestelijken naar het hoofd geslingerd krijgen. De overheid moet er daarom op letten, 'dat de *Gods-dienst* (...) in de *Regeeringe,* en niet de *Regeering* in de *Godsdienst*' zetelt (p. 155). Ook in deze opvatting, typerend voor de denkwijze van de hollands-libertijnse regenten in hun strijd tegen de pretentie van dominees of kerkeraden, manifesteert zich de geest van de Verlichting.

Voor zover de Verlichting zich met religie bezighoudt vertoont zij de neiging om het godsdienstig leven tot louter ethiek, humanitair gedrag te herleiden. Dat gebeurt eveneens op Krinke Kesmes. De Zuidlandse doctrine bestaat, buiten de vijf reeds besproken geboden, uit een reeks wijsheden, neergelegd in spreuken die men aan allerlei europese en aziatische boeken heeft ontleend. Bepalen we ons tot de hoofdgedachte, dan dient onderstreept dat in de spreuken rakende de godsdienst telkens weer de

stelling: godsdienst is een kwestie van opvoeding naar voren komt. De algemene beginselen mogen, volgens die zienswijze, over de gehele wereld gelijk zijn, hoe in concreto (met welke riten en in wat voor entourage) de godsdienst gestalte krijgt hangt grotendeels af van het proces van gewenning dat wij opvoeding noemen. Daarom is het natuurlijk dwaasheid wanneer de ene secte de andere verkettert. De kerk als instituut, de uiterlijke godsdienst is slechts bijkomstig.

Men begrijpt dat zulk een visie op het verschijnsel godsdienst een sterk relativisme teweegbrengt ten aanzien van de diverse kerkgenootschappen, niet in de laatste plaats ten opzichte van de publieke kerk in Holland. Vanuit diezelfde intentie zal Bernard Picart zijn onmiddellijk door Abraham Moubach in het nederlands vertaalde *Cérémonies et coutumes religieuses de tous les peuples du monde* (eerste franse editie 1720 in 4 folio-dln., nederlandse bewerking 's-Gravenhage 1727-1738, 6 folio-dln., rijk geillustreerd) publiceren, verbluffend document dat vanzelf een wapen werd in de anticlericale propaganda van de Verlichting. Eerder al had - om nog een oorspronkelijk nederlands geschrift met dezelfde strekking te noemen - de Haarlemse arts Anthonie van Dale de aandacht op zich gevestigd met zijn geruchtmakend boek *De oraculis ethnicorum* (Amsterdam 1683), waarin alle oude orakelpriesters als volksbedriegers aan de kaak werden gesteld.

Hoe kwam de auteur van *Krinke Kesmes* aan deze ideeën? Vooropgesteld zij dat het voor ons uiterst moeilijk is om de bronnen waaruit Smeeks geput heeft op het spoor te komen. Niet voor niets verdedigt de schrijver bij monde van de Garbon het eclecticisme van de Zuidlanders: ‘Uit veele Boeken het beste te konnen kiesen, en dat wel te schikken, word hier in 't *Zuidland* voor Mannen-werk gehouden’ (p. 134). En elders: ‘zy (de vrouwelijke professoren op Wonvure. P.B.) gebruiken de Boeken zoo veel zy in haar kraam te passe koomen, zy doen daar af, of toe, naa haar welgevallen’ (p. 146). Hoewel het eerste citaat alleen betrekking heeft op de creatieve imitatio als artistiek beginsel, gaat het in de Wonvuurse uitspraak duidelijk om nog iets meer. Het is in feite een oratio pro domo van Smeeks zelf. Ook hij heeft, om zo te zeggen, alle titelbladen van de door hem geraadpleegde boeken gescheurd, net als de hoogleraren op Wonvure. Aldaar bestaat zelfs een wet die het de geleerden verbiedt om in hun publicaties andere schrijvers expliciet te noemen of te weerleggen. Welnu, ook Smeeks citeert, alludeert, polemiseert erop los zonder zich bloot te geven. Alleen in zijn hand-exemplaar van *Krinke Kesmes* heeft hij op enkele plaatsen zijn bronnen aangeduid.

Voor de spreuken rakende de godsdienst heeft hij naar eigen zeggen geput 'uit den Turkschen Spijon, en uit Gracian.'[56] Met het eerste is bedoeld *L'Esploratore Turco,* Parijs 1684, door de in Frankrijk verblijvende italiaanse vluchteling Gian-Paolo Marana (Genua 1642-Parijs 1693). Het boek werd, nadat het in hetzelfde jaar nog als *L'Espion du Grand-Seigneur et ses Relations secrètes envoyées au divan de Constantinople* in het frans was vertaald, een bestseller, zowel om de verlichte ideeën die hier naar voren kwamen als om de exotische inkleding.[57] Zo groot was het succes dat het dunne boekje, aanvankelijk slechts dertig brieven tellend, bij snel opeenvolgende herdrukken tenslotte uitgroeide tot 9 dln. met meer dan 700 brieven. In 1710 verscheen ook een nederlandse vertaling waarvan Smeeks echter geen gebruik kan hebben gemaakt.[58] We moeten dus wel aannemen dat hij een van de te Amsterdam uitgegeven franse edities heeft geraadpleegd.

Marana en zijn navolgers - het auteurschap van de vervolgdelen vormt een probleem op zichzelf - leggen een in Parijs wonende, als geestelijke vermomde spion uit Konstantinopel hun kritiek op het kerkelijk en politiek absolutisme onder de regering van de franse koning Lodewijk XIV in de mond. We hebben dus te maken met contemporaine tijdskritiek, waarbij vooral de intolerantie, het bijgeloof en de onnutte metafysische speculaties van de beschaafde christenen in Europa het moeten ontgelden.

56) *Handex.,* p. 108, daar waar de spreuken rakende de godsdienst beginnen, noteerde Smeeks: 'Dit volgende uit den Turkse Spijon, en uit Gracian'. Voor zover valt na te gaan heeft hij echter Gracián alleen gebruikt voor de pas verderop gepresenteerde spreuken der stilzwijgendheid.

57) Zie o.a G.L. van Roosbroeck, *Persian letters before Montesquieu,* New York 1932; Joseph Tucker, *'The Turkish Spy' and its french background,* in *Revue de littérature comparée,* 32 (1958), p. 74-91.

58) *Alle de brieven, en gedenkschriften van eenen turkschen spion in de hoven van Europe: Waar in men ziet de ontdekkingen, door hem gedaan in alle de Hoven, die hy bezocht heeft, met eene aanmerkelyke redenering over haare krachten, regeerkunde, en godsdienst, beginnende met het jaar 1637, en eindigende met dat van 1682. Uit het Engelsch overgezet* (door A Bógaert), dl. I-IV, Amsterdam, Philip Verbeek, 1710; dl. V-VI, Amsterdam, Nicolaas ten Hoorn, 1720 (UB Amsterdam 2007 E 34). Volgens Staverman (1907, p. 53, noot 1) zou *The Turkish Spy* in 1699 reeds in het nederlands vertaald zijn, maar daarvan is mij niets gebleken. Thijssen-Schoute (1954, p. 630) veronderstelde, dat Smeeks 'slechts zijn moedertaal verstaan zal hebben', welke hypothese echter moeilijk te verenigen valt met de verschijningsdatum van de vroegst bekende nederlandse vertaling van de *Turksche spion*.

Smeeks citeert enkele malen vrijwel letterlijk uit de *Turksche spion,* maar het is toch hoofdzakelijk de gelijke visie op de uitwendige godsdienst die frappeert. Bij tekstvergelijking valt het overigens eens te meer op dat de Zwolse chirurgijn zich, in tegenstelling tot Marana, van staatkundige kritiek onthoudt.

Smeeks' andere bron was de spaanse jezuïet Baltasar Gracián y Morales (1601-1658), toen wereldberoemd schrijver van wijsgerig-moralistische geschriften in een pregnante en tegelijk gezochte stijl.[59] Bekend bleef lange tijd: *El oraculo manual y arte de prudencia* (1647), een verzameling van circa 300 spreuken met wijsgerig commentaar, alles ten dienste van de opvoeding van het individu. Het boek werd in het nederlands vertaald door M. Smallegange als *De Konst der Wijsheit,* 's Gravenhage, bij Pieter van Thol, 1686 (herdrukt aldaar in 1700).[60] Gracián's vermaardste werk is de allegorische roman *El Criticon* (1651-1657, 3 dln.), een pessimistische satire op de valsheid waarmee mensen elkander behandelen. De oude wijze Critilo, als schipbreukeling op St. Helena beland, ontmoet er de jonge wilde Andrenio, leert hem spreken en neemt hem mee op zijn verdere zwerftocht door Spanje, Frankrijk, Duitsland en Italië, hem voortdurend waarschuwend om voor de mensen op zijn hoede te zijn. Smallegange vertaalde ook dit hoofdwerk van Gracián - althans het eerste deel - onder de titel *De mensch buyten bedroch, of den nauwkeurigen oordeelder,* 's-Gravenhage, Jacobus van Ellinkhuysen, 1701. Als eigenlijke bron voor *Krinke Kesmes* komt het verder niet in aanmerking, maar aan *De konst der Wijsheit* heeft Smeeks menig aforisme ontleend dat we zonder moeite precies zo terugvinden in de spreuken over de stilzwijgendheid van Sarabasa.

De hoofdgedachte van Gracián: handel opportunistisch, laat nooit het achterste van je tong zien, overwin anderen door hun zwakke plek te ontdekken en door jezelf te beheersen - die les wordt ook door de Zuidlandse filosoof Sarabasa telkens herhaald. Een echo ervan beluisterden we reeds in het gedicht dat Smeeks voor zijn zoon Barend maakte. En we zagen die levensleer in praktijk gebracht door Juan de Posos. Gracián moet met zijn filosofie van het opportunisme op de Zwolse chirurgijn grote indruk gemaakt hebben. Zo laat zich ook het best verklaren waarom Smeeks, door

59) Van de uitgebreide literatuur over deze spaanse auteur noem ik slechts W. Krauss, *Graciáns Lebenslehre,* Frankfurt am Main 1947.

60) Zie J.A. van Praag *Traducciones neerlandesas de las obras de Baltasar Gracián,* in *Hispanic review,* VII (1939), p. 237-241.

de Zwolse kerkeraad ter verantwoording geroepen voor zijn *Krinke Kesmes,* zijn zaak niet op de spits dreef: hij was, anders dan Ten Hoorn dacht, een wijs man, een verlicht filosoof in een provinciaal milieu.

De vraag dient gesteld of kerk en staat op Krinke Kesmes als ideaal model bedoeld zijn, m.a.w. of het Magtig Koningryk het karakter en de functie heeft van een utopie. Uit het vorige blijkt eigenlijk al dat van een staatkundige utopie zoals Thomas More schreef geen sprake kan zijn. Voor zover er al enige informatie over regering en staatsorganen op Krinke Kesmes doorsijpelt, functioneert die toch nergens duidelijk als kontrastmodel met de situatie in de Republiek.

Op het stuk van godsdienst wordt wèl doorlopend gezinspeeld op het kerkelijk leven in de Republiek. Het zou echter te veel gezegd zijn om Krinke Kesmes zonder meer als ideaal voorbeeld van verlichte religie te beschouwen. Zeker, Cham-Hazi heeft officieel een einde gemaakt aan het onderling gekrakeel van de diverse sekten. Eén simpele, algemeen-christelijke staatsgodsdienst verenigt alle Zuidlanders. Maar hoeveel moeite kost het niet om de clerus op Krinke Kesmes tot daadwerkelijke tolerantie te brengen: ‘zy Preeken - aldus de Garbon - ons of 't gemeen de vreede aan, en verwerpen die zelf, houdende geduurig oorlog onder malkanderen’, waarop De Posos reageert met: ‘Ag! zeide ik, onnosele *Zuidlanders,* in *Europa* gaat het heel anders toe, daar leeven wy als Christenen behooren te leeven, in liefde, vreede en eenigheid’ (p. 134-135). Hier worden de europese godsdiensttwisten en het aandeel van de geestelijkheid daarin naar het Zuidland getransponeerd, terwijl van de situatie in eigen omgeving juist een utopisch beeld wordt opgehangen. Smeeks' ironie was duidelijk genoeg om de kerkelijke autoriteiten van Overijssel in het geweer te roepen.

Voor de rest dient de beschrijving van Krinke Kesmes meer om het europese beschavingsmodel te relativeren dan om er een ander ideaal kontrastmodel tegenover te stellen. Er is dus wel kritiek maar die schuilt vooral in het feit dat een vanzelfsprekend geachte superioriteit van het geciviliseerde Europa opeens ter discussie wordt gesteld. Juan de Posos ziet op Krinke Kesmes zulke prachtige waterwerken, die tegelijk weer zo simpel van konstruktie zijn, ‘dat ik my over de bottigheid der *Europers* schaamde’ (p. 206). Eerder al had de Garbon zijn hollandse gast de les gelezen, toen deze de Zuidlandse gewoonte om voor het huwelijk de partners elkaar te laten visiteren in strijd met het schaamtegevoel achtte. Was het dan niet dwaas, aldus de Garbon, om, zoals de europeanen doen, een dier

dat men kopen wil tevoren terdege te onderzoeken, maar bij een huwelijkskeuze waar men zoveel langer aan gebonden was een dergelijk onderzoek achterwege te laten?

Een fundamenteler correctie op het europese zelfbewustzijn vindt plaats, wanneer de Garbon een bepaalde erepoort op Krinke Kesmes 19038 jaar oud noemt en daarmee heel de traditioneel-christelijke chronologie overhoop gooit.[61)] Het is een van de weinige gevallen waar De Posos voorzichtig tegensputtert. De Garbon verklaart echter koeltjes, 'dat *Europa* haare konsten, weetenschappen, wetten, en Godsdiensten, meest uit *Asia* ontfangen, of overgenoomen heeft' (p. 236) en dat aziaten evengoed rekenen kunnen als europeanen. Op die manier komt De Posos niet alleen in aanraking met een vreemde beschaving, met onbekende dieren, gesteenten, voedingswaren etc., maar - wat belangrijker is - zo wordt ook geleidelijkaan zijn wereldbeeld in een relativerend perspektief geplaatst. Het europees-christelijke cultuurmodel verliest zijn absolute superioriteit. Het kan niet langer als alleenzaligmakend worden beschouwd. De Zuidlanders blijken ons in menig opzicht voor te zijn. Hebben zij ons ook in wijsgerig en wetenschappelijk opzicht iets te zeggen?

3.5. Wijsgerige en wetenschappelijke ideeënstrijd op Krinke Kesmes

Zien we even af van de stellingen over de scheurbuik, die de Meester te Amsterdam aan De Posos overhandigt, dan kunnen we zeggen dat de wijsgerig-wetenschappelijke ideeënstrijd in onze tekst zich concentreert in de polemiek tussen de academies van Nemnan en Wonvure. De mannelijke en vrouwelijke Philosophen staan scherp tegenover elkaar, maar tot een werkelijke gedachtenwisseling komt het nauwelijks. De brieven die de Wonvuurse professoren naar Nemnan sturen blijven onbeantwoord...

Waarin lopen de meningen van die van Nemnan en Wonvure uiteen? Het volgend overzicht vat de standpunten kort samen:

Nemnan	**Wonvure**
1. Er bestaat geen ledige ruimte.	1. Er bestaat wèl een ledige ruimte.
2. Alle beweging geschiedt door persing.	2. Beweging kan behalve door persing ook geschieden door zuiging, trekking, voortstoting of nasleping.

61) Zie voor de discussie over de joods-christelijke chronologie de aantekening bij p. 235.

3. Men beoefent gewoon de Euclidische wiskunde, bestaande in figuren en getallen op papier.	3. Wiskunde bestaat in het demonstreren van lichamen door mechanica.
4. Alleen de menselijke ziel denkt en gevoelt; het lichaam van mens of dier is gevoelloos als steen.	4. De ziel denkt, het lichaam voelt pijn zolang beide vereend zijn.
5. Zuur is de oorzaak van alle ziekten.	5. Het bloed van de mens bevat geen zuur (zodat dit ook niet alle ziekten kan veroorzaken).

De Nemnanse filosofen tenderen blijkbaar naar het cartesianisme. Het duidelijkst is dat bij punt 1, punt 2 en bij punt 4. Descartes heeft in zijn *Principia philosophiae,* Amsterdam 1644, dl. II, paragraaf 16, de mogelijkheid van een vacuum resoluut ontkend: 'Het luchtledige, in filosofische zin genomen, is dat waarin in het geheel geen substantie aanwezig is. Dat dit niet kan voorkomen is duidelijk daaruit, dat de uitgebreidheid van een ruimte niet verschilt van de uitgebreidheid van een lichaam. Want als wij uit het feit alleen dat een lichaam uitgebreid is in lengte, breedte en diepte terecht opmaken dat dat een substantie is, omdat het geheel onmogelijk is dat er enige uitgebreidheid van niets zou zijn, dan moet ook hetzelfde worden afgeleid aangaande de ruimte die ledig gedacht wordt, dat namelijk, daar er uitgebreidheid in is, er noodzakelijk ook substantie in is.'[62] Het begrip 'lege ruimte' stamt uit de denkwereld van de antieke materialisten en atomisten (Epicurus en anderen). In de 17e eeuw bestreed met name de Fransman Pierre Gassendi (1592-1655) het cartesiaanse beginsel dat er geen vacuum mogelijk zou zijn. Over het algemeen werd Descartes' stelling vooral aangevochten door die natuuronderzoekers welke uitgingen van het empirisch experiment.[63]

De stelling 'dat de Ziel der Menschen alleen denkt, en gevoeld' etc. (p. 144) is o.a. te vinden in de zesde Meditatie van Descartes 'De l'existence des choses matérielles, et de la réelle distinction entre l'âme et le corps de l'homme' *(Méditations touchant la première philosophie)*. Ook hier be-

62) Vert. prof. dr. H.J. Pos, cf. zijn editie van Descartes' *Vertoog over de methode,* Amsterdam-Antwerpen 1950, p. 45.

63) Cf. Thijssen-Schoute, *Nederlands cartesianisme,* p. 108-113; J.S. Spink, *La libre pensée française de Gassendi à Voltaire* (traduction par Paul Meier), Paris 1966, p. 106-125; R. Hooykaas, *Geschiedenis der natuurwetenschappen,* Utrecht 1971, p. 151-156.

treft het een fundamenteel probleem waarover in de 17e en 18e eeuw heftig gediscussieerd werd.[64] Descartes' konklusie, dat de dieren slechts als beweeglijke automaten, zonder ziel en dus ook zonder gevoel moesten beschouwd worden, vond echter zelfs onder zijn eigen aanhangers geen algemene bijval. Opnieuw kunnen we zeggen dat deze wijsgerige opvatting op zijn minst in strijd leek met ieders ervaring.

Wat het tweede geschilpunt betreft: voor Descartes die geen vacuum erkent is elke beweging uiteraard het gevolg van een stoot- of drukwerking bij direkt kontakt tussen twee lichamen.[65] 'Nemnan' houdt zich strikt aan deze theorie, terwijl 'Wonvure' een geavanceerdere, Newtoniaanse opvatting huldigt die ruimte laat voor een actio in distans. Ook in de formulering van punt drie staat 'Wonvure' dichter bij Newton dan bij Descartes.[66] Newton immers had in de voorrede van zijn *Principia mathematica* (1687) de wiskunde gekenschetst als berustend op de mechanica, daar ze van passers en andere werktuigen gebruik maakt. De mathematische figuren ontstaan volgens Newton pas door het gebruik van passers etc., terwijl ze voor de Euclidische wiskundigen abstrakte gegevenheden in de natuur vormen. Overigens wordt deze tegenstelling in onze tekst niet uitgewerkt.

De kwestie van het zuur als ziekteverwekker heeft in eerste instantie niets met Descartes te maken. Zoveel te meer echter met zijn aanhangers! De franse filosoof heeft namelijk ook een sterke invloed uitgeoefend op het medische denken.[67] Men kan in de 17e eeuw binnen de geneeskundige wereld twee verschillende richtingen onderscheiden. Er is een, vooral in Italië dominerende, zogenaamde iatrofysische school die alle lichaamspro-

64) Cf. Leonora Cohen Rosenfield, *From Beast-Machine to Man-Machine, the theme of animal soul in french letters from Descartes to La Mettrie,* New York 1941; Thijssen-Schoute, p. 186-189, 196-208; A. Vartanian, *La Mettrie's 'L'Homme Machine'. A study in the origins of an idea,* Princeton 1960, hfdst IV.

65) Zie de aantekeningen bij p. 141.

66) Ik dank hier veel aan het inzicht van prof. dr. R. Hooykaas, die zo vriendelijk was om deze voor mij duistere materie in een schrijven van 10 okt. 1974 nader te expliceren. De Wonvuurs-Newtoniaanse opvattingen dragen een specifiek karakter: noch bij Newton's voorgangers, noch bij zijn navolgers komen we iets dergelijks tegen. De omschrijving die Nemnan van de wiskunde geeft was de gangbare.

67) Zie G.A. Lindeboom, *De vroege invloed van Descartes op het geneeskundig denken in Nederland,* in *Geloof en wetenschap,* 69 (1971), p. 207-216 (engelse versie in *Janus,* 58 (1971), p. 201-206).

cessen zuiver fysisch bepaald acht, door temperatuur en gewicht. Daarnaast bestond er in de Republiek een iatrochemische richting, waarbij alle levensprocessen als chemische processen werden verklaard. De Leidse hoogleraar François de le Boë Sylvius (1614-1672) geldt als de voorman van de iatrochemici, tot welke groep ook behoorden Cornelis Bontekoe (circa 1647-1685), de 'theedokter', Steven Blankaart (1650-1704) en Heydentryk Overkamp (1651-1693). Dezen nu waren stuk voor stuk aanhangers van Descartes, hoewel diens mechanistische wereldbeschouwing ogenschijnlijk weinig aantrekkelijks voor hen moest hebben en in elk geval veel beter paste bij de iatrofysische medici. Hoe het zij, onze hollandse iatrochemici waren ervan overtuigd, dat alle levensverrichtingen binnen het menselijk lichaam analoog verliepen aan chemische processen zoals men die een laboratorium kon waarnemen. Zij zagen in zuur en alkali twee algemene en fundamentele begrippen in de natuur, twee stoffen die elkaar ook in het lichaam onder opbruising ontmoeten. Verstoring van dit evenwicht door bijtende zuren was volgens deze gedachtengang 'a general cause of disaeses'.[68] Blankaart gaf in zijn *Verhandelinge van de opvoedinge en ziekten der kinderen* (Amsterdam 1684) een allerakeligste, geheel op verbeelding berustende schets - kompleet met kopergravure - van de ontmoeting van alkali en zuur. Dit laatste typeert hij als de grootste vijand van het bloed. De dames van Wonvure citeren uitvoerig uit de brieven van Antoni van Leeuwenhoek, de grote man van de proefondervindelijke natuurwetenschap, aan wie nooit iets van proefbaar zuur in 's mensen bloed gebleken was.

Het zou ons te ver voeren om de discussie tussen Nemnan en Wonvure tot in detail te analyseren. Waar het om gaat is dat hier blijkbaar twee verschillende wetenschapsopvattingen tegenover elkaar worden gesteld. Aan de ene kant (Nemnan) een abstrakt-metafysische wijsbegeerte, op redenaties gebouwd. Aan de andere zijde (Wonvure) een op eigen waarneming en experimenten gebaseerde natuurwetenschap. Het valt niet moeilijk te zien waar de sympathie van de schrijver zelf naar uitgaat. Hoewel er ook op Nemnan 'zeer eerwaardige Geestelijken, schrandere Philosophen, en ervarene Medicijns' wonen (p. 138), krijgen alleen de geleerden op Wonvure het loffelijk iudicium dat zij studeren 'in een gesonde *Philosophie*' (p. 140).

68) J.R. Partington, *A history of chemistry* II, London 1961, p. 297. Het voorbeeld van Blankaart is ontleend aan A.J.J. Vandevelde, *Bijdrage tot de studie van Stephanus Blankaart,* in *Versl. en Meded, v.d. Kon. Vl. Academie voor Taal- en Letterk.,* 1924, p. 453-494, speciaal p. 474.

Terwijl de zienswijze van de mannelijke filosofen slechts summier wordt aangeduid, laat de schrijver de Wonvuurse dames uitvoerig aan het woord om hun standpunt uiteen te zetten. Herinneren we er tenslotte nog even aan dat zowel De Posos als de Meester dezelfde pragmatische instelling hebben die op Wonvure hoogtij viert. Vooral de Meester wil al zijn stellingen met behulp van de mechanica demonstreren onder het motto: niet goed, geld terug! Van spekulatieve filosofie moet hij kennelijk niets hebben. En wie spekulatieve filosofie zegt in verband met het 17e-eeuwse geestesleven, denkt onmiddellijk aan Descartes.

Mogen we nu uit het bovenstaande opmaken dat Hendrik Smeeks, zij het indirekt, door middel van de akademie van Wonvure, Descartes en diens filosofie heeft willen bestrijden? Dat lijkt misschien vreemd, gegeven het feit dat hij Juan de Posos de werken van Descartes aan de Garbon ten geschenke laat geven. Onze schrijver kent en waardeert stellig Descartes, maar dat belette hem niet om bijzonder kritisch te staan tegenover de denkkonstrukties waar de franse filosoof de wereld mee verbluft had. Het *Handex.* van *Krinke Kesmes* laat geen ruimte over voor twijfel aangaande Smeeks' oordeel over Descartes. Deze heet daar ‘een man van uitstekende en ongemene schrandere geleerdheid’ maar tevens een mens die ‘(aan) menschelike dwalingen onderworpen was’,[69] hetgeen Smeeks dan omstandig probeert aan te tonen. Ook nu legt de schrijver zijn kritiek in de mond van een gefingeerd personage: de arabische filosofe Zaaide Bachalach. Het betoog van Zaaide is moeilijk te volgen, wellicht ook omdat ons allusies op contemporaine personen, geschriften of situaties ontgaan. Van enig compositorisch verband tussen het gedrukte *Krinke Kesmes* en de geschreven aantekeningen in het *Handex.* is nauwelijks sprake: vandaar dat wij ons gerechtigd achten om dit aanhangsel in deze tekstuitgave achterwege te laten. Maar het gaat ons te ver om Zaaide's betoog te typeren als ‘ziekelijke verbeelding’ van iemand die cartesiaanse klokken had horen luiden maar geen enkele klepel kon vinden.[70] De hoofdbedoeling van Smeeks is immers duidelijk: kritiek uit te oefenen op het zijns inziens mo-

69) *Handex.,* grote inlas (bij p. 102), p. 6.
70) Thijssen-Schoute, p. 633-634. Heel wat positiever oordeelt L.C. Vrijman (1933, p. 164), terecht: ‘Het geschreven deel lijkt mij eene bestudeering overwaard. Het geeft een denkbeeld van Smeeks' wereldbeschouwing en bevat een reeks geometrische voorstellingen demonstreerende den samenhang van verschillende abstracte begrippen, zoals Smeeks zich die gedacht heeft.’

dieuze cartesianisme van met name H. Overkamp en Corn. Bontekoe.[71] Meer vertrouwen heeft hij in de anatomisten Bartholijn en Paulus Barbette,[72] deze laatste auteur van een *Anatomica practica*. In dit verband één onthullend citaat ter illustratie van Smeeks' beroepsmatige afkeer van wat hij zag als metafysische zinsbegoochelingen: ‘de medicine begind, daar de filosofie eindigd. Als ook omdat die de anatomie en ondervinding tot haar waare fondamenten hebben.’[73] Tegenover Descartes' ‘Ik *denk* derhalve ben ik’ poneert Zaaide Bachalach ‘Ik *gevoele* derhalve ben ik’, waarbij voelen de betekenis heeft van zintuiglijke waarneming. Zaaide stelt dus het primaat van de ondervinding. Dàt is, kort gezegd, de hele filosofie van *Krinke Kesmes*. Naar deze ‘gesonde Philosophie’, gepraktiseerd door de Meester, openlijk verdedigd door de academie van Wonvure, uitvoerig gedemonstreerd door Zaaide Bachalach, verwees Smeeks zijn zoon Barend.

Het blijft intussen een raadsel waarom Smeeks, die als het nuchter-naïeve kind uit Andersen's sprookje de nieuwe cartesiaanse hersenspinsels niet kon volgen, zelf op zijn beurt soms in orakeltaal verviel. Waarom legde hij zijn filosofie juist in de mond van vrouwen? Vanwaar zijn voorliefde voor een dikwijls omslachtige allegorie en symboliek? Wat te denken van zijn manie om (in het *Handex.*) allerlei gelijkzijdige driehoeken met kosmologische tekens te ontwerpen? Het exotische bezat voor hem een sterke aantrekkingskracht, niet zozeer uit curiositeit maar eerder uit behoefte om het westerse denkpatroon te relativeren. Zaaide Bachalach benadrukt dit principe: ‘Gi lieden weet, dat vele geleerde Europers, spotten met de filosofie

71) Uitvoerig over hen Thijssen-Schoute. Vooraan in het *Handex.* bevindt zich volgende notitie van een onbekende lezer: ‘Dit werkje geleesen met de geschreve aantekeningen en vermeerderingen A^{o}. 1775. en bevonden het Cartesiaansche gevoelens teegentegaan niet alleen, maar ook de gevoelens van 2 doctoren bontekoe en overkamp bespot, en soo ik het wel heb is het werkje ook met verderfenlijke stukken vervult omtrend den godsdienst. Geleesen 1775. H: L.
op p: 6 in t 2de manuschript van Dr. Corn: bontekoe en sijn werk gehandelt.’ Hoogewerff (1909, p. 389) zet dus de zaken op zijn kop, wanneer hij zegt: ‘Uit de aanteekeningen, die de schrijver aan zijn boek toevoegde, blijken o.a. duidelijker zijn Cartesiaansche gevoelens, die ook in ‘Krinke Kesmes’ zelf reeds merkbaar waren’.

72) Met Bartholijn zal bedoeld zijn Thomas Bartholinus (1618-1680). Zie over hem alsmede over Barbette resp. Jöcher's *Gelehrten-Lexicon,* dl. I (reprint Hildesheim 1960), p. 818-821, en *Dictionnaire de Biographie Française,* V (Paris 1951), k. 285.

73) *Handex.,* grote inlas (bij p. 102), p. 19.

der over oude Brachmannen, Braminen, Benjanen, Sinesen, Japanders, &c: met een woord, met de filosofie van 't geheel Oosten, of Asia: vele zeggen dat die ongegrond en fabuleus is. Verscheidene Asianen zeggen wederom, dat verscheiden Europers zomtijds zeer zotte bedenkingen, en wonderlike stellingen, bouwen op losse, en eigene uitgevondene gronden, stridende met de ware *ondervindinge*.'[74)]

In Krinke Kesmes manifesteert zich op meer dan een plaats Smeeks' bewonderende belangstelling voor de oosterse wijsheid. Vooral de chinezen genieten bij hem - gelijk trouwens bij vele andere representanten van de Verlichting[75)] - een groot prestige. Zo zit de Zuidlandse wetgever en filosoof Sarabasa afgebeeld 'als een *Sineese* af-God' (p. 216), terwijl zijn collega Krakabas zelfs de beste leerling van Confucius heet te zijn. De reeds aangestipte sterk-ethische gerichtheid van de Zuidlandse godsdienst, haar statisch karakter ook lijken geheel overeenkomstig het chinese denken van Confucius en zijn school. Toch blijkt nergens dat Smeeks met de filosofie der 'over oude Brachmannen, Braminen, Benjanen, Sinesen (of) Japanders' werkelijk vertrouwd is geweest. De Zuidlandse spreuken ontleende hij, voor zover bekend, aan europese auteurs. Het exotisme in *Krinke Kesmes* zit enkel in de entourage. Veel daarvan behoort trouwens tot de geijkte sfeerscheppende middelen van het imaginaire reisverhaal. Dat geldt in het bijzonder voor de imaginaire taal, op het Zuidland gesproken.

3.6 De imaginaire taal van Krinke Kesmes

Een van de interessantste aspekten van de 17e- en 18e-eeuwse imaginaire reisverhalen is zonder twijfel hun taalutopisme. Dikwijls laat de schrijver zijn reiziger(s) namelijk kennis maken met een land waar, naast allerlei andere fantastische zaken, ook een ideale, universele taal gesproken wordt.[76)] Die belangstelling juist voor de taal van het onbekende rijk hangt ten nauwste samen met het verlichte streven naar een humanere maatschappij. Het eeuwige probleem van de communicatiestoornissen die mensen gescheiden houden, denkt men zo, met een voor iedereen ver-

74) *Handex.,* grote inlas (bij p. 102), p. 2-3.
75) Zie aantekening bij p. 129.
76) Zie Paul Cornelius, *Languages in seventeenth- and eighteenth-century imaginary voyages,* Genève 1965. Gedurende het cursusjaar '73-'74 werd aan de K.U. Nijmegen een werkcollege aan *Krinke Kesmes* gewijd, waarbij Dhr. J. Tijshen de imaginaire taal in genoemde tekst nader onderzocht. Van de uitkomsten van zijn onderzoek heb ik hier mede gebruik gemaakt.

staanbare, de werkelijkheid direkt reflekterende taal, uit de wereld te helpen.

We treffen zulke taalfantasieën overigens niet alleen en zelfs niet in de eerste plaats aan bij auteurs van imaginaire reisverhalen. Het onderliggende probleem hield gedurend de 17e en 18e eeuw de geesten bezig van talrijke theologen, filosofen, taalgeleerden en literatoren. Echter, bij dat zoeken naar de volmaakte taal waren van meet af aan twee mogelijkheden gegeven. Enerzijds bestond er een op bijbelse gronden gebaseerd geloof, dat éénmaal - vóór de torenbouw te Babel met de daaruit gevolgde spraakverwarring - zulk een universele ‘Lingua Humana’ gesproken zou zijn, welk geloof dan weer leidde tot pogingen om al waren het maar relikten van die taal terug te vinden: in het hebreeuws, in het samaritaans of waar dan ook. Van de andere kant waren er die, toen de genoemde zoekpogingen geen resultaat opleverden, zelf een kunstmatige universele taal gingen ontwerpen. Vooral de 17e-eeuwse jezuïet Athanasius Kircher, auteur van een boek met de veelbetekenende titel *Turris Babel* (Amsterdam 1679), bepleitte de invoering van een nieuwe algemene taal. Het spreekt vanzelf dat zulke projektontwikkelaars een dankbaar objekt vormden voor de spot en de parodieerlust van satirici- men denke slechts aan Swift![77)]

Over de methode volgens welke de ideale taal gekonstrueerd moest worden liepen de meningen zeer uiteen. Men kon de letters bijv. vervangen door cijfers of de woorden door begripsomschrijvingen. Voor velen gold het chinees als een excellent model, omdat het in tegenstelling tot de europese talen geen klankenaanduidend letterschrift bezit maar een begrippen uitbeeldend ideografisch schrift. Zo kreeg het taalutopisme van de Verlichting vanzelf een exotisch tintje. Het paste uitstekend bij de vage bewondering die men op andere gronden al voor de ‘chinese wijzen’ koesterde.

In de hiervóór behandelde direkte voorlopers van *Krinke Kesmes* speelt het droombeeld van de volmaakte taal een grote rol. We zagen reeds hoe Foigny zijn Australiërs een idioom laat spreken dat het wezen der dingen onmiddellijk uitdrukte. Zodra een kind leerde praten werd het ongemerkt filosoof. Vairasse gaat in de uitwerking van zijn logisch-rationele taal nog

77) Zie mijn *Imaginaire reisverhalen in Nederland gedurende de 18e eeuw,* Groningen 1969, p. 8. Laatstelijk hierover: Clive T. Probyn, *Swift and linguistics: The context behind Lagado and around the Fourth Voyage,* in *Neophilologus,* LVIII, nr. 4 (okt. 1974), p. 425-439.

heel wat verder. Begrijpelijk omdat de grammatica nu eenmaal zijn bijzondere belangstelling had. Daarmee vergeleken steekt de manier waarop Smeeks de imaginaire taal gebruikt pover af. Hij heeft nauwelijks geprofiteerd van de vele mogelijkheden die hier lagen. Het nederlands kostte hem, naar eigen zeggen, al moeite genoeg.

Hoe Smeeks het communicatieprobleem op Krinke Kesmes dan oplost? Heel simpel: het blijkt dat op dit eiland ‘alle *Europische* en *Asiatische* Taalen gesprooken en geleerd worden’ (p. 125), zij het ook niet door alle Zuidlanders. Maar er zijn ‘vrijgestelden’ die, gelijk de El-Ho, tot taak hebben om een bepaalde europese of aziatische taal aan een kleine groep van discipelen te onderwijzen. Daarnaast is er dan de landstaal waarvan de inwoners van Krinke Kesmes zich bij het onderling verkeer bedienen. Helaas krijgen we over de fonetische, morfologische of syntaktische kenmerken van dit Zuidlands niets te horen. De spaanse nederlander Juan de Posos hoeft ook geen moeite te doen om de vreemde taal te leren. Hij kan in het spaans met de Garbon converseren. Alle documenten worden voor hem uit het Zuidlands vertaald. Het gesprek met de El-Ho vindt uiteraard in het nederlands plaats. Maar het tekent toch de zelfgenoegzaamheid van de koopman De Posos dat hij geen spoor van interesse toont voor de taal van zijn gastheer.

Duidelijk is wel dat het Zuidlands afwijkt van het chinees, want de filosoof Krakabas, die van chinese afkomst is, beijvert zich om na aankomst in Krinke Kesmes de voor hem vreemde taal te leren. Voor het overige blijft onze informatie beperkt tot wat eigennamen, plaatsnamen en substantiva.

Het lijstje ziet er als volgt uit:

eigennamen: Kascha (naam van de Garbon), Kaskes (‘strandbewoners’), koning Cham-Hazi, koning Ram Ram uit de stam Kitalta, Balone (de zonnegod), Baloka (de engel van de zon), de filosofen Sarabasa en Krakabas.

plaatsnamen: de eilanden Krinke Kesmes, Nemnan, Wonvure en Lankeja; de steden Kesmes, Nemnan, Wonvure, Taloujaël, Araso, Tenbar, Sannasa, Jitdu, Palotata, Raima, Valdapa, Aminasta; de dorpen Gat en Poca. *substantiva:* Garbon (opzichter), El-Ho (vrijman), Knepko (pokken), Poele (eiland), Pak (ezel), Akalou (worteldrank), Joscham (rode steen), Talok (gom), Fika (verf). Verder nog een tiental samenhangende stofnamen:

metalen:	stoffen:	
	ruw	geweven
Ouwa (goud)	Pakkam (wol)	Krapakkam
Louwa (zilver)	Sisa (katoen)	Krasisa
Pouwa (koper)	Monka (zijde)	Kramonka
Nouwa (onbekend metaal)		

Sommige van die woorden zijn aantoonbaar anagram: Krinke Kesmes (Henrik Smeeks), Nemnan (mannen), Wonvure (vrouwen), Knepko. Andere wekken onwillekeurig associaties met nederlandse woorden: Pak, Gat, Sisa, dit laatste met onze stofnaam sits. Het woord Poele= eiland komt in vele 17e-eeuwse reisbeschrijvingen en op allerlei landkaarten voor. Smeeks heeft verder kennelijk geprobeerd om semantisch samenhangende woorden ook morfologisch op elkaar te doen gelijken. Zo heeft het prefix Kra- kennelijk de betekenis van ‘geweven’. Het intrigerendst zijn natuurlijk de eigennamen, speciaal Krakabas en Cham-Hazi, waaraan uit het *Handex.* o.a. Zaaide Bachalach valt toe te voegen. Zijn dit louter gefingeerde namen of schuilt er meer achter?

Ook zonder alle raadsels betreffende de imaginaire taal van Krinke Kesmes opgelost te hebben, mogen we veilig konkluderen dat die taal in deze tekst geen andere funktie heeft dan de lezer de suggestie te geven dat hij in een vreemd land wordt binnengeleid. Het exotische element moet de authenticiteit van het reisverhaal versterken.

4. Krinke Kesmes en de kritiek

Toen G.D.J. Schotel ruim honderd jaar geleden zijn *Vaderlandsche volksboeken en volkssprookjes* publiceerde,[78)] noemde hij daar terloops ook ‘de *Beschrijving van het koningryk Krinke Kesmes*’ zonder overigens op de tekst nader in te gaan of de naam van de auteur te vermelden. Die geringe aandacht zal wel samenhangen met Schotel's onjuiste veronderstelling dat het boek in kweste ‘nimmer populair’ geworden is. In werkelijkheid bestaan er, zoals onze bibliografie laat zien, minstens zes verschillende drukken van *Krinke Kesmes,* verschenen tussen 1708 en 1776. Daarnaast werd onze tekst nog geheel of gedeeltelijk in het duits bewerkt, van welke bewerking eveneens diverse edities bekend zijn. Hoewel al deze uitgaven thans uiterst zeldzaam zijn, mogen we *Krinke Kesmes* toch een veel-

78) Voor de volledige titel van dit en van de verder geciteerde werken zie de bibliografie van *Studies over Hendrik Smeeks en zijn Krinke Kesmes*.

gelezen boek noemen. Een uitlating van J. Buma - zelf auteur van een imaginair reisverhaal - uit 1753 getuigt nog van een bijna spreekwoordelijke bekendheid van het eiland Krinke Kesmes[79)]

In de loop van de 19e eeuw echter geraakte het werk van Smeeks geheel in vergetelheid. Illustratief voor die onwetendheid was de, nota bene nog gunstige kritiek ook, die Hermann Hettner in 1862 ten beste gaf. Hettner wist niet dat de duitse bewerking van de El-Ho-episode onder de titel *Der Holländische Robinson* terugging op een nederlands origineel uit 1708. Hij meende met een hollandse navolging van Defoe's meesterwerk te doen te hebben. Niettemin stelde hij *Der Holländische Robinson* ver boven vergelijkbare duitse Robinsonades: ‘Er erreicht zwar auch nicht die Poesie Defoe's, aber er hält die eigentliche Robinsonstimmung fest. Er beruht unzweifelhaft auf wirklich Erlebtem und erzählt es schlicht, frisch, mit liebevoller Kleinmalerei und darum herzgewinnend’.

Beter geïnformeerd dan Hettner of Schotel was de bekende bibliograaf Hermann Ullrich. In zijn *Robinson und Robinsonaden* (1898) vinden we voor het eerst een op autopsie berustende beschrijving van de eerste druk van *Krinke Kesmes* alsmede van verschillende duitse vertalingen c.q. bewerkingen. Ullrich signaleerde bovendien de aanwezigheid van Smeeks' *Handex.* in de K.B. Den Haag. Het is bijna gênant te zien hoe Jan ten Brink in zijn *Romans in proza* (1899-1901), kennelijk zich baserend op Ullrich, argeloze lezers op een dwaalspoor zet. Volgens Ten Brink bevat het *Handex.* ter K.B. ‘vele ontboezemingen van Nicolaas ten Hoorn’, hetgeen een verkeerde interpretatie is van Ullrich's notitie: ‘Das Exemplar der Königl. Bibliothek im Haag enthält auf eingehefteten Blättern zahlreiche handschriftliche Zusätze des Herausgebers’. Bedoeld was natuurlijk Smeeks, zogenaamd uitgever van de geschriften van Juan de Posos. Wanneer Ten Brink beweert dat er niets gebleken is ‘van eenige belangstelling ten onzent in dit boek’ schrijft hij Schotel na. Maar al deze gebrekkige informatie verhinderde Ten Brink niet om een ongunstig oordeel te vellen over *Krinke Kesmes,* of liever gezegd over de ingevoegde proto-Robinson (over de rest spreekt hij niet): ‘Dit alles ziet er uit, alsof een historisch

79) Terwijl de auteurs van imaginaire reisverhalen vrijwel nooit melding maken van hun literaire voorgangers, maakt J. Buma in zijn *Reis door de Elizeesche Velden* (Leeuwarden 1753) hierop een uitzondering wanneer hij verklaart: ‘Alle de betoverende bekoorlykheden van deze plaats (de Eliz. Velden. P.B.) te beschryven zoude my al zo onmogelyk zyn als een Veritabel plan van het *Utopia* van den Heer Morus, of van het Eiland Krinkekesmus te leveren’ (p. 4-5).

voorval is ingelascht, maar aan de mededeeling ontbreekt levendigheid en letterkundig talent.'

Wat genuanceerder kritiek op het verhaal van El-Ho laat Staverman in 1907 horen: 'De stijl is slordig en dor, kroniekachtig; toch wordt er meermalen met levendigheid en treffende eenvoud geschilderd.' Het boek als geheel noemt hij een 'zonderlinge mengelmoesachtige fictie'. Leverde Ullrich in bibliografisch opzicht pionierswerk, aan Staverman komt de eer toe van de grondslag gelegd te hebben voor de wetenschappelijke studie van *Krinke Kesmes*. In zijn proefschrift over *Robinson Crusoe in Nederland* gaf hij niet alleen een gedetailleerd overzicht van de inhoud en een juiste plaatsbepaling binnen het geheel van 18e-eeuwse Robinsonaden, maar ook begreep hij dat het de schrijver bovenal te doen was om 'een uiteenzetting van de wijsheid en den godsdienst in het verdichte Zuidland.' Met het oplossen van de anagrammen Kesmes, Nemnan en Wonvure leverde hij verder een belangrijke aanzet tot de interpretatie van Smeeks' werk. Het zou echter tot 1925 duren voordat Staverman zich opnieuw met *Krinke Kesmes* zou bezig houden.

Voorlopig was het woord aan de historici G.J. Hoogewerff en S.P. L'Honoré Naber. Vooral de eerste heeft gedurende enkele decennia zijn stempel gedrukt op het *Krinke Kesmes*-onderzoek. Daarbij valt meteen al op dat de aandacht van Hoogewerff, L'Honoré Naber en hun gevolg (waaronder de amerikaan Lucius L. Hubbard een merkwaardige rol speelt) vrijwel uitsluitend geconcentreerd blijft op de episode van de achtergebleven scheepsjongen uit *Krinke Kesmes*.

Het begon in 1909 met Hoogewerff's zeer uitvoerige studie: *Een nederlandsche bron van den Robinson Crusoe*. Die titel was programmatisch: we zagen al hoe de schrijver met het aanwijzen van allerlei parallellen aannemelijk probeerde te maken dat Defoe zich door Smeeks' proto-Robinson had laten inspireren. Hoewel Hoogewerff niets wenste af te dingen van de superieure kwaliteit van *Robinson Crusoe,* achtte hij toch ook de El-Ho-episode in *Krinke Kesmes* allerminst dor of vervelend: 'Het is of de schrijver zelf in de episode onder de bekoring van zijn stof is gekomen, daar hier zijn stijl aanmerkelijk levendiger wordt, dan doorgaans in het boek 't geval is.' (Hoogewerff 1909, p. 386). In tegenstelling tot Hettner meende hij, althans in het geciteerde artikel, dat Smeeks 'de geschiedenis van 't verblijf van den scheepsjongen op een onbewoonde kust heeft verzonnen.' (p. 391). Wat de aantekeningen in Smeeks' *Handex.* betreft sloeg hij de plank wel danig mis door te schrijven dat daaruit duidelijk de Carte-

siaanse gevoelens van de auteur zouden blijken, gevoelens 'die ook in *Krinke Kesmes* zelf reeds merkbaar waren' (p. 389).

L'Honoré Naber's opstel in *Onze Eeuw*, jrg. 1910, sluit tot in de titel toe, bij dat van Hoogewerff aan. De verdienste van de bijdrage van eerstgenoemde - specialist op het gebied van onze maritieme geschiedenis - ligt in het bronnenonderzoek. Dank zij L'Honoré Naber kreeg de historische contekst van Smeeks' verhaal scherper contouren. Hij stelde bijv. vast, dat de schrijver voor zijn Robinsonade gebruik had gemaakt van het in 1701 gedrukte journaal van De Nyptang. Maar nu rees eigenlijk een nieuw probleem. Zolang men had aangenomen dat *Krinke Kesmes* geheel op fantasie berustte, was er om zo te zeggen niets aan de hand. Eenmaal een historische kern ontdekt werd de vraag waar de grens lag tussen fictie en werkelijkheid. L'Honoré Naber opperde in zijn artikel de mogelijkheid dat het verhaal van de vermiste scheepsjongen op een authentieke gebeurtenis (in het ongedrukte journaal van stuurman Leeman[80)] verteld) gebaseerd zou zijn. Van meer belang was zijn poging om iets over de persoon van H. Smeeks te weten te komen. Met klem van argumenten wist hij aannemelijk te maken dat de auteur met het zeemansleven vertrouwd moest zijn geweest om hem vervolgens te identificeren met de Meester: 'wat zou ons nu nog beletten in den onder-Meester van de "Essen" (die van Overyssel geboortig was) den auteur zelven te zien, die zich in zijn nadagen te Zwolle als chirurgijn nederzette en die een zoo sprekend "Overysselsch" schreef, dat zijn werk door den uitgever moest worden verbeterd?' (p. 431). Het is een veronderstelling die door Staverman in zijn *Nieuwe Taalgids*-artikel van 1925 zonder discussie werd overgenomen en die sindsdien nooit meer is aangevochten. Vreemd genoeg heeft ook niemand het meer nodig gevonden om alle tekstuele argumenten die voor zulk een identificatie pleiten bij elkaar te zetten.

De vele artikelen en artikeltjes over de relatie *Krinke Kesmes - Robinson Crusoe* hoeven ons, na wat dienaangaande in paragraaf 3.3. reeds gezegd is, nu niet meer bezig te houden. Een uitzondering wil ik maken

80) Het dagjournaal van stuurman Leeman van het schip de 'Wakende Boey' berust in hs. op ARA, portefeuille Kol. Arch. No. 1115 (Overgekomen papieren, 1659, O.I.C. Kamer Amsterdam); gedeeltelijk uitgegeven door P.A. Leupe, *De reizen der Nederlanders naar het Zuidland of Nieuw-Holland, in de 17e en 18e eeuw,* Amsterdam 1868. Overigens is in dit journaal geen sprake van een verdwaalde maar van een omgekomen scheepsjongen ergens op de zuidkust van Java.

voor het curieuze boek van Lucius L. Hubbard, een engels-nederlandse tekstuitgave van de El-Ho-episode met uitvoerige inleiding, fraai gedrukt, rijk geïllustreerd, en nog wel opgedragen aan het nederlandse volk. Hubbard was een hartstochtelijk *Robinson*-collectioneur - zijn verzameling berust thans in de bibliotheek van de University of Michigan, Ann Arbor[81)] -, helemaal bezeten van de gedachte dat hier dè bron van Defoe's roman was opgespoord. Alle hele en halve vermoedens van Hoogewerff werden in de ogen van Hubbard tot evenzovele zekerheden. Een door L'Honoré Naber in een particulier schrijven gedane suggestie dat wellicht tijdens de expeditie van Willem de Vlamingh een scheepsjongen, Sjouke Gabbes genaamd, op de westkust van Australië zou zijn achtergebleven, was voor Hubbard voldoende om deze scheepsjongen tot titelheld van het El-Ho-verhaal te promoveren. Maar genoeg, de sneerende kritiek is Hubbard niet bespaard gebleven. Intussen kreeg een nederlands boek uit de 18e eeuw dank zij hem de internationale respons die het anders wellicht nooit zou gehad hebben.

Vergeleken met Hubbard's apologie doet de biografische studie van de kerkhistoricus J.C. van Slee, *De auteur van Krinke Kesmes* (1929), weldadig-zakelijk aan. Hij kwam daar met geheel nieuwe gegevens voor de dag over de opschudding die Smeeks' boek binnen de gereformeerde kerk van Overijssel had teweeggebracht. Zijn onderzoek naar de op Krinke Kesmes verkondigde godsdienstige opvattingen leidde hem tot de volgende konklusie: ‘Wat nu Smeeks' bedoeling met de uitgave van zijn boekje geweest mag zijn, het wil mij toeschijnen, dat hij daarin veeleer zijne vrijere en van de kerkelijk geijkte gevoelens afwijkende meeningen aan den man heeft willen brengen, dan aan het leesgrage publiek een avonturiers-roman, in dien tijd zoo gezocht, aan te bieden.’ (p. 55).

Lijnrecht hiertegenin verklaarde Hoogewerff dat ‘Wij tegenwoordige menschen’ in die ‘uytblinkende goddeloosheid’ van Smeeks weinig belang meer konden stellen: ‘wij - aldus Hoogewerff - nemen het *Koningrijk Krinke Kesmes* vooral ter hand, wijl daarin, bij wijze van zelfstandige

81) Over Hubbard en zijn fameuze collectie verscheen een geïllustreerd artikel in *The Detroit News* van 22 augustus 1926. *The Michigan Daily* van 19 februari 1922 bevat een artikel: *A Dutch ‘Robinson Crusoe’* naar aanleiding van Hubbard's teksteditie. Onder dezelfde titel vindt men ook een zeer uitvoerige bijdrage in *The Knickerbocker Weekly* van 5 maart 1945. Dr. Fr. R. van Rosevelt te Ann Arbor, U.S.A., was zo vriendelijk om mij fotokopieën van deze artikelen te bezorgen.

episode, het levendig verhaal voorkomt van de scheepsjongen, die op de onbewoonde kust van Australië (...) achtergebleven, daar precies als Robinson Crusoë, in de eenzaamheid zijn bestaan dragelijk maakt tot eindelijk aan zijn gedwongen afzondering een eind komt.' (Hoogewerff 1930, p. 225-226). Het oude refrein? Toch niet helemaal. Het lijkt alsof Hoogewerff na zijn eerste studie over *Krinke Kesmes* uit 1909 alle voorzichtigheid uit het oog verloren had, telkens meer het slachtoffer wordend van eigen hypothesen. Zijn opstel *Hendrik Smeeks, geschiedschrijver der boekaniers* (1930) vormt hiervan een verbijsterend voorbeeld. Ter illustratie één citaat nog: 'Hendrik Smeeks werd in het jaar 1643 of 1645 geboren en wel in de buurtschap Broeckhuyzen, niet ver van Zwolle. Zijn ouders waren onbemiddelde boerenarbeiders.' (p. 227). Deze op apodiktische toon gegeven informatie berustte van A tot Z op identificatie van de auteur Smeeks met de figuur van de El-Ho. Smeeks zou, volgens Hoogewerff, eigen ervaringen als scheepsjongen van 'de Waeckende Boey' verwerkt hebben in zijn Robinsonade. Herinneren we er nog even aan dat Hoogewerff in 1909 een geheel andere mening bleek toegedaan. Maar goed, die stelling: El-Ho is alter ego van Smeeks zelf - vormt enkel maar een aanloopje voor een veel gedurfder thesis: Smeeks zou jarenlang verkeerd hebben onder de beruchte boekaniers, hij zou daar het vak van scheepschirurgijn geleerd hebben, om tenslotte onder het pseudoniem Exquemelin zijn ervaringen temidden van die rabauwen te beschrijven in het befaamde boek *De Americaensche Zee-Roovers* uit 1678. Hoogewerff's voornaamste troef voor deze hypothese was de ingenieuze vondst, dat de zonderlinge naam Exquemelin kon worden opgevat als een anagram van 'Enrique Smeex', analoog aan de wijze waarop de naam Hendrik Smeeks ligt opgesloten in *Krinke Kesmes*. Men weet hoe afdoende L.C. Vrijman in 1932 deze ballon heeft doorgeprikt, zij het niet zonder zelf ongewild nieuwe verwarring te stichten door het ten tonele voeren van een verkeerde Smeeks.

Na Hoogewerff en Vrijman is het lange tijd stil geweest rond *Krinke Kesmes*. Ook Staverman's bijdrage aan het Overijssels jaarboek van 1950 was niet meer dan een resumé. Het is pas Mevr. Thijssen-Schoute geweest die in haar onvolprezen *Nederlands cartesianisme* (1954) weer de gedachteninhoud van Smeeks' boek centraal heeft gesteld. Haar oordeel daarover was niet mals en naar het ons voorkomt ook niet helemaal billijk. Helaas bestendigde zij het misverstand omtrent Smeeks' Amsterdamse verleden.

Veel bonter maakte het in 1958 de Zwolse archivaris Thom. J. de Vries, toen hij Hendrik Smeeks opnieuw slachtoffer liet worden van een persoonsverwisseling, de zoveelste.

De geschiedenis van het *Krinke Kesmes*-onderzoek heeft veel weg van een comedy of errors, niet minder bizar dan het boek en de man waar al die vergissingen aan te wijten zijn. Onder zulke omstandigheden mag niemand de illusie hebben dat nu het laatste woord over het magtig Koningryk gezegd is...

5. Verantwoording

Aan deze uitgave van *Krinke Kesmes* ligt de eerste druk van 1708 (exemplaar KB Den Haag) ten grondslag. Evidente drukfouten zijn verbeterd, hetgeen in de annotatie staat aangeduid. De zes bladzijden lange *Inhoud der Hooftstukken* heb ik achterwege gelaten, omdat deze tekst aan het begin van de onderscheiden hoofdstukken nogmaals voorkomt. De regelnummering is uiteraard door mij aangebracht. Om een vergelijking met het origineel te vergemakkelijken heb ik in de marge het corresponderend paginacijfer van de eerste druk vermeld.

Ik heb lang geaarzeld of het niet beter zou zijn om *alles* wat Smeeks in zijn *Handex.* heeft bijgeschreven mede hier af te drukken. Er zijn echter twee redenen waarom ik van mijn aanvankelijke voornemen heb afgezien. Allereerst bleek de omvang van de handschriftelijke notities zodanig dat een integrale weergave bijna een verdubbeling van het aantal bladzijden in deze uitgave had betekend. Belangrijker was de konstatering dat Smeeks' aantekeningen slechts ten dele rechtstreeks verband houden met de gedrukte tekst van *Krinke Kesmes*. De lange filosofische uitweiding die in het *Handex.* op de gedrukte tekst volgt, staat daarmee in geen enkele compositorische relatie en heeft stellig ook nooit tot de oorspronkelijke opzet van het boek behoord. Anders ligt het met de door Ten Hoorn geschrapte stukken (de oorspronkelijke voorrede en het gedeelte over de verversing) en met de *binnen* de gedrukte tekst door Smeeks (wellicht met het oog op een herziene druk) aangebrachte aanvullingen of verbeteringen. Deze auteurscorrectie heb ik volledig te bestemder plaatse overgenomen, zodat de hier gepresenteerde editie geacht mag worden de oorspronkelijke opzet van Smeeks' boek zo dicht mogelijk te benaderen.

Bij de voorbereiding van deze uitgave ontving ik hulp en informatie van onder meer: dr. G.R.W. Dibbets (Malden), prof. dr. R. Hooykaas (Zeist), prof. dr. G.A. Lindeboom (Amsterdam), prof. dr. J. Lechner (Oegstgeest), dr. Fr. R. van Rosevelt (Ann Arbor, Michigan), drs. L. Strengholt (Heiloo) en van de gemeentearchivarissen van Amsterdam en Zwolle. Ik ben hen stuk voor stuk zeer erkentelijk. Mijn grootste dank

echter geldt mijn vriend drs. R.P.W. Visser van het Biohistorisch Instituut der R.U. Utrecht, die zo vriendelijk was mijn manuscript te lezen en van correcties op natuurwetenschappelijk terrein te voorzien. Door bemiddeling van hem kon ik ook profiteren van de deskundigheid van zijn collega's uit ‘belendende’ vakgebieden.

Ik hoop dat deze uitgave mag bijdragen tot de herontdekking van de Nederlandse Verlichting.

Nijmegen, februari 1975
P.J. Buijnsters

Krinke Kesmes-bibliografie

A. oorspronkelijk-nederlandse drukken

1. B E S C H R Y V I N G E / Van het magtig Koningryk/ K R I N K E K E S M E S ./ Zynde een groot, en veele kleindere/ Eilanden daar aan horende;/ Makende te zamen een gedeelte van het/ onbekende/ Z U I D L A N D ./ Gelegen onder den Tropicus Capricornus./ *Ontdekt door den Heer*/ J U A N D E P O S O S ,/ *En uit deszelfs Schriften te zamen gestelt*/ Door H. SMEEKS./ [titelvignet: ingenio et industria]/ Te AMSTERDAM,/ By NICOLAAS ten HOORN,/ Boekverkooper, over 't Oude Heeren Logement, 1708.

[XVI], 286 pp. met anonieme kopergravure als frontispice. 8°.

aanw.: KB (sign. 3038 F 3); UBA (sign. 397 G 27); UBL (sign. 1496 G 21^{1}); BM (sign. 12356 aa 6); Hubbard-collectie, Michigan (sign. PT 5679 .S 8 B 5); Universitätsbibliothek Göttingen (sign. 8 Bibl. Uff. 460).

2. - Tweden druk. Amsterdam, Nicolaas ten Hoorn, 1721.

[XVI], 286 pp. met zelfde frontispice. 8°.

Geen titeluitgave maar nieuwe druk, vrijwel niet verschillend van 1. Op titelblad ontbreekt de komma na P O S O S . Iets andere bladspiegel.

aanw.: KB (sign. 123 L 35); UBA (sign. 525 B 46); Hubbard-collectie, Michigan (sign. PT 5679 .S 8 B. 5 1721).

3. - Amsterdam, Samuel Lamsveld, 1732.

[XVI], 286 pp. met ander titelvignet dan 1 en 2. 8°.

aanw.: Hubbard-collectie, Michigan (sign. PT 5679 .S 8 B 5 1732).

Dit exemplaar niet door mij gezien.

4. - Amsterdam, Jacob ter Beek, 1732.

[XVI], 286 pp., 8°.

Geen vindplaats bekend; alleen genoemd door Buisman, nr. 2120.

5. - Deventer, Marienes de Vries, z.j. [ca. 1740?].

[XVI], 286 pp. met titelvignet als 3.8^{o}.

aanw.: Hubbard-collectie, Michigan (sign. PT 5679 .S 8 B 5 1740).

Dit exemplaar niet door mij gezien.

6. - Amsterdam, Samuel Lamsveld, 1755.
[XVI], 286 pp., 8°. De titelprent draagt het jaartal 1732.
aanw.: UBA (sign. 419 G 15).

7. - Amsterdam, Jan Morterre, 1755.
Hypothetische uitgave, cf. Buisman, p. 367.

8. - Amsterdam, Abram Cornelis, 1776.
[XVI], 286 pp. met frontispice en 4 ongesigneerde en ongedateerde kopergravures bij p. 19, 66, 135 en 171. 8°.
Kleine verschillen in het titelblad, vergeleken met 1: *daaraan* i.p.v. *daar aan, Onbekende* i.p.v. *onbekende;* ander en veel kleiner titelvignet: een gestileerde bloem.
aanw.: UBL (sign. 2314 F 11); BN (sign. G 29190).

B. vertalingen

9. Beschreibung des Mächtigen Königreichs **KRINKE KESMES.** Welches eine grosse Insul, nebst vielen dazugehörigen kleinen Eylanden, in sich fasset, und zusammen Ein Theil des **Unbekannten Südlandes,** So unter dem Tropico Capricorni gelegen ist, ausmachet, Worinnen **die seltsame Lebens-Historie** Eines Holländers, So in dem 6. Cap. dieser Beschreibung weitläufftig enthalten, erzehlet, Und **Nebst der Policey und Justiz, Gottesdienst,** Handelschafft, Auferziehung der Kinder, Sitten und Gewohnheiten der Einwohner, auch sehr vielen andern Merckwürdigkeiten beschrieben wird durch **den Herrn Juan de Posos.** Darbey zugleich verschiedene curieuse Physicalische, Medicinische, Oeconomische, Politische, und insonderheit Moralische Materien abgehandelt werden, Wegen der ungemeinen Curiosität ins Teutsche übersetzet, und mit saubern Kupffern gezieret. Leipzig, 1721. **Verlegts Georg Christoph Wintzer, Buchhändler,** in der Grimmischen Gasse, unter Hr. Stadt-Lieut. Mangolds Hause.
[XII], 255 pp. met titelgravure en 7 kopergravures in de tekst. 8°. De El-Ho-episode, p. 111-174, heeft een afzonderlijk titelblad:
Der **Holländische ROBINSON CRUSOE,** oder **das merckwürdige Leben** und die besonders curieusen Avanturen **HEINRICH TEXELS** Eines Holländers, Welcher im Jahr 1655. auf dem unbekannten Südland von seinen Schiffs-Cameraden sich verirret, und daselbst allein in der unbewohnten Wildniβ, zurückbleiben müssen, **Allwo er dreyβig Jahr lang** In der Einsamkeit auf eine höchst wunderbare Weise sein

Leben zugebracht, viele seldsame fata gehabt, endlich aber wieder in einen glücklichern Zustand gesetzet worden; **Diese wundersame Begebenheiten** hat er selbst beschrieben, und dem Hrn. de Posos Anno 1702. in einen Manuscript communiciret. Wegen seiner ungemeinen Curiosität ins Teutsche übersetzt, und mit saubern Kupffern gezieret.

Leipzig, 1721. Verlegts Georg Christoph Wintzer, Buchhändler in der Grimmischen Gasse an der Ecke des alten Neumarckts.

aanw.: UBA (sign. 1755 G 21); UB Tübingen (sign. Dk XI 1729); UB Leipzig (sign. 56-6508); UB Halle (sign. Dk. 1475); Deutsche Staats-bibliothek Berlin (sign. Diez 8° 8264[d]).

10. Des Herrn Juan de Posos Beschreibung des mächtigen Königreichs **Krinke Kesmes,** Welches eine grosse Insul, nebst vielen darzu gehörigen kleinen Eylanden, alle zusammen aber Ein Theil des **Unbekannten Südlandes** darinne von der Policey und Justitz, dem Gottes-Dienste, der Handelschafft, Auferziehung der Kinder, den Sitten und Gewohnheiten der Einwohner, auch sehr vielen andern Merckwürdigkeiten, gehandelt wird; Nebst dem Holländischen Robinson, oder dem merckwürdigen Leben und den besonders curieusen Avanturen **Heinrich Texels**, eines Holländers, Welcher auf derselben 30. Jahr lang auf eine höchst-wunderbare Weise in der Einsamkeit zugebracht, von ihm selbst beschrieben. Beydes wegen seiner ungemeinen Curiosität in das Deutsche übersetzt und mit saubern Kupfern gezieret.

Delitzsch, bey J.C.E. Vogelgesang. 1748.

[XIV], 272 pp. met titelgravure en 7 kopergravures in de tekst. De El-Ho-episode, p. 109-174, heeft een afzonderlijk titelblad:

Der Holländische Robinson, oder die seltsame Lebens-Historie Heinrich Texels, eines Holländers, Welcher im Jahre 1655. auf dem Unbekannten Süd-Lande sich von seinen Schiffs-Cameraden verirret, und daselbst allein in der unbewohnten Wildniβ zurückbleiben müssen, Allwo er dreyβig Jahr lang In der Einsamkeit auf eine höchst wunderbare Weise sein Leben zugebracht, und viele seltsame Zufälle gehabt, endlich aber doch noch auf eine unverhoffte Art in einen glücklichern Zustand versetzet worden. Von ihm selbst beschrieben.

p. 255-272: Anhang oder kurtzgefaβte und zuverläβige Nachricht von den Unbekannten Süd-Ländern.

11. - Dritte und verbesserte Auflage, Delitzsch, bey J.C.E. Vogelgesang, 1751.
[XIV], 272 pp., 8° (precies als 10).
aanw.: UBA (sign. 1520 G 6); BM (sign. 012553 g 56); Library of Congress (sign. 16-9725); Hubbard-collectie, Michigan (sign. PT 5679 .S 8 B 55).

12. - Vierte und verbesserte Auflage. Schweinfort und Leipzig (geen uitgeversadres), 1776. Fotografische Nachdruck bij Bleymehl Verlag, Fürth/Saar 1967.
[XIV], 302 pp., 8°; p. 123-193, met afzonderlijk titelblad, Der holländische Robinson.
aanw.: Gem. Bibliotheek Rotterdam (sign. 51 G 13); UB Leipzig (sign. 58-1018); Hubbard-collectie, Michigan (sign. PT 5679 .S 8 B 55).

13. - Delitsch l776, 8°.
Hypothetische uitgave, alleen genoemd door H. Ullrich, *Robinson und Robinsonaden,* p. 105.

14. - Leipzig, Gräff, 1785, 8°.
Genoemd door H. Ullrich, p. 105.

C. gedeeltelijke uitgaven of vertalingen

15. Fragment van de Episode uit ‘Krinke Kesmes’
Uitgave van p. 125-147 met summiere annotatie door G.J. Hoogewerff als bijlage bij zijn opstel in *Onze Eeuw,* jrg. IX, derde deel, 1909, p. 399-412.

16. De Historie van den El-Ho
Engelse vertaling door Lucius L. Hubbard in zijn *A dutch source* etc. (1921), p. 109-172.

vindplaatsen:
BM = British Museum, Londen
BN = Bibliothèque Nationale, Parijs
KB = Koninklijke Bibliotheek, Den Haag
UBA = Bibliotheek der Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam
UBL = Bibliotheek Rijksuniversiteit Leiden

D. het Handexemplaar van Krinke Kesmes

Het door H. Smeeks geannoteerde handexemplaar van de eerste druk van *Krinke Kesmes* berust in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage, handschriftenafdeling, onder signatuur 393 H 8. Het boekje meet 11 × 18 cm en is gebonden in een halfperkamenten band. Op de rug staat in oud schrift: ‘Beschryvinge van KRINKE KESMES Vermeerderd met Aanmerkinge M.S.S.’ Blijkens een potloodaantekening op de eerste blz. van het voorwerk werd het *Handex.* verworven ‘Ex auctione Fred Muller Amstelod: m maji 1869’ (d.w.z. op de veiling bij Frederik Muller te Amsterdam in mei 1869). Verder is een formulier bijgevoegd van personen die het *Handex.* sedert 1949 hebben geraadpleegd.

De gewone gedrukte tekst wordt voorafgegaan en gevolgd door een aantal bijgebonden bladen met aantekeningen in hs., op één uitzondering na alle van de auteur Hendrik Smeeks. Ook tussen de tekst vindt men diverse bijgebonden bladen of ingeplakte (?) strookjes papier, telkens rijkelijk gevuld met aanvullingen, c.q. correcties op de gedrukte tekst. Bovendien werden op tal van plaatsen in de marge van de gedrukte tekst nog aantekeningen geschreven. Tenslotte bevat het *Handex.* nog 3 handgekleurde wapens, 2 gedrukte driehoeken en 1 anatomische plaat (naar Vesalius). De inlassen zijn als volgt over het boek verdeeld (marginale notities op de gedrukte bladzijden niet meegerekend):

- Tegenover het frontispice staat de enige aantekening die niet van Smeeks zelf is maar van een onbekende uit 1775 (zie Inleiding, p. 47, noot 71).
- Tussen gedrukte Voor-Reeden en Inhoud der Hooftstukken: 3 blz. met de oorspronkelijke voorrede in handschrift (zie Bijlage I).
- Tussen p. 34/35: 1 blz.
- Tussen p. 38/39: 2 kleine blaadjes.
- Tussen p. 48-49: 1 klein blaadje.
- Tussen p. 80/81: 1 klein blaadje.
- Tussen p. 96/97: 12 blz. + 1 klein blaadje.
- Tussen p. 202/203: 2 blz. (zie bijlage III).
- Tussen p. 214/215: 1 uitvouwbaar blad.
- Tussen p. 216/217: 1 blz.

Na de gedrukte tekst:

- handgekleurd wapen
- hs., genummerd p. 1-(44); incipit: ‘Tot dit vorige behoord’.

- met nieuwe nummering p. 1-12 met getekende driehoeken.
    - 6 blanco blz.
    - (ander) handgekleurd wapen.
    - gedicht van Smeeks voor zijn zoon Barend (zie Bijlage II).
    - (weer een ander) handgekleurd wapen.
    - blanco blad.
    - hs., genummerd p. 1-21.
    - 5 blanco blz.
    - 5 geschreven blz., ongenummerd.
    - 13 blanco blz.

Los ingevoegd een blad met gedrukte driehoek; een identiek blad is bijgebonden.

Studies over Hendrik Smeeks en zijn Krinke Kesmes

1708	Bespreking van *Krinke Kesmes* in *De Boekzaal der Geleerde Werelt,* september-october 1708, p. 274-291
1862	Hermann Hettner, in *Die deutsche Literatur im achtzehnten Jahrhundert,* IIIes Theil, 1e Buch, Braunschweich 1862, p. 323.
1874	G.D.J. Schotel, *Vaderlandsche volksboeken en volkssprookjes van de vroegste tijden tot het einde der 18e eeuw,* 2 dln., Haarlem 1873-1874. Dl. II (1874), p. 161.
1892	August Kippenberg, *Robinson in Deutschland bis zur Insel Felsenburg. (1731-43.). Ein Beitrag zur Litteraturgeschichte des 18. Jahrhunderts,* Hannover 1892, p. 45-47, VI-VII.
1898	Hermann Ullrich, *Robinson und Robinsonaden. Bibliographie, Geschichte, Kritik. Ein Beitrag zur vergleichenden Litteraturgeschichte, im besonderen zur Geschichte des Romans und zur Geschichte der Jugendlitteratur. Teil I. Bibliographie,* Weimar 1898, p. 102-105.
1901	Jan ten Brink, *Romans in proza,* Leiden z.j. (verschenen in afleveringen sedert

	1899, onvoltooid). Laatste afl. (1901), p. 439-440.
1907	W.H. Staverman, *Robinson Crusoe in Nederland. Een bijdrage tot de geschiedenis van den roman in de XVIIIe eeuw,* Groningen 1907 (diss.), p. 51-55, 180-181.

1909

G.J. Hoogewerff, *Een nederlandsche bron van den Robinson Crusoe,* in *Onze eeuw,* jrg. IX, derde deel (1909), p. 360-398 met aansluitend op p. 399-412 publicatie van 'Fragment van de Episode uit Krinke Kesmes'.

J.G. Talen, *Holländischer Brief,* in *Das literarische Echo,* XII (1909), p. 276-277.

1910

S.P. L'Honoré Naber, *Nog eens de nederlandsche bron van den Robinson Crusoe,* in *Onze Eeuw,* jrg. X, eerste deel (1910), p. 427-448.

1911

S.P. L'Honoré Naber, (artikel over Hendrik Smeeks), in het *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek,* dl. I (1911), k. 1476-1477.

1914

Léon Polak, *Vordefoesche Robinsonaden in den Niederlanden,* in *Germanisch-Romanische Monatsschrift,* VI (1914), p. 304-307. (L.) Polak, *A source of Defoe's 'Robinson Crusoe',* in *Notes & Queries,* Eleventh series, IX (20 juni 1914), p. 486.

1919

F.E. Mulert, *Robinson Crusoe, 1719-1919,* in *Het Boek,* Nw. reeks, dl. 8 (1919), p. 296-299.

1921

Lucius L. Hubbard, *A dutch source for Robinson Crusoe - The narrative of the El-Ho 'Sjouke Gabbes' (also known as Henrich Texel) - An episode from the Description of the Mighty Kingdom of Krinke Kesmes, Et cetera by Hendrik Smeeks 1708 - Translated from the dutch and compared with the story of Robinson Crusoe,* Ann Arbor 1921 // *Een nederlandsche bron van den Robinson Crusoe - De historie van den El-Ho - Een episode uit de Beschryvinge van het Magtig Koningryk Krinke Kesmes door Hendrik Smeeks 1708 - Herdrukt naar het origineel, vertaald uit het Nederlandsch in het Engelsch en vergeleken met de historie van Robinson Crusoe,* Den Haag 1921. Uitgave met

	dubbel titelblad; bevat een Introduction van LII pp.
1922	*A dutch source for Robinson Crusoe,* in *Times Literary Supplement,* 3 augustus 1922, p. 501.
	J.W. Krutch, *Source of 'Crusoe'?,* in *Literary Review,* III, nr. 1 (9 september 1922), p. 12.
1923	Lucius L. Hubbard, (repliek op Krutch), in *Literary Review,* III, nr. 48 (28 juli 1923), p. 870.
	Hermann Ullrich, (bespreking van Hubbard's boek), in *Literaturblatt für germanische und romanische Philologie,* XLIV (1923), p. 18-22.

W. van Maanen, (bespreking van Hubbard's boek), in *English Studies,* V (1923), p. 136-139.

Julius Goebel, *The dutch source of Robinson Crusoe,* in *Journal of English and Germanic Philology,* XXII (1923), p. 302-313.

1924 A.W. Secord, *Studies in the narrative method of Defoe,* Urbana 1924, p. 96-106.

Hermann Ullrich, *Defoes Robinson Crusoe: die Geschichte eines Weltbuches,* Leipzig 1924, p. 58-64.

J. te Winkel, *Ontwikkelingsgang der nederlandsche letterkunde,* 2e druk, dl. V, Haarlem 1924, p. 416.

1925 W.H. Staverman, *Een nederlandse bron van de Robinson Crusoe,* in *De Nieuwe Taalgids,* XIX (1925), p. 16-26.

J. Prinsen J. Lzn., *De roman in de 18e eeuw in West-Europa,* Groningen-Den Haag 1925, p. 206-207.

1926 Leopold Brandl, *Krinke Kesmes und Defoes Robinson,* in *Neophilologus,* XI (1926), p. 28-40 (scherpe reaktie op Hubbard's boek).

1927 Fr. A. Pompen o.f.m., *Defoe en zijn bronnen,* in *Neophilologus,* XII (1927), p. 31-34. Noemt *Krinke Kesmes* slechts terloops.

1929 J.C. van Slee, *De auteur van Krinke Kesmes,* in *Tijdschrift voor Geschiedenis,* 44 (1929), p. 40-56.

1930 G.J. Hoogewerff, *Hendrik Smeeks, geschiedschrijver der boekaniers,* in *Tijdschrift voor Geschiedenis,* 45 (1930), p. 225-236.

1931 L.C. Vrijman, *Nogmaals de levensgeschiedenis van Hendrik Smeeks,* in *Tijdschrift voor Geschiedenis,* 46 (1931), p. 70-75.

	A.J. van Huffel, *Robinson Crusoe - Hendrik Smeeks - A.O. Exquemelin,* in *Het Boek,* Tweede reeks, deel XX (1931), p. 227-228.
1932	G.J. Hoogewerff, *De persoonsgelijkheid van Hendrik Smeeks en Exquemelin,* in *Tijdschrift voor Geschiedenis,* 47 (1932), p. 113-124.
	L.C. Vrijman, *De kwestie: 'wie was Exquemelin?' volledig opgelost,* in *Tijdschrift voor Geschiedenis,* 47 (1932), p. 125-128.
1933	L.C. Vrijman, *Eenige opmerkingen betreffende Smeeks' 'Magtig Konigryk (!) Krinke Kesmes' en de verschillende eerste uitgaven van Exquemelins werk,* in *Tijdschrift voor Geschiedenis,* 48 (1933), p. 162-167.
1941	Philip Babcock Gove, *The imaginary voyage in prose fiction. A history of its criticism and a guide for its study, with an annotated*

check list of 215 imaginary voyages from 1700 to 1800, New York 1941; 2e ongewijzigde druk, London 1961.

1950 — W.H. Staverman, *Hendrik Smeeks, chirurgijn te Zwolle,* in *Overijssel, Jaarboek voor cultuur en historie,* IV (1950), p. 81-94.

1953 — H.F. Wijnman, in *Winkler Prins Encyclopaedie,* 6e druk, dl. 16 (Amsterdam-Brussel 1953), p. 710, s.v. *Smeeks, Hendrik (Berentsz.).*

1954 — C. Louise Thijssen-Schoute, *Nederlands cartesianisme,* Verhandelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde, Nieuwe reeks, deel LX (Amsterdam 1954), p. 622-635, 641-642.

Jan Grootaers, *Maskerade der Muze. Vervalsing, namaak en letterdiefstal in eigen en vreemde letterkunde,* Amsterdam 1954, p. 136-139.

1958 — Thom. J. de Vries, *Rotat omnia fatum,* Zwolle 1958, p. 13-25.

1961 — Thom. J. de Vries, *Geschiedenis van Zwolle,* II, Zwolle 1961, p. 91-92.

1969 — P.J. Buijnsters, *Imaginaire reisverhalen in Nederland gedurende de 18e eeuw,* Groningen 1969, p. 8-9, 27.

1971 — G.P.M. Knuvelder, *Handboek tot de geschiedenis der nederlandse letterkunde,* vijfde, geheel herziene druk, dl. II (Den Bosch 1973), p. 548.

1972 — Aubrey Rosenberg, *Hendrik Smeeks and Simon Tyssot de Patot - were they friends?,* in Verslagen en Mededeelingen van de Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis, 87e stuk (1972), p. 96-102.

1975 — P.J. Buijnsters, *Welke Hendrik Smeeks is de auteur van 'Krinke Kesmes'?,* in *Documentatieblad Werkgroep 18e Eeuw,* nr. 26 (februari 1975), p. 5-11.

Afkortingen

Van der Aa:	A.J. van der Aa e.a., *Biographisch woordenboek der Nederlanden,* Haarlem 1852-1878, 21 dln.
ARA:	Algemeen Rijksarchief Den Haag.
Bierens de Haan:	D. Bierens de Haan, *Bibliographie néerlandaise historique-scientifique des ouvrages importants dont les auteurs sont nés aux 16e, 17e et 18e siècle, sur les sciences mathématiques et physiques avec leurs applications,* Rome 1883; Reprint, Nieuwkoop 1965.
Buisman:	M. Buisman J. Fzn., *Populaire prozaschrijvers van 1600 tot 1815,* Amsterdam z.j. (1960).
GA:	Gemeentearchief.
Handex.:	H. Smeeks' handexemplaar van *Krinke Kesmes* (1708).
Heeres:	J.E. Heeres, *Het aandeel der Nederlanders in de ontdekking van Australië 1606-1765,* Leiden-London 1899.
Krinke Kesmes:	De eerste druk, Amsterdam 1708, van de hier uitgegeven tekst van H. Smeeks. Met Krinke Kesmes (niet gecursiveerd of niet in klein kapitaal) is daarentegen het gelijknamige eiland bedoeld.
Leupe:	P.A. Leupe, *De reizen der Nederlanders naar het Zuidland of Nieuw-Holland, in de 17e en 18e eeuw,* Amsterdam 1868.
NTg.:	*De Nieuwe Taalgids*.
Thijssen-Schoute:	C. Louise Thijssen-Schoute, *Nederlands cartesianisme,* Amsterdam 1954.
Tiele:	P.A. Tiele, *Nederlandsche bibliographie van land- en volkenkunde,* Amsterdam 1884; reprint, Amsterdam 1966.
WNT:	*Woordenboek der Nederlandsche Taal*.

Lijst van illustraties

frontispice: De titelprent heeft volgens Smeeks allegorische betekenis: ‘daar is by my een grimmigen Leeuw, een Slang, Vos, en Aap. Deeze natuiren, moet een Land-ontdekker hem konnen eigen maaken, en hem als *Thetis* konnen veranderen, hem na den tijd voegen.’ (p. 108)

titelblad: De titel is geheel in de trant van het authentieke reisverhaal, cf. François Caron, *Beschrijvinghe van het machtigh coninckrijcke Japan, vervattende den aert ende eygenschappen van 't landt, manieren der volckeren als mede hare grouwelijcke wreedtheyt tegen de Roomsche Christenen,* Amsterdam 1648 (Tiele 231; omgewerkte heruitgave anno 1661 = Tiele 232); L. Le Comte, *Beschryvinge van het machtige keyserryk China,* 's-Gravenhage 1698 (Tiele 648).

Zuidland: Zie voor deze aanduiding de Inleiding, § 1.

Tropicus Capricornus: De steenbokskeerkring, ‘drie-en-twintig en een halve graad byzuiden de Middellijn, op de lengte van hondert vier-en-seeventig graaden, ree-kenende den eersten Meridiaan door de *Pico op Tereniffa*.’ (p. 114: lees: *Teneriffa*). *Nicolaas ten Hoorn:* Geboren in 1674 als zoon van de boekverkoper Jan Claesz ten Hoorn. Uitgever Timotheus ten Hoorn was zijn neef. Nicolaas begon in 1699 een eigen boekhandel tegenover het Oude Herenlogement te Amsterdam. Hij gaf tal van hollandse en ook enkele latijnse boeken uit op allerlei terrein. Was lid van de Gereformeerde kerk. Hij stierf in 1728. Zie I.H. van Eeghen, *De amsterdamse boekhandel 1680-1725,* III, Amsterdam 1965, p. 162-164.

[Tekst]

Beschryvinge van het Magtig Koningryk
KRINKE KESMES:
Zynde een gedeelte van het onbekende
ZUIDLAND.
t' Amsterdam by Nicolaas ten Hoorn 1708.

afb. 4

BESCHRYVINGE
Van het magtig Koningryk
KRINKE KESMES.
Zynde een groot, en veele kleindere
Eilanden daar aan horende;
Makende te zamen een gedeelte van het
onbekende
ZUIDLAND.
Gelegen onder den Tropicus Capricornus.
Ontdekt door den Heer
JUAN DE POSOS,
En uit deszelfs Schriften te zamen gestelt
Door H. SMEEKS.

INGENIO ET INDUSTRIA.

Te AMSTERDAM,
By NICOLAAS TEN HOORN,
Boekverkooper, over 't Oude Heeren Logement, 1708.

afb. 5

Voor-Reeden

Van wat nut de ontdekkingen der verafgelegene Landen, voor de Europiaanse Natien altoos geweest zyn en nog zyn, zal niemand onbewust wezen, ten ware hy een afgezonderde kluizenaar was, die in de eenzaamheit als buiten de wereld leefde. De grote voordeelen, welke het magtige Spaanse Ryk uit hunne Volkplantingen in de nieuwe waereld nog daaglyks geniet, gaan alle geloof te boven: en om zo verre niet af te weiden, men behoefd het oge maar te slaan op de heerlyke en menigvuldige schatten welke de Nederlandse Maatschappyen uit het Oosten en 't Westen t'huis brengen.

De voordeelen, dien de een en de andere genieten, heeft verscheidene Natien aangeport om langs dergelyken weg mede deel aan de uitheemse kostelykheden te hebben, zonder haar in 't minste de onderneeming der gevaarlykste togten te ontzien, om eens haar gewenscht oogmerkt hier inne te bereiken. Onder alle andere natien, welke na de Spaanse ontdekkingen, hier in gearbeid hebben, is niemant verder gekomen dan de Hollanders; volkeren die hun kennis der Zeevaart, dapperheit in Oorlog, en snedigheit in de Koophandel, zodanig met hun geluk in ondernemingen hebben weeten te paren, datze alle andere hier in de loef af steeken.

Hun werkzame geest heeft na zo gelukkige ontdekkingen echter niet konnen rusten, maar t'elkens nieuwe waaghalzen voort gebragt, om nog verder te zoeken. Het onbekende *Zuidland*, heeft lang het voorwerp van der zelver toeleg geweest; doch niet tegenstaande alle aangewende voorzigtige middelen, en wat verder tot ontdekkinge van Landen kan toegebragt werden, nochtans viel altoos die onderneming vrugteloos uit, en was verlore moeiten.

Voor eenige Jaren had de Oostindise Kompagnie het Schip de *Goude Draak* van Batavia derwaards gezonden, om de innerlyke

kostelykheden: kostbare schatten.
snedigheit: gevatheid.
de Goude Draak: Dit jacht was 28 april 1656 op de westkust van Australië vergaan, waarbij 118 man het leven verloren en nog eens 68 man op het Zuidland waren achtergebleven. Slechts 7 schipbreukelingen wisten per sloep Batavia te bereiken, waar zij op 7 juni 1656 verslag uitbrachten. Reeds de volgende dag zond het goevernement de fluit De Witte Valk benevens het jacht De Goede Hoop uit om de achtergeblevenen op te halen maar zonder resultaat. Ook een poging van het fluitschip De Vinck haalde niets uit. Tenslotte werden op 1 januari 1658 twee galjoten, De Wakende Boey (onder schipper Samuel Volkersen) en De Emeloort, uitgezonden om nog naar overlevenden van De Goude Draak te zoeken. Beide schepen keerden 19 april van dat jaar zonder resultaat terug. Zie Heeres, p. 75-76.
Een relaas van de ramp met De Goude Draak en van de pogingen om de schipbreukelingen te redden is te vinden in Pieter van Dam, *Beschryvinge van de Oostindische Compagnie,* uitgeg. door F.W. Stapel (R.G.P., dl. I, 's-Gravenhage 1927, p. 691 vv.). We zagen al in de Inleiding hoe deze schipbreuk ook het uitgangspunt vormde voor de *Histoire des Sévarambes* van Denis Vairasse. Het journaal van De Wakende Boey en De Emeloort berust in het ARA, gedeeltelijk afgedrukt bij Leupe, p. 105-144 en Heeres, p. 79. Smeeks kon de lotgevallen van De Wakende Boey beschreven vinden in *de Aanmerklijcke Voyagie, gedaan door Wouter Schouten naar Oost-Indiën,* Amsterdam 1676 (Tiele 990).

stand van dat Land te ontdekken; t'ontbrak hier niet aan veelerleye Natien, welke mede gevoerd wierden, om door hare verandering van spraak de tale der inwoonders van 't land te kennen, neffens andere zaken tot een land ontdekking nodig, maar overmits dit vaartuig door een geweldige storm op die kust verbreizeld wierd, had deze onderneming geen gevolg. Men vaardigde niet te min het Schip de *Wakende Boey* van Batavia af, om de Schipbreukelingen van de *Goude Draak* af te halen. Maar wanneer dit by 't wrak kwam vond men niemand, en moesten de Bevelhebbers van 't Schip, na verlooren arbeid in 't naspooren gedaan te hebben, onverrichter zaake weder te rug keeren. Zeker jongen van de *Wakende Boey,* zich landwaard in begevende, geraakte verdwaald, en van het aan land gegane volk af, die, te vergeefs eenige tyd na de Jonge gezogt te hebben, weder zeil gongen. Deze Jongen behelpt zich een langen tyd met het gene hy uit het wrak te zamen sleepte, levende in eenzaamheit als een Koning zonder onderdanen, tot hy eindelyk, door de strand bewoonders van 't Zuitland gevangen werd, doch op eene zeldzame

overmits: aangezien.
als een Koning zonder onderdanen: Wellicht allusie op een in 1700 bij Jacobus Bouman te Amsterdam verschenen volksboekje: *Het wonderlijck en niet min kluchtig leven, van Kleyn Kobisje, alias Koning sonder ondersaten* (Buisman 1397). Een belangrijk deel hieruit (p. 45-135) verhaalt ‘Hoe Kobisje op de Vaert ging, en sijn Schip verloor, en met eenige Bootsluyden behouden aen landt quam, die haer profijt met hem deden, waer door hy in groote misery raeckte.’

wyze de baarblykelyke dood ontkwam, en in de vrystad *Talouja El* by den Koning gebragt werd. Hier veste hy zyn woning, en onderwees de jeugd als Schoolmeester.

De Heer *de Posos* met een Schip van Panama naar de Flippynze Eilanden den steven wendende, werd door hard weer en geweldige stormwinden tot voor 't *Zuidland* gedreven, en stapte met 24 man te lande, om die Landstreek t'ontdekken; 't geen dat hen eindelyk zo wel gelukte, dat ze alles ondervonden wat het Eiland, Regering, Volk, Godsdienst, Koophandel enz. betreft. By deze gelegenheit vond hy ook de Jongen, die van de *Wakende Boey* aan land was gegaan, en nu reeds een man op zyn dagen, welke hem de aantekeningen van zyne zeldzame togt ter hand stelde.

De Lezer zal in 't vervolg veele zeldzaamheden vinden, welke waarlyk niet gering zyn, zo ten aanzien van de goede Politie, de arbeitzaamheit des Volks, de Oorlogstogten, 't leven en afhankelykheit der strand bewoonders, en zeer veel andere aanmerkenswaardige zaken, doormengt met spreuken van derzelver wyzen en geleerde luiden, Hoge Schoolen, en andere nutte lessen meer, die genoeg zyn om nieusgierige onderzoekers gaande te maken; niet tegenstaande de Koning van *Krinke Kesmes* als een hoofdwet verboden had, dat hy gene Europiaanse Natien, aan zyn Land wil dulden: waar toe dien Vorst zyn byzondere reden schynd te hebben.

De schryver heeft ook eenige aantekeningen gemaakt wegens de stromen, Havens, Hoofden enz. van 't *Texel-stroom,* met eenige stellingen om onze landen voor verder inbreuk van 't water te dekken. Hy heeft ook een niet onkundige beschryvinge van de *Scheeps Scheurbuik* gedaan, met eenige aanwyzing om die kwaal te konnen voorkomen enz.

Voor de rest behoefd de Leezer gene hoogdravende styl te verwagten, vermits de Schryver meer op de zaak zelf als op eene sierlyke schryfwyze gelet heeft; en het den Zeeman meer eigen is zakelykheden voor te stellen, dan een opgepronkte taale te gebruiken. Doorleest, merkt op, en doet 'er u voordeel mede.

H. Smeeks
Chirurgyn te Zwolle.

baarblykelyke: klaarblijkelijke.
Flippynze: Filippijnse. Deze eilanden waren de algemene stapel voor de waren uit China en Japan.
Politie: staatsbestuur, regeerkunst.

Beschryvinge van het magtig Koningryk Krinke Kesmes, Zijnde een groot, en veele kleindere Eilanden daar aan horende: Makende t' zamen een gedeelte van het Onbekende Zuidland

Eerste hoofdstuk

De Schryver werd Soldaat. Raakt met andere op Zee, en maakt vriendschap met de Ondermeester. Komt te Kadix; gaat naar Roses, en komt weder te Kadix. Komt weder in 't Vaderland, tot Gorkum in Guarnisoen, word Schryver, en leerd het Kuypen. Leerd de Mathesis, wert Onderstuurman, gaat naar Kadix daar hy op een Kantoor komt: ontmoet sijn oude Vrind te Kadix.

De noodt breekt wetten. En noodt en nuttigheid, doen een mens ook veelmaals van raadbesluit veranderen. Ik die in de Wereld met weinig geld, en geen vrind, die magt of fatsoen besat, begaafd was, most[*] met mijn sestiende jaar, mijn fortuin soeken. Mijne Ouders, geringe Ambagtslieden, voeden my egter op in Godsvreese, of om [*2] beeter te seggen in Gods-liefde, en in deugd te oeffenen, na de Roomse wijse. Zy hadden my reedelijk wel leesen, schrijven, en reekenen laten leeren.

In plaats van my te oeffenen in eenig ambagt, most ik in 't jaar 1674. met believen van mijne Ouders, voor Soldaat dienst nemen in 't Regiment van den *Graaf van Hoorn;* wy wierden dien somer op 's

werd: wordt.
vrind: vriend; maar ook de oudere betekenis van bloedverwant kan van toepassing zijn.
fatsoen: aanzien.
met believen: met toestemming.
Graaf van Hoorn: Willem Adriaan graaf van Hoorn (overl. 4 maart 1694), befaamd krijgsheld uit de tweede helft van de 17e eeuw; kolonel van een eigen regiment infanterie. In 1676 voerde hij als generaal der artillerie het opperbevel over het krijgsvolk op 's lands vloot; bevond zich op het eskader van Tromp dat de westkust van Frankrijk moest verontrusten. Zie Van der Aa, VIII, 1218-1220; F.J.G. ten Raa, *Het Staatsche leger, VI-VII,* 's-Gravenhage 1940-1950, passim, s.v. *Hornes*.

Lands-vloot geplaatst. Den *Admiraal de Ruiter,* zeilde met zijn vloot na *Martinique,* en den *Admiraal Tromp* na *Roses*. Onse Kompagnie raakte op het Schip, het *Wapen van Essen,* een snedig Fregat; wordende gecommandeerd door den Kaptein *Brouwer* van Edam: het voerde vijftig stukken kanon, met twee honderd en tien mannen Scheeps-volk; en van ons Regiment derdehalve Kompagnie Soldaaten. Onder de twee honderd en tien man Scheepsvolk waren ook een Oppermeester, een Secunde, en twee Ondermeesters; waar van eene van de twee laatsten, in *Overyssel* gebooren was. Ik een geswel op mijn regter schouder krijgende, geneesde hy my dat voor niet, dus kreeg ik gemeensaame kennis aan hem, zo veel mijn geringe[*] staat toe liet. Hy studeerde byna geduirig, en leende my verscheide reisboeken, van de eerste reisen [*3] der *Hollanders* naar *Oostindien,* dien ik voor tijdverdrijf las. Door dit leesen wierd mijn lust tot leesen nog meer aangezet. Maar tot *Kadix* komende (na dat wy de Eilanden van *Belle Isle* en *Narmontiers* in de bogt van *Vrankrijk* ingenomen en weederom verlaaten hadden) raakten alle de Soldaaten van ons Regiment van ons Schip op andere Scheepen.

De geheele Vloot trok Straatwaard in, naar *Roses:* Het wapen van *Essen* met het Schip de *Koningin Christina* van 't *Noorder-quartier*

de Ruiter: Michiel Adriaansz. de Ruyter (1607-1676).
Tromp: Cornelis Maartensz. Tromp (1629-1691), na de dood van De Ruyter op 29 april 1676 luitenant-admiraal-generaal der Republiek. De in de tekst genoemde tochten van De Ruyter en Tromp hebben inderdaad plaats gehad.
Het Wapen van Essen: In het anonieme *Leven en bedrijf van den vermaarden zeeheld Cornelis Tromp,* Amsterdam 1692, wordt de ‘Essen’ vermeld als een schip van 50 stukken onder gezagvoering van de kapitein Brouwer.
snedig: goed door het water snijdend, scherp van beloop.
derdehalve: twee-en-een-halve.
Oppermeester: scheepschirurgijn.
Secunde: secondant, plaatsvervanger.
Ondermeesters: assistent-scheepschirurgijns.
voor niet: gratis.
Kadix: Cadiz, hoofdstad van de gelijknamige spaanse provincie en Spanje's derde haven, toen ‘het middelpunt van den Handel op Amerika’ (*Hedendaagsche Historie of Tegenwoordige Staat van Spanje en Portugal,* Amsterdam 1759, p. 453). Genoemd werk geeft gedetailleerde informatie over (bijna) alle in onze tekst voorkomende spaanse realia.
de Koningin Christina: niet genoemd in J.C. de Jonge, *Geschiedenis van het Nederlandsche zeewezen,* 3e dr., Zwolle 1868-1869.

bleven voor *Kadix;* het nauw van de Straat, en verder op de Spaanse Silvervloot kruissen, die daar verwagt wierde. Dus most ik tot mijn grote droefheid, een Vrind die my zo nodig was, nevens het vermaak van leesen missen. Dog ik had van hem geleerd, dat het zeer nut en eerlijk was, met het teegenwoordige vergenoegd te zijn: dat is, men moet zig na den tijd voegen; dat ik door nood geperst doen moest. De Vloot uit de Straat weeder keerende, kwam ons Schip, met eenige andere, onder den Vice Admiraal *de Haan* in de Bay van *Kadix* weeder ten Anker, daar wy het wapen van *Essen* en de Koningin *Christina* weder vonden. Ik had geen geleegentheid om[*] aan haar boord te komen, dog versogt mijn Kapitein, dat als de sloep aan land [*4] voer, dat ik dan meede mogte vaaren, om de Stadt eens te besien; dat hy my toestond. Dien selven dag voer ik met de sloep na de Stadt. Ik daar noit geweest hebbende, ging de Stadt al soetjes wandelende besien, zonder geld, of kennis, dus al voortgaande kwam ik op de markt, daar ik mijn ouden Vriend, en goeden Meester zag. De blijdschap gaf my vleugelen aan mijne voeten, ik vloog hem na, en greep hem in mijne armen, de traanen schooten uit mijn oogen, en schreijende, zei ik, o! God dank mijn lieve Meester, dat ik u gesond weeder zie. Hy my ansiende, wierd ontroerd, hy vraagde my wat schort u? waar om schreid gy? Ik antwoorde van blijdschap, om dat ik u gesond weeder zie. Hier op nodigde hy my met hem te gaan, en vroeg of ik al gegeeten had? Neen zeide ik, het is nu twee uuren na de middag, te vier uuren moet ik weer na boord, daar zal ik wel wat eeten krijgen. Hy vraagde my na onse reise, die ik hem al gaande vertelde, ook dat wy zeer veele

op de Spaanse Silvervloot kruissen: heen en weer varen om de spaanse zilvervloot op te wachten.
men moet zig na den tijd voegen: Dezelfde les op p. 108 en in Smeek's gedicht voor zijn zoon Barend achterin het handexemplaar van *Krinke Kesmes;* gaat terug op Rom. 12:11 (‘Schict u na den tyt’) volgens de lezing van Liesveldten Biestkens-bijbel, cf. W.A.P. Smit en W. Vermeer in hun ed. van Jan van der Noot, *Het Bosken en het Theatre,* Amsterdam-Antwerpen 1953, p. 12. Smeeks' direkte bron is wellicht B. Gracian, *De Konst der Wijsheit* etc., vert. door M. Smallegange, 's Gravenhage 1696, grondregel 288.
de Haan: Jan de Haan uit Gouda, buitengewoon moedig maar ongemakkelijk man; sneuvelde tijdens de zeeslag voor Palermo tegen de Fransen in juni 1676. Zie De Jonge, dl. II, p. 628-630.
dat: wat.

zieken op ons Schip hadden. Hy vraagde vorder, of ik ook ziekte of accidenten geduurende de reis gehad hadde, en of ik nog wel met mijn Kapitein stond? Ik antwoorde dat ik altijd gesond was geweest,[*] en dat mijn Kapitein my verlof had gegeeven om aan land te mogen gaan, en de Stadt *Kadix* eens te zien, dat hy aan *5 geen ander Soldaat wilde toestaan. Dat behaagden hem zo wel, dat hy my twee stuivers gaf, zeggende gaat daar by dien Bakker, dien hy my wees, en haal my voor die twee stuivers brood, dat ik aanstonds deed, en hem dat met eerbiedigheid willende overgeven, zeide hy, gy zuld dat op eeten, en daar is een quartjen, (zijnde een vierdepart van een rijksdaalder, of van een Spaans stuk van achten) verteerd dat op mijn gesondheid, en zo onse Sloep na u boord gaat, zal ik u nog bedenken.

Denkt hoe blyde dat ik was, want ik had geen geld gehad, als van te voren eer dat ik in Zee was gegaan tot nu toe. Ik zei met een zugt, ag! mijn goede Meester, dit, en al wat gy aan my gedaan hebt, hoope ik dat God u loonen zal, ik wil God voor u bidden, ik wil al voor u doen daar ik bekwaam toe ben, gebruikt my tot u dienst, ik zal 't altoos gedenken, en als ik kan u wedervergelden. Den Meester zeide, maakt zulk een getier niet, gaat nu u 's weegs, God geeve ons beide behouwen reis, als ik u in 't Vaderland weder ontmoete, dan beloove ik u alle vriendschap en dienst te doen, die in mijn magt is; gaat heen[*] en vaart wel.

Hy scheide van my, ik zag hem zo lange na, tot hy een straat insloeg. Ik verzugte, *6 en wenste hem in mijn herte alle heil en zeegen. Ik ging voor twee stuivers wijn tot mijn brood drinken, en voer ten vier uuren met onse sloep weer naar boord toe.

Na eenige daagen moesten wy door ordere van den Vice-Admiraal de *Haan* uit de Bay vertrekken. Het wapen *van Essen* met 8 à 10 Oorlogschepen, en de *Smirnase* Vloot en andere Koopvaarders onder 't voornoemde Konvoi van de *Haan,* daar laatende. Ik hoorden naderhand in 't Vaderland, dat zy by vergissing in 't verkeerde

accidenten: ongevallen.
na u boord: naar uw schip.
bekwaam toe ben: er staat: *oe*.
altoos gedenken: er staat: *tltoos*.

Kanaal hadden geweest, alwaar 't wapen *van Essen* zijn groote steng en kolderstok verloor, moetende het roer met talis regeeren.

Ik in 't Vaderland gekomen zijnde, wierden wy in de Stadt *Gorkum* in Guarnisoen gelegt. Mijn Kapitein maakte my Schryver van zijn Kompagnie, zo dat ik geen wagten behoefde waar te neemen.

Mijn Ouders hadden my deugdig op gevoed; door deugd en naarstigheid, won ik de herten en liefde van alle mijne Officieren en Soldaaten. Ik overdagt zeer dikwils mijn tegenwoordigen staat, en alzo ik geen Vrinden had, voorzag ik dat ik niet vorder als Sargeant, door* gunst van mijn Kapitein (op zijn alderbeste uitvallende) zoude konnen opklimmen. *7

Alzo ik weinig te doen had, ging ik eerst om tijdverdrijf, daar na uit lust en iver altijd ter Kerken; dit wierd by my een gewoonte, zo dat ik geen eene Misse of Predikatie versuimde. Dit behaagde mijn Kapitein wonder wel, die daarom ook mijn soldie verhoogde tot op drie gulden. Ik kon van twee gulden leeven, en zond daarom aan mijn Ouders alle maanden vier gulden. Dit behaagde, en loonde my God en de menssen, want God zeegende my op een uitneemende wijse, met vergeldinge volgens zijn vijfde gebod.

Mijn Kapitein niet gierig zijnde, gaf my zijne half gesleeten kleeren. Nu kwam ik voor den dag als een Kadet, en kreeg daar door, als om mijn geduurig te Kerken gaan, kennis aan een Priester; een zeer eerlijk, geleerd en oud man: Hy mijn levens loop verstaan hebbende, noode my om alle maandaagen, en vrydaagen, des middags by hem te komen eeten, dat ik aan nam, en deed, waar door mijn Kapitein my nu nog meer beminde als voor desen.

Ik had mijn quartier by een Kuiper, een oud eerlijk Borger man,* alwaar ik voor tijdverdrijf hem hielp hoepels schillen, ontbasten, of wit maaken; ik kreeg om tijdverdrijf een schootsvel voor, en *8

't verkeerde Kanaal: tussen Cornwall en Ierland.
groote steng: Een *steng* is een rondhout dat dient ter verlenging van de mast. De steng die tot de grote mast behoort heet grote steng, cf. WNT XV, 1456.
kolderstok: onderdeel van de stuurinrichting van een schip, te weten ‘de beweegbare stok die, door een opening in het dek heengestoken, als hefboom werkt op het uiteinde van een benedendeks aangebrachte roerpen’ (WNT VII, 5115).
talis: meerv. van *talie* = licht soort takel, cf. WNT XVI, 827.
deugdig: deugdzaam.
uitvallende: er staat: *uivallende*.
Alzo: aangezien.

kreeg zulk een lust in 't kuipen, dat ik niet alleen een band wel konde leggen, maar staaven bereiden, een putse, emmer, anker &c. maaken.

Ik had te meerder lust hier toe, om dat ik in *Spanjen* verstaan had, dat de *Spanjaards* zeer jeloers zijn, om vreemde Natien mede te neemen na *America,* ja dat het haar by Plakkaat verbooden is; maar dat zy by gebrek wel een Meester kuiper, of Trompetter van een vreemde naatie meede naamen. Ik dagt, het mogt my nog te pas komen.

Mijn Priester dit hoorende, en mijn meining afvraagende, gebood my, dat ik voortaan nog twee daagen in de week kuipen zou, en mijn overige tijd in de Mathesis of Wiskunst besteeden; dit noemden hy de Ziel van alle Weetenschappen: dog hy recommandeerde my, niet buiten den wille, van mijn Kapitein te doen; deesen was ik gewend alle avonden op te wagten, en mijn dienst aan te bieden. Mijn goede Kapitein zogt, en deed nevens den Priester alles goeds voor my, zo veel hun mogelijk was.

Mijn Priester was met my zo ingenomen, dat, als wy alleen waren, hy mijn altijd Gods-kind noemde, om dat ik mijn Ouders zo lief[*] had en goed deede, en hem, en mijn Kapitein gehoorsaam was: hy versorgde my een goed Mathematicus, lit van zijn Kerke, welke my voor niet, en egter met lust en iver, zodaanig onderwees, dat ik met verstand, de ses eerste Boeken van *Euclides* af deed. Daar na leerden hy my de Algebra, de regte, en de klootse drie-hoeken, en op

[*]9

putse: kleine emmer, in gebruik aan boord van schepen, oorspronkelijk gemaakt van hout met een hengsel van gegalvaniseerd ijzer.
jeloers: naijverig (en dus ongenegen).
by Plakkaat: bij koninklijke proclamatie, cf. John Lynch, *Spain under the Habsburgs,* Oxford 1965-1969, 2 dln.; dl. II: *Spain and America 1598-1700,* p. 169-173.
niet: niets.
mijn: mij.
versorgde: bezorgde.
Euclides: Euclides van Alexandria (320-260 v. Chr.). Zijn hoofdwerk, de *Stoicheia* ('Elementen'), bestaat uit 15 boeken en omvat zowel de vlakke meetkunde en stereometrie als de getallenleer. Gedoeld wordt hier waarschijnlijk op Frans van Schooten Sr., *De 15 Boecken der Elementen van Euclidis. Met korte verklaringen eeniger propositien,* Amsterdam 1662 (Bierens de Haan 4212).
klootse: bolvormige.

't laast de geheele Stuurmanschap van *Gietermaaker;* dit laaste viel my zeer ligt, om dat ik de waare fundamenten al geleerd had. Ik deed tot *Rotterdam* een Stuurmans examen, tot zeer goed genoegen van den Examinateur en toehoorders.

Mijn goede Kapitein, (hoewel ongaarne) gaf my op 't vriendelijk versoek van den voornoemden Priester mijn afscheid, welke beide my ook, zo door haar zelf, als door hun Vrinden behulpsaam waren, van my te besorgen, dat ik op een Koopvaardyman van *Rotterdam,* voor Onderstuurman naar *Spanjen* raakte. Tot *Kadix* komende, maakten ik kennis met een rijk Koopman, daar wy goed voor in hadden; hy handelden sterk op *America*. Deesen mijnen ommegang behaagende, versogt my by hem te willen woonen, zo om op zijn Komtoir te schrijven, als om opsigt op zijn Koopmanschappen te neemen.

Op 't eerste versoek, ontsloeg my mijn Schipper, met alle vrindschap*, alzo zijn oude Stuurman die voortijts met hem gevaaren had, aldaar schaaloos, los, of huurloos was, om dat zijn Schip voor enige daagen door storm op *los puercas* was gebleeven. Deesen trad in mijn plaats te Scheep, en ik by mijn Patroon, daar ik na zijn genoegen, en mijn vermoogen leefde. Na anderhalf jaar, kon ik de *Spaanse* Taal volkoomentlijk spreeken, leesen, en schryven. Mijn Patroon wees my dikwils aan, dat ik in zijn dienst, met de Gallioenen na *America* zoude gaan, beloovende my veele zaaken, welk alles ik in bedenken nam.

*10

In 't jaar 1678. in Maart, tot *Kadix* een straat passeerende om na

Gietermaaker: Claes Heyndericks Gietermaaker (1621-vóór 1669), examinator van de O.I.C. en W.I.C., auteur van *De vier Boecken van 't Vergulde Licht der Zeevaert. Ofte Konst der Stuerlieden, Bestaende in 't gheen een Stuerman hoogh-noodigh behoorde te weten,* Amsterdam 1660 (Bierens de Haan 1657); diverse herdrukken, o.a. 1671, 1683, 1699, 1707.
Koopvaardyman: al of niet als vertaling van engelse *merchantman* = koopvaarder, koopvaardijschip, cf. WNT VII, 5418.
voor Onderstuurman: als onderstuurman.
schaaloos: werkeloos.
los: vrij van verplichtingen.
huurloos: zonder huurbetrekking.
los puercas: Waarschijnlijk een drukfout: in het spaans zou alleen mogelijk zijn *las puercas* of *los puercos*. In het laatste geval is misschien een faktorij bij de Morro de Puercos aan de golf van Panama bedoeld.
wees: er staat: *was*.

een van onse Pakhuisen te gaan, zag by geluk mijn ouden Vrind den Meester. Ik ylden hem agter na, groete hem beleefd: dog hy my aansiende, betuigde my niet te kennen, om dat ik na de *Spaanse* moode zeer wel gekleed was; met mijn mantel, deegen, en ponjard wel opgeschikt. Wanneer ik my bekend maakte, was hy zeer wel voldaan, dat het my zo wel ging. Ik versogt hem een glas Engels bier met my te willen drinken, dat hy vrindelijk deed. Wy in de herberg komende, was het onderwerp van ons discours, van ons eerste reis in 't jaar 1674. Daar na wat ons zeederd dien tijd al weedervaren* was. Eindelijk kwamen wy te spreeken van *America*.

De Meester, wist ik, was altijd een groot liefhebber geweest van platte Land- en Zeekaarten, want hy voerde zelf een Atlas meede, door hem zelf met waaterverf afgeset, of verligt. Voorts zo vele reisbeschryvingen als hy wist te bekomen, van zulke als hy nog niet gesien had, dese las hy met groote opmerkinge. *11

Ik stelde hem mijne zaaken voor, zo kort als ik konde; na alles wel overlegt te hebben, raaden hy my, dat als ik voor Factoor van mijn Patroon derwaarts konde komen, op een eerlijk tractement, ik zulks doen zoude, doch dat ik my aan geen lange jaaren zoude verbinden, maar dat ik ten langsten na een jaar verblijf weer met de Zilvervloot na *Spanjen* zou mogen keeren, of langer te blijven, naar mijn keur. Zulk een reis na *America* oordeelden wy te zaamen, dat my voordelig zou zijn, en my ligt in 't toekomende een rijkdom toe brengen. Ik overweegde dit by my self, en kwam daags daar aan, aan zijn boord: hy was op 't Landsschip *den Prins te Paard,* dat gecommandeerd wierd door de Kapitein *Jan Minne van Haarlem,* die als Kommandeur, de *Smirnase Vloot* naar *Smirna* zou Konvojeren. Wy als goede vrinden malkander ontmoet hebbende, ging ik met een Bark* weerom na de Stadt. Wy kwamen daaglijks by malkander, zo aan land, als aan boord, want de *Smirnase* Vloot bleef drie weeken in de Bay. *12

ponjard: korte puntige degen, dolk.
afgeset: cf. de aantekening op p. 208.
verligt: verlucht. Na *verligt* een punt toegevoegd.
Factoor: zaakgelastigde, iemand die voor rekening van een ander handel drijft.
den Prins te Paard: vermeld bij De Jonge III, p. 17-19.
Jan Minne: Hij verging met genoemd schip op de Noordzee in 1683, zie De Jonge III, p. 18.
Bark: roeiboot; de betekenis klein zeilschip (WNT II, 1024) lijkt hier minder op zijn plaats.

Tweede hoofdstuk

Besluit van den Schryver om naar Porto Bello en Carthagena te gaan: werd in een Spanjaard veranderd. Vertrekt naar Porto Bello, voorvallen aldaar, en weederkomst te Kadix. Tweede togt naar America. Komt te Porto Bello en Panama; en andermaal te rug te Kadix. Trekt naar Holland. Koopt zijn Vader de kost, en resolveert weer naar America te trekken. Komt tot Amsterdam, en vind by geval zijn ouden Vriend. Verzoekt van deese de zeeve stellingen van 't Zuidland, zo als hy die aan de Heer Burgemr. had overgehandigd. Een nette beschryving van de Scheurbuik, en Scheeps-verversing.

Myn besluit naar *Porte Bello* te trekken nu willende werkstellig maaken, resolveerde ik in dienst van mijn Patroon, en niet in die van de Koning derwaards te trekken. Doch om dit te volvoeren was raad noodig, alzo weinig andere als geboren *Spanjaarts* toegelaaten[*] worden om daar na toe te moogen gaan; behalven dat by gebrek een Meester kuyper of Trompetter wel meede genomen word. Ik sprak het Spaans zo goed als het Neerlands. Geen *Spanjaard* kon aan mijn taal hooren dat ik een vreemdeling was: daarom reisde ik dikwils in dienst van mijn Patroon, te lande van *Kadix* na *Mallega*. Ik was gewend mijn weg te neemen over die plaatsen daar mijn Patroon op handelde. Dies nam ik gemeenlijk mijn weg van *Kadix* op *Porto de St. Maria,* van daar op *Xeres de la Frontera,* dan op *Medina Sidonia,* van daar op *Martos,* zijnde een fraai Dorp in *la sierra de Ronda,* dat ten naasten by half wegen tussen *Kadix* en *Mallega* legt. Hier woonden een Weerd of Hospes, daar ik altijd logeerde, genaamd *Juan de Posos*. Deese was eenigsins verwandt aan mijn Patroon: Ik en hy noemden malkanderen altijd Cousijn, zo dat veele Boeren niet beeter wisten of wy waaren vrienden; dit geschieden

[*]13

Porte Bello: Portobello aan de Atlantische kust in Panama, centrum van het spaans-amerikaans handelsverkeer.
werkstellig maaken: uitvoeren.
Mallega: Málaga, vermaarde zeehaven aan de kust van Granada.
Porto de St. Maria: Puerto de Santa Maria.
Xeres de la Frontera: Jerez de la Frontera in Andalusië.
Medina Sidonia: stad nabij Cadiz.
Martos: thans stad in de provincie Jaën.
la sierra de Ronda: de bergketen bij de stad Ronda in Granada.

half uit boerterye, en half uit geneegendheid. Nu begonden wy malkanderen in ernst zo te noemen. Ik had een brief aan hem van mijn Patroon, dien hy in mijn weerom reis van *Mallega* na *Kadix* zoude beantwoorden, gelijk hy ook deede. Want in mijn weerom reis behandigde hy my een brief aan mijn Patroon, daar in noemde hy my zijn Neef, met de naam als de zijne *Juan de Posos,* en recommandeerde* my aan mijn Patroon met allen ernst, ten einde hy my goed zoude doen. *14

Ik te huis komende, overhandigde deesen brief aan mijn Patroon. Nu was ik in een Spaanse boeren soon veranderd.

Mijn Patroon, die ook zeer sterk op *Sivilia* handelde, zond my daarwaarts by zijn Neef, een magtig rijk Koopman, die met hem in kompagnye op *America* handelde. Ik bragt een brief aan hem van mijn Patroon, en een van mijn nieuwe Spaanse Neef den Boeren waard *Juan de Posos*. Hy ontving my met alle liefde en goedheid, en deed my alles wat ik kon verwagten.

Ondertussen dat ik tot *Sevilia* was, wierd alles klaar gemaakt, zo de koopmanschap, als mijn persoon aangaande.

Ik vertrok dan met de Gallioenen in 't jaar 1679. Bevel hebbende, dat ik eerst tot *Porto Bello,* en dan tot *Carthagena* moest huis houden, daar ik behouden aan kwam, en mijn zaaken tot vergenoegen van mijn Patronen verrigtede. Ik bleef twee jaaren tot *Porto Bello,* daar ik met de Indianen veel verkeerde, ook nam ik een Indiaan tot mijn knegt; en alzo ik veel by de Indianen landwaard in, een stillen* handel dreef, leerden ik de Landtaal, dat my behaaglijk en veeltijds voordeelig was. *15

Hier zoude ik een beschryving van *Porto Bello* en de landen daar om heen konnen maaken, en vorder *America* beschryven, zo verre ik ben geweest, maar dit is mijn oogmerk niet, om dat zulke beschryvingen zo veel gedaan, als uitgeschreeven zijn, en ik dien aangaande niet nieus aan den dag zou brengen.

Ik kwam dan, na twee jaren tot *Porto Bello* gewoond te hebben,

behandigde: overhandigde.
Sivilia: Sevilia, voorname handelsstad in Andalusië.
Carthagena: stad in de huidige Zuidamerikaanse republiek Colombia.
stillen handel: clandestiene handel, d.w.z. zonder rekening te houden met het handelsmonopolie dat de spaanse overheid zichzelf had toegekend.
vorder: verder.

tot *Carthagena,* van waar ik na verloop van een jaar, weeder tot *Kadix* met een goede handeling die mijn beide Patroonen welbehaagden, behouden aan kwam, in 't jaar 1682.

Behalven mijn bedongen gagie, deeden mijne beide Patroonen my nog een aanmerkelijke vereeringe, met aanbiedinge, indien ik weder derwaards wilde, zy niet alleen mijne gagie considerabel wilden verhoogen, maar nog daar en boven, dat ik een zeeker voor afbepaalde gedeelte in de Koopmanschap zelf zoude hebben. Dit was bedenkens waard.

Nu was ik al zo ver opgeklommen dat ik credit had, by mijn Patronen en andere Koopluiden; want ik wierd aangemerkt als een eerlijk man, die als onder Koopman, Boekhouder, of groot Meester knegt ageerden, want ik handelde veel geld voor mijn Patroonen,* en ook eenigsins voor my zelf.

Mijne Patronen kwamen met my over een, dat ik in 't jaar 1684 weer na *America* zoude vertrekken, maar met meerder magt en vryheid, als te vooren op mijn eerste togt gehad had. Ik vertrok dan in 't gezeide jaar; en kwam behouden weeder tot *Porto Bello*. Mijn Patroonen hadden hier een eigen Huis, en twee Pakhuisen; waar in ik als vooren mijn verblijf nam. *16

Ik heb gezegt, dat ik in mijn eerste togt veel stille handel landwaarts in deed, dat ik nu weer aan ving, om dat de Indiaanse taal die ik grondig verstond, my geen klein voordeel aan bragt. Ik kreeg dan lust, door de winst aangemoedigd, hoe langer hoe dieper landwaard in te handelen, tot dat ik eindelijk besloot om *Panema* aan de Zuidzee te gaan besoeken; om te sien wat ik daar voor handel zoude konnen doen. Ik wist dat al het Silver van *Peru* daar wierde ontscheept, en dan over land van daar na *Porto Bello* gebragt; dit my anmoedigende, vertrok ik over land van *Porto Bello* na *Panama,* om daar te weesen teegen dien tijd als de Silvervloot van *Peru*

handeling: handel.
vereering: geschenk.
gedeelte: aandeel.
ageerden: optrad.
als ... gehad had: dan ik ... gehad had. In het zeventiende-eeuws wordt dikwijls het onderwerp - vooral *ik* - weggelaten, wanneer uit het verband duidelijk blijkt wie of wat het subjekt is. Zie A. Weijnen, *Zeventiende-eeuwse taal,* 4e dr., Zutphen 1965, § 79. Talloze voorbeelden in onze tekst.

aldaar is gewend aan te komen. Daar komende, dede ik goeden handel. Hier hoorden ik, dat van *Panama* ook handel gedreeven wierd* over de Zuidzee, in de *Philippijnse* Eilanden. Ik had wel lust om daar heen te reisen, maar derfde my zonder last van mijn Patroonen, zoo verre van haare goederen niet afzonderen: daarom ging ik met mijn koopmanschap weeder over land na *Porto Bello*. Nu was het in 't jaar 1688. *17

Alle jaaren zond ik mijn negotie met de Gallioenen over met goede winst, tot ik in 't jaar 1694. zelf meede over kwam. Ik wierde met alle liefde en geneegendheid van mijne Patroonen ontvangen, en ik genoot van haar wat ik begeerde. Wy in 't voorste van 't jaar 1695. te zaamen gereekend en alles vereffend hebbende, zoo schoot voor my een brave somma over, zoo van mijn bedongen loon, als van mijne gedaane koopmanschappen. Ik kreeg lust om over *Porto Bello* en *Panama,* de *Philippijnse Eilanden* te gaan bezoeken; en alzoo ik geen geneegendheid tot trouwen had, wilde ik mijn Ouders in mijn Vaderland nog eerst gaan zien, ten einde, zoo zy nog leefden, ik haar mogte versorgen. Dog wierd belet zoodaanig, dat ik niet eer als in 't jaar 1696. in Mey eerst in *Holland* kwam. Ik reisden voort na mijn oude en lieve Ouders. Daar koomende, verstond ik dat mijn Moeder overleeden was. Mijn Vader was oud by de zestig jaar. Ik ging na* zijn wooning, hy kende my niet meer, ik my bekend maakende, was de oude Man zoo verblijd, dat hy my omhelsende, besturf aan mijn hals; wy schreiden te zaamen. Na dat wy beide bedaard waaren, liet ik wel op dissen, verhaalden hem mijn weedervaaren en voorneemen, namelijk dat ik hem voor zijn leeven verzorgen wilde, 't welke de grootste oorzaak van mijn overkomste was. Ik kogte hem dan de kost in een goed Gast-of proveniers-huis, leggende nog ses honderd guldens voor hem op lijf rente, en hem voort verzorgende van alles wat hy noodig had. *18

Hy verblyden hem in zijn oude daagen, dat ik hem zoo wel verzorgd had, en ik verheugde my nog meer, dat God my geleegendheid gegeeven had, van mijn lieven Vader zoodaanigen dienst te konnen doen; ik had hem met een goed herte lief, zoo als een deugdig kind

derfde: durfde.
brave: flinke.
verstond: vernam.
besturf: bestierf (van *besterven* = van aandoening ontstellen).
deugdig: deugdzaam.

schuldig is. De tijd van mijn vertrek naaderde en kwam, ik nam afscheid van mijnen ouden lieven Vader, dat niet zonder schreyen van heete traanen aan weerzijden toeging, want hy weetende dat ik gesind was om weeder na *Westindien,* en misschien verder na de *Philippijnen* te gaan. Ons afscheid neemen geschiede van weerkanten met veel teederhertigheid, vermits ik de oude Man lief had; ik vereerden hem nog twintig Ducaten met eenige Rijksdaalders, en dus* scheiden we vergenoegd, dog bedroefd van malkander. *19

Ik kwam tot Amsterdam in de maand Juny 1696. Hier vond ik mijn ouden trouwen Vriend voor de deur van *N: Visscher* staan, siende na een nieuw uitgekoomen Kaarte. Ik hem al lacchende de hand toereikende, kenden hy my voort. Wy omhelsden malkander met hert en armen, en gingen terstond na een Herberg, een kaamer alleen eissende, daar wy van vier tot agt uuren bleeven. Noit konden twee broeders malkander vrindelijker ontmoeten, als wy met goede herten deden. Wy vertelden malkander ons wedervaren. Ik had zoo lang in Westindien geweest. De Meester had al een Vrouw met drie Kinderen, en was Meester in een zeer vermaakelijke Stadt, daar hy gebooren was. Wy gingen te zaamen na zijn Herberg, daar ik by hem sliep; wy hadden den geheelen nagt zoo veel malkander te vertellen, dat wy nauwlijks tijd tot slaapen over hadden. Dog de Meester moetende binnen twee a drie daagen weeder na zijn huis vertrekken, moesten wy onse ernstige zaaken kort verhandelen.

Ik vraagde de Meester om welke reeden hy tot Amsterdam was? hy antwoorde, dat hy daar was gekomen om eenige Medicamenten*

*20

vereerden: schonk.
N: Visscher: Nicolaes Visscher II (1649-1702), bekend kaarten- en kunsthandelaar; hanteerde ook zelf de graveerstift. Zijn weduwe zette zijn zaak op de Dam voort. Visscher gaf omstreeks 1683 een vaak herdrukte *Atlas minor* uit. Zie C. Koeman, *Atlantes Neerlandici* III, Amsterdam 1969, p. 152-153.
voort: terstond.
eissende: verzoekende.
daar ik by hem sliep: waar ik het bed met hem deelde. Zoiets gold tot in de 19e eeuw als heel normaal. Aan promiscuïteit hoeft men volstrekt niet te denken. Cf. J.M.W. van Ussel, *Geschiedenis van het seksuele probleem,* 3e dr., Meppel 1970, p. 85: 'Voorname lieden zagen er (tot in de 19e eeuw. P.B.) geen bezwaar in met vreemden in één bed te slapen wanneer ze in een herberg moesten overnachten. (...) Er was een kleinere of andere schaamtegevoeligheid, met daarnaast een grotere behoefte aan sociaal contact.'

De schryver ontmoet zyn vriend te Amsterdam.
afb. 6

te koopen, alzoo hy als een halven Apotheker meede handelde; maar dat hy voornaamelijk was gekoomen, om eenige stellingen tot het ontdekken van 't Zuidland voor geld te demonstreren, dat hy die aan een zeer voornaam en beroemd wijs Heer in de Regeeringe had overhandigd, met verzoek dat hy tot de demonstraatie mogte worden toe gelaten. Dien voornaamen Heer de stellingen ziende, keurde die zeer goed, en vraagde of hy die wel konde demonstreren. Het antwoord van de Meester was, dat hy tot dien einde in Amsterdam gekoomen was. Waar op dien Heer had gezegt, gy komt te laat, de *Vlaamink* is daar al na toe; de Meester antwoorde daar op, ik koom niet om meede te vaaren, maar om voor een zeekere somma deese stellingen te demonstreren, goed of geen geld.

Daar meede ging hy heen, en in passant zag hy een Kaarte voor 't Huis van *N: Visscher,* daar hy die besiende ik hem vond staan.

Ik versogte hem des morgens die stellingen te moogen zien, en uit te schryven, welk hy my zeer garen toe stond, en voort zijne papieren aan my overhandigde.

De stellingen waaren de volgende zeeven.[*]

[*]21

Consideratien over naader aandoeninge van 't Zuidland; waar in gelet word op naarder reguleering.

1. *Van Passen, Octroyen, en Zeinbrieven.*

het ontdekken van 't Zuidland: Handex.: ‘het ontdekken van 't inwendig Zuidland’.
een zeer voornaam ... Heer: de Amsterdamse burgemeester en bewindhebber der O.I.C. Mr. Nicolaas Witsen (1641-1717). Zie over hem de Inleiding.
verzoek: er staat: *yerzoek.*
de Vlaamink: Willem Hesselsz. de Vlamingh uit Vlieland. Vertrok 3 mei 1696 uit Texel met de schepen De Geelvink, De Nyptang en Het Wezeltje; 7 september tot 27 oktober vertoefde men aan de Kaap; 20 maart 1697 keerde De Vlamingh van de reis naar het Zuidland in Batavia terug. In januari 1698 aanvaardde hij de terugreis als commandeur van het schip De Gent waarmee hij op 16 augustus 1698 in Texel aankwam. (Uitloopboek der V.O.C., Nederlandsch Historisch Scheepvaart Museum Amsterdam). Zie verder de Inleiding.
garen: gaarne.
aandoeninge: het aanleggen.
reguleering: regeling.
Zeinbrieven: stukken waarin de te gebruiken seinen, vooral die voor bijzondere gelegenheden zijn afgesproken, staan opgetekend.

2. *Van de Scheepen, haare groote, hoedaanigheid, en monture.*
3. *Wat Manschap en Instrumenten meede te neemen.*
4. *Op aandoeninge van vreemde Kusten, en om binnen in dat land te koomen.*
5. *Hoe, en op wat wijse met de Menssen handel te Zoeken, ofte krijgen.*
6. *Van Amonitie, Victalie, Medicijnen, en Ziekten.*
7. *Te toonen, dat Matroosen en Soldaaten met minder geld als bedongen hebben, konnen betaald, en vergenoegd gesteld worden.*

Ik verwonderde my, dat hy niet ter examen wierde toegelaaten, te meer, om dat hy zeide, dat hy dit tot genoegen zoude demonstreren, of by faute van dien, dat hy geen geld zoude begeeren.

Ik merkte het zesde Articul met aandagt aan, my dogt dat zulke zaaken my zelf wel te passe zouden koomen, zoo voor my, als ten aansien van mijn goede vrinden. Ik verzogt mijn goeden vrind, dat* hy my een beschryvinge van de Scheeps Scheur-buik, nevens een ververssing altijd binnen Scheepsboord te konnen hebben, tot verkwikking en voorkooming van ziekten, zoo als hy hem in dit zesde articul verklaarde, wilde ter hand stellen. Dat hy my voort, en gewillig toe stond, gevende my terstond uit zijne papieren, het Kapittel van de Scheeps-Scheurbuik &c. Dog onder beding dat ik geene medicijnen mogte openbaaren, maar die aan mijn eigen lighaam, en als onbekend aan mijn goede vrinden zoude moogen gebruiken.

*22

Het Kapittel van de *Scheeps-Scheurbuik* was het volgende

(a) Mijne bedenkingen, die ik eertijds op mijn voorige togten op Zee, over de *Scheeps-Scheurbuik* gehad hadde, zoo van haare oor-

monture: uitrusting met inbegrip van het tuig.
Amonitie: krijgsbehoeften.
Victalie: victualiën.
by faute van: bij gebreke van.
na *&c:* in *Handex.:* ‘nevens de ververssing’.
als onbekend: als het ware ongemerkt, dus: zonder hen in te lichten.
de Scheeps-Scheurbuik: Het proefschrift van A.H.P. Augustijn, *De Scheurbuik in den loop der tijden,* Amsterdam 1932, geeft voor ons doel weinig informatie. Theorieën over ontstaan en genezing van scheurbuik kwamen vooral naar voren in de zogenaamde iatrochemische school, cf. Inleiding, p. 45. Een van deze iatrochemici, Cornelis Bontekoe, ging zelfs zo ver om de scheurbuik als de bron van allerlei kwalen te beschouwen (Cf. *Alle de philosophische, medicinale en chymische werken,* Amsterdam 1689, II, 1, p. 166). Zijn medestander Steven Blankaart publiceerde in 1684 bij J. ten Hoorn te Amsterdam zijn *Nauwkeurige verhandelinge van de scheurbuik en des selfs toevallen. Als ook een naakt vertoog wegens de fermentatie oft innerlijke beweging der lighamen, meest op de gronden van Des Cartes gebouwt*. Zie Thijssen-Schoute, p. 304, 320 en passim; G.A. Lindeboom, *De geschiedenis van de medische wetenschap in Nederland,* Bussum 1972, p. 89-95.
(a): *Van de Scheeps-Scheurbuik* (noot van de schrijver).

zaaken, voortkoomingen, als geneesinge, wierden hier nu meerendeels bekragtigd. Zeer nauw had ik nog te Scheep zijnde, agt gegeeven op de Scheeps-Siekten in 't gemeen: maar byzonder de *Scheeps-Scheurbuik,* welke zig gemeenlijk op volgende wijse openbaarde.

De *Scheurbuikige* wierden eerst loomagtig, met weinig trek tot eeten, hun gezigt stond droevig, zy waaren huiverig, als of zy zomtijds* binnen-koortsen hadden, ook wel koortsig: haar mond stonk, om dat haar maagzap bederfde, het tandvleis wierde aangedaan, dat swellende, bloed en rottig wierd, en ligt bloedende. Zy sweeteden veel, de pis was rosagtig, en de adem wierd allensjes benauder.

*23

Eenige, wiens maag-zap nog scherper wierd, vraaten wel vier mannen kost; de pols sloeg niet altijd doorgaans, maar was veeltijds onwis, zy wierden maager.

Uit dit alles is bevatbaar en klaar, dat de *Scheeps-Scheurbuik* is *een kwaade voedinge des lighaams,* zoo als veele geschreeven hebben. De *Oorzaak* is dikte, en lijmigheid van 't bloed, of zenu-zap, of die beide. Deese besetten, en verstoppen de ingewanden, vaten, en klieren.

Welk lijmig vogt, scherper wordende, bijt, knaagd, maakt pijn, honger, en andere toevallen.

Deese niet geneesende, volgt onvermijdelijk de dood.

voortkoomingen: voorkoming.
bloed: Handex.: 'bloedig'.
allensjes: allengs.
zenu-zap: het zenuwsap is 'een der hoofdpijlers van de *Opbouw der medicijne* door Bontekoe' (Thijssen-Schoute, p. 297-298). Het betrof hier, volgens zijn hypothese, een sap, ''t geen in groote quantiteit onophoudelijk van de herssenen afloopt na alle de ledemaaten' via de als holle pijpen voorgestelde zenuwen. Zie Corn. Bontekoe, *Alle de ... werken* I, 1, p. 63.

De *Fermentatie, effervescentie,* vlugge zoute zuir swavelige, zout swavelige, en swavelige zoute deeltjes, met een lengte van &c. &c. &c. Want zy behooren meer tot de *Chimische,* en *Philosophische* stellingen, als tot de waare ervaarentheid der geneesinge van de* *Scheeps-Scheurbuik,* dus vind men de beste Stuurluiden altijd aan land. De ervarendheid is hier, als ook in de meeste doeningen, de beste leermeesteresse.

*24

Binnen Scheeps-boord dan, worden in de *Scheurbuikige,* de te dikke en lijmige vogten gebooren, uit volgende drie oorzaaken.

1. *Door gebrek van waater onder de vogten te hebben*.
2. *Door 't eeten van oude, schimmelige, of bedorven spijse*.
3. *Door stil zijn en zig niet te oeffenen*.

Men lijd *gebrek van waater onder de vogten,* om volgende oorzaaken.

1. Door 't nuttigen van te weinig waater.
2. Door 't nuttigen van bedorven, of rottend waater.
3. Door 't eeten van al te drooge kost.
4. Door te veel sweeten, door loom of makheid, of
5. Door te veele, ofte ten sterken arbeid.
6. Door al te heeten lugt.

Fermentatie: gisting. Volgens Descartes zou de beweging van het hart afhangen van een gisting in het bloed. Bij ons werd die opvatting vooral bestreden door Hermanus Lufneu in zijn *Disputatio chemico-medica inauguralis de fermentatione,* Lugd. Batavorum 1679. Zie C.L. Thijssen-Schoute, *Hermanus Lufneu, medisch student te Leiden en stadsarts te Rotterdam,* in haar *Uit de Republiek der Letteren,* 's-Gravenhage 1967, p. 150.
effervescentie: opbruising, evenals fermentatie een sleutelwoord bij de le Boë Sylvius en andere iatrochemici. Deze ‘koude opbruising (of rijzing) zou ontstaan als er een alcali was en dit gemengd werd met een zuur’ (A. Schierbeek, *Geschiedenis der biologie,* Den Haag 1951, p. 52).
met een lengte van &c. &c. &c.: Smeeks laat hier vermoedelijk zelf een gedeelte van het Kapittel over de scheurbuik weg.
zy behooren: Door het wegvallen van het zinsverband is het niet aanstonds duidelijk wie die *zy* zijn. Waarschijnlijk slaat het terug op *Fermentatie* en *effervescentie*.
De ervarendheid ... de beste leermeesteresse: eerbetoon aan de empirische wetenschap die toen met Swammerdam en Leeuwenhoek een hoogtepunt bereikte.

Ik meen de bespiegelinge van zoo veele deeldjes onser zappen minder aan te roeren, als nu de moode is. Ik weet dat ons bloed uit een dunne wei, of vloeibaar nat, met ronde roode balletjes, en langagtige* dunne draadjes te zaamen gezet is.

Voorts dat in deese mengeling, geest, waater, swavel, zout, en aarde is, ontkenne ik niet. Want de Gal word uit het bloed afgescheiden, zoo wel, als een meenigte andere vogten. *25

Maar besiet gijl, of bloed, hoe weinig of geen Galle is daar onder te zien, te proeven, of te ruiken, zoo lang als 't bloed wel gemengd is.

Even gelijk als de booter onder de melk, zoo lang zy in de borsten ofte uyers zit, niet toonbaar is. Maar uitgemelkt zijnde, en dat haar stilstand met bykooming van de lugt, een ontbindinge in haar te zaamenstel gemaakt ofte veroorzaakt heeft.

(b) Hier is dan de kwaade menging. Want *kwaade menging* is, als de deeldjes onser vogten, op die plaatse niet bewoogen worden, daar zy in een gesonden stand, na haar gemeenen reegel, en haar order moesten geplaatst zijn; zoo dat op d'eene plaats meer dun, en op een andere plaats meer dik, of andere deelen te veele, of te weinig geplaatst zijn.

Even gelijk als in melk, die gemolken zijnde, en stil staande, veele lugt-deelen ontvangd, waar door de aardagtige deelen van de* wei en de room van die beide afgescheiden word. *26

Deese wanorder drukt de geestige of vuirige deeltjes zoo zeer, dat zy de verdikte, taye slijmerige vogten, niet konnen verdunnen, maar die gestuit wordende, zoeken die eenen oopenen weg, en zy raaken zoo buiten het lighaam.

Zulken stilstand, kan immers in de beweegende vogten onses lighaams niet zijn, of die zouden moeten rotten, stinken, versterven, en dus de dood te weege brengen.

als nu de moode is: bij de iatrochemici namelijk.
geest, waater, swavel, zout, en aarde: De iatrochemici bouwen voort op de antieke humoraal-pathologie van Hippocrates en Galenus die zij met de modernere scheikundige inzichten in overeenstemming trachten te brengen. Gezondheid of ziekte zou een kwestie zijn van goede, c.q. kwade menging van een aantal grondstoffen in onze lichaamssappen. Kwade menging veroorzaakt rotting. Zie G.A. Lindeboom, *De geschiedenis van de medische wetenschap in Nederland,* Bussum 1972, p. 93.
gijl: chyl, gist.
veroorzaakt heeft: Handex. vult de zin aan: ‘sigtbaarder word’.
(b): *Wat kwaade menging is* (noot van de schrijver).

Dat Zeemans lighaam kwaalijk gevoed, en dan maager word, dat meene ik dus te gebeuren.

De maage is de keuken des lighaams. Deese besluit in haar binnenste altijd een *ferment,* of maag-zap, het welk te zaamen is gesteld uit overgebleeven gijl, spog, en klier-zap, dat uit des slokdarms en maagklieren geduurig uit lekt.

Dit maag-zap is altijd zuur, en kleinst de spijse door sijn scherpte, by form van uittrekkinge, eeven gelijk als loog of brandewijn de verf uit saffraan trekt, of zoo als men zommige waaterverven tinctureert.

Dit maag-zap door gebrek van waater, en het nuttigen van oude of bedorven spijse, word daar door nog meerder zuur, scherper,[*] en dikker, of lijmiger, zet hem dan vast inde ploijen der maage, en belet dan zoo den honger in 't begin der ziekte. Deese slijm vermeerderende, beset ook de dermen, waar door de spijse in de maage niet wel gekookt wordende, geeft dan kwaade en weinige gijl. Zulke gijl dan nog in de dermen koomende, kan daarvan, maar zeer weinig in de daar zijnde melkvaatjes geperst of gezoogen worden, om dat die meest haare mondjes, met de voornoemde taye slijm bezet, en als geslooten zijn. [*]27

Ziet dus word Zee-man maager, door gebrek van voedsel. Indien nu deese *Scheeps-Scheurbuik* niet wel word behandeld, het zy door onkunde, of by gebrek van middelen, dan moet die van kwaad nog arger worden, en veele toevallen veroorzaaken. Dat dus in zijn werk gaat.

Het slijm zet hem hoe langer hoe vaster in des maags ploijen, en word hoe langer hoe dikker, krijgd dan daar door zijn vast of stilzitten, een soort van verrottinge, zoo als uit den aassem blijkt. Want alle gemengde vogten verderven of verrotten door stil staan.

De verrottinge, is een ontbindinge, van eenige te zaamen gesette deeltjes, deese in haar eerste enkelheid brengende.

Ofte, het is, een algemeene vernietiging, en verbreekinge des[*] eersten stands der menginge, en hegtinge der deelen. [*]28

kleinst: zuivert uit, zeeft (van ww. *kleinzen*).
tinctureert: een aftreksel maakt.
zet hem: zet zich.
gekookt: verteerd.
in haar eerste enkelheid: in hun oorspronkelijke enkelvoudigheid.

Deese vogten worden daar van tijd tot tijd al scherper, en nog scherper aandoende de vliesen en kliertjes der Maage, met een prikkelende bijtinge, of steekinge, die de mondjes der kliertjes beschaadigen.

Dan laaten de kliertjes haar zap uit lekken, waar door de dikke slijm los weekt, en dan los zijnde, by brokken of lappen naa de darmen marcheeren.

Nu is, en word, het binnenste Maagvlies op veele plaatsen zeer veel ontblood. Daar op bijt, en knaagd, het al te scherpe Maag-zap: dat den grooten honger dan veroorsaakt. En naar maate dat de Maag veel ontblood, en het Maag-zap scherper is, daar naa voegd hem, den bynaa onverzaadelijken honger, en zoo veel te meer, als daar gebrek van gijl in 't Lighaam is. En dat weederom naa dat 'er meer of minder gijl-vaatjes verstopt zijn.

Ik heb gesien, dat zoo een vent, een geheele bak, en nog meer poes-pas op vrat.

Word dit scherp Maag-zap overvloedig, dan bestormd het ook de darmen, en maakt dan alle zoorten van loopen, ofte af-gangen, als toevallen van deese *Scheeps-Scheurbuik*. Op volgende wijse.

Het is zeer waarschijnlijk, en door *Leeuwen-hoek* getoond dat de[*]

[*]29

poes-pas: hete stamppot, gewoonlijk bestaande uit vlees, gort of rijst en groente, die aan boord van (oorlogs)schepen regelmatig werd gegeten, cf. WNT XII, 2993.
loopen, ofte af-gangen: buikloop, diarree; even verderop ook *weeklijvigheyd* genaamd.
Scheeps-Scheurbuik: er staat: *Scheeps-Scheurbuek*.
Leeuwen-hoek: Antoni van Leeuwenhoek (1632-1723), nederlands bioloog, die zijn talrijke ontdekkingen met behulp van zelf gemaakte microscopen gewoonlijk in briefvorm aan de Royal Society te Londen bekendmaakte. In de *Philosophical Transactions* der Royal Society van 1673-1723 staan doorgaans slechts vertaalde uittreksels van Leeuwenhoek's ruim 250 brieven. Deze werden echter ook hier te lande volledig in het Nederlands uitgegeven onder diverse titels, Leiden etc. 1684-1718. Bedoelde uitgaven bevatten de brieven 28 (25 april 1679) - 146 (20 april 1702), door Leeuwenhoek Missiven genoemd, en de z.g. Sendbrieven I t/m XLVI (8 november 1712 - 20 november 1717). Een moderne wetenschappelijke uitgave van *Alle de brieven* door de Leeuwenhoek-commissie is nog bezig te verschijnen (1939-). Zie A. Schierbeek, *Antoni van Leeuwenhoek, zijn leven en werken,* 2 dln., Lochem 1950-1951. Smeeks verwijst hier naar Missive 40 van 28 december 1683, gedrukt bij Daniel van Gaesbeeck te Leiden (UB Nijmegen 171 c 56), p. 8-24.

slijm, die van binnen de darmen bekleed, bestaat, uyt verscheyden zoorten van vaatjes, welke zeer teer zijn.

Het voornoemde scherpe Maag-zap, nu in de dermen gestort wordende, bijt, of werkt eerst, op de zenuagtige vliesjes, der gezegde teere vaatjes dat de buyk-krimpinge maakt.

Voortgaande, doorknaagd het de teederste vliesjes van de waater-vaatjes, uit welke haar inhoudend zap lekkende, nevens dat uyt de geschondene kliertjes in de darmen: daar haar met den drek mengende, maakt die dun en vloeybaar. Dat men dan loop, of weeklijvigheyd noemd.

Het vogt nog scherper, en lymiger wordende, door knaagd, dan ook de gijl-vaatjes, welke uytlekkende gijl, haar dan met den drek mengende, noemd men dat dan de graeuwe loop.

Het zondigend vogt nog al scherper wordende, dan moeten de bloedvaatjes een beurt krijgen, deese dan ook doorbeeten zijnde, vloeyd het bloed in de darmen, en zig onder den drek aldaar mengende, geeft dat dan de naam van roode loop.

En dan nog niet geholpen wordende, dan gaat dit onbedwingbaare*, allerschaadelijkste, ja doodlijk vogt, op de darmen los, desselfs vliesen breekende, jaa lappen daar af knaagende en zoo de darmen doende zweeren, dat dan de naam heeft van darm-sweer of *tenasmus*. *30

Hier staan nu de waare oorzaaken van de *Scheeps-Scheurbuik,* en loopen, of door-gangen (die haar veeltijts by de *Scheeps-Scheurbuik* voegen) bloot, en ontdekt.

Nu is het kunstje, of men die Zee-duyvels, als gerigtelijk Scheepsboord kan doen ontzeggen; en dan voorkoomen, dat men niet genoodsaakt is, die onwillige, of ongaarne gasten, teegens dank te moeten ontvangen en huysvesten.

Dog zulks met een *heerlijke verversing,* niet geheel konnende beletten, dat men dan deese schroomelijke ziektens, ras en veylig kan geneesen, met weyniger omslag als gewoonlijk gedaan word.

Eerst meene ik de zaaken aan te toonen, waar door men zoude konnen beletten, (immers het grootste gedeelte, en meerder als voor

doorgangen: er staat: *doorgan-gangen*.
als gerigtelijk: als het ware gerechtelijk.
dat: zodat.
schroomelijke: geduchte.

deesen) dat zulke schaadelijke vogten, de *Scheeps-Scheurbuik* &c. veroorzaakende, niet of zeer zelden, in des Zee-mans bloed, of vogten konnen koomen. Ofte egter, daar nog in sluipende, dat men dan de ingekoomen vogten, gemakkelijker kan doen verhuysen, als* voor deesen, en dus het Scheeps-Volk kan gezond houden en bewaaren op zulk een lange reys. Nu dan tot de zaak. Ik heb gezegt, dat de eerste oorzaak die het bloed verdikt, is gebrek van water. *31

Om daar geen of minder gebrek aan te hebben, op zulk een lange reys als deese naar 't Zuidland, moesten onse Reeders ons geen gemeene Vaaten meede gegeeven hebben, om Orten, Boonen, Grut, Meel &c. in te bergen; maar in plaats van zulke die daar toe in 't gebruik zijn, moest men neemen, goede Leggers of zoo genaamde Verkens, welke van Grut, Orten &c. ontleedigd zijnde, kon men die weeder met waater vullen; deese vaaten zijn daarom niet bedorven, maar konnen altijd weeder even goed, zoo voor waatervaaten, als anders, op alle reisen dienen; en zoo men meer ruimte in 't Schip hebben moest, zoo kost men na goed vinden zoo veele noodig waaren, sloopen en bewaaren.

Wanneer men ook distilleer-keetels meede neemt, die dubbeld of dik vertind zijn, en men die niet te leedig van waater, of te hard met vlam stookt, dan word het overgehaalde waater niet kooperig, en by gevolg niet ongezond.

Dus kan men voor een groot gedeelte het gebrek van waater voor* koomen.

Het nuttigen van bedorven, stinkend, of rottend waater, dat al lijmig is, eer men het drinkt, en nog meer lijmigheid in de Maage is voortbrengende, kan men voor 't grootste gedeelte voor koomen, met alle daagen wat waater op te kooken. *32

Want men heeft het hout voor 't hakken, hier door word het klaare van 't onklaare, of 't vuile kwaade, van 't schoone goede afgescheiden, en alle stank vervliegd door 't kooken. Men moet om 't volk gezond te houden, op zoo een lange reis geen moeiten ontsien.

Ook zet men op 't halve dek, een groote graauwe Keulse pot, het

Scheeps-Scheurbuik: er staat: *Scheeps-Schurbuik*.
gemeene: gewone.
Orten: erwten.
Leggers: grote watervaten met een inhoud van 500 à 1000 nederlandse kan, cf. WNT VIII, 1449.

waater daar in staande, vervliegd veel van zijn stank, en zinkt de modder na beneeden op den bodem.

De al te drooge kost kan men vervogtigen, als men geen gebrek aan waater heeft.

Het te veel sweeten, komt door al te sterken arbeid, door ten heeten lugt, of door swakheid.

Al te sterken arbeid kan men maatigen, als men genoeg, en gezond Volk heeft.

De al te heeten lugt verhaast den omloop, om dat zy de vogten zoo wel verdund als den al te sterken arbeid, en doet daar door den Zee-man flaau en magteloos zijn, door al te sterken of te grooten[*] uitdampinge en sweetinge, waar door de vogten kragtig verminderen, en dus wordt 'er gebrek van vogten in het lighaam gebooren. [*33]

Het schaffen van oude bedorvene schimmelige kost, maakt ook dik, lijmig, en scherp bloed, dog dat is onafscheidelijk van zulk een lange Zuidlandse reis.

Dit zou men eenigsins konnen verbeeteren, als men wat meerder agt deed geeven op alle spijse, en die dikwils deed roeren, verlugten, verschieten, uitsoeken, of schuddende vrijven in sakken, eeven gelijk als de Spoore-maakers haar vertind goed zoo glad maaken.

Dit was een werk voor de Scheurbuikige, om haar zelf wat te beweegen.

De kromhouts-gasten, die haar tijd meer in de kooy, als op het dek doorbrengen, zulke zijn eerder en meerder de *Scheeps-Scheurbuik* onderworpen, als rappe knappe Zeeluiden. Door leuy zijn, en veel leggen, verslijmen de maag-zappen en andere vogten, om dat het lighaam niet bewoogen wordende, de maage die uitwendige drukkinge mist, welke uitwendige drukkinge veel helpt tot de gesting, of tinctureering der gijl, die in de maage geschied. De uitwendige beweeging, verwakkerd ook den omloop onzer vogten.[*]

[*34]

verlugten: laten doorluchten.
verschieten: met een schop verplaatsen, door elkaar werken. Leeuwenhoek had dit sterk aanbevolen, opdat de larven van de korenklander dan minder gemakkelijk hun schadelijk werk zouden kunnen verrichten, cf. zijn brieven van 13 maart 1687 - 16 juni 1700.
Spoore-maakers: mensen die rijsporen maken.
kromhouts-gasten: schepelingen die wegens ziekte vaak tussen de kromhouten, d.w.z. beneden in het schip, zitten; zie WNT VIII, 326.
gesting: gisting.

Hoe hem yemand sterker en meerder beweegd, hoe de vogten wermer en dunder worden, en rasser of sneller omloopen. Op de zulke kan de *Scheeps-Scheurbuik,* zoo ligt niet vatten.

Men kan 't Volk ten allen tijden en plaatsen alderlei werk geeven, 625 elk na sijn staat of geleegendheid.

Op de reis onderweegen, liet men eenige arbeiden aan 't hout en andere zaaken, dat tot het te bouwen Fort dienstig was.

Op de Galeijen laat men de Slaaven kanon-kogels schuuren om niet leedig te zijn. Den swabber diend by geleegentheid aan sommige 630 tot zoo een goede en dienstige exercitie, als het stokvis beuken aan andere.

Het rammassen in *Indien,* word zeer gezond geagt, dit kan 't Volk malkander doen: het Opperhoofd kan 't Volk altijd laaten tooveren als 't hem beliefd.

Nu moest 'er een middel bedagt worden, welke kragtig is het bloed en vogten in een goeden staat te houden; dat is, dat men geen gebrek aan vogten lijd, dat onse vogten niet verkouden, verslijmen, en dat zy ook niet te los van te zaamenhang zijn. Dat de vogten haar egte en regte menging behouden, zoo als zy in gezonden stand zijn.

Want te weinig vogt, en te weinig wermte, dat verdikt en verslijmd[*] alles. Al te losse zaamenhang, of al te dunne vogten, versweet men al te veel in de heete climaaten, zy laaten dan haar dikker deelen in de vaaten, die de zelve verstoppen. Daar van daan koomen dan *Scheeps-Scheurbuik, Loopen, Koortsen, Waaterzugt,* &c.

[*]35

Het is aanmerkelijk, dat men ziet dat de *Scheeps-Scheurbuik* door ververssing en arbeid, beeter en rasser geneesen worden als door Medicijnen.

In 't Noorden eet men Salaad van leepelblaaden, waar van 't Volk ras geneesd.

In 't Zuiden zoeken wy vers waater, Limoenen, Orangieappels, vrugten, groente, vers vlees, dat onse *Scheurbuikige* ook haast tot gezondheid brengt.

hem: zich.
rammassen: masseren op de bij de inwoners van Oost-Indië gebruikelijke wijze (uit maleis *ramas* = kneden, cf. WNT XII, 220).
leepelblaaden: vele bewijsplaatsen voor dit medicinaal gebruik in WNT VIII, 1597.
haast: weldra.

[toevoeging in **Handex.:**] ‘Maar op een Zuidlandse reise kan men zo dikwils niet landen als men wil, of zomtijds nodig is. Ook zo men al landt, is men niet verzekerd van vers water, vlees, vis, groente, of anders te vinden, dat ons ververssen, verkwikken en genesen kan.

Daarom most men op zodanigen langen reise altijd een verkwikkende goede ververssing hebben, tot voorkominge, en genesinge der genoemde scheepsscheurbuik en andere scheeps ziekten. Mijn Vrind gaf mi die beschrivinge van de verversing in vier regels over. Dit wilde ik garen terstond beproeven. Wi na ons logiment gaande, kogte die zaken voor weinig duiten: dit in een half vierendeel van een uir bereidende (men zou in een uir voor een heel scheeps volk konnen bereiden) nuttigden wi dat met ons beiden.

ik was over de angename welsmakendheid zeer voldaan, ik verwonderde mi over die frisheid van 't zelve, ik most bekennen dat het zeer verkwikkende was. ik dagte, wie zou van zulke bekende en geringe zaken zulke gedagten (zonder ondervindinge) konnen opvatten?

Dese zaken beslaan in een schip voor 300 man geen noemens waardige plaats, en kan in twee vaten makkelik geborgen worden. De schinkelbotten of mergpijpen door de Engelsen versonnen hebben om haar grote plaats onbekwaamheid, en onnutheid, geen vervolg gehad.

Dese zaak heeft minder omslag, en weinig kosten, egter verschaft het een geduirige gesonde ververssing, verkwikking en plaisier. De bereiding was smakelik, en op een ligte wise, dat een jongen doen kan.

ik was verblijd, en besloot zodanig een ververssing op alle mine reisen mede te nemen.

ik wilde de Meester daar een vereeringe voor doen, dog hi weigerde dat, zeggende, dat hi ten uitersten voldaan was, van dat hi mi desen dienst gedaan had, maar dat ik dat, zo dikwijls ik het zelve kwam te gebruiken, op hem denken zou: en dese zake niet openbaren. Dat ik hem beloofde.’

Derde hoofdstuk[*]

[*]36

Reedeneering van den Reyziger met zijn ouden Vriend over de ontdekking van 't Zuidland. Trekt weer naar Spanjen, en van daar

weer naar Holland. Komt tot Amsterdam, en ontbied de Meester: beziet het Texel, en redeneering daar over. Stellingen weegens de Texelstroom aan de Regeering gepresenteerd. Vertrekt weer naar Spanjen, en verder naar Kartagena, Porto Bello, en Panama. Trekt naar de Philippijnen: lijden zwaare storm, en koomen aan 't Zuidland.

Onse redeneering van het Scheurbuik afgebrooken hebbende, en weeder tot die van 't Zuidland overgebragt, was mijn vraag aan mijn Vriend, wat gedagten hy had van de reise van de *Vlaamink,* weegens de ontdekkinge van 't Zuidland? Hy antwoorde, my dunkt dat de *Vlaamink* het verwagten van sijne Reeders niet zal konnen beantwoorden, en dat de *Hollanders* zoo weinig van hem te verwagten hebben, als de *Engelsen* van haaren *Dampier*.

Ik vraagde de reeden waarom? Hy antwoorde, voor 't eerste zijn deese togten om 't *Zuidland* te ontdekken, niet wel na mijn dunken* aangeleid, en daar 't fundament niet goed en is, wat kan men van den opbouw verwagten? Voor 't tweede, hebben de *Engelsen* en *Hollanders* misgetast, in 't verkiesen van Mannen om deese ontdekkinge te doen. Hoe! misgetast zeide ik? het zijn immers zulke braave Zeeluiden als men zou moogen vinden. Dat is zonder teegenzeggen waar zeide mijn Vriend, en hoe zy beeter Zee-luiden zijn, die haar jeugd en vorder tijd by der Zee met goede opmerkinge versleeten hebben, zoo veel te onbekwaamer oordeele ik haar om Landen inwendig te konnen ontdekken. Ik vraagde waarom? Hy antwoorde, ik zal u mijn gedagten daar van zeggen, en u toonen, dat het inwendig Land ontdekken, met de Zeemanschap niets gemeen heeft. Ziet, alle weetenschappen hebben zeekere grond-beginsels welke yemand eerst moet kennen, eer hy zig behoorde te vermeeten, die te behandelen, ofte aan anderen voor te stellen, en daar toe (om dat wel te doen) word vereischt de Natuire, de Onderwijzinge, de oeffeninge, en dan nog tijd. Eerst zal ik u zeggen wat een goed Zee-man is, die een Schip als Opperhoofd commandeerd. Zulk eenen is, die met goede opmerkinge van der jeugd af gevaaren, de Stuurmanschap geleerd, het* Schip en volk wel gade geslaagen heeft, die nu buiten dronkenschap

*37

*38

Dampier: William Dampier. Zie over hem de Inleiding, § 1.
braave: flinke.
vorder: verdere.

en korselheid zijn dingen wel doet, en dan het voordeel van sijne Reeders wel in agt neemt. Alle deese hoedaanigheeden in een Zeeman alleen zijnde, is vry wel, en zulke zijn van d'alderbeste zoorte, en daar staan de beide genoemde voor geboekt.

Nu moet ik u nog zeggen waar zulke alderbeste Zee-luiden bekwaam toe zijn, of wat zy konnen doen.

Ziet mijn Vrind, gy moet een commandeerend goed Zee-man in zijn Schip aanmerken, byna als een goed Ingenieur in een beleegerde Stadt, zijn doen is, dat hy alle uitwendige rampen voorkoome, of weere zoo veele hem doenlijk is. Zeer dikwils zal een oud bevaaren goed Zee-man een storm voorsien, of zoo hem die al te haastig overvalt, kan hy knap goede ordre stellen tot Scheeps beste, hy zal voorsigtig zijn in 't aandoen van vreemde kusten, zoo door geduurig te laaten peilen, als wel op de nabyheid der stranden, en diens steilte of vlakte gaade te slaan. Hy zal altijd op de brandingen letten, en zoo wel op de vaste, als op de Zee- en Land-winden agt geeven. Hy zal de bekwaamheid der gronden zoo wel als de strand, of geleegend-*

*39

korselheid: drift.
vry wel: zeer goed.
een storm voorsien: in *Handex.* volgt nog: '1. Als zig veel toninen laten zien, of andere grote vissen omtrent de schepen, die met groot getier uit het water springen. 2. Een heftige holle zee, dan volgd altijd een storm. 3. Een heldere nagtlugt, als de sterren groter schinen als gemeenlijk. 4. Meer als gemene branding, of spritsing in de Zee-baaren. 5. Als men agter 't Schip dieper als gemeenlijk, in 't water kan zien, met blaasjes.'
knap: bekwaam. *tot Scheeps beste:* tot behoud van het schip.
vaste (winden): passaten.
in *Handex.* volgt nog: 'Hi weet dat in hete landen, de zee eerder word beroerd door herde wind, en eerder gestild als de wind slapt, als in de koude landen: daarom maakt een hoge wind een heftige hoge zee, en een gevallen wind een gevallen zee.
Hem is bekend, dat waar het land met steile rotsen, en kluften an de zee-kant beset is, dat men daar een zeer diepe zee, en zelden goede anker grond vind, maar een schuine afgaande strand, geeft goede anker-grond.
Waar korte richels land haar in zee eindigen, daar vind men goede baaijen.
Hi ankerd niet garen daar hi hoog land ziet, of daar de zee met steile oevers beboord is. Bi hoge lande zijn gemeenlijk de beste havens.
Hi zal an geen eiland lang bliven leggen daar geen of weinig ververssinge is.
Hi kan an zijn Scheeps-Volk met waarheid of leugen besigheid verschaffen, en met een konst greep harde gemoederen in nemen.'

heid der bayen, havens, en rivieren aanmerken. Hy zal niet zonderlings onderneemen, als met overleg en raad van sijne Officieren. Hy zal het Schip brengen aan zulk een kust als sijn Reeders hem belast hebben. Voorts dat hy onderweegen geduurende de reis goede ordre stelle op 't regeeren van 't Scheeps-volk, en goede opzigt doet neemen op alle Victuali, Amonitie en Koopmanschappen, eindelijk dat hy hem als een Vader over het Scheeps-huisgesin gedraagd.

Hier heb ik nu gezegt, alle, ofte de meeste goede hoedaanigheeden van een goed Zee-man.

Maar een Land inwendig te ontdekken, hangt (als gezegt heb) niet af van de Zeemanschap, want dat heeft geheele andere gronden en fundamenten. Dat zou zulk een man als den ouden Heer *Vander Stel,* Gouverneur aan de *Kaap,* beeter konnen uitvoeren als een Zeeman; hy gaf daar proeven van als hy het Land der *Kaffers* inwendig wilde ontdekken.

Want hy het land vry ver ingetrokken zijnde, wierd hem door

geleegendheid: ligging, situatie.
niet zonderlings: niets ongewoons.
Koopmanschappen: koopwaren.
in *Handex.* volgt nog: ‘hij weet dat wanneer daar volk op een Vreemd land sal blijven, dat hij dan alle het saad of koorn, om daar te verbouwen, in fijn airden, basten, of schillen moet overgebragt worden: anders verdroogd desselfs sap, blijft dan dor en onvrugtbaar, en wil niet opgaan, nog vrugt draagen.
hi weet dat wanneer daar bi een vreemd land zal bliven, dat dan alle het koren om daar (te) bouwen, in (...) of basten moet gebragt worden (anders) verdroogd desselfs (sap) blijft onvrugtbaar en wil niet (vrugt dragen).’
Vander Stel: Simon van der Stel (1639-1712), sinds 1679 Commandeur van de Kaap de Goede Hoop; kreeg in 1691 van Bewindhebbers der O.I.C. de titel van gouverneur. Van der Stel was een energiek man die veel bijdroeg tot uitbreiding en verfraaiing van 's Compagnie's ‘tuin’. Ook bevorderde hij de studie van de Zuidafrikaanse planten- en dierenwereld. Hij ondernam diverse onderzoekingsreizen naar het binnenland, o.a. naar Namaqua-land (25 augustus 1685 - 26 januari 1686). Zie G. Waterhouse, *Simon van der Stel's journal of his expedition to Namaqualand,* Londen 1932; A.J. Böeseken, *Simon van der Stel en sy kinders,* Nasou Beperk 1964. Böeseken rept met geen woord van de hier verhaalde anekdoten. Een indikatie geeft misschien een ongepubliceerde memorie van Van der Stel, waarin deze schrijft dat blijkens eigen ondervinding ‘dese inlantse off Hottentotsnatie door haar vrouwachtigen en blooden aert met het op de aerde nederwerpen van een weijnigh bospoeder connen werden verjaegt’ (Böeseken, p. 70). Een kleurrijke beschrijving van Van der Stel's belevenissen onder de Hottentotten is te vinden in Gerrit van Spaan: *De gelukzoeker over zee, of d'Afrikaansche weg-wyzer,* Rotterdam 1694, p. 31 (ik raadpleegde de 2e dr., Rotterdam 1704).

sijn Tolken gezegt, dat hy hem ter dood moest bereiden, alzoo 'er twee der aldervermaarste toovenaars naa hem toe kwaamen, om hem dood te tooveren.

Hy liet de twee swarte tovenaars by hem koomen, liet haar door* zijn tolken vraagen, of zy tovenaars waaren? het antwoord was jaa. Hy vraagde haar voorts of zy wel waater konden doen branden, en dan vuir drinken? en zy antwoorden neen. Hy liet hem straks een glas Brandewijn geeven, en stak 'er de brand in, en dronk het op. De heeren Toovenaars dat ziende (en geen Brandewijn kennende) pakten haar biesen, en gingen voort. *40

Op een ander tijd als een zeer groote meenigte Swarten uit nieusgierigheid, hem en sijn bagagie te naa kwaamen, liet hy haar zeggen, dat hy een God was, en by aldien de Swarten niet agterwaarts deinsden, hy de geheele Wereld zou verbranden. Hy deed een ring bossekruid om sijn bagagie en Volk stroyen, en stak 'er de brand in. De Neegers dat ziende, gingen op 't rekken, en zonden straks twee aansienlijke Neegers als in Ambassade aan de Heer *Vander Stel,* hem biddende in de naame des Volks, dat hy de Weereld wilde verschoonen, en niet verbranden, en dat zy hem vorder baaden dat hy haar Land beliefde te verlaaten.

Hier kwam *Vander Stel* geen Zee-manschap, maar verstand en studie te pas.

Wy zouden hier verder over gesprooken hebben, maar wierden* belet door 't koomen van eenige Vrinden. Wy braaken onse reedenen af en gingen wat wandelen. Mijn Vriend vertrok na twee daagen van *Amsterdam* naa sijn huis, en ik naa twaalf daagen naar *Spanjen*. Ik tot *Sivilien* koomende, was onse beste Komtoir-knegt overleeden, ik moest op 't Komtoir voort sijn plaats bekleeden. Naa omtrent vijf vierendeel jaars, wierd mijn Patroon weer een bekwaam Persoon aangediend, dien hy met mijn goedvinden aan nam. Nu kreeg ik wat ruimer tijd, om op mijn aanstaande reis te denken. Mijn beide Patroonen en ik, kwaamen over een, dat ik in 't jaar 1698. weer met de Gallioenen naar *Porto Bello,* en van daar over land naa *Panama* zoude reisen, en indien ik lust had naa de *Philippijnen* te gaan, *41

na *jaa* een punt toegevoegd.
straks: aanstonds.
bossekruid: buskruit.
gingen op 't rekken: gingen op de loop.

zoude dat in mijn keur staan. Maar ik moest in 't voorjaar van 1698. nog eerst een reisje naa *Holland* doen voor mijn Patroonen. Ik tot *Amsterdam* koomende, reisden voort naa mijn lieve Vader, maar die goede Man was voor ontrent agt weeken overleeden. Ik weer tot *Amsterdam* koomende, schreef aan mijn Vriend, (want nu wist ik waar hy woonde) dat, indien hy niet te verzuimen had, of hy dan by my tot *Amsterdam* beliefde te koomen, alzoo ik over agt a twaalf* daagen weeder na *Spanjen* moest vertrekken. Ik wilde hem zeer gaarne over mijn aanstaande reis eens spreeken, want van *Texel* op *Spanjen,* van *Spanjen* op *America,* en van *America* op de *Philippijnen,* was een zeer swaare reis, en wel goede raad en bedenkens waard. Hy kwam op mijn schrijvend verzoek tot *Amsterdam* in onse oude Herberg my vinden, hy was vermoeid om dat hy herd weer op Zee had gehad. Hy hem wat gerust, en wat genuttigd hebbende, vraagde ik hem wat hy nu van de *Zuidlands* ontdekkers gehoord en vernoomen had? Hy zeide dat sijn voorzegginge was waar geworden, dat zy zonder iets uitgeregt te hebben, het *Zuidland* hadden verlaaten. Ik vraagden waarom? Hy antwoorde, omdat zy goede Zee-luiden waaren, zonder meer, zy konden de kusten als goede Zee-luiden vinden, zonder meer uit te rigten.

*42

Vooreerst: *Dampier,* dat een Man is in de Zee-manschap schrander en zeer opmerkende, vergisten hem hier zeer kragtig. Hoort toe. Hy kwam aan 't *Zuidland,* hebbende gebrek van waater, dat hy daar ook niet bekoomen konde, hy zag een *Zuidlander,* dien hy wilde vangen; dog hem dat mislukkende, kwaamen daags daar aan agt of* tien *Zuidlanders,* daar hy een Man met een houwer op afzond, die het te kwaad krijgende, schoot *Dampier* een *Zuidlander* onder de voet, en moest doen zonder waater weeder vertrekken. Dit was nu

*43

zoude dat in mijn keur staan: zou mij dat vrij staan.
indien hy niet te verzuimen had: indien hij niets hoefde te verzuimen, als hij zonder bezwaar weg kon gaan.
schrijvend: schriftelijk (niet in WNT).
Vooreerst: Dampier: De anekdote is ontleend aan dl. III van William Dampier's *Reystogt rondom de werrelt. Behelzende zyne Reystogt na Nieuw Holland gedaan in 't Jaar 1699*. Uyt het Engelsch vertaald door W. Sewel, 's Gravenhage, Abraham de Hond, 1704, p. 65-66 (UB Leiden 348 c 21). Overigens stelt Dampier zelf zijn vredelievende bedoelingen op de voorgrond.
houwer: houwdegen.
doen: toen.

wel op sijn Zee-mans, of op sijn Soldaats gehandeld; maar niet om waater te krijgen, of om het Land inwendig te ontdekken. Ziet in plaats van een *Zuidlander* te vangen, moest hy twee digte Tee-bossen met Spaanse wijn gevuld hebben, en daar nog aanhangen, een Lindje, Schelletje, Belletje, Kettingtje, Koraalen, of een Spiegeltje, of wat anders. Hebbende de van verre staande *Zuidlanders* een teeken gegeeven van te blijven staan, dan moest een man alleen uittreedende, zulk een met Spaanse wijn gevulde, en vorder toegetaakelde Tee-busse, tussen de *Engelsen* en *Zuidlanders* (als een geschenk) neergezet hebben, dan een *Zuidlander* gewenkt, geroepen, of geweesen, dat hy dat zoude haalen, dit geschiedende, en de Matroos weer naa sijn Volk keerende, dan zoude een *Zuidlander* die Tee-bus immers haalen, en die by sijn gezelschap brengen.

Dampier dat ziende, moeste haar dan uit sijn tee-bus toegedronken hebben. De *Zuidlanders* den Spaansen wijn proevende, zoude die haar beeter gesmaakt hebben als ziltig waater, daar op moest* *Dampier* weer een man gezonden hebben half weg, met een a twee pijpen Tabak, die weeder een *Zuidlander* konde uitgewenkt hebben, om te zien, of hy als de *Noorder-Americanen* met hem de vrede *Calumet* wilde rooken en danssen &c. *44

En op honderd andere manieren konde *Dampier* vrede en waater van de *Zuidlanders* bekoomen hebben. Hy kon aan de *Zuidlanders* laaten zien, goud, silver, gesteenten, stoffen &c. of andere zaaken, of koopmanschappen. Indien zy dat kenden, zoo was van drie zaaken eene waar, als eerst hun Land moest dat voortbrengen, of zy hadden buittenlandsen handel, of het was uit een gebleeven Schip daar gekoomen. Daar *Dampier* sijn zaaken dan moeste naa geschikt hebben. Hier uit kond gy zien dat deese ontdekkingen niet tot de Zeemanschap behoord, maar een geheele andere grond en studie moeten hebben.

Belangende nu de *Vlaamink,* ik heb menschen zelf gesproken, die met hem daarwaarts zijn geweest. Welke my verhaalden, dat ik

Calumet: vredespijp der Noordamerikaanse indianen; afgebeeld bij A. Moubach en Bernard Picart, *Naaukeurige beschryving der uitwendige godtdienstplichten, kerk-zeden en gewoontens van alle volkeren der waereldt,* dl. III, 's-Gravenhage etc. 1728, p. 67.
als eerst: als ten eerste.

in het gedrukte Journaal niet en vinde aangeteekend; te weeten, dat doen dien kloeken Zee-man de kust van 't *Zuydland* aan deed (dat wel een minder konde gedaan hebben) dat hy zoo verheugd was,* dat hy, om sijn blijdschap te betoonen, sijn Schut rondom los brande, vuur-pijlen opschoot, en vuur-werken liet aansteeken. *45

Welke de *Zuidlanders* zodaanig verschrikten, dat zy geen een mensch konden te zien of te spreeken krijgen. Dog zy kreegen nog eenige swarte Swaanen, welke zy den Gouverneur van *Batavia* vereerden, die de zelve zeer gunstig ontfing. Had nu de *Vlamink* geweeten wat wonderen hy met sijn blixemend en donderend Buskruid konde gedaan hebben, hy had dat zoo ligt niet doen sien en hooren aan de *Zuidlanders*.

Dien Zeeman had niet gedagt wat diensten het bussekruid gedaan had aan *Fransisco Ybarra,* die door kunstjes en bussekruid, een groote schat vergaarde uit de Stadt *Elijvapary,* jaa die zoo aanmerkelijk was dat *Don Villa Garcia* meest daarom de gezegde Stadt aandeed, welke was geleegen in de Provintie *Paria* in *Zuid-America*.

Die een vreemd Land wil ontdekken, daar de Menschen als wilden geen ofte weinige politie hebben, die moet voor zulke Menschen schroomelijke, en wonderlijke Miraculen konnen doen, op zijn tijd en plaats, want die maaken hem zoo aansienlijk, als eene die door valsche Miraculen een nieuwe Religie zoude willen bevestigen*. Ziet in de Print-verbeelding op de titul, daar is by my een grim- *46

het gedrukte Journaal (van W. de Vlaamink): *Journaal wegens een voyagie...*, afgedrukt achterin de 2e druk van de *Historie der Sevarambes,* Amsterdam 1701 (zie Inleiding, noot 9).
Schut: geschut.
swarte Swaanen: ‘Den 7den. wierd al het Volk met de Schuiten weder na de Schepen gevoerd, medebrengende twee jonge swarte Swaanen’ (*Journaal wegens een voyagie,* p. 15).
Fransisco Ybarra: spaans conquistador en kolonisator (1539 - 1575), stichtte in 1563 Durango in de huidige staat Mexico. Zie *Diccionario de historia de Espana,* onder red. van Germán Bleiberg, 2e dr., Madrid 1968, dl. II, p. 418.
Elijvapary: in het noorden van Venezuela.
Don Villa Garcia: Niet te identificeren. *Villagarcía (de Arosa)* is een geslachtsnaam in Galicië. *Don* kan echter nooit alleen door een achternaam gevolgd worden, zodat aan het bestaan van iemand met die spaanse naam getwijfeld moet worden (vriendelijke informatie prof. dr. J. Lechner te Oegstgeest).
daar (op de titelprent) *is by my:* de afgebeelde figuur moet dus de spreker voorstellen. Nominaal is dat de Meester! Illustratief voor de identificatie van De Posos, Meester en Smeeks?

migen Leeuw, een Slang, Vos, en Aap. Deeze natuiren, moet een Land-ontdekker hem konnen eigen maaken, en hem als *Thetis* konnen veranderen, hem na den tijd voegen. Maar een vreemd Land aandoende, daar de Inwoonders naa goede wetten, en zeeden leeven, daar moetmen anders handelen. Het koomen van eene van mijne Kooplieden, beletten ons verder van deese zaaken te spreeken.

Wy bleeven nog twee daagen by malkander tot Amsterdam, als wanneer mijn Vriend weeder moest vertrekken, naar zijn huis. Ik beloofden hem een dag verhaal in mijn aanstaande Reis te schryven, en voornaamelijk yets van de *Philippijnen* te zullen opstellen, en overzenden, indien ik daarwaarts trok. Dus scheiden wy als goede Vrienden van een, wenschende malkander al wat wenschelijk was.

Ik vertrok naa twaalf daagen naa 't *Texel,* aan boord van een Spaans-vaarder, daar mijn Patroonen deel aan hadden, zoo wel aan 't Schip als aan de Laading. Wy laagen in *Texel* nog dertien daagen, eer dat de wind goed waayde, en wy in Zee raakten. Ik nam in die tijd geleegendheid, om de *Texelstroom,* desselfs Stranden, en Hoofden[*] met aandagt te besien, te meer om dat men my zeyde dat de *Texelstroom* hoe langer hoe grooter, ofte wijder wierd, dat my dagte dat zeer schaadelijk konde zijn voor *Noord- en Zuid-Holland,* voor *Uitregt* en *Gelderland,* zoo wel als voor *Overyssel* als *Vriesland*. Dat men in die zaake indien het moogelijk was, behoorde te voor-

[*]47

Thetis: griekse zeegodin, dochter van Nereus en moeder van Achilles. Haar gemaal Peleus overweldigde Thetis, toen hij haar slapend aantrof, waarbij zij hem tevergeefs door verandering in verschillende gedaanten probeerde te ontsnappen.
Spaans-vaarder: schip dat op Spanje vaart.
de Texelstroom: Texel had in de 17e eeuw grote betekenis, omdat daar de retourvloten uit Indië binnenkwamen. Die betekenis dankte het echter uitsluitend aan zijn beschermde rede. De kwestie waarover hier gesproken wordt was in 1786 nog volop aktueel, blijkens de publikatie van Jacob Otten Husly, *Antwoord op de vraage: Naadien de voornaamste stroomen in de Texelsche zeegaten, en wel hoofdzaaklyk in en by het Marsdiep, hoe langs hoe meer de aldaar liggende dyken en zeeweeringen naderen, en dezelven, door de toeneemende diepten, in gevaar brengen; zoo word gevraagd: Of, en door welke middelen de gemelde stroomen van den wal afgekeerd, en het naderen der gevaarlyke diepte voorgekoomen, of de zeeweeringen tegen de naadeelige uitwerking van dien beveiligd zouden kunnen worden?,* Haarlem 1786, Verhandelingen, uitgegeeven door de Hollandsche Maatschappye der Weetenschappen, dl. XXIII, p. 1-184.
behoorde: er staat: *hehoorde*.

sien. En dat men zorge behoorde te draagen, dat de Zeegaaten niet grooter, en de Eylanden in de *Zuyder-Zee, Urk,* en *Enst* niet kleinder wierden.

Ik sprak somtijts met eenige Loodsen over deeze zaak, welke in 't gemeen dat ondoenlijk oordeelden, en nog zoo veel te zwaarder als het *Texel-stroom* wijder word. Ik schreef dit alles nog uit *Texel* aan mijn Vriend, ten einde hy daar voordeel uit mogte trekken, om dat hy veel zijn werk maakte van nieuwe vindingen, zoo van zulke als van andere zaaken, dat ik van hem gehoord en gesien had.

Hy zond my voort een antwoord met een Vis-kaag wederom, met stellingen, die hy my schreef uitgevonden te hebben, maar wilde die nog om reeden niet bekend maaken, maar dat hy op sijn tijd, als het hem goed dagte, die zoude demonstreeren, goed of geen geld. Sijne stellingen waaren waarelijk goed; maar sijne demonstratien* heb ik niet gesien, zoo dat daar van niets kan oordeelen. *48

Sijne stellingen luiden van woord tot woord als volgd.

Stellingen welke den Persoon..... meend te konnen demonstreeren, en daar door te toonen, dat veele en swaare kosten konnen verminderd worden, van die jaarlijks tot behoudinge van de *Noord-hollandsche kust,* en Hoofden in de *Texel-stroom* worden besteed.

Daar toe zal ik het volgende demonstreeren, op conditien goed, of geen geld.

1. *Hoe een van onderen gebrooken Hooft kan hersteld worden, daar men niet heyen kan.*

2. *Hoe men andere beschadigde Hoofden herstellen moet.*

3. *Hoe men een Hoofd kan ondersoeken, en regt weten wat daar aan schort.*

4. *Door weinig ondersoecken te ondervinden, of het mogelijk is in de Texel-stroom Land te winnen, en te konnen behouden, dan of men verliesen moet.*

5. *Dat men weeten kan met alle winden, op welke plaatsen aan de strand, en welke hoofden het meeste lijden moeten. Te toonen hoe zulks voor te koomen is met de minste kosten.*

Viskaag: platboomd binnenlands vissersschip.
om reeden: met opzet, cf. WNT, 897.
zoo dat ... kan oordeelen: n.b. het onderwerp *(ik)* is weggelaten!

6. *Als ook dat men toonen kan, wanneer een nieuwe bouwinge van** *eenige werken, of verbeeteringe van eenige oude in Texel zullen gemaakt worden, wat kragt of uitwerkinge die konnen of moeten hebben eer men die boud.* *49

7. *Dat het ook klaar kan aangetoond worden, welk fatzoen en maakzel van hoofden het beste, noodzaakelijkste, en profitabelste zijn.*

8. *Als meede op welke plaatsen men de stroom van het strand zoude konnen weeren, dan of zulks onmoogelijk is.*

9. *Te toonen, de voornaamste werktuigen die tot het bovenstaande uit te voeren, bekwaam zijn.*

Ik deese geleesen hebbende, oordeelden die zeer dienstig voor den Lande, en wanneer mijn Vriend die tot genoegen konde demonstreeren, dan kon hy daar een goede somme meede winnen. Ik schreef derhalven aan hem, dat hy daar meede voort zoude vaaren; dog kreeg tot antwoord, dat hy geen vrienden had in de Regeeringe, maar dat hy dit alles mechanice konde demonstreeren en uitvoeren, goed of geen geld.

Ik raakten na dertien daagen leggens in 't *Texel,* van daar in Zee, en na seventien daagen zeilens in de Bay van *Kadix*. Alwaar ik van mijn ouden Patroon zeer minlijk wierde ontfangen.*

Ik reisden verscheide maalen heen en weeder van *Kadix* na *Sivilia,* om over mijn aanstaande reise iets vast te stellen. *50

Naa veele overweegingen beslooten wy, dat ik naa *Kartagena,* vandaar naa *Porto Bello,* en verder na *Panama,* en zoo my het goed dagte naa de *Philippijnen* te gaan, met veele Koopmanschappen. Ik zoude nu een groote part in deeze Negotie hebben, alles naa mijn eigen sin bestieren en behandelen, mits beloovende, dat ik op mijn reise niet zoude trouwen. Alle Negotie op *America* van mijn

fatzoen: model.
mechanice: met behulp van de mechanica.
(na r. 946 *Handex.:* ‘ik dagte eger, nieuwe vonden zijn nimmer vol maakt in haar geboorte, zi krigen nimmer met haar begin haar volle wasdom, zi rijsen bi trappen op, tot den naasten top van volmaaktheid: zi groeijen gelijk de vrugten, door den tijd tot haar diepen rijpheid: dog Den oorsprong van treffelike werken, is gemeenlijk gering.’)
part: (winst)aandeel.

beide Patroonen, daar ik nu ook deel in had, bestierden ik op haare Kantooren.

In 't Jaar 1698. was alles klaar, onze goederen ingescheept in het Schip *Buen Jesus,* dat eerst op *Kartagena* moest lossen.

Ik, na dat op alles order gesteld had, hield met mijn beide Patroonen en haare vrienden, met nog eenige Kooplieden die ook op *America* handelden, een vrolijk afscheidmaal, daar wy louter ons verheugden. Daags daar aan nam ik mijn afscheid van alle mijne goede bekende, en kwam naa drie daagen aan boord, daar van den Kapitein *Don Rodrigues de Paita,* en verdere Officieren wel wierd ontfangen.

Wy raakten naa weinig daagen in Zee en behouden tot *Kartagena*.* Hier vond ik een verwarde staat op ons Komtoir, om dat den Boekhouder of onzen directeur aldaar overleeden was; daarom had ik veel werk om alles weeder in order te brengen, en eenige pleidoyen die daar door kwaamen te rijsen, voort te zetten. Dat niet minder als in tien maanden wierd afgedaan. *51

Het Komtoir weeder met een braaf Man voorzien hebbende, vertrok ik naa *Porte Bello*. Daar ook eenigen tijd moeste blijven, eer dat ik naa *Panama* konde vertrekken. Dog alles weeder tot een goeden staat gebragt hebbende, begon ik mijn Inlandschen handel, als voor deesen, meesttijds tusschen *Porto Bello* en *Panama* reisende, alwaar groote winsten deed, want alle Jaaren zond ik merkelijke zaaken over, en weer andere Koopmanschappen ontfangende, was ik altijd zeer yverig, tot in het Jaar 1702. als wanneer ik tot *Panama* zijnde, vond daar een Schip van de Provincie *Mexico* dat op de *Philippijnen* bevragt was. Ik had een Komtoir tot *Panama* toegesteld, daar ik twee knegten hield, ik nam uit het zelve tien duizend stukken van agten in baar geld, en besloot daar meede naa de *Philippijnen* te gaan, om daar *Chineese* en *Japonse* waaren te koopen; mijn Komtoir zond ik met de twee knegten naa *Porto Bello,** waar van eerlang tijding kreeg dat wel gearriveerd waaren. *52

Don Rodrigues de Paita: niet identificeerbaar.
pleidoyen: rechtszaken.
stukken van agten: Een *stuk van achten* of *Reaal van achten* (meer bekend als ‘Spaanse matten’) is een spaans muntstuk ter waarde van 8 Reaal of 8 schelling, cf. WNT I, 622.
Handex. na *naa:* ‘nevens andere koopmanschappen’.
eerlang: weldra.

Ik heb in mijn voorgaande verhaal geen dag-register gehouden van dag tot dag, en meen in dit volgende dat ook niet te doen, alzoo mijn oogmerk maar is, aan mijn Vriend bekend te maaken, wat ik (by geluk of ongeluk in 't Zuidland koomende) gehoord en gesien heb. Laatende alle die voor my daar van geschreeven hebben, in haar geheel, elk zijn geloof en oordeel vry stellende, dat my niet kan scheelen. Als ik mijn Vriend zijn vermaak voldoe, en hy dit met een goed herte van my aanneemd.

Wanneer onzen Kapitein alles klaar had, gaf hy ordre, om des anderen daags 's morgens t' zeil te gaan, alle man moest aan boord, en kwaamen nog eenige vrienden ons aan boord bezoeken, die, naa dat in de kajuit wel getracteert waaren, des avonds weer naa Land voeren, met ons alle een hertelijke vaar-wel en behouden reis te wenschen.

Den volgenden morgen met den dag was 't anker op, wy raakten onder zeil, onze koers West stellende, dat met goed, en weinig kwaad weer zoo al heen liep, tot wy naa seeven-en-veertig daagen, het Eiland *S. Pedro* aandeeden, dat ruim tien graaden benoorden de* Midlijn leid, hier kreegen wy goede ververzing, zoo van waater, vee, als vrugten en ook eenige vis. Hier laagen wy elf daagen om ons te ververssen, en uit te rusten. *53

Wy gingen van *St. Pedro* met moy weeder onder zeil, dog naa vier daagen zeilens kreegen de wind uit den N.W. de lucht betrok, en begon hert te regenen, met een zwaare donderbuy. Onse boovenzeylen wierden straks ingenoomen en beslaagen. De Zee ging Heemel-hoog, de wind nam hand over hand zoo toe, dat wy 't voor de wind moesten af laaten loopen, als wanneer de wind tot in 't N. liep, en eeven hart bulderde.

Hoe nu het Beeld van *S. Jago* voor den dag moest, en wat zaaken onsen Priester daar meede aanving, komt hier niet te pas om te ver-

in haar geheel: onaangevochten, cf. WNT IV, 821: *Eene zaak in haar geheel laten* = een zaak voorlopig onbeslist laten.
wy raakten onder zeil: wij voeren weg (*onder zeil gaan* = het schip door de zeilen op te zetten in beweging brengen).
straks: aanstonds.
beslaagen: aan de rondhouten vastgebonden, cf. WNT II, 2017.
S. Jago: St. Jacobus de Meerdere, apostel; Spanjes nationale heilige wiens relieken vereerd worden in de bedevaartsplaats Compostella; tevens patroon van pelgrims; uitgebeeld met pelgrimshoed en -staf.

haalen, dog *S. Jago* wilde geen mirakul doen, de wind wierd hoe langer hoe harder. Nu liepen wy eens Zuiden, dan eens Z.Z.W. of wat Westelijker, hebbende altijd een betrokken lugt. Dit weer bleef ons neegen daagen by, daarom konden onse Stuurluiden niet weeten waar wy waaren; de meeste vreeze was dat wy des nagts by duister op het een of ander Land konden vervallen. Ik dagt wel veel maalen, og! was ik weer tot *Panama*. Den tienden nagt bedaarden het weer,* en zaagen met den morgenstond eenige Sterren en Land aan Stuurboord, ses mijl van ons, daar wy naa toe hielden. *54 De lugt betrok weer, zoo dat wy geen hoogte konden neemen, dog bereikten des agtermiddags een schoone Haaven, waar in een lustige Rivier haar ontlaste, hier vonden wy goede Ankergrond. Elk was blijde, en ik niet bedroefd. Hier wierd goede wagt gehouden, en de geheele nagt een Man in de groote, en een Man in de Fokke-mars op de uitkijk. Elk verlangden om 't zeerste na den dag. Des morgens als 't ligt op daagde, vertoonde hem aan ons een zeer lustige Lands-douwe, zaagen veele Vogelen aan land, en ook veel Vis om ons Schip van verscheiden zoorten. In den raad wierd beslooten, dat men met de Boot dertien wel-gewaapende Mannen aan Land zou zetten, om het Land te ontdekken, of het vast Land, of een Eiland waar, en of het bewoond was of niet &c. Zy zouden beschuit voor twee daagen meede neemen. Ondertusschen zoumen met de Boot en Sloep, met onse kleine zeegen, aan strand gaan vissen, terwijl vijf-en-twintig welgewaapende Mannen de Vissers zouden dekken.

hoogte neemen: met een daartoe bestemd instrument de plaats bepalen waar men zich bevindt.
vertoonde hem: vertoonde zich.
Lands-douwe: vlakte of licht glooiende landstreek.
den raad: de scheepsraad, gewoonlijk bestaande uit schipper, opper- en onderstuurman, hoogbootsman en - als het een koopvaarder betrof - de koopman. Deze laatste voerde dikwijls het presidium. Terwijl de schipper verantwoordelijk was voor de navigatie, ging de koopman over de lading. Beiden waren bij Hollandse schepen door de V.O.C. aangesteld. De relatie schipper-koopman kon soms gespannen zijn als gevolg van hun uiteenlopende belangen. Zie G.J. Hoogewerff in zijn inleiding op *Journalen van de gedenckwaerdige reijsen van Willem IJsbrantsz. Bontekoe 1618-1625,* 's-Gravenhage 1952 (Werken uitgeg. door de Linschoten-vereeniging, dl. 54), p. XXXVII.
Boot: het grootste roeivaartuig op een koopvaardijschip, in onderscheiding van *sloep, jol* of *schuit*. Zie WNT III, 499.
zeegen: bepaald soort visnet.

Onze dertien Man aan Land gebragt hebbende, marcheerden zy Landwaard in, naa een Berg die naa gissinge vier of vijf uuren gaans* van 't strand was, doende zig geheel groen en zeer çierlijk op. *55

Wy gingen terwijl aan 't Vissen, met Sloep en Boot, altijd wel op onze hoede zijnde, zoo met Schildwagten uit te zetten, als anders. Wy vongen in drie trekken een geheele Scheeps-zood, daar wy alle genoeg aan te eeten hadden. Hier zag ik verscheide vreemde slag van Visschen, die wy niet en kenden, waar onder ook waaren *Baarsen, Aalen, Snoeken,* en *Salmen,* waar meede al het Scheepsvolk haar zeer vrolijk maakten; en wierd beslooten den volgenden dag weeder te visschen, dat ook met de zelve uitslag geschiede.

Het vierde glas in de agtermiddags-wagt kwam ons uitgesonden Volk weederom aan strand, die wy zeer haast aan boord haalden. Welke zeiden, op den Berg geweest te zijn, maar hadden geen Steeden, Huisen, nog Menschen gesien; maar dat egter meenden een stompen Tooren gesien te hebben, zoo verre het oog bereiken konde, dog zonder zeekerheid, alzoo van geen verrekijker voorsien waaren. Wy maakten ons weeder vrolijk met de Vis.

Het weer helderde op, en wierd in de Raad beslooten, dat ik des aankoomende morgens, met wel gewaapende vier-en-twintig mannen* dien gezeiden tooren zoude zoo moogelijk was, ontdekken, alle de manschap had in den Oorlog gediend, en zouden in cas van attacque door een oud ervaaren Sargeant gecommandeerd worden; my was de ontdekking en Commande daar toe aanvertroud. Dog des morgens zeer heldere Sonneschijn zijnde, wierd belast onse reis tot des agtermiddaags te staaken, zoo lang tot onse Stuurluiden de hoogte genoomen hadden; het welk des middags geschiede, en bevonden dat wy waaren regt onder *Tropicus Capricorni,* dat is drie-en-twintig en een halve graad byzuiden de Middellijn, op de lengte van hondert vier-en-seeventig graaden, reekenende den eersten Me- *56

Schildwagten: er staat: *Schidwagten*.
Scheeps-zood: partij vis, groot genoeg voor het hele schip.
Het vierde glas in de agtermiddags-wagt: ‘Het etmaal wordt aan boord verdeeld in zes wachten, van vier uur elk; elke wacht in acht glazen’. Een glas duurt een half uur, zijnde de tijd die een zandloper nodig heeft om uit te lopen. Zie WNT V, 37.
ontdekken: verkennen.

ridiaan door de *Pico op Tereniffa*. Hier uit wierd beslooten, dat wy aan, of ontrent het *Zuidland* moesten weesen.

Vierde hoofdstuk

Ontdekkers van het Land, uitgezonden; toerusting van den Schryver. Ontdekken een Stadt. Spreeken Volk. Komt in de Stadt Taloujaël. Drinkt Akalou. Het Eiland werd Krinke Kesmes genaamt. Bediening van den Garbon. Allerley Europische en Asiatische Taalen op Krinke Kesmes bekent. De Garbon belast den Schryver alles aan te teekenen.

Na het middagmaal wierden alle die tot deese togt uitgekoosen waaren, boven geroepen, en elk een Tas als een Handgranadiers-tas op zijd gehangen, waar in ses pond Bischuit, nevens, Kruid en Lood, meede wierd ons gelangd elk een Snaphaan, en Scheeps-houwer, met twee vaadem Lont om 't lijf, om daags vuur te hebben tot te rooken. My wierde door een Slaaf mijn provisie naagedraagen.

Dog op den raad van mijn ouden Vriend, voerden ik voor my zelf meede een kleine leederen weide-tas, in drie deelen verdeeld, welke ik altijd wanneer ik aan Land ging, om Kusten of Landen te besien, met een platte leederen riem over mijn regter schouder onder mijn[*] rok droeg. Hier in had hy my geraaden altijd te draagen in een wel toegebonden blaase, een kooperen doosje ad agtien a twintig stui- [*]58

de Pico op Tereniffa (lees: *Teneriffa*): ‘De Hollanders hebben mede haren eersten Meridiaan willen hebben; dien rekenen sy te gaen door 't Noord Wester deel van het Eylant Teneriffa, gelegen in de Atlantische Zee, ontrent 25 Duytsche mylen ten Oosten het Eylant Ferro, het is 't grootste, beste en rykste van de Canarische Eylanden: kiesen hier toe uyt den Piek-berg van het selfde Eylant, by desselfs Noord-West kust gelegen’ (Vallemonts *Historie-saal* etc., In 't Nederduitsch overgebragt en veel vermeerderd door J.D.L.C., dl. I, Leyden 1703, p. 156). Een kopergravure van de piek de Tenerife vindt men in dl. III van William Dampier's *Reystogt rondom de werrelt,* 's Gravenhage 1704.
Handgranadiers-tas: tas bij grenadiers in gebruik om hun handgranaten in op te bergen.
gelangd: ter hand gesteld.
Snaphaan: geweer dat niet door middel van een lont maar door een haan met vuursteen afgeschoten wordt.
vaadem: zes voet.

vers, daar in is een Compasje, Brandglas, en Spiegeltje, dit zoude ik leggen in een silver Beekertje met een deksel; in een ander blaas zoude ik een kooperen doosje hebben, dat men aan beide zijden kan op doen, aan de eene zijde met tontel gevuld, in de andere zijde een langwerpig vuurslag, drie vuursteenen, een stukje swaavel, om altijd swaavelstok te konnen maaken, neevens vijf a ses swaavelstokken, wat bindgaaren, met ses a seeven spijkers; in de derde verdeeling van mijn tas moest ik hebben een verrekijker, nevens drie a vier bisschuiten, met een flesjen van blik vol brandewijn. Op mijn wandelstok in plaats van een knoop had ik een knap handbijltje, daar agter een haamer aan was. Verstaat dat ik met deese montuure niet aan Land ging daar Steeden of Dorpen waaren; want dan liet ik mijn Weitas te Scheep, dog mijn handbijl was altijd mijn wandelstok.

Wy gingen naa 't schaffen aan Land, van alles wat dienen kon zeer wel voorsien, vijf-en-twintig man sterk, nevens drie Slaaven die nog eenige noodzaakelijkheid droegen.

Wy marcheerden ook W. aan tot op den gezegden Berg, die geheel* met Boomen beset was van veelderley zoorte, wy gingen den Berg over, al naa 't W. omtrent twee uuren, tot dat hy naa 't W. daalden. Wy om door 't vuur niet verraaden of verspied te worden, keerden een half uur weer Boswaard in, waar wy een goed vuur maakten, daar rondom gingen zitten, en goede Schildwagten uitzetten. Onse Slaaf droeg een bijle meede, die ons zoo wel als mijn handbijl en houwers te pas kwam.

*59

Nu deed het ingewand van mijn kleine Weitas al dienst, want hier kon ik terstond swaavelstok maaken, dat ons wel kwam, op mijn compasje waaren wy door 't Bos geraakt, van mijn verrekijker hadden wy goede verwagting &c.

Hier rusten wy deesen nagt op goede bedden van takken, by een goed vuur, wy vernaamen geen onraad, wy waaren nu ses uuren

dit zoude ik leggen: dit moest ik leggen.
op doen: open maken.
tontel: tondel.
knap: stevig.
montuure: uitrusting.
schaffen: eten.
veelderley: er staat: *veerderley*.
uuren: er staat: *unren*.

gaans van onse Scheepen. In den morgenstond gaf ik order, dat niemand zou schieten buiten mijn last, om niet ontdekt te worden. Den stompen tooren die daags te vooren gesien was, vernaamen wy niet. Wy trokken den Berg neederwaarts, daar een schoon Bosch stond, naa drie uuren gaans kwaamen wy ten einde en door het zelve, aan een groote Vlakte met goed gras bewassen, met Rivieren* doorstroomd; dit dal had rondom hooge Bergen, alle met Bosschen beset, dat een zeer vermaakelijk gesigte was. *60 Wy setten ons op de rivierkant om te rusten, en te eeten. Hier een uur vertoefd hebbende, beslooten wy naa en op den hoogsten berg te trekken, die N.W. van ons lag. Wy kwamen aan den voet van den Berg weeder in een Bosch, naa vier uuren gegaan te hebben. Het was nu ruim middag, wy hadden nu al seeven uuren gemarcheerd, en eenige begonden moede te worden, wy beslooten dien dag daar te blijven, en des avonts, een half uur N.W. aan, in 't Bosch, den berg op te marcheren, en daar onze Leeger-plaats te maaken, om den aankoomende nagt daar te rusten. Wy zaagen Boschwaard in eenige Verkens, Herten, Bokken, en eenige dieren die wy niet en kenden, als ook verscheiden groote Slangen. Wy lieten die alle gaan, om dat wy niet wilden schieten, waar door wy ligt ons zelven ontdekken konden, of de Inwoonders vervaart of toornig zouden hebben konnen maaken.

Wy zaagen ook verscheide Vogelen van veel'erley zoort, en onder andere twee groote als Reigers, die hoog in de lugt vogten, dat wel* een half uur duurde, en ons groot vermaak toebragt. *61

Ten vijf uuren marcheerden wy een half uur Boschwaard in den Berg op, daar wy by daag op de kant van een rivier ons Leegerplaats uitgekoosen hadden, wy maakten voort vuur, en hieuwen takken tot onse bedden. Hier waaren wy nu dertien en een half uur van ons Schip, wy resolveerden om nog eenmaal zoo verre Landwaard in te marcheeren, en dan niet vindende, weer naa Boord te keeren. Ik zetten drie schildwagten uit, en liet nog ontrent een half uur gaans om ons leeger-plaats recognosceren, dog deese bragten niet nieus, als dat zy veel Wild hadden gesien, zoo bekend als onbekend. Naa 't schaffen een pijp gerookt hebbende, stelden ik order op de schildwagten, die alle half uuren zouden afgelost worden, daar meede wy

bewassen: begroeid.
ontdekken: verraden.
recognosceren: terrein verkennen, patrouilleren.

ons te rust leiden, en sliepen gerust tot aan den daageraad, naa 't gebed gedaan was, kreeg elk een klein soopje, van dat onse Slaaven meede droegen. Wy marcheerden den berg op in anderhalf uir. Wy trokken door dit Bosch al N.W. aan, een uur lang, als wanneer wy op desselfs hoogste waaren, hier hielden wy halte, en keeken sneedig uit, zaagen regt W. van ons een zeer witte klip, ik mijn verrekijker krijgende, zag zoo my dagt een stuk van een stompe witte Tooren*, op of agter de klip, mijn verrekijker ging rond, elk was nieusgierig, dog wy konden niet daar van besluiten, om dat de distantie te verre was. Wy rookten eens, en beslooten in het naaste Bosch onse nagtrust te houden, wy trokken den berg af, de valeye door, tot in het bosch, daar wy vijf uuren over doende waaren. Nu in 't bosch weesende, konden wy de witte klip of heuvel niet zien. *62

Naa zulke sterke marschen begonden eenige over haar voeten te klaagen. Wierde geresolveerd, deesen dag en den aankoomenden nagt hier te rusten. Hier rustende by een kleine rivier die uit het Westen kwam, beslooten wy dat eene onzer Slaaven, den aankoomenden morgen goed tijd de Rivier zoude langs gaan zoo hy konde, tot aan desselfs oorspronk, en zoo hem die tot buiten het Bosch bragt, en hy de witte klip konde begaan, dat hy daar zoude opklimmen, wel geduurig toesiende aan alle kanten of hy ook menschen zag, indien hy menschen zag, zou hy voort boschwaard in vlugten, en de rivier langs weer by ons koomen; deesen Slaaf hiete *Pedro Rasso,* hy was een goede vlijtige en getrouwe Slaaf. Ik gaf hem wat Tabak, een pijp, en een stuk brandende lont, met wat Bischuit, beloovende* hem nog een soopjen op morgen. Hy zeide dat niet moede was, dat wel voort wilde gaan, maar verzogt een houwer meede te neemen, dat hem toegestaan wierd. Ik gaf hem een soopje, daar meede teeg *Pedro Rasso* te gang. Onse drie Slaaven droegen elk een korf met Arrak, en Tabak, een met wat Oli, Brood en Zout, de derde had Kruid en Loot. *63

soopje: teug sterke drank.
sneedig: scherp.
goed tijd: vroeg(tijdig); ook in de vorm *goed(s)tijds,* cf. WNT V, 376.
teeg te gang: ging op weg.
Arrak: portugees *araca;* rijstbrandewijn, in Oost-Indië gestookt uit rijst, rietsuiker en kokosnotensap.

Ik had in mijn Weitas ook altijd een doosje met seemele, en daar in vishoeken. Wy om tijdverdrijf maakten Lijnen of Snoeren van bindgaaren, daar hoeken aan doende met wat spek, vongen een braave zoode, dog konden die niet kooken, maar braaden die aan houten speeten, en draaiden eenige voor 't vuur aan bindgaarens, tot zy gaar waren, wy aaten die met goede smaak. Des nagts sliepen wy gerust, en des morgens vingen wy weeder een zoode, zommige van ons visten, andere maakten die schoon, voorts wierden die gebraaden, en straks op gegeeten. Mijn horologie stond nu op tien uuren, wanneer onzen *Pedro* als verbaasd tot ons kwam loopen, roepende van verre al, een Stadt! een Stadt! een Stadt!

Wy alle op in een ronde kring, waaren nieusgierig hem te hooren, maar hy hijgden door zijn herd loopen zoodaanig, dat niet konde* spreeken, ik deed hem aanstonts neederzitten, en een soopjen geeven, als wanneer hy wat bedaarde, en begon dus te spreeken. Ik ging gister deeze revier langs, die bragt my aan de witte klip, daar zy haar oorspronk uit neemd; ik klom de klip op, en zag een Stadt zoo my dogt, het was al vry duister, ik ging in 't gras neer sitten om een weinig te rusten, als wanneer het nog duisterder wierd, (want de Maan was nog niet op) doen zag ik veele ligten, ook veele die haar beweegden, als of 'er Menschen met ligt over straat gingen, ik dit gesien hebbende, vertrok weer in 't Bosch, daar ik my onder een grooten Boom te slaapen leide; de Maan ging op, ik weer op de klip, dog kon doen niet zien, ik weer Boschwaard in, en verlangde zeer naa den morgen, als wanneer ik met den daageraad weer op de Klip klom, hier bleef ik zitten tot de Zon op gong, doen kon ik de Stadt zeer wel zien, daar zijn verscheyde Toorens, alle booven stomp of plat, veele groote en kleine Huisen, ook booven plat, deese zijn alle van steen geboudt. Aan de Oost-zijde van de Stadt zag ik een breede weg, daar over passeerden veele Menschen met Beesten. Ik weer van de klip, at mijn Bischuit, wagte nog een uur, keek nog eens van de klip, als ik een Man my zag naaderen, dies ik vertrok, en ben nu hier*

*64

*65

vishoeken: vishaken.
speeten: meerv. van (braad)*spit*.
als wanneer: waarop, waarna. Zie voor deze konjunktie (Damsteegt) of zinsverbindende woordkombinatie (Van den Berg) de art. van B. van den Berg, *als wanneer* ..., in *NTg.* 60 (1967) p. 30-32, en B.C. Damsteegt, *Betekenis en functie van* als wanneer, in *NTg.* 61 (1968), p. 109-115.
dies: daarom.

gekoomen. Wy beslooten naar lang raad gepleegd te hebben, naa de witte Klip toe te gaan, en te zien hoe men 't maaken zouw; zoo gezeid, zoo gedaan, wy verzaagen onse Roers, en *Pedro* vooraan, trokken voort, nu was 't elf uuren, ten twee uuren waaren wy uit het Bosch, en te half drie op de Klip, nu waaren wy vier-en-twintig en een half uur van ons Schip op mijn horologie gegaan, en drie en een halve dag van 't Schip geweest. Wy op de Klip koomende, vonden deselve met gras bewossen, gingen zitten en rookten eens, en verwonderden ons alle over de goede gezigten daar om heen, wy waaren nu nog een half uur van de Stadt, en konden van hier de Stadt vlak zien, dog door mijn verrekijker nog beeter, met groot vermaak. Wy zaagen (als *Pedro* gezegt had) Toorens, groote en kleine gebouwen, alle booven plat, en van steen geboud.

Hier zittende, hielden wy raad wat te doen, of naa de Stadt te gaan, of weer naa 't Schip te keeren, en onze ontdekking aan boord bekend te maaken.

Maar terwijl wy naa de Stadt ziende, met malkander spraaken, zag eene van ons om, die met een schreeuw riep over al! over al![*] terstond was elk met zijn roer op, en waaren terstond vijf geleeden, elk van vijf man gemaakt, want elk wist zijn plaats, waar hy weezen moest; hier stonden agtien of twintig Menschen by ons, dog zonder geweer. [*66]

Zy ons zoo haastig, als verbaasd ziende op rijzen, begonden te lacchen, en wy, om dat zy geen geweer hadden bedaarden haast.

Onder mijn Volk was een *Arabiër,* die meede volmaakt *Turks,* en ook *Persiaans* sprak, ik sprak *Hollands, Spaans,* en *Indiaans*. Ik belasten onsen *Arabiër, Zelein* geheeten, dat hy haar zoude aanspreeken, en haar vraagen, in wat Land wy waaren, hoe de Stadt genaamd was die voor ons lag. Hy vraagde dat in *Arabis, Persiaans,* en *Turks,* dog niemant antwoorde.

Deese Inwoonders bezaagen ons met groote opmerkinge, nie-

verzaagen: verzagen ons van (van ww. *verzien*).
bewossen: bewassen, begroeid.
vlak: van dichtbij.
over al!: als scheepsterm: uitroep waarmee de gehele bemanning aan dek wordt geroepen, cf. WNT XI, 1612.
op: overeind.
verbaasd: verschrikt.
haast: weldra.
opmerkinge: aandacht.

Onverwachte aankomst van eenige Zuidlanders.
afb. 7

mand van haar sprak een woord. Ik die de troep commandeerde, had een blaeuwe pluim op mijn hoed, een van haar trad naa my toe, hy groeten my met een buiging, en zag naa de pluim, en scheen daar van als verwonderd te zijn. Ik dat merkende, nam die vliegens van mijn hoed, hem die beleefdelijk aanbiedende, dog hy weigerde die aan te neemen.

Ik verzugte, en zei teegen een Spanjaard die agter my stond, in 't* Spaans, ag! konden ons deese menschen verstaan, zy schijnen eerlijke luiden te zijn. Daar op omhelsden my deesen man; hy vraagde my in goed Spaans, van waar wy gekoomen waaren? van wat Volk? en wat wy hier in deese Landen zogten. *67

Ik sprong op van vreugde! en antwoorde, wy koomen uit *Europa,* afgesonden van de Republijk of Regeering van *Genua,* om vreemde Landen te ontdekken, met die Inwoonderen in vreede en liefde te handelen, en voor onse medegebragte *Europische* waaren te ruilen, of voor geld te koopen van des lands Koopmanschappen, die wy noodig oordeelden. Ik derfde niet zeggen dat wy *Spanjaarts* waaren, want die Landaard is in veele plaatsen niet al te wel gesien.

Den *Zuidlander* zeide, dat aanstonts kennis van onse komst aan de Regeering zou doen, welke dan op alles order zouden stellen. Zy vertrokken, wy bleeven. Naa twee uuren kwam den Man weeder met een waagen, daar op voor ons eeten en drinken was, dat afgelaaden wierd.

Onder het aflaaden zei de Man, gylieden hebt keur, of gy te zaamen weeder naa u Schip wilt keeren, of met ons naa de Stadt gaan, beide staat u vry, en u lieden zal geen leed geschieden.

Ik verzogt een weinig tijd van beraad, dat toegestaan wierd. Het Volk in een ronde kring om my stellende, naamen raad, en wierd beslooten, dat ik met nog ses man in de Stadt zou gaan. Ik zoude by my neemen onse Quartiermeester, die lange met de *Engelsen,* en ook met de *Fransen* gevaaren had, sprak daarom goed *Engels* en *Frans,* onsen *Arabiër* sprak *Arabis, Turks* en *Persiaans,* onse Ondermeester sprak *Latijn* en *Italiaans,* een Matroos die lang in *Indien* geweest had, kon goed *Maleys,* tot deese nam ik nog twee brave Soldaaten by my, ons ander Volk zoude weeder naa 't Schip keeren. Dit besluit bekent gemaakt hebbende, wierd goed gekeurt.

Den *Zuidlander* zeide, men zal u lieden Leids-mannen meede geeven, deese zullen u door een korter en beeter weg, als die is waar langs gy hier gekoomen zijt brengen, zy zullen u onderhoud en

herberg doen hebben, u Schip zal gevisiteert worden, en gy, nog zy, hebben niet te vreesen, gy alle zult met vriendschap ontfangen en bejegend worden, zoo gy Schip-breukelingen zijt dan moet gy alle hier blijven, en onder ons wonen, zoo niet, zult gy weer vertrekken, zondat u leed of onregt zal aangedaan worden.

Nu was 't op mijn horologie vijf uuren agtermiddag. Wy gingen* zitten eeten, men schaften ons in houten bakken gesooden en gebraaden Vlees en Vis, ook gekookte Rijs, neevens schoon waater om te drinken. *69

Naa de Maaltijd stonden wy rond, en kreegen elk ontrent een mutsje Arrak. Terstond wierde alles opgenoomen, en kwaamen drie Mannen, hebbende elk een lange witte stok in de hand, deeze stelden onse agtien Mannen in zes geleederen, de slaaven liepen daar by, zy begonden terstond voort te trekken, wy hadden geen tijd haar meer te zeggen, als, onthaald die Menschen wel. Agter haar reeden twee Mannen, hebbende elk een kistje op de zijde, aan een breede riem hangen. Wy vermoeden dat het schrijvers waaren. Wy wierden ook voort naa de Stadt gebragt, waar wy veele toekijkers vonden, elk was nieusgierig ons te zien, dog wierd haast ruim baan gemaakt, wy wierden in een braaf huis gebragt, daar wy tot onse groote verwonderinge een Taafel met Stoelen omset vonden op de Europise wijse: in de kaamer stond een Ledekant, met Bed, Deekens, en behangsel wel voorsien, aan de muur een Spiegel, en nog vier Schilderyen.

Onsen Leidsman heeten ons welkom, en zei wy zouden goedsmoets zijn, ons zou geen kwaad weedervaaren, hy zou gaan order* stellen op ons onderhoud, en wat verder te doen stond. Naa verloop van ontrent twee uuren, kwam hy weederom met drie Slaaven, die aan mijn Volk elk uitdeelden een dikke Deeken, met een houten blokjen tot een Hoofdkussen, (op sijn Japans) dit was elk sijn kooy, ik kreeg last op 't leedekant te rusten. *70

Pen, Inkt, en Papier, wierd op de taafel gelegt, en ons gezegd, dat zoo wy iets begeerden, wy dat moesten op schryven, dat aan een Slaaf geeven, die dat zoude brengen daar 't weesen moest, en onsen Leidsman zou ons den volgenden morgen komen sien.

Wy gingen sitten rooken, hebbende verscheiden discoersen onder

braaf: flink, groot.
heeten: heette.

malkander; wy eischten waater om te drinken, dog zy bragten ons kookend waater, met eenige wortelen, dit wierd getrokken als Thee, welke drank ons by uitneementheid verfristen.

Wy hadden nu drie nagten onder den blooten Heemel geslaapen, dies verlangden elk naa zijn rust, wy deeden een gebedt, en begaaven ons te kooy. Wy sliepen alle zeer gerust, tot wy des morgens met den dag door een Slaaf opgewekt wierden, die ons weederom dien warmen drank voorzette, en daar op elk wat Arrak gaf.*

Ik verlangde onsen Leids-man te zien, om uit hem te verstaan, de geleegentheid en naam van dit Land; ik wensten ook wel te weeten, de Natuure, Zeeden, en Handel der Inwoonders &c. *71

Een uur naa Sonnen opgang kwam onsen Leids-man tot ons, vraagende of wy wel geslaapen hadden? wy antwoorden jaa. Hy vraagden voort of wy al *Acalou* gehad hadden? wy zeiden ons was warm wortelwaater met Arrak gegeeven. Dat is goed zeide hy, zulke wortels noemt men hier *Acalou*.

Voorts vraagden ik, of het my geoorlofd was, hem te vraagen naa de geleegentheid des Lands, deese Stadt, sijn naam, naa eenige zeeden en handel der Inwoonders &c. Jaa dog zeide den Man, vraagd alles wat u beliefd, ik zal u antwoorden wat ik weet. Mijn heer zeide ik, ik wenste dan te weeten, of dit vast Land, of een Eiland is, en welke naam het draagd, hoe deese Stadt genaamt wort, hoe men u noemd, en welke u bediening is.

DitLand dat wy bewoonen is een groot Eiland, wy noemen het in onse taale KRINKE KESMES. De Stadt daar wy in zijn hiet *Taloujaël*. Mijnen naame is *Kascha*. Mijn bediening is *Garbon*.* Het woord *Garbon* is *Opsiender* te zeggen, mijn doen is, dat ik alle straaten, steegen, weegen, bruggen, fonteinen, rivieren, &c. zoo in deese Stadt, en een half uur daar buiten moet besigtigen, al wat daar aan schort terstont doen maaken: ook zoo wanneer hier Vreemdelingen koomen, die te doen oppassen, daar van kennis aan de hooge Overigheid geeve, en haare beveelen naakoome. *72

eischten: verzochten.
Krinke Kesmes: KESMES is een anagram van SMEEKS, zoals reeds Staverman (*Robinson Crusoe in Nederland,* Groningen 1907, p. 52) vaststelde. KRINKE wekt de indruk een omzetting te zijn van Smeeks' voornaam HEN(D)RIK met verandering van de eerste letter, cf. Hoogewerff, *Een nederl. bron,* p. 366.

Ik zeide verwonderd te zijn, dat ik hier een kaamer zag, welke op de *Europische* manier gemeubileerd was, want ik had geslaapen in een welbehangen Leedekant, op een *Europisch* Bedde met sijn toebehooren, ik zag Taafel, Stoelen, Spiegel en Schilderyen. Hoe! zeide den *Garbon,* gy zult u nog meer verwonderen, wanneer gy hoort dat hier alle *Europische* en *Asiatische* Taalen gesprooken en geleerd worden, men zal u Boeken laaten sien in het *Portugees, Spaans, Frans, Italiaans, Hoog-en Needer-duits, Engels &c.* Boeken in 't *Persiaans, Maleis, Sinees, Japans,* &c.

En nog is verbooden by straffe des doods, dat geene van onse Naatie mag buiten 's lands reisen. Wy zenden geen menschen met *Persiaansche* kleederen uit, om te weeten wat in *Europa* of *Asia* te doen is. Wy hebben alle volmaakte kennis van haar Godsdienst en[*] Zeeden, daar zy zoo op stoffen. De Wetten van *Moses,* de geboorte van *Christus,* de Hegeira van *Muhamet,* zijn van ons alle bekend. [*73]

Ik stond als verbaasd! en zei hoe is het mogelijk, indien geen een van u Natie mag buiten 't land reisen, dat gylieden kennis van zoo veele zaaken, in zoo verre geleegene Landen kond hebben. Ik zal 't u zeggen zei den *Garbon,* maar gy, zegt my u naam en doen eerst. Ik heete zeide ik, *Juan de Posos,* mijn Vader was uit het Dorp *Martos* in de *Sierre de Ronda,* in de Provintie van *Andalusia,* dog ik ben in *Holland* gebooren en opgevoed, ik heb mijn eigen Koopmanschap. Zoo spreekt gy dan ook *Hollands* vraagden hy. O jaa! was 't antwoord, dat is mijn Moeder-taal. Dan zal ik u by een Man brengen die met u *Hollands,* gelijk ik met u *Spaans* spreeken zal. Doen vraagden hy wat mijn doen was? Ik ben een Koopman die mijn eigen Negotie doe, ik betaale mijn vragt en kost aan den Kapitein van 't Schip, zeide ik voor de tweedemaal. Daar op hy zey, my dunkt

Wy zenden geen menschen met Persiaansche kleederen uit: Zinspeling op de ‘Turkse Spion’ van Marana met vervolgdelen, cf. onze Inleiding, p. 39. Ook de Sevarambenkoning Sevarias zendt ‘onder de naam en kleding van Persiaanen’ onderdanen naar Azië en Europa die ‘gestadig alles verneemen, 't geen 'er onder de doorluchtigste Natien van die twee deelen des Wereldts omgaat.’ (*Historie der Sevarambes,* Amsterdam 1683, p. 80).
daar sy zoo op stoffen: waar zij zo hoog van opgeven; *stoffen* = pochen.
Hegeira: ook *Hidjra* geschreven; de ‘uitwijking’ van de profeet Mohammed uit Mekka naar Medina, waarschijnlijk op 20 september 622, dat is de achtste van de mohammedaanse maand Rabî al-awwal; begin van de islamitische jaartelling.

dat gy eerlijk en nieusgierig zijt, ik zal u voldoen zoo veel ik kan. Daar staat pen, inkt, en papier, schrijft alles wat gy hoort en ziet in 't korte op, zelf onse discoursen, die gy kond, weeder te Scheep zijnde*, in order brengen. De meeste reisbeschrijvingen worden uit korte opstellen gemaakt, ook veele uit de memorie, dog daarom zijn de zulke de beste niet. *74

Vyfde Hoofdstuk

Den Schryver teykend alles aan: Groote van 't Hoofd-Eiland. Hoe de Zuidlanders aan de Taalen gekoomen zijn. Twist der Geestelijken. Nieuw Geloove door Sarabassa opgestelt, en door Cham Hazi bevestigd. Esopus Rave. Twee algemeene Kloosters of Eilanden. Beschryving van 't Eiland Nemnan, en Wonvure. Van de Ziel in 't gevoelen. Of 't Zuur in 't Lichaam komt. Spreuken van hunne Godsdienst, en de Opvoeding.

Om mijne vergunning te gebruiken, nam ik pen en inkt, en begon aanstonds te schryven wat tot nu toe al gepasseerd was, en vraagde hem, hoe wy ons discours zouden beginnen? Hy antwoorde, onse *Godsdienst* en onse *Wijsheid* bestaan alle in Spreuken, die wy uit *Europische* en *Asiatische* boeken hebben uitgetrokken; van deese* zal ik u eenige ter hand stellen, en dan een Landbeschryving van dit ons Land met sijne kleindere Eilanden &c. Dog voor af zal ik uwe nieusgierigheid voldoen, van u te zeggen, hoe die zaaken aan ons in dit Land zijn overgebragt, en hoe wy aan onse Godsdienst gekoomen zijn. *75

Dit Eiland *Krinke Kesmes* met sijne onderhoorige Eilanden, zijn zeer magtig, want *Krinke Kesmes* is alleen 400. uuren gaans in sijn omtrek, want het is omtrent vierkant, en elken zijde hondert uuren gaans lang. Dit is alzoo lang bewoond geweest als *Sina,* want wy ree-

zelf: (hier en op talrijke plaatsen) zelfs.
Krinke Kesmes ... is omtrent vierkant: imaginaire staten vertonen dikwijls een volstrekt regelmatige, geometrische konstruktie, waarbij overigens dient opgemerkt dat ook de (tuin)architektuur in de Lodewijk XIV-stijl dezelfde voorkeur voor symmetrie en wiskunstige orde aan de dag legt.
Sina: China.

kenen onse Koningen van twintig-duisend jaaren volgens onse Chronijken. Wy gelooven niet als de *Europers,* dat de Weereld voor vijf a ses duisend jaaren zoude geschaapen zijn, waar over zy twisten. Deese Natie aanbad in voortijden de *Sonne, Balone,* en haaren Koning, zonder meer andere Goden te kennen. Tot dat naa uwe reekeninge van de geboorte *Christi* duisend en dertig, als wanneer hier een Persiaansch Schip kwam te stranden, welke Schip van *Bender Abassi* of *Cambron* bevragt was na *Mecca,* met veel kostelijkheid, onder andere waaren daar op veele Boeken van verscheide Taalen en Faculteiten, gelijk als *Persiaanze, Maleize, Turkze, Latijnze, Italiaanze,* en veele andere.

Ook vond men daar onder *Hebreeusche Bybels, Griexse Testamenten,*[*] en *Arabische Alkorans*. En gelijk zig veele Menschen jaarlijks naa *Mecca* begeeven, den eenen uit Godvrugtigheid, den anderen om Gewin. Zoo bevonden haar in dit Schip meer dan drie honderd Menschen, zoo *Persiaanen, Indiaanen, Turken, Arabiërs,* daar onder ook veele Christen Slaaven, zoo *Grieken, Italiaanen, Hollanders,* &c. Het volk, met de geheele Scheeps-laading wierd geborgen, en was alles vervallen aan onsen Koning doen regeerende, *Chamhazi* genaamd. [*]76

Dit was het eerste Schip dat in dit Land ooit gezien was in eenige eeuwen. Het Volk en goederen wierd tot den Koning in onse Hoofd-Stadt *Kesmes* gebragt. Den Koning deed hen by malkander bewaaren, en goede leevens onderhoud verschaffen. Hy deed sijn Wijzen uit alle Provincien t' zaamen roepen, om met haar te raadpleegen, wat men met haar zoude doen.

Daar wierd beslooten, dat alle die eene taal verstonden by malkander zouden blijven; dog den Koning met sijne Wijzen konden niet eene verstaan, dies kreeg men de Boeken, en liet Man voor Man daar in leesen, hier onder waaren veele gauwe *Arabiërs,* die

Handex. in margine: '*siet pag: 42*' (lees *242,* d.i. 237 in deze editie).
waar over zy twisten: zie voor deze discussie hierna, p. 235 met bijgevoegde aantekening.
Balone: Handex. verbetert: 'Baloka'.
Bender Abassi: de stad Bender Abbas aan de noordelijke ingang van de Perzische golf tegenover het eiland Ormoes.
Cambron: Kan moeilijk een andere naam zijn voor Bender Abassi; bedoeld is waarschijnlijk de stad Cam Burun aan de Zwarte Zee.
dies: daarom.
kreeg: nam.
gauwe: snel van begrip.

dit merkten, dies zogten zy daar eenige *Arabische* Boeken, en *Alcorans*[*] uit, klopten op haar Borst, en wijsende naa den Heemel, als willende te kennen geeven, dat dit haar Wet-boek was, men leyde al de *Arabische* boeken by de *Arabiërs,* zoo ook de *Maleijers, Persiaanen* &c. Doen moest Man voor Man weeder leesen, en ook schryven, die dat wel konden, wierden een Rok met een roode Mouwe aangetrokken, en een roode Muts op haar hoofd geset, al de geene welke niet Leesen, en Schrijven konden, kreegen een Rok met eene blaauwe Mouwe, en een blaauwe Muts op. [*77]

Voorts besloot den Koning, en sijn Wijsen raad, dat men de *Arabiërs* zoude ter hand stellen twaalf gaauwe Jongelingen, die onse Land-taal wel Leesen en Schryven konden, deese zouden in een beslooten Huis de *Arabische* taal leeren verstaan, Spreeken, Leesen, en Schrijven, deese gaauwe *Arabiërs* met haar *Arabische* Boeken wierden gesonden naa de Stadt *Araso,* alwaar haar twaalf Jongelingen aan bevoolen wierden. Zoo zouden de *Persiaanen* ses Jongelingen de *Persiaansche* taal in de Stadt *Tenbar* onderwijsen; de *Turken* moesten het selve doen in de Stadt *Sannasa*. Vier Joodsche *Rabbijnen* kreegen last in de Stadt *Jitdu* ses Jongelingen de *Hebreeusche* taal te leeren. De *Indiaanen* kreegen ook ses Jongelingen om het[*] *Maleis* te verstaan, in de Stadt *Raima*. Onder de Slaaven waaren vijf geleerde *Grieken,* vier gaauwe *Italiaanen,* en drie sneedige *Hollanders;* deese kreegen ook elk ses Jongelingen, de *Grieken* moesten naa de Stadt *Palotata,* de *Italiaanen* naa de Stadt *Valdapa,* en de *Hollanders* naa de Stadt *Aminasta*. [*78]

Maar wat geschiede? naa twee jaaren, wanneer den Kooning sijn grooten Raad weer vergaaderde, beval hy dat men de Jongelingen ondervraagen zoude, en zien hoe verre zy in de Taalen gevorderd waaren. De *Arabiers, Persiaanen,* en *Turken* kwaamen eerst voor den dag, en wierd bevonden, dat elk zijne Taal Verstond, wel Sprak, Leesen en Schryven kon: want zy hadden den *Alkoran* in onse Taale overgeset; maar de *Persiaansche, Turksche,* en *Arabische* Studenten raakten voort in 't dispuit over haar geloof; zy hadden met de Taal ook het *Muhametaans* geloof aangenoomen. Zoo hadden ook de *Jooden* en *Christenen* gedaan. Den Koning deed al de overgesette

aan bevoolen: ter onderrichting toevertrouwd.
voort: aanstonds.

Boeken visiteeren, en neerstig doorsien. Dat haar het beste van allen behaagde, was het *Nieuwe Testament der Christenen;* maar dat geheel in sijn Land in te voeren, wierd afgekeurd, zoo om geen te grooten opschudding te maaken, als om dat de *Grieken, Italiaanen,* en* *Hollanders* het ook niet eens konden worden. Den Koning dan raad houdende wat men doen zou, zoo stond den ouden Philosoof *Sarabasa* *79 op, die in dit Land weinig minder als *Confucius* in *Sina* agting had. Welke zeide met believen van den Koning, ik heb daar in dat *Christen-Boek* twee Goddelijke Spreuken gevonden; de eene zeid, *Hebt God lief booven al, en u naasten als u zelven;* de andere luid aldus, *geeft Gode dat God is, en den Keiser dat des Keisers is*. Hier in is alles begreepen, wat tot geluk van een Koning, het Volk, en een Land strekken kan.

Dit zou men in bedenking neemen. En wierd beslooten, dat men een groote algemeene Kerk zou bouwen, en daar in zoo veele Praedikstoelen stellen, als er nieuwe Secten waaren, hier zou gepraedikt en gedisputeerd worden, welk geloof het beste was voor den Koning en deese Natie.

Maar, in plaats van disputeeren en malkander te onderrigten,

Confucius: latinisering van K'oeng-foe-tse (551-479 v. Chr.), de invloedrijkste chinese filosoof vóór Mao; zijn leer is pragmatisch, humanitair en sterk op de traditie gericht; neergelegd in zijn 'Gesprekken' *(Loen-yu)*. 'Herstel van den toestand, waarin ieders rechten en plichten duidelijk vaststonden, ieders status was wat hij, krachtens de natuurlijke orde der dingen zijn moest, scheen hem het redmiddel.' (J.J.L. Duyvendak, *Uren met chineesche denkers,* 2e dr., Baarn 1942, p. 10-11). Sinds de 14e eeuw was een grondige kennis van het confucianisme volgens de exegese van Tsjoe Si verplicht voor alle chinese staatsambtenaren. Zie S. Kaizuka, *Confucius,* New York 1956. Over de betekenis van China voor de filosofen van de Verlichting zie V. Pinot, *La Chine et la formation de l'esprit philosophique en France (1640-1740),* Paris 1932; P. Valkhoff, *De betekenis van Amerika en Azië voor het westeuropese gedachtenleven van de zeventiende en achttiende eeuw,* in *Neophilologus* XXIII (1938), p. 81-111.
Hebt God lief booven al, en u naasten als u zelven: Luk. 10:27.
geeft Gode dat God is, en den Keiser dat des Keisers is: Matth. 22:21.
algemeene Kerk: Betekent in deze contekst kerkgebouw voor alle gezindten. Tegelijk echter manifesteert zich hier de kritiek op het geïnstitutionaliseerde christendom van die dagen, wat de 17e-eeuwse reformateurs deed zoeken naar een ondogmatische Algemene Kerk, los van de bestaande kerken. Zie C.B. Hylkema, *Reformateurs, geschiedkundige studiën over de godsdienstige bewegingen uit de nadagen onzer gouden eeuw,* 2 dln., Haarlem 1900-1902.

kwam het altijd op kyven en schelden uit. Elk schreeuwde dat hy sijn Wetboek van God had. Elk scheen zorg voor sijn zaaligheid te draagen. Dus konden zy malkander niet (alleen niet) bekeeren, maar hadden over de minste zaaken altijd verschil; dus scheiden zy noit* zonder kyven of schelden, jaa zy wierden zoo vol passien, of zy al lange den Geestelijken staat bediend hadden. *80

Om deese moijelijke kyvagien en scheldingen voor te koomen, wierd by elken Praedikstoel een klok gehangen, die den Praediker of disputant zou trekken als 'er gehoor moest gegeeven worden, of dat men swijgen zou als 'er gekeeven of gescholden wierd.

Aan de Oost-zijde was de *Arabische* stoel, tusschen de *Persiaansche* en *Turksche,* om al te met tusschen beide te spreeken.

Daar teegen over aan de West-zijde, was de *Hollandsche Gereformeerde* stoel, tusschen de *Roomsche* en *Grieksche* geplaatst.

Aan de Noord-zijde, waaren de drie stoelen der *Hebreeusche Jooden,* voor de *Phariseen, Esseen,* en *Zaduseen*.

Teegen over de zelve aan de Zuid-zijde, waaren de stoelen der *Mooren*. Den Koning *Chamahzi* had bevoolen, dat elke Secte van elke Hoofd-religie, zig onder malkander eerst zouden verdraagen. Daar naa zouden de Hoofd-religien met malkander disputeeren.

Deese klokken, die tot een vreedig oogwit daar gehangen waaren, maakten de zaaken nog veel erger, want als een al te lange* sprak, of keef, of schold, of vloekte, en sijn party sijn klok trok om ook gehoord te worden, dan wilde den eenen den anderen niet toegeeven, maar begonden alle gelijk te luiden, en raasden dat men hooren nog sien kon. Onder dit luiden maakten zy malkander sulke *81

moijelijke: lastige.
scheldingen: scheldpartijen.
al te met: als de omstandigheden het vroegen, af en toe.
(na r. 1511:) inlas in *Handex.:* ‘Van dese vierderhande mahometaanse zecten zijn De Arabiers en moren bi gelovig
De Persianen heel fijn, en vernuftig
De Turken zeer ruim.
De Tarters eenvoudig na de letter.’
Esseen: Esseeërs of Essenen, Joodse sekte uit de eerste eeuwen voor en na Chr., gekenmerkt door een radikaal asketisme.
Zaduseen: Sadduceeërs, politiek-godsdienstige Joodse sekte uit het begin van onze jaartelling.

bekken toe, als de kinders die voor bullebak speelen, stampvoetende, en schuimbekkende, dat de *Turken, Mooren,* en *Joden* zeer aardig wisten te doen, want dat pasten geen *Christenen*.

Men ontnam haar alle de klokken wederom, om verdere ongemakken voor te koomen, en verbood haar ten dien einde het disputeeren.

Straks begonden zy teegen malkanderen te Schryven, daarop wierden haar alle haar geschreeven Boeken afgenomen, en haar het Schryven over haar gelooven verbooden; om dat het zeer klaar te sien was, dat het Schryven deeser Geestelijken, niet was uit liefde tot de Waarheid, of om malkander te bekeeren: maar elk braakte sijn haat en nijt uit; den eenen sogt den anderen te bederven, onder schijn van geestelyke liefde. Onse *Zuid-lansche* Paapen raakten meede in 't spel, zy scheenen nog arger als de anderen, en zouden liever den Staat omkeeren als iets toegeeven; jaa zy gaaven de naam van Helden aan die, welke best schelden en tieren konden over geringe* zaaken: zulke noemden zy ook Helden welke die zaaken zoo ver uit pluisden, en gevolgen uit gevolgen trokken, en dan geschil maakten over zaaken, die de gemeente niet verstond, of konde verstaan, en daarom geen poincten des geloofs waaren. De *Hollanders* waaren de vreedigste, om dat haar geloof het zagste scheen te weesen.

*82

De Jongelingen van onse Natie, die de vreemde taalen geleerd hadden, wierden verdeeld, het land door gesonden, om eenige van onse andere Jeugd die Taalen voort te leeren; met verbod op leevens straffe, aan de geene die iets van de vreemde Gods-dienst sprak of schreef.

De Vreemdelingen wierden in een groot beslooten huis gebragt (behalven de *Hollanders,*) om daar met malkander in vreede te leeven, zoo als zy op haar Schip zijnde, gedaan hadden.

Maar, zy in dit beslooten huis komende, leefden nog veel slimmer als te vooren; het bleef nu niet by kyven en schelden, maar kwamen

maakten zy malkander sulke bekken toe: trokken zij zulke gezichten tegen elkaar.
voor bullebak speelen: boeman spelen.
bederven: vernietigen, in de grond boren.
Paapen: geestelijken.
welke die zaaken zoo ver uit pluisden: Bedoeld zijn blijkbaar dogmatischscholastische theologen als Gisbert Voetius. De opmerking dat de Hollanders op het punt van religie het meest irenisch zouden zijn dient dan ook als ironie te worden opgevat.
slimmer: erger.

voort tot daadelijkheid, en sloegen malkander dag en nagt, zoo gruwelijk, dat'er altijd een vervaarlijk gehuil en gekrijt wierd gehoord. De Buuren hier door haare nagtruste missende, kwamen daar over te klaagen. Waarom zy alle op afgeleegene Zee-kusten* wierden gebannen, daar zy met andere Godloose Bandijten, haar met sober visschen moesten geneeren, voerende geen ander geweer, als houten spiessen, wordende daar geduurig van de Vliegen geplaagd. En zoo wanneer haar Nazaaten zoo vermeenigvuldigen, dat zy Landwaard in komen, daar het vrugtbaar Aardrijk ook Steeden en Dorpen draagd, dan word daar een wel-gewaapend Leeger op uitgesonden, welke somtijds agt of twaalf duisend daar van dood slaan, zoo wel Mannen, Vrouwen, als Kinderen. Heeden zijn daar nog van haare naazaaten, welke zeer armelijk, en erbarmelijk leeven, bewoonende slegs de onvrugtbaare en dorre stranden, lijdende daar by ook dikwils gebrek aan soet waater; spreekende een van allerlei taalen gemengde spraak, die wy, nog niemand konnen verstaan. Deesen hoop versonden zijnde, belaste den Koning aan sijne Wijsen, een form van Godsdienst op te stellen, waar door hy sijn Volk wel zoude konnen regeeren. *83

Sijn vergaaderden Raad, naa veele overweegingen, stelden den Koning de volgende gebooden voor, die maar vijf in 't getal waaren.

1. *Daar is een Almagtigen God, die Heemel en Aarde geschaapen* * *heeft, en nog onderhoud, dien zult gy alleen aanbidden.* *84

2. *Gy zult u Overigheden dienen, gehoorzaam zijn, geen Oproer teegen haar verwekken, haar, en uwe Ouders eeren, gewillig Schatting betaalen, en haare Vonnissen prijsen.*

3. *Gy zult elk gelijk, en regt doen.*

4. *Gy zult aan een ander niet doen, als 't geene gy begeerd dat een ander aan u zal doen.*

En naademaal alle haastige veranderingen, in een Staat of lighaam, ligt groote onsteltenissen baaren, zoo zal het Volk dat de Son teegenwoordig aanbiddet, bevoolen worden het volgende vijfde Gebod.

daadelijkheid: handtastelijkheden.
haar geneeren: zich in leven houden.
geweer: wapen.
nog niemand: noch iemand anders.

5. *Gy zult den Engel Baloka, (zooveel als Opschryver gezegt) alle morgens in het Oosten groeten, met uwe oude Priesteren, want God heeft Baloka daar in de Sonne geplaatst, om dat hy moet goede en kwaade daaden alle daagen aanteekenen*.

Dit laatste Gebod was, om dat de Priesters haar intrest en eere zouden behouden; de meeste Priesters hier in 't *Zuidland* zijn zeer gierig, en hoveerdig, en indien men haar dat benam, dan zouden zy ligt rebelleeren, al sou den Staat het onderste booven keeren.

Deese gebooden hebben wy nu nog in dit ons Land, zonder andere Ceremoniën, en is het disputeeren, en schrijven over het geloove* op straffe des doodts verbooden. Dit is wat ik u van onsen Godsdienst zeggen kan, dit is ons geheele Wetboek: Maar behalven dit, zoo hebben wy nog veele Spreuken, die wy zoo uit *Europische* als uit *Asiatische* Boeken uitgetrokken hebben; dog dat zijn geen Wetten, wy leezen die voor plaisier, en om tijdverdrijf; deese Spreuken handelen, van de *Gods-dienst, Wijsheid, Liefde, Vriendschap,* het *Houwlijk,* en zeer veele andere, ik zal u eenige ter hand stellen, die gy uitschrijven kond. *85

Ik antwoorde den *Garbon,* dat ik de Spreuken zeer gaarn wilde uitschrijven, maar dat men in *Euopa,* van zulk werk sprak als van de naakte *Rave van Esopus,* welke van veele Vogelen, elk een veer leende, en hem self daar meede opschikkende, alsoo hy naakt was, wierd hy veel bonter dan eenig ander Vogel, waarom hy door hovaardije de andere Vogelen veragte, welke daar over toornig wordende, haalden elke Vogel zijn veeder weederom, doen wierd en bleef den hoveerdigen Raave naakt, en beschaamd.

Wel *Juan de Posos!* hervatten hy, als zulke dingen jemand zeide hier in 't *Zuidland,* men zou denken, dat dien zegger ons wilde wijs maaken dat wy gelooven moesten, dat dien Schryver zijn schriften* uit zijn selver had, zonder hulp van andere Boeken, dat hier onmoogelijk word gehouden, om dat hier *niet nieuws onder de Sonne ge-* *86

intrest: geldelijk belang.
de naakte Rave van Esopus: Zie *Ezopische Fabelen van Fedrus ... In Nederduitsch Dicht vertaelt en met Aenmerkingen verrykt door D. van Hoogstraten,* Amsterdam, F. Halma, 1703 (UB Leiden 1168 A 10), nr. 3: ‘De hovaerdige kaeu en paeu’.
doen: toen.
niet nieuws onder de Sonne: Pred. 1:9.

schied. Uit veele Boeken het beste te konnen kiesen, en dat wel te schikken, word hier in 't *Zuidland* voor Mannen-werk gehouden.

Even gelijk, als wanneer beroemde Schilders, haare Beelden van de Outheid ontleenen, die een bekwaame schikkinge geevende, met een goeden stand en natuurlijk colorijt, in een gereegelde perspective, met een fraye houding en konstige ordonnantie, dan word zulk een Schilderye gepreesen, en gaat alhier in 't *Zuidland* voor goed door.

Dat al onse *Zuidlandsche* Geleerden, aan elken Aucteur, die zy geleerd en geleesen hebben, 't geleerde en geleesene weederom zouden geeven, en zulks niet gebruiken mogten, wat zouden zy dan dog voortbrengen? veeltijds slegte zaaken! dan zou het *Hollands rijm van Vondel,* dat gy gister avond zeide, aan gaan.

Geleerd en Wijs schijnd een, maar 't kan voor twee verstrekken,
Veel Ongeleerde Wijs, nog meer Geleerde Gekken.

En hier in 't *Zuidland* bestaat de Geleerdheid by veele menschen,* niet anders als in inbeeldinge, en hovaardye; zulke laaten haar zelf dikwils ontvallen dat zy geleerd zijn, en als het tot de zaake komt, dan is daar niet minder als geleerdheid te huis. Maar het meeste daar hier de wijse *Zuidlanders* om lacchen, is, dat hier onse Geestelijken, alle Gelooven veragten, en schelden, ja vloeken, en hebben altijd zelfs strijd onder malkander, zy Preeken ons of 't gemeen de vreede aan, en verwerpen die zelf, houdende geduurig oorlog onder malkanderen. Zy zijn gewend, boven alle geloven, op de Heidenen te kyven en te schelden, zeggende, als zy jemand smaad aan willen doen, die of die, is zoo slim of Godloos als een Heiden, daar nogtans

*87

ordonnantie: schikking.
het Hollands rijm van Vondel: De spreker vergist zich: de geciteerde regels zijn niet van Vondel maar (zoals drs. L. Strengholt mij aanwees) van C. Huygens. In diens *Koren-Bloemen,* 2e dr., dl. II, Amstelredam 1672, p. 265, vindt men het sneldicht: ‘Wys en geleert schynt een; maer voor twee moet het strecken:/Veel' wijse letterloos', en meer geleerde gecken.’
aan gaan: opgaan.
slim: slecht, weerzinwekkend.
(na r. 1660:) *Handex.:* ‘niet in, of van haare Godsdienst, maar in den Leringen die zij over veele natuirlike zaaken hadden’.

de Heidenen beeter leeven leiden als onse *Zuidlanders,* en my dunkt, van de Heidenen haalen en hebben wy onse *Zuidlandsche* wijsheid. Want wy *Zuidlanders* hebben zeer weinig verstand van ons zelven, en geen andere Boeken, als die wy, door de Schip-breeking op onse kusten bekoomen; daarom heeft den Koning *Chamhazi* bevoolen, dat men de Jeugd de Heidensche Aucteuren, (die wijser geschreeven hebben, als wy nu konnen doen) niet alleen zal leeren, maar als die tot mannelijke jaaren gekoomen, en Hooge Leeraars in haare Schoolen geworden zijn, en op het verstandigste geoordeelt worden,* dat zy die dan voort zullen leeren aan haare Studenten, om die ook door de Heidensche Schriften, tot hooge wijsheid op te leiden. *88

Ag! zeide ik, onnosele *Zuidlanders,* in *Europa* gaat het heel anders toe, daar leeven wy als Christenen behooren te leeven, in liefde, vreede, en eenigheid. Dat is goed zei den *Garbon,* ik wenschten dat het hier in 't *Zuidland* meede zoo was; maar God beetert, het is hier al *interest, interest,* en die sijn tijd niet waar en neemd, die word voor gek verklaard. Elk zoekt sijn voordeel zoo hard als hy kan; openbaar liegen is teegen de Wet, en daarom strafbaar, maar de valsheid en leugens worden met waarheids schijn opgepronkt, en de eenvoudige daar door bedroogen, dit gaat zoo deur als het valt.

Ik vraagden, zijn hier ook Kloosters in 't Land, voor de Mannelijke en Vrouwelijke Sexen, die een Geestelijk leeven leiden, als in *Europa* zijn? Neen, zeide den *Garbon,* maar wy hebben twee algemeene Kloosters, dat zijn twee Eilanden, eene voor de Mannelijke sexe, dat wort genaamt *Poele Nemnan,* en dat van de Vrouwelijke sexe *Poele Wonvure*. Op het eerste mag geen Vrouw, en op 't tweede geen Man koomen, op leevens straffe. Dit zijn twee groote, vrugtbaare*, en treffelijke Eilanden, rijk van volk, en worden wel beboud en geregeerd. Beliefd gy de beschryving daar van te hebben in 't Spaans, die hebbe ik. Ik bedankten den *Garbon,* en wenschten die te copiëren, of uit te schryven, dat hy my vergunde, en behandigde my de volgende Beschryving daar van. *89

Poele: eiland; komt in de vormen Poelau (maleis), Polo, (javaans) Poele voor.
Nemnan: anagram van *Mannen,* zoals W.H. Staverman, *Robinson Crusoe in Nederland,* Groningen 1907, p. 52, al opmerkte.
Wonvure: anagram van *Vrouwen,* eveneens door Staverman opgelost.
treffelijke: voortreffelijke.

Beschryvinge van het Eiland **Nemnan**

Het Eiland daar zig de ongetroude Mannen op onthouden, word genaamd by ons *Poele Nemnan,* het leid aan de West-kust van dit ons hoofd Eiland *Poele Krinke Kesmes,* door een arm van de Zee een uur gaans breed afgescheiden. Het is twintig uuren lang, en elf uuren breed, heeft elf Steeden, en over de twee honderd Dorpen. De Hooft-Stadt hiet als het Eiland *Nemnan*. Op dit Eiland vertrekken zig, of worden gesonden, ongetroude Mannen, en Jongelingen, zoo om te leeven, als om te leeren. Zoo een Vaader agt Kinderen had, en die niet konnende voeden, vermag hy ses van de zelve op *Poele Nemnan* te senden. Of zoo een oud Vryer, of Weedunaar niet wel kan bestaan, en yverig is tot te Studeeren, of een goede konst te leeren, die vervoegd hem op *Nemnan,* alwaar hy door* neerstigheid en onderwijs, zijn oogmerk kan bereiken. Hier worden de arme gekleed, en elk terstond aan de studie, konsten, handwerken of landbouw &c. gesteld, elk naa zijn bekwaamheid, of tot dat geene het welk de regeering noodigst agt, jeder moet daar doen dat hem belast word, onder goede opsigt. Dus kan elk ruim zijn onderhoud winnen. Niemand mag uit dit Eiland zonder verlof vertrekken, het welk hy voor agt jaaren daar gewoond te hebben, niet bekoomen kan, ook moet hy een proef doen van dat geene waar toe hy hem begeeven heeft. *90

Alle die van *Nemnan* vertrekken, moeten haar in onse Hoofd-Stad *Kesmes* koomen aangeeven, en toonen Zeegel en Brief vanden Gouverneur van *Nemnan;* voor deese word haar een Goude of Silvere plaat gegeeven, daar des Konings Waapen op staat, (welk is de Son daar den Engel Baloka in sit) deese plaat is groot of klein, elk naa zijn staat. Wanneer een Persoon zoodaanigen plaat bekoomt, kan hy reisen dit geheele Land door, en word over al met respect ontfangen, en hy mag zijne Functie die hy geleerd heeft, zonder belet te worden, over al oeffenen, hy mag naa sijn eigen zin trouwen* met die geen die met hem trouwen wil.

In de Hoofd Stadt *Nemnan* is een zeer vermaarde hooge School, waar men in alle Faculteiten studeerd, welke bestierd word door een *91

vertrekken zig: trekken zich terug, zonderen zich af.
Zeegel en Brief: hendiadys; dus: een gezegeld schrijven.

groot getal zeer vermaarde Professoren, en leeverd daarom ook uit zeer veele treffelijke verstanden. Hier had ook gestudeerd onsen meergenoemden grooten Philosooph *Sarabasa,* welke de Oudheeden onderzoekende, daar schreef, dat deese Academie aldaar is gestigt voor twaalf duisend seeven honderd en vier-en-vijftig jaren, door den doen ter tijd regeerenden Koning *Ram Ram,* en volgens desselfs Wet, mag geen Vrouwmensch haar voet op dit Eiland zetten, of word aanstonds met de dood gestraft. Uit dit Eiland krijgen wy jaarlijks veele treffelijke Geleerden, ook deftige Konstenaars van veele Weetenschappen, Konsten, en Ambagten.

In deese Academie, is gevonden het lang gesogte *Perpetuum Mobile,* of een eeuwigduurende beweeging, als ook het regte *Oost* en *West*. Ook gebruiken de Sterre-kundige aldaar, een zeer uitsteekende gevondene Verrekijkers, daar zy fluks door konnen zien, wat Sterren, Sonnen, of Maanen zijn, welke zelfs ook haare groote en afstand op de Verrekijker aan toonen, netter als de hoogte der Sonne[*] haar op een graad-boog laat vinden, men siet daar deur wat in onse Maan te doen is, de Maanen van *Jupiter,* en *Saturnus* worden daar door zoo klaar gesien als de uurwijser aan onsen tooren,

[*]92

het lang gesogte Perpetuum Mobile: een mechanisme dat, eenmaal in beweging gezet, bruikbare arbeid blijft verrichten zonder zelf energie te gebruiken. Pas omstreeks 1850 werd het voor iedereen duidelijk dat een dergelijk perpetuum mobile onmogelijk is. In de voorafgaande eeuwen echter hebben tal van onderzoekers zoals onze landgenoot Cornelis Drebbel (1572-1633) hardnekkig gepoogd om de eeuwigdurende energie op te wekken. Zie H. Dircks, *Perpetuum mobile; or, a history of the search for self-motive power from the 13th to the 19th century,* 2 dln., Londen 1861-1870 (fotografische reprint Amsterdam 1968); S.W. Angrist, *Perpetual motion machines,* in *Scientific American,* nr. 218 (januari 1968), p. 114-122.
het regte Oost en West: In Vallemonts *Historie-saal,* dl. I, Leyden 1703, p. 154-170, wordt uitvoerig gehandeld over de verschillende manieren om het juiste Oosten en Westen of de lengte en breedte, dat is de geografische positie van een plaats, te bepalen. De breedte valt eenvoudig vast te stellen door de afstand van de zon op middaghoogte te nieten. De lengte hangt af van de afstand van die plaats tot de eerste meridiaan. Men was het echter niet eens waar die eerste meridiaan moest lopen. De Hollanders trokken hem, naar we reeds zagen (hiervóór p. 115) door de Piek de Tenerife. Een nog groter probleem bij de lengtebepaling vormde de tijd. Men moest nl. zowel de lokale als de standaardtijd weten. Uit het verschil kon men dan de afstand tot de nul-meridiaan afleiden. De chronometers waarover men toen beschikte waren echter niet in staat om die standaardtijd enigszins nauwkeurig bij te houden. Pas ver in de 18e eeuw kwam daar verbetering in.

ik seg desselfs Eclipse, met haar toe en afneemen, ziet men zoo net als die van onse Maane.

Deese verrekijker is tregters wijse gemaakt. Alle deese, en meer andere voortreffelijke zaaken, moogen op leevens straffe, van niemand gesien, of naagemaakt worden, als alleen van die, die in de Academie zijn en blijven willen, om dat deese groote zaaken buiten ons land niet bekend zouden worden.

Daar zijn zeer eerwaardige Geestelijken, schrandere Philosophen, en ervarene Medicijns, &c. Daar houd men zeer sterk staande, dat 'er geen ydel of leedig is. De Philosophen aldaar dit disputeerende, spreeken dan als met een mannelijken grauw! met opgetrokken winkbraauwen, *Non datur vacuum!* Ook houden zy staande, dat alle beweeginge door perssing geschied.

Ik dit dus ver uitgeschreeven hebbende, vraagde my den *Garbon,* of ik ook eenige beschryving van het Vrouwen-Eiland wilde afschryven? Dat ik met alle beleefdheid verzogt. Als hy my dat overhandigde, vraagde hy my, of ik ook eenige *Spaansche,* of *Europische*[*] Boeken te Scheep had? Ik antwoorde, jaa, verscheiden *Spaansche* en *Hollandsche,* en had nog een deel van *Descartes Philosophie* [*]93

Non datur vacuum: ‘Er bestaat geen leegte’. Dat is ook het standpunt van Descartes, cf. zijn *Principia philosophiae,* Amsterdam 1644, franse editie 1647, dl. II, paragraaf 16: ‘Pour ce qui est du vide, au sens que les philosophes prennent ce mot, à savoir pour un espace où il n'y a point de substance, il est évident qu'il n'y a point d'espace en l'univers qui soit tel, parce que l'extension de l'espace ou du lieu intérieur n'est point différente de l'extension du corps. Et comme de cela seul qu'un corps est étendu en longueur, largeur et profondeur, nous avons raison de conclure qu'il est une substance, à cause que nous concevons qu'il n'est pas possible que ce qui n'est rien ait de l'extension, nous devons conclure le même de l'espace qu'on suppose vide, à savoir que puisqu'il y a en lui de l'extension il y a nécessairement aussi de la substance.’ Zie over het probleem van het ‘ledig’ in de 17e eeuw verder R. Hooykaas, *Geschiedenis der natuurwetenschappen,* Utrecht 1971, p. 151-156.
alle beweeginge door perssing: Voor Descartes is elke bewegingsoorzaak een stoot- of drukwerking, cf. zijn *Les Principes de la philosophie,* dl. II-IV, speciaal II, 25: ‘Ce que c'est le mouvement proprement dit.’

in 't Spaans by my, welk hy te leen verzogt, dog ik vereerde hem dat met een goed herte, waar over hy zeer voldaan was.

Beschryvinge van het Vrouwen-Eiland Wonvure

Het Eiland *Wonvure,* is door een arm van de Zee, een half uur gaans breed van onse Zuid-kust afgescheiden, zijn gedaante is ovaal, of lankwerpig rond, hebbende de lengte van agtien, en zijn breedte van twaalf uuren gaans, daar op zijn neegen Steeden, en twee honderd en tien Dorpen, alle zeer wel bevolkt, bewoond, en beboud, zijnde een vrugtbaar, dog eenigsints Bergagtig Eiland. De Bosschen verschaffen overvloed van Wild, zoo wel als de Rivieren een meenigte van Vis uitleeveren, dit Eiland leverd alles wat tot des menschen onderhoud en vermaak kan dienen.

Geen Mans-persoon mag hier voet aan Land zetten, op straffe des doods. Voor twaalf duisend seeven honderd en ses-en-vijftig jaaren, heeft den Koning *Ram Ram* deese Wet ingesteld, hy was de* twintigste Koning uit de stamme *Kitalta,* doen regeerende. Dat dit waar is, blijkt uit de Schriften van onsen grooten en wijsen *Sarabasa,* en word hier geloofd. *94

Op dit Eiland vertrekken haar, of koomen zoodaanige Weduwen, en Vrysters, welke in tien jaaren niet begeeren te trouwen, maar die door neerstigheid zoo ver zoeken te avançeeren, zoo in Studien, Weetenschappen, als Konsten, of Ambagten, dat zy naa een tienjaarig verblijf, weeder konnen vertrekken, en bestaan.

Ook worden daar veele jonge Meisjes naa toe gesonden, zoo van rijke als armen. De rijke leeren daar voor geld, eeven gelijk als in de *Europische* Kloosters, al wat een Daame van fatsoen moet weeten. De arme, worden zoo wel als de rijke, eerst Leesen, Schryven, en Reekenen geleerd. Daar naa grooter werdende, leeren zy een Ambagt, tot 's Lands beste; dus leeren zy Metselen, Timmeren, Smeeden, Bakken, Brouwen, Schoenmaaken, Weeven, &c. Als ook veele Konsten, gelijk Schilderen, Goud en Silver-smeeden, &c.

Maar zoo 'er ooit een land van *Amasoonen* was, zoo is het, het

Descartes Philosophie in 't Spaans: Descartes heeft in Spanje weinig weerklank gevonden. Geen van zijn geschriften is vóór 1708 in het spaans vertaald. Zie R. Cenal, *Cartesianismo en Espana. Notas para su historia (1650-1750),* in *Filosofia y letras, revista de la Universidad de Oviedo,* VI (1945), p. 3-95.
vertrekken haar: trekken zich terug, zonderen zich af.
avançeeren: vorderen, vooruitgaan.
Amasoonen: volgens de griekse mythologie een volk van louter krijgshaftige vrouwen, wonend in Pontos aan de Thermodon.

Eiland *Wonvure:* want hier worden de Meisjes geoeffend in alle Waapenhandelinge, en Krijgskunde; hier leeren zy te Paard rijden,* Waagens mennen, Schermen op een hou en steek, of met Mat en Floret; Schieten in 't Wit, met Roers, Boogen, en Worp-lançen; hier leeren zy alle oeffeninge in den Oorlog gebruikelijk, in *Europa* niet bekend, zoo met Slingeren op een haar, als anders.

*95

In de Hoofd-Stadt *Wonvure,* is een zeer voortreffelijke Academie, daar in zijn zeer vermaarde Vrouwelijke Professoren, welke haare Vrouwelijke Studenten in alle Taalen en Faculteiten onderwijsen, zoo wel als op het Eiland *Nemnan*. Jaa, hier toonen de Vrouwelijke Sexe, dat haar verstand en bekwaamheid zoo goed is, als dat der Mannen, indien zy opgevoed worden door onderwijsinge, tot Studien, Weetenschappen, Konsten, of Ambagten.

Hier zijn de Vrouwelijke Sexen, *Theoleganten, Poëten, Musicanten*. Hier Studeeren zy in een gesonde *Philosophie,* maar contrari die van *Nemnan,* want zy houden staande, met goede en kragtige bewijsen, dat 'er een ydel of leedigheid is, daarom zeggen zy, *Datur Vacuum*.

Ook houden zy staande teegen de Philosophen van *Nemnan,* dat alle beweegingen niet alleen door perssing geschieden, maar dat*

*96

Schermen op een hou en steek: staande uitdrukking (niet in het WNT), ontleend aan het franse *frapper de taille et d'estoc,* dat is: houwen met het scherp van de snede en steken met de punt. In de moderne schermsport is alleen de sabel zowel houw- als steekwapen, terwijl de lichtere degen en floret enkel steekwapens zijn. Normaliter schermden de dames met de antieke degen, estoc genaamd, die lang en smal was. Maar in deze contekst krijgt het mannetjesputter-achtige van de Wonvuurse Amasoonen extra accent, doordat zij zowel bedreven heten in het schermen met de sabel als in het hanteren van floret en degen. Zie voor de schermtechnieken in deze tijd: G. Thibault, *Académie de l'espée,* Leyde, Elzevier, 1630. Drs.P. Kal, bestuurslid van de Koninklijke Nederlandse Amateur Schermbond te 's-Gravenhage, was zo vriendelijk mij op dit gebied nader te informeren.
Mat: rieten of biezen beschermkap.
Floret: lichte schermdegen en daardoor een typisch oefenwapen; het enige wapen dat thans nog door dames in de schermsport wordt gehanteerd.
't Wit: het doelwit.
Roers: geweren.
op een haar: zeer nauwkeurig (zodat het niet één haarbreedte scheelt), cf. WNT V, 1403.
Datur Vacuum: ‘Er bestaat een leegte’. Zie voor het begrip ‘lege ruimte’ de Inleiding, p. 43.

'er eenige beweegingen door suiginge, andere door trekkinge, andere door voortstootinge en eenige door naasleeping, dat ook een zoort van trekkinge is, geschieden. Zy gelooven dat de substantie, van de Lugt, die alle persinge zoude maaken (zoo als men op *Nemnan* geloofd) nog zoo klaar niet ontdekt is.

Zy zeggen dat een leedige maage van een zuigend kind of dier, gevuld word met de melk uit zijn Moeders borsten, door het zuigen van het kleintje.

Zy bewijsen op vaste gronden, dat Menschen en Dieren, die gesond zijn, haar leedemaaten, door trekkinge van zenuwen en peesen, naa haar wille beweegen.

eenige beweegingen door suiginge: Voor zover ‘suiginge’ = aantrekkingskracht, hebben we hier te doen met de Newtoniaanse opvatting van de actio in distans. Het WNT is nog niet aan de Z toe, zodat het zoeken naar eerdere bewijsplaatsen zeer bemoeilijkt wordt.
Zy gelooven...: Een duidelijk protest tegen de theorie van Descartes over de wervelingen (‘vortices’) van onzichtbare deeltjes die hij beschouwde als de bewegingsoorzaak van vallende lichamen, planeten e.d. Zie E.J. Aiton, *The vortex theory of the planetary motions,* in *Annals of Science,* 13 (1957), p. 249-264; 14 (1958), p. 132-147, en E.J. Aiton, *The Cartesian theory of gravity,* in *Annals of science,* 15 (1959), p. 27-49.
(na r. 1808 volgt in *Handex.* nog): ‘Want zi begripen de lugt als een vermenginge of confusie van ondelen, atomi; dese zijn uitdampingen van allerlei harde lichamen, daarom oneindig verscheiden. Maar geen schroeven, opgerolde veren &c.:’.
Zy zeggen...: Men krijgt de indruk dat dit voorbeeld van een zuigend kind of dier wordt aangevoerd als een bewijs voor het bestaan van een luchtledig. Enige jaren later zal Bernard Nieuwentyt in *Het regt gebruik der Wereltbeschouwingen, ter overtuiginge van ongodisten en ongelovigen (Amsterdam 1715)* eveneens de zuigeling ter sprake brengen. Hij beschrijft daar hoe het zuigen een vacuum veroorzaakt, waardoor de moedermelk in de mond van het kind of jonge dier toestroomt, zie zijn *‘IIIe Beschouwing. Van eenige bysonderheden in de mont’, paragraaf 9-10*.
Zy bewysen...: Een mij niet geheel duidelijke passage. De zenuwwerking zoals Wonvure zich die hier voorstelt was weinig gangbaar. Gewoonlijk schreef men - ook Descartes - de werking van de zenuwen toe aan een vloeistof die zich door de holle zenuwhuizen heen en weer zou bewegen.

Door voortstootinge, zoo als een worm het voorste van zijn lighaam eerst voort stoot, of uit steekt, en zijn agterdeel, door zenutrekking naa hem haald, en hem daar door van de eene plaats op de andere beweegt.

Dog deese Vrouwluiden, welke daar Studeeren, zijn meest jong. Daarom zijn 'er ook eenige die haar verkiesinge of geleegentheid niet wel waar en neemen. Dus zeggen zy van veele Geestelijke, Philosophise, en Medicinaale zaaken, dat die zijn als de *Oraculen van Apollo,* die altijd twijffelachtig waaren, en tweesins konden verstaan worden.

Deese Vrouwelijke Professoren, hebben ook heel andere gronden* van de *Wiskunst,* als op *Nemnan*. *97

Op *Nemnan* word aan de Mannen de *Wiskunst* geleerd, uit de fundamentele Boeken van eenen *Euclides,* een ouden Heidenschen Schryver, een Heiden zeg ik, die uit alle goede en verstandige Boeken, welke voor en in sijn tijd, over die materie geschreeven waaren, een kort en zeer geleerd uittreksel maakte.

Maar op *Wonvure,* leerd men nog veel vaster gronden, dat de Wiskunst aldaar niet zoo zeer in figuren, en streeken op 't papier bestaat, (ten zy men de figuren getallen noemd) welke op 't papier alleen plaats hebben (enkeld aangemerkt): maar dat die door *Tuigwerk-kunde (Mecanigue)* bestaan; dat zy alle zeer vast en klaar demonstreren, niet met streeken op 't papier, maar met lighamen van veel'erlei maaksels &c.

Op 't Eiland *Nemnan* weet men niet zeeker, of men het Weesen der menschelijke Ziele, moet te huis brengen, om gekend te worden, tot de *Theoleganten,* of tot de *Philosophen*. De eerste zeggen uit hun geestelijk Boek; *een Geest heeft Vleesch nog Been,* en de Ziele

Door voortstootinge: Het zou kunnen dat hier een verduidelijking gegeven wordt van de voorafgaande alinea. De ‘trekking’ van de zenuw wordt dan analoog gezien met de bewegingen van een worm. Waarschijnlijker lijkt mij dat de passage terugwijst naar ‘eenige beweegingen door suiginge, andere door trekkingen, andere door voortstootinge’ en een nadere explicatie geeft van laatstgenoemde term. In het *Handex.* volgt nog een inlas van 12 blz., gedateerd 15 juli 1709. Smeeks gaat daar uitvoerig in op de Cartesiaanse luchtwervelingen en andere zaken die op deze bladzijde aan de orde zijn.
tweesins: dubbelzinnig.
Euclides: Zie hiervóór, p. 80.
Mecanigue: Handex.: ‘mechanica’.

is een Geest. De *Philosophen* zeggen; *de Ziele is een onbepaald Denkend Weesen, dat denkt; en dewijl denken tot de Ziel behoord, zoo*[*] *behoord ook het gevoelen daar toe*. Zij stellen daarom vast, dat niets, als de Menschelijke Ziel gevoelen kan, dat daarom, alle Menschen en Dieren Lighamen gevoeleloos zijn, jaa zoo ongevoelig, als een steen of hout. [*]98

Maar op *Wonvure* stranden voor twee jaaren een Schip, daar zeer veele *Hollandsche* en andere Boeken in waaren, die wierden doen voort alle gebragt aan de Academie te *Wonvure,* wyl zy daar aan vervallen waaren; daar waaren onder andere, veele *Philosophen, Anatomisten, Medicinen,* &c. Straks waaren alle Vrouwen Professoren in de weer. Hier studeerden zy veele nagten over. Noit hadden zy konnen begrijpen, dat een Menschen of Dieren lighaam niet zoude konnen gevoelen. Alle twist-schriften en disputen zijn verboden, dog elk mag sijn eigen gevoelen beschryven, zonder een ander Schryver te noemen, of te weederleggen, 't welk hier een Wet is. Zy schreeven uit een *Hollands* Boek het volgende, en zonden dat naa *Nemnan,* om van haar beantwoord te worden.

Twee dingen maaken een Mensch uit, en dit Godlijk werk, zoo groot en wonderbaar! de Ziel, en 't Lighaam; welke te zaamen, en met den anderen zijn, zonder dat, of de Ziel in 't lighaam is, of[*] *met het zelve vermengd, of vereenigd, naademaal de ziel in 't lighaam niet zijn kan, of zy moest kleinder zijn als 't lijf, om dat het geene ingeslooten is, ten zy het kleinder zy, niet kan ingeslooten worden. Nu het geene kleinder is, hoe klein het ook zy, is lighamelijk: maar men wil, dat de ziel met het lighaam zy vereenigd, 't geen zoo het zoo ware, zou iets met iets vereenigd zijn, tusschen welke geen zoorte van vereeninge kan begreepen worden, en dan ook nog, zoude een ziele vereenigd zijn, zonder dat zy daar van bewust waare*. [*]99

Straks: weldra.
uit een Hollands Boek: Alle de philosophische, medicinale en chymische werken van den heer Corn. Bontekoe, Amsterdam, Jan ten Hoorn, 1689, 2 dln. (UB Nijmegen 154 c 75). De geciteerde passage staat letterlijk zo in dl. II, p. 75 (= *Opbouw der Medicyne* 'derde deel pag. 75' zoals *Handex.* meedeelt).
(na het citaat:) *Handex.:* 'ziet Bontekoe. 2de deel pag: 96 Een Geest is bepaald geschaapen.' *Alle de ... werken* I, 2, p. 96, staat: 'Maar van yder *Geest* moet men weten (...) datse bepaalt is, geschapen van God afhangende'.

Evenwel, om alhier deese twist niet te beslegten, zijnde van te grooten omslag, het zy de ziele vereenigd is met het lighaam, het zyze het niet en is, een Mensch bestaat uit Ziel en Lighaam.

Hier geen bescheid op krijgende, schreven zy weeder aan de Professoren van *Nemnan,* het volgende.

Zeer Wijse, Geleerde &c. Wy Vrouwen Professoren op *Wonvure,* hebben het geluk gehad, dat verscheide *Europische* Boeken aan ons gekoomen zijn, waar van, uit eene van de zelve, aan U.E. geschreven hebbe, ten einde, zoo U.E. konden, dat te beantwoorden; maar geen bescheid krijgende, gelieven U.E. te weeten, dat ook aan ons* gekomen is, het Boek van de Hoofdfactie der Philosophen, welke met U.E. een gemeene grond heeft; te weeten, *dat de Ziel der Menschen alleen denkt, en gevoeld;* want zeid hy, *dewijl denken tot de Ziel behoord, zoo behoord ook het gevoelen daar toe*. Hy bewijst niet dat denken en gevoelen eene zaak is, of ook niet, waarom dat gevoelen tot het denken behoord. Wy wenschten van U.E. hier in onderrigt te zijn. Hier nevens zenden wy ook dat wy daar teegen hebben.

*100

Zoo de Ziele een denkend Weesen is, dan heeft zy niet lighamelijks; daar uit volgd, dat zy ook ondeelbaar is, daarom zy ook niet lijden kan, als door denken. Want een onlighamelijk Weesen, dat kan niets doen, nog buiten denken lijden. Daar uit volgt, dat het onverstaanbaar, en onbegrijpelijk is, dat een onlighamelijke, en ondeelbaare Selfstandigheid, als de Ziele is, zou iets konnen doen, gevoelen, of pijne lijden.

Het is begrijpelijk, dat denken, en lijden, of gevoelen, zijn byzondere en afgescheiden zaaken, doeningen, of lijdingen, en elk heeft een bysonder begin, en verscheiden onderwerp.

De Ziele denkt, het Lighaam gevoeld en lijd, zoo lange zy vereend zijn.

Eenige zeggen, dat de ziele kan oordeelen, waar, of op wat plaats,* het lighaam gevoeld of pijne lijd. Maar hoe zy in haar oordeel dikwils bedrogen zijn, is kenbaar.

*101

Hoofd-factie: hoofdpartij. Bedoeld zijn de cartesianen. De geciteerde stelling ‘dat de ziel der Menschen alleen denkt, en gevoeld’ etc. is o.a. te vinden in de zesde *Méditation* van Descartes ‘De l'existence des choses matérielles, et de la réelle distinction entre l'âme et le corps de l'homme.’ *(Méditations touchant la première philosophie)*.

Daarom behoord het denken tot de Ziele, en het gevoelen, lijdingen, of pijne tot het Lighaam, naa het gevoelen van treffelijke Medicijns en Chirurgijns.

Want het Lighaam heeft niet Ziel-agtigs, daarom kan het niet denken; maar doen en lijden is het eigen, zoo lang het met de Ziel, dat is, met het leeven vereenigd is; want een onbezield lighaam is dood, en kan dan niets doen, of het moet bezield, dat is, leevend zijn.

Zoo ook een onlighamelijk Weesen, dat kan niets doen, ten zy het met een lighaam vereenigd is.

Maar zy konnen beide lijden, zoo wel vereenigd als gescheiden; dog met dit onderscheid, dat het Lighaam zonder Ziel of leeven, geen pijn, maar wel verandering lijd, op veel'erlei wijse. Dog met een ziel of leeven vereenigd, dan lijd het alles, wat wy bevinden te lijden.

Dus lijd het bezield of leevend lighaam, door doen, en aangedaan te worden. Hoe het eene lighaam op het andere werkt, is wel te begrijpen. Maar hoe een onlighaamelijke ziele op ons lighaam zou konnen werken, of lighaamen op onlighaamelijke geesten, is zoo* bevattelijk niet, immers zeer duister om te begrijpen.

Zoo lang de Ziele met het lighaam vereenigd is, gevoeld zy geen pijne, maar het lighaam lydet: dan kan ook de ziele, zonder welgestelde lighaamelijke werktuigen *(organa)* niet wel denken, zoo als het blijkt in Kinderen, Gekken, en oude Luiden. *102

Jaa zelf een goede Ziel, met goede werktuigen, te zaamen gevoegt, en wel konnende denken, dan konnen nog de *Organa* of werktuigen, waar door de Ziel haar bedienende, denkt, en denken moet, met een weinig lighaamelijke wijn, of sterken drank, zoodaanig ontsteld worden, dat de onlighaamelijke ziele (wiens Weeten alleen denken is) niet wel denken kan, dit blijkt in dronken Menschen Sonne-klaar.

naa het gevoelen van ... Chirurgijns: Handex vult aan: ‘Het gevoelen moet men niet in de Philosophie maar in de anatomia en ondervinding soeken.’
geen pijne: Handex.: ‘geen lighaamelike pijne’.
bedienende: er staat: *biedienende*.
Sonne-klaar: Handex. vult aan: ‘Als ook in groote kwetsinge of dreuninge der herssenen.’

Hier uit blijkt, dat de pijne niet bestaat in *een droevige gedagte van de Ziele;* maar, dat *de pijn is, een ongemakkelijke, of moeyelijke voelinge des lighaams, ontstaande door het rekken der Zenu-draaden*.

Hier by lieten zy het voor dit maal blijven, zoo om de Mannelijke Philosophen op *Nemnan* niet al te moeyelijk te vallen, als ook om dat zy dagten dat haar beroep haar ander werk verschaften, en zy met iets geleerds nog moesten besig zijn, en hunne bekoomene Boeken* wel naa sien.

Wanneer op zeekeren tijd al de Vrouwen Professoren vergaaderd waaren, om de gesegde bekoomene Boeken naa te zien, wierden haar door de Gouverneurse van *Wonvure* bevolen, alle de Titulblaaden uit de Boeken te scheuren, en te verbranden; niet tot veragtinge der Schryvers, want zy bekennen, dat zy alle haare weetenschappen, uit Boeken van braave Mannen hebben: maar het is om de Schryvers niet moeijelijk te maaken, wanneer men haar çiteert, of iets van haar uitschrijft, en dan niet prompt by haare woorden en meiningen blijft: zy gebruiken de Boeken zoo veel zy in haar kraam te passe koomen, zy doen daar af, of toe, naa haar welgevallen. *103

Wanneer nu al de Tijtul-blaaden van de Boeken waaren afgedaan, begon een oude aansienelijke Professoresse, in de Mediçijnen, welke veele ervaarendheid, en agting had, op staande, al lacchende te zeggen; zeer waarde Meede-arbeidsters in de Mediçijnen, die van *Nemnan,* (gelijk gy weet) hebben altijd groot opgegeeven, dat het Zuur in 't menschen lighaam zoo zondigde, dat alle Ziekten uit zuur bestonden, of, dat zuur, de oorspronkelijke oorzaak van alle ziekten was, jaa dat als een doodelijk vergift aangemerkt, elk verboden* wierd. Daar zy nogtans de menschen niet veiliger nog rasser geneesen als wy doen. Dog de Wereld wil, en begeerd altijd wat nieus, dit was zoo, is nog zoo, en zal zoo blijven. De Wereld wil bedroogen zijn. *104

Hier heb ik een Boek, van een Man geschreven, welke onvergelij-

pijn geen *droevige gedagte van de Ziele* etc.: In zijn *Traité des passions de l'âme,* Amsterdam 1649, art. 31, ontwikkelt Descartes de gedachte dat de ziel haar zetel zou hebben in de pijnappelklier, ‘en laquelle l'âme exerce ses fonctions plus particulièrement que dans les autres parties’.
Zenu-draaden: Handex.: ‘Tot dit vorige behoord &c: Sie agter in dit werkje daar het manuscript begint.’
zuur de oorspronkelijke oorzaak van alle ziekten: Zie Inleiding.
De Wereld wil bedroogen zijn: vert. van latijnse spreuk: mundus vult decipi.
van een Man: door Antoni van Leeuwenhoek; zie over hem hiervóór p. 95.

kelijke vergrootglasen heeft; waar door hy bijnaa de kleinste geschaapene dingen, als voor sijn ooge ziet. Deese ontdekkingen heeft hy geschreeven door Brieven, aan voortreffelijke *Societeiten,* en deftige Mannen; en is dit Boek een vergaaderinge van zoodaanige Brieven.

Hoort toe. Dat 'er Zuur in onse maagen en dermen zijn, heb ik konnen begrijpen; maar noit toe gestaan dat 'er zuur onder ons bloed was.

Wy zullen eerst zien wat sijne Brieven daar van inhouden, en die dan met onse bedenkingen daar over naa *Nemnan* zenden, om het Mannelijk advijs daar over in te neemen.

Zy het Boek opslaande, begon te leesen een Brief, uit *Holland* geschreeven 1681. den 4. November, waar in dit volgende staat.

Ik zag dierkens in den aftrek, elk twee honderd-maal kleinder[*] *als een globule van ons bloed, en in de groote van een grof zand, meer dan duisend leevendige dierkens, van drie à vier zoorten. Eenige dit hoorende, zouden haar nu wel konnen inbeelden, dat deese dierkens om haar uitsteekende kleinheid, wel zouden konnen overgaan tot in ons bloed: maar ik beeld my in, dat die vaten (die de materie, waar uit het bloed, vet &c. gemaakt word, en over neemen) zoo klein zijn, of door zulke naauwe passagien moeten passeeren, dat by aldien zoo een klein Dierken gedivideerd was in meer dan duisend deelen, egter om desselfs groote niet en zoude konnen passeeren*.

[*]105

Hier is een ander Brief, geschreven 1684. den 15. Juli. Daar in is 't volgende.

Uit deese Observatien ben ik nu in mijn gevoelen versterkt, dat ik

een Brief (van 4 november 1681): Missive 34, gedrukt bij Cornelis Boutesteyn te Leiden. Het citaat stemt vrijwel - en vanaf *Eenige dit hoorende* ook letterlijk - overeen met de door mij geraadpleegde originele tekst (UB Nijmegen 171 c 56: *Ontledingen en ontdekkingen van het maaksel en uytvallen van het hair* etc., p. 10).
zand: zandkorrel.
gedivideerd: verdeeld.
een ander Brief (van 15 juli 1684): Smeeks vergist zich hier; hij citeert uit de brief van 5 januari 1685 (Missive 43), gedrukt te Leiden bij Daniel van Gaesbeeck onder de titel *Ondervindingen en beschouwingen der onsigbare geschapene waarheden,* p. 58, 60 (UB Nijmegen 171 c 56).

*zeederd eenigen tijd gehad heb; te weeten, dat zeer veele subtijle scherpe Zout-deelen, die in verscheiden vogten zijn, wanneer de zelve in onse Mage koomen, en aldaar zoodaanig koomen te stremmen, dat daar van de zelve gants geene, ofte weinige, tot het bloed ofte andere deelen van ons Lighaam over gaan. Want zoo het waar was, dat eenige zoute deelen, die in de Wijnen of Azijnen zijn, in de Maag niet te zaamen stremden, ofte van figuur veranderden, ik beelde my zeekerlijk in, dat die in onse bloed- en andere vaten, een onlijdelijke** [*] *prikkelinge, steekinge, jaa de dood zoude veroorzaaken, en dat ik de zelve, in de eene of de andere tijd, wel in 't zweet, bloed, of urine zou gesien hebben.* [*]106

Nog vorder in den zelven brief.

En gelijk ik hier te vooren gezeid heb, dat ik zout-deelen, van ons gemeen zout koom te te zien, die meer dan duisend milioenen kleinder zijn, dan een zand, en egter een nette vier-zijdige figuur hebben, dat deese uitsteekende kleine zout-deelen, uit onse Maag of dermen, tot ons bloed en andere deelen van ons Lighaam niet konnen over gaan, of zoo een klein deeltjen zout, moet nog in een onbegrijpelijk getal van kleinder deeltjes gedeeld worden.

Nog een brief, geschreeven 1685. den 12. October.

*Ik stelle dan vast, dat de substantie, die in de Maag en in de dermen is, zoo veel verschild van de substantie die in de Melkvaten is, als Waater en Wijn; of anders, gelijk wy geen melk konnen noemen, als een weinig meel met waater gemengd, en daar door wit is, zoo min konnen wy de witagtige stoffe die in de maag en darmen is, melk noemen: want ik beeld my zelven in, dat zoo onmoogelijk, als een lighaam zoo groot als een duiven-ey, door een geheel fijne zeef kan gaan, ten zy het zelve alvoorens gedeeld is in veel deelen, dat zoo min, een doorschijnende globule of deeltje, dat een deel is** [*] *van het geene de bovengestelde witagtige stoffe maakt, kan door gaan tot de Melk-bloed- of Water-vaten, alzoo de zelve globulen zoo groot zijn, by vergelijkinge van de membrane der gezeide vaten, die deese sloffe zouden moeien over neemen, als een duyven ey by de gaatjes van een fijne zeef, zoo dat zoodaanigen enkelde globule,* [*]107

Nog een brief (van 12 oktober 1685): Missive 47, gedrukt bij Cornelis Boutesteyn te Leiden onder de titel *Ontledingen en ontdekkingen van het begin der planten in de zaden van boomen* (UB Nijmegen 171 c 56). Het (letterlijk) citaat aldaar p. 51-52.

eer die kan overgaan in de vaten, naa proportie van het ey, teegen de fijne gaatjes van de zeef, alvoorens zoo meenigmaal zoude moeten gedivideerd worden, &c.

Op dit fundament, zal ik een Brief by geleegendheid aan die van *Nemnan* zenden, waar in ik mijn gevoelen van het Zuur en sijne werkingen, haar zal bekend maaken; te weeten, dat ik geloof op zeer vaste gronden, dat onder ons menschen-bloed, geen proefbaar zuur is. Ook, dat het zuur, dat wy door onsen mond nuttigen, niet in ons bloed komen kan; ook dat het zout in ons lighaam, het zuur zoo niet inslurpt of opdrinkt, als die van *Nemnan* geschreven hebben. Dit, en hoe het lighaam gevoeld, zal ik aan haar by geleegendheid, als iets fraais toezenden, en haar mijn gevoelen daar in aantoonen. Dit was het dat den *Garbon* my behandigde van het Eiland *Wonvure*.

Ik dit dus verre uitgeschreven hebbende, verzogt van hem eenige[*] Spreuken, zoo hy my beloofd had, raakende haaren Godsdienst, om die ook uit te schryven. Hy had de goedheid, van my de volgende ter hand te stellen; zeggende, daar hebt gy een gedeelte, ik zal u by geleegendheid meerder behandigen, deese zijn zoo als onse Priesters die hebben uitgetrokken, uit verscheiden boeken, met een *Zuidlandsche* stijl.

[*]108

Ook, dat het zuur: Handex. vult aan: ‘Ook, mechanica toonen dat het zuur’.

Eenige Spreuken, Rakende den Gods-dienst, in een gedeelte van het Zuyd-Land, Op het Eiland Poele Krinke Kesmes

Gods-dienst, is als een zeekere zoorte van regeering, zy is om de zeeden der Menschen te beeteren, om de gehoorsaamheid der gemeene te bevorderen, en regt aan malkanderen te doen.

De opvoeding geeft elk Mensch zijn *Gods-dienst,* zoo verscheiden als de Taalen.

Het belang, en vreese maakten in overoude tijden verscheiden Godheeden, en Gods diensten, *Numa Pompilius* was een van de Instelders.

Het beginsel van eigen behoudenisse was de eerste grond-steen,[*] van een algemeen verbond tusschen Menschen, teegens andere Menschen, Dieren, Zaisoenen, &c. [*]109

De *Wet* is noodzaakelijk om naa de reeden te leven.

Veele Geestelijke veragten alle zaaken, die met haar gevoelens

Eenige Spreuken, Rakende den Gods-dienst: In zijn *Handex.* noteerde Smeeks hierbij: ‘Dit volgende uit den Turkschen Spijon, en uit Gracian.’ Bedoeld zijn: 1) het in de Inleiding genoemde werk van G.P. Marana, *L'Esploratore turco,* Parijs 1684; nederlandse vertaling: *Alle de brieven, en gedenkschriften van eenen turkschen spion in de hoven van Europe: Waar in men ziet de ontdekkingen, door hem gedaan in alle de Hoven, die hy bezocht heeft, met eene aanmerkelyke redenering over haare krachten, regeerkunde, en godsdienst, beginnende met het jaar 1637, en eindigende met dat van 1682. Uit het Engelsch overgezet* (door A. Bógaert), dl. I-IV, Amsterdam, Philip Verbeek, 1710; dl. V-VI, Amsterdam, Nicolaas ten Hoorn, 1720 (UB Amsterdam 2007 E 34, voortaan geciteerd als *Turksche spion*). 2) Baltasar Gracian y Morales, *Oráculo manual y arte de prudencia* (1647); nederlandse vertaling: *De Konst der Wijsheit getrocken uyt de Spaensche schriften van Gracian, dusdanig in 't Frans gebragt door den Heer Amelot de la Houssaie, en nu vertaelt door M. Smallegange, Regtsgeleerde,* 's Gravenhage, Pieter van Thol, 1696 (UB Leiden 1224 F 13; geciteerd als *Konst d. Wijsh.*).

gemeene: gemeenschap.

Numa Pompilius: tweede koning van Rome (715-673 v. Chr.), geldt als stichter van de romeinse godsdienst.

verschillen, zy noemen al dat haar teegenspreekt verçieringen, of ketterijen, en zoo worden de meeste Gods-diensten, ofte Geloofsgevoelens staande gehouden, door voor-oordeelen, ofte om profijt.

De Weereld is omtrent de Gods-dienst verdeeld, dit baard lasteringen, vervolgingen, moorden &c. om dat zy in gevoelens verschillen, daarom bespot de eene Gods-dienst de andere, als een belacchelijke zaak, die onwaar is: elk beroept hem op zijn *Wetboek,* dat een andere gesindheid gelooft vol grollen te zijn, zoo verschillen de gevoelens en oordeelen der Menschen, door opvoedinge te weege gebragt, want alle geslagten houden haar Gods-dienst met groote drift staande, zy prijsen deselve elk aan, met veragtinge, en versmaadinge van andere.

Men vind in alle plaatsen Menschen die belijdenisse van de eene of andere Gods-dienst doen, en Goddelijke eere aan een, of meer *Opper-Weesens* bewijsen, naa dat zy opgevoed en onderweesen zijn:[*] daarom is de Gods-dienst een uitwerkinge van de opvoedinge, en onderwijsinge, daar door zijn zoo veele verçieringen onder de Goddelijke waarheeden vermengt; want de politie, heeft verscheiden manieren van aanbiddinge uitgevonden, schrijvende elk Volk een

[*]110

Men vindt in alle plaatsen etc.: Cf. *Turksche spion,* boek IV, br. 43, p. 461-462: ‘In alle plaatzen vinde ik menschen, die belydenisse van den eenen of anderen godsdienst doen, en goddelyke eer aan een of meer Opperwezens, naar dat ze zyn opgevoed, bewyzen; 't welk my meenigmaal verleid om te denken, dat godsdienst niet anders als een uitwerking der opvoeding is. En ik verwonder my hoe de menschen tot hun ryper jaren gekomen, wanneer hun verstand bekwaam is om waarheid van versieringen te onderscheiden, de dwalingen hunner kindsheid konnen aanhangen. (...) Doch tot hun jaren komende, verbeteren zy gemeenlyk 't verstand, uitgenomen in zaken betreffende den godsdienst. Hier in blyven zy kinderen, gelovende de heilige versieringen hunner leeraaren, en hertnekkig, al zoude het zomtyds hun leven kosten, om dit te verdedigen.’
‘Wanneer ik 't menschelyke geslacht in zo veele ontelbaare zoorten van godsdiensten, als daar in de wereld zyn (verdeeld zie), zo moet ik byna besluiten, dat deze verscheidene manieren van aanbiddingen door de Staatkundigen zyn uitgevonden, schryvende ieder volk een model voor, het geene best met hunne genegentheden, om 't vereiste oogmerk te bereiken, overkwam.’
Ook in boek II, br. 34, wordt uitvoerig gesproken over de gewoonte van de diverse godsdiensten om elkaar te verketteren, terwijl er toch maar één waarheid zijn kan.
politie: staatsbestuur, staatsbeleid.

model voor, het geene best met haare geneegentheeden (om het vereischte oogmerk te bereiken) over een kwam, daarom hebben bijnaa alle Volkeren der Aarde vast gestelt, eenige plegtigheeden, omtrent haare aanbiddinge.

Maar de meeste Menschen, vermeerderen haar verstand met de jaaren, behalven in de Gods-dienst, waar in zy zoo blijven, door haar voor-oordeelen, in de opvoedinge ingezoogen.

De *Wijsheid* van God is zeer duister in veele menschen, en *Gods Openbaaringen* zijn raadselen, die elk niet kan verstaan; want de verklaarders der Gods-dienst, voornaamelijk die der Propheten, zeilen niet altijd op eene hoogte, elke secte hoe strijdig teegen malkanderen, konnen de Schriftuure zoodanig uitleggen, dat de zelve aan elks opinie gunstig is, daarom bewijst de Schriftuure niets met zeekerheid, aan onpartijdingen.

De Gods-dienst is in ontelbaare secten verdeeld, elk roemd dat hy* de eenige opregte Wetten van God heeft; daar in teegendeel, weinig opregte Godvrugtigheid is, veele menschen ruineren malkanderen, en danken God wanneer 't gedaan is, over het kwaad dat zy bedreeven hebben.

*111

Zulke een *Religie* is de beste, waarin men minst gevaar lijd van tot onordentlijkheden te vervallen; dog die geene, welke een inwendige *Wetgeever* gehoorsaamen, doen best, want die leert goed te doen, en in liefde met alle menschen te leeven.

Het voornaamste der Gods-dienst, wil dat men God vreest, de Overigheid diend, sijn Ouders eerd en gehoorsaam zijn, sijn Vrienden bemind, en alle menschen regt doet.

Een mensch moet leeven naa de gaaven van sijn vernuft, de zuiverheid sijns geweetens, en opregtigheid sijns gemoeds, die God naa sijn uitterste vermoogen bemind, en elken dag sijns leevens als den laatsten aanmerkt; die sterft een vroom Man: en elk die wel sterft, kan van de Gelukzaligheid niet berooft worden.

Wie al denkende wil weeten, wat ons naa onse dood gebeuren zal, die bevind hem als in een groote woeste Wildernisse, daar hem verscheiden Leits-lieden ontmoeten, waar van de eene segt dit is de weg,*

*112

veele menschen ruineren: Cf. *Turksche spion,* boek I, br. 3, p. 7: ‘Deze twee Natien (Frankrijk en Spanje.P.B.) ruineeren malkanderen, en danken God, wanneer 't gedaan is, over 't quaat dat zy bedreven hebben.’

Het voornaamste der Gods-dienst: Turksche spion, boek VIII, br. 41.

den tweeden deese, een derden een anderen: dus in haar berigt verschillende, weet men niet op wien te betrouwen; wat kan iemand van de *Helle* zeggen, daar niemand oyt geweest is.

De *Gods-geleerden* doen wonderbaare en schroomlijke verhaalingen van de *Helle,* terwijle zy, of wy, niet weeten, wat, of waar de *Helle* is, of op welke manier de Godlosen daar zullen gestraft worden; want den staat der verhuisde zielen is voor ons stervelingen verborgen, om dat het climaat daar de zaalige of verdoemde huis houden, ons onbekend is; als ook op wat wijse, en waar men daar geplaatst word. Zoo ook van den *Heemel,* daar de God-geleerden onuitspreekelijke vreugden en volmaaktheeden van vertellen, terwijle zy zoo wel als de gemeene, die reise daarwaarts zoeken uit te stellen.

In de *Gods-dienst,* is groote schijn van waarheid en valschheid; dog zy heeft groote invloeyingen op des menschen Zeeden; daarom, de glimp van Gods-dienst, vermag alles op geringe verstanden, en is daarom veeltijds een dekmantel van veele bedriegeryen en schelmstukken.

Wagt u voor Figuurmaakers in 't stuk van Religie, van wat zoorte zy ook zijn; veele gaan ter Kerken, om door Gods-dienstige schijn-heiligheeden[*] de menschen te bedriegen, dat zijn regte *Afgodendienaars;* want de Afgoderije heeft geen beeter fondament als leugens, en konst-greepen, zulke zijn *Gods-dienstige bedriegers,* verstandige Vroed-vrouwen van faabulen; veele ontstellen haar herssenen met Sotternijen. Een andere soort, die geduurende hun leven struikelen in onbekende weegen, om den weg naa den *Hemel* te zoeken, terwijl zy anders niet vinden dan een *Paradijs* van Sotten.

[*]113

De Gods-dienst is het laatste Plegt-anker, dat veeltijts word uitgeworpen in den ouderdom, als de vermaaken des jeugds voorby zijn, en de kwaade Fortuin tegenwoordig is; daar zijn meer volmaakte Sondaars als volmaakte Heiligen.

De Gods-geleerden doen etc.: Cf. *Turksche spion* boek IV, br. 41, p. 453: ‘en hunne Leeraars doen schroomelyke verhaalen over dat voorwerp; terwyl zy noch wy niet weten wat, of waar de helle is, of op wat manier de godde-loozen gestraft zullen werden.’
schroomlijke: verschrikkelijke.
Figuurmaakers: praatjesmakers.
verstandige Vroed-vrouwen van faabulen: Cf. *Turksche spion,* boek IV, br. 67: ‘verstandige vroedmoeders van oude wijvensprookjes’.

Weest zonder veinsen *Gods-dienstig* in u geloofs-oeffeningen, dog zijt niet al te Gods-dienstig, nog te yverig in *Gods-dienstige zaaken*. In de Gods-dienst wagt u van woorden die u zelven geen profijt, nogte anderen eenigen dienst konnen doen.

Alle Natien hebben een yver voor haaren *Gods-dienst,* het is niet betaamelijk nog voorsigtig, wijslijk, nog Staatkundig, om met een Gods-dienst in een ander land, daar men woond, of is, te spotten*; want *Moses* zegt, *gy zult de Goden der Natien daar gy woonen zult, niet lasteren*. Alhoewel elk een in Gods-dienstige of Philosophise zaaken een vrye keur behoorde te hebben. *114

De *Phisiognomia* des geloofs, is oneindig, daarom, niet de konst maakt een *God,* maar den aanbidder; bid God maar om zoo veel verstand dat gy u zelf wel kond bestieren, dan doet gy wel.

Doet u Gods-dienst in 't stille buiten roem; want by God geeven stilswijgende beloften, en zagte mompelingen, zulk een geluid als de grootste stemme; want wie kan de genaade van God vangen, in strikken van een konstige taal.

Veele zotten roemen God te kennen: maar hoe konnen wy de *Natuur van Gods Weesen,* het geen zoo ver boven het bereik van ons verstand is, begrijpen en uiten, of aan andere bekend maaken; daarom behoord men van God niet te spreeken, minder van *hem* te disputeeren, maar hem alleen aanbidden: want wy Menschen konnen niet van een onbegrijpelijke zaak spreeken, of wy moeten zeer verschillen, en ten eenemaal strijdige gevoelens hebben, om dat wy daar van niet konnen spreeken als by gissinge, en dus kan het wel nieusgierigheid maar geen reeden voldoen, daarom is hy zot, die van* de *onbegrijpelijke Goddelijke Volmaaktheid* het onderwerp van menschelijke redeneeringen maakt. *115

God is een volmaakt Weesen. Hoe een Weesen volmaakter is, hoe het minder vreemde hulp in sijn doeningen van noden heeft.

Een *Algemeen Weesen,* moet op een algemeene wijse werken.

En, om tot God te komen, moet men denken, dat men niet weesen kan, zonder begonnen te hebben; dan moet men opklimmen tot een

Moses zegt: Exod. 22:28: ‘De goden zult gij niet vloeken, en de oversten in uw volk niet lasteren.’ Cf. ook *Turksche spion,* boek V, br. 17.
daarom behoord men: dezelfde bepaling als in Foigny's *La terre australe connue,* cf. Inleiding, § 1.

Eerste Weesen, het welk geen begin heeft gehad, dat *God* is, die dan den Oorspronk van my, mijns gelijken, en andere zy.

Opregte Gods-dienst leerd, een *Opperste God* aan te bidden, de onstervelijkheid der Ziele, en Opstandinge te geloven, en goede Werken te doen.

Aanmerkelijk is het, dat de *Gods-dienst* zelden veranderd word, in oude, en door verstaanbare reeden; maar meermaals door scherpte van geweer, of dringende perssingen van Dragonders, welke toonen, dat de *Gods-dienst* moet in de *Regeeringe,* en niet de *Regeering* in de *Gods-dienst* weesen; maar die God roemen, en Hem niet gehoorzaamen, maaken haar gelove leugenagtig. God heeft* noit van den mensch begeerd, het geen hy voorzag dat hy niet zoude konnen volbrengen. *116

De naam van *Religie* blijft onder gantsch twistige gevoelens, welke malkander verdoemen, die naa 't begrijp der Geestelijke, aan-neemelijk, of verwerpelijk, zoo ook voor de ooren des toe-hoorders zijn; dog de eerste en laatste zijn niet alle eeven wijs.

In de *Gods-dienst,* is zoo wel als in de Politie in 't gebruik, dat men den eenen verveerd maakt met een Bullebak, den anderen een Popjen in de hand geeft om meede te speelen.

Dit doen de verstandige Regeerders, op verscheiden tijden, ook wel aan een en de zelve Persoonen: Maar zy mijden en schuwen alle tweedragt in de Religie, om dat die veeltijds scheuring in de Politique mantel maakt. Want de uitterlijke *Religien* worden goed, en kwaad gekeurd, naa het interest en passien der menschen. Daarom is het beeter, stille te twijffelen aan de verborgendheeden, als te twisten over het onzeekere.

in oude: Geeft geen zin; waarschijnlijk is de tekst hier corrupt en moet er staan: *in orde*. Bedoeld is dan dat religieveranderingen zelden in een sfeer van civiele rust plaats vinden.
perssingen: dwang.
God heeft noit ... konnen volbrengen: vrijwel letterlijk naar de *Turksche spion,* boek IV, br. 67.

Spreuken van de Opvoedinge,[*] *Die aan den* **Garbon** *gezonden waren van de Vrouwen op* **Wonvure** [*117]

De *Opvoedinge* geeft aan een Mensch het meeste van al dat goed of kwaad, fraai of lelijk is; elk is aan de zelve verpligt. Het Gelove, en de Reeden. Zy maakt ons woest en wild als een wild dier, of ook eenvoudig als een duif. Zy geeft zulke kragtige indrukken, dat het onmogelijk is, zig van de vooroordeelen te ontslaan: of van het bygelove, dat men in sijne kindsheid geleerd, en met onse *Opvoedinge* als ingesogen heeft.

Onse meeste dwalingen zuigen wy met onse Moeders melk in, en dit geschied veeltijds in ons aan onuittrekkelijke wortelen, door de *Opvoeding*.

Daar is byna niets kragtig genoeg, om die indrukselen onser jonge jaaren te veranderen: of de Zeeden, in dewelke wy van onse kindsheid zijn *Opgevoed* te vervreemden: jaa de kragt van Gelove en Gods-dienst is elk aan sijne *Opvoedinge* schuldig.

De *Opvoedinge* maakt alle menschen partijdig, en de dwalingen des geloofs moet men aan de zelve wijten.

Wy gebruiken de vooroordeelen onser *Opvoeding* door gewoonte,[*] en de gevoelens in onse kindsheid ontfangen, hangen wy aan met een partijdige herdnekkigheid. [*118]

De meeste menschen staan op 't poinct van haar vooroordeelen en de kragt van haar *Opvoedinge;* want zy leeven na haar vooroordeelen, driften, hoedaanigheden, en genegendheden.

Daar zijn 'er die de vooroordelen zoodaanige inbeeldingen verschaffen, dat zy een man, om eene reeden in een blad, met haar gevoelens strijdig, niet alleen sijn geheel Boek zullen doemen, maar den Schryver voor enkel gek houden.

Het Gelove, en de Reeden: Het syntaktisch verband is bij de gegeven interpunktie onduidelijk. Vermoedelijk zijn *Het Gelove, en de Reeden* als objekt van *verpligt* te beschouwen. Dan zou de zin na *verpligt* gewoon doorlopen.
Onse meeste dwalingen ... door de Opvoeding: Cf. *Turksche spion,* boek II, br. 8: ‘Ik hebbe menigmaal ondernomen om hem te overtuigen van zyn dwalingen, die hy met zyne moedermelk heeft ingezogen; doch 't heeft al wortelen door de invloeying zyner opvoeding.’
en de gevoelens ... herdnekkigheid: letterlijk naar de *Turksche spion,* boek VIII, br. 25.

Wy volgen byna altijd de Voorschriften onser *Opvoeding,* om dat wy de meeste opinien ontfangen in onse jonkheid als onweetende, en wy blyven byna alle daar aan gekluisterd tot aan onse dood, daarom is het zeer swaar, jaa byna onmogelijk, om sonder vooroordeelen te konnen oordelen, hoe hoe veele ook elk pogt en swetst.

Door de *Opvoedinge* worteld de gewoonte zoo wonderlijk in ons, dat zy veele vervoerd, door gedagten, mond en pen, tot ontelbare wanbedryven. Het zijn als konstig gemaakte vleugelen, welke de Ouders aan de kinderen geeven, door de *Opvoeding,* gewoonte en practijk.

De Opvoedinge, en goede Onderwijsinge der Jeugd,
Is de Bron en Wortel van Eerlijkheid en Deugd.

Die geene die zorge draagen voor het vergaderen van Schatten, en* niet voor de *Opvoedinge* haarer kinderen, welke de zelve schatten moeten erven, dat zijn sotten. *119

Kwade Ouders zijn de Kinderen kwade raadsluiden, en voorgangers tot boosheid; daar en teegen zijn goede Ouders haar kinders als Spiegels, om in alle deugden na te volgen.

Kwade *Opvoedinge,* is meest alle kwaad te wijten. Maar goede *Opvoeding,* wel gemaniertheid des leevens, en een schrandere geest, bekomt men veeltijds door goede onderwijsinge en oeffeningen. Want men doet door *Opvoedinge* met goed onderwijs, een klein kind groote kanten zeer ras en als by de tast werken; dat een geleerden Philosooph niet naa kan doen, maar daar over wel praaten, dat het werkend kind niet verstaan kan, maar het werkt.

Ouders moeten haare Kinders aan zoodaanige Meesters overgeeven, welke verstandig, deugdig, neerstig, en ervaren zijn, het moedigd den Meester en den Discipel aan, als de onderwijsingen wel begreepen* worden.

Een goede *Opvoedinge* der Kinderen, is de grondvest der Borgerye, en het wel-wesen van Landen en Staaten. *120

Natuurlijk, is den mensch als een ander dier, want hy word ook

groote kanten: kanten lijkt hier, gezien het vooropgestelde adjektief *groote,* een zelfstandig naamwoord. De betekenis van deze uitdrukking (?) is mij echter niet duidelijk.

Sot geboren, hy is ook wild als een Beest; en het zoude doodlijk weesen van sijne vryheid beroofd te zijn, indien de *Opvoedinge* het niet verbeeterde. Want, de natuur die prikkeld ons tot vryheid, maar de *Opvoedinge* houd ons in onse pligt, om dat de Leermeesters der Jeugd, een zeekere magt hebben over de Sterren haarer geboorte.

De eerste beginselen van het menschelijk verstand zijn alle valsch, om dat zy de meeste menschen verblinden, en schieten wortelen door de *Opvoeding*. Daar door bedrijven de menschen duisend zaaken, zonder te weeten wat zy doen; de meeste volgen haar Vaderen voetstappen, zonder te onderzoeken of zy wel of kwalijk doen: Gewoonte en *Opvoeding,* hebben de Reeden byna van den Aardbodem gebannen.

Om de Waarheid te ontdekken, moet men de overleveringe der Vaderen in twijffel trekken; dan de beginselen waar in wy opgevoed zijn onderzoeken, en alzoo de ingekankerde wangevoelens onser* *Opvoedinge,* door den drang van gesonde reedenen in onse bedaagdheid uit schrabben. *121

Want, het is zoo prijslijk, de goede gewoontens aan te neemen, en te volgen, als de kwade te verwerpen. Maar de gewoontens veroorzaaken kwade indrukkingen ontrent de hardnekkige.

De *Opvoedinge* overtreft de Natuur. Berispingen in de *Opvoeding* geven de beste indrukken, wanneer zy geschieden met zagtsinnigheid en zeedigheid, dog zy moeten op geen valsche gronden gegrond zijn.

De Jeugd is tot studie en arbeid bekwaamst, te meer, als men haar kan doen begrijpen, dat het Voorjaar en Soomer onses leevens, meest doorgebragt word in dwalingen, onweetenheid, en ydelheid, en dat men daarom voor de Winter des Ouderdoms, een voorraad van verstand en deugd moet op leggen.

Op de aankoomelingen, werken oeffenende Voorbeelden, beeter als de beste onderwijsingen. Want een Exemplaar leeven gaat voor redeneeren, preeken, en schryven. Den omgang van brave menschen is den adem der Ziele.

bedaagdheid: eigenlijk: rijpe leeftijd; hier misschien het best weer te geven als: gerijpt inzicht.
Exemplaar: kan volgens WNT zowel znw. (voorbeeld) als adj. (voorbeeldig) zijn, maar op grond van de aangevoerde bewijsplaatsen lijkt de zelfstandige betekenis toch de voorkeur te mogen hebben.

De *Opvoedinge* kan de gaven van de Natuur tot haar hoogste volmaaktheid brengen.

Sesde hoofdstuk*

*122

De Schryver spreekt een Hollander, welke met het Schip de Wakende Boey in 't jaar 1655. op 't Zuidland gestrand, en aan Land gebleven was. Wonderlijk voorval van den zelven; en Beschryving van de Strand-bewoonders van 't Zuidland. De Hollander komt in Krinke Kesmes. Ontmoetinge aldaar, Komt in de Stadt Taloujaël, zijnde een Vrystadt, en werd aldaar Schoolmeester en Vryman. Den Schryver bezigtigd de Stadt Elko: wonderlijken Tooren of Pyramide: Badstove; Stadhuis: zeldzame Trouwkaamer, Paleys van den Gouverneur; Vreemde Dieren: Vermaakelijke en kostelijke Waterleidingen, Watervallen, Figuren enz. waar van den Schryver eenige afteekend.

Drie daagen had ik besig geweest met uit te rusten, en het voorige te schryven, als ik den *Garbon* versogt, de Stadt en het omleggende Land te moogen bezien, hy antwoorden, dat het niet konde geschieden, voor datse weeder tijding uit ons Schip hadden, en zijn volk weederom gekomen was: dog hy wilde gaaren den Gouverneur daarover spreeken, daar hy terstond naa toe ging.*

*123

Naa omtrent twee uuren, bragt hy my de zeer aangenaame tijding. dat ik door de Stad kon gaan waar 't my luste, en dewijl zijn beroep hem elders eischte, zoude hy my een Man zenden, welke zoo goed *Hollands,* als hy *Spaans* sprak, om my te versellen. Dog mijne reise, zeide hy, zal maar twee daagen duuren, als wanneer ik u weederom meen te zien.

Ik bedankten hem met een goed hert, versoekende, dat ik met zijn weederkomste, de eer van zijn aangenaam besoek weeder mogt genieten: hy zeide dat zijn pligt en bediening te zijn. Hy bedankte my

Elko: Handex.: ‘Taloujaël’.
daar hy: waar hij.
met een goed hert: hartelijk.

nogmaals voor het geschonken Boekje van *Descartes* dat ik hem vereerd had, en vertrok naa een beleefd afscheid.

Nu was het elf uuren voormiddag: te twaalf uuren wierden wy volgens gewoonte gespijst.

Met die, die de spijse bragten, kwam een bedaagd Man, eerlijk gekleed, groetende my op de Zuid-landsche manier, dat is, hy leide sijn regterhand op sijn mond, sijn linker voor sijn borst, deese verwisselende, bragt hy de regterhand voor sijn borst, en de linker voor sijn mond, doen beide sijne armen over malkander voor sijn borst gekruist, zoo als men dat in de Oostersche Landen doet; en als hy[*] hem boog, sprak hy in goed *Hollands, God beware u alle, zijt welkom hier*. [*]124

Mijn hert sprong op van vreugde, dat ik Hollands hoorde spreeken. Ik antwoorde, God bewaare u ook, zijt ook wellekom. Hoe! heb ik het geluk van hier ter plaatse Hollands te hooren? Hy antwoorde, ik ben een Hollander. Hoe zijt gy dan hier gekoomen, vraagden ik?

Hy antwoorden, den *Garbon* heeft my versogt, dat ik u de Historie, of eenige gevallen mijns leevens, schriftelijk wilde over handigen, ten einde gy die zoud konnen afschryven: ziet daar is die, zoo als die in mijn jeugd heb aangeteekend, doen ik hier eerst in de Stadt was gekoomen, en alles nog vers in mijn memorie had: met haalden hy een Papier voor uit den boesem van sijn rok, my dat overgeevende, om af te schryven, dat ik dankelijk aanvaarden, hem beloovende, dat ras te zullen verrigten, en hem dat onbeschaadigd weer ter hand stellen.

Ik zoude volgens mijn versoek, naa den eeten, met hem de Stadt gaan besien, maar was zoo nieusgierig dit af te schrijven, (want ik vreesden voor belet) dat van hem versogt, dat my nu geliefden te verschoonen, tot zoo lange ik dit gedeelte van zijn leevens voorvallen[*] in 't *Zuidland*, afgeschreeven zoude hebben. Welk hy my toestond, met belofte den volgenden morgen wederom te komen. Den goeden Man naa vriendelijke weederzijdze groetingen vertrokken zijnde, gaf my tijd die af te schryven, welk het volgende was. [*]125

eerlijk: volgens de eisen van zijn stand, netjes.
eerst: voor het eerst.
dankelijk: in dank.

IK was een Jonge van twaalf jaaren, en kon leesen en schryven als ik op *Batavia* voor Jonge in Kompagnies dienst aankwam, dit was in het jaar 1655. Daar drie maanden geweest zijnde, wierd my gelast om den aankomenden morgen, my met mijn kist te vervoegen op het Schip de *Wakende Boey,* dat na 't *Zuidland* zou zeilen, om de Schipbreukelingen van het Schip de *Goude Draak,* welk daar vergaan was, van daar te haalen, en op *Batavia* te brengen.

Wy daar komende, vonden het Wrak van 't Schip, schoten drie kanonschoten tot zein dat wy daar gekomen waren, maar niemand vertoonden hem op 't strand; wy niemand verneemende, voeren met de Boot en Sloep na Land, om het daar gebleven Volk van de *Goude Draak* op te zoeken, dog dat alles was vergeefs, wy vonden geen leevend mensch of dier, maar een dor Land en naakte Strand, veel doornen en kreupel-bosch.

Daar een dag vergeefs gezogt hebbende, zeilden wy den tweeden* dag de kust eenige uuren langs, elk glas een kanonschoot doende, zetten weer Volk naa Land om te zoeken, maar vonden niemand, dog zaagen eenige drukkingen van bloote voeten in 't zand. *126

Den derden dag zeilden wederom by 't Wrak. Settend daar wat van daan voor anker, de Boot wierd geordineerd de Strand langs te ontdekken, op hoope of zy 't Volk van de *Goude Draak* mogten vinden: de Boot was voor eenige daagen met waater, eeten en drinken voorsien, deese ging van Boord de Wal langs; van haar weedervaaren weet ik niet, ook niet of zy 't Volk gevonden hebben of niet.

Voort naa 't afgaan van de Boot, wierd de Sloep naa Land gesonden, met twaalf Man om weeder te gaan zoeken, ik raakten als jonge meede in de sloep, begeerig om ook eens op 't Land te treeden, op hoope van eenige ververssing te vinden, want ik had al eenigen tijd in het Schip als opgesloten zonder ververssing geweest, in zulk een geleegendheid verlangd elk naa land en ververssing.

voor Jonge: als scheepsjongen.
aankwam: er staat: *aank-wam*.
in het jaar 1655: moet zijn 1657 (nièt 1658 als Honoré Naber, *Nog eens de nederlandsche bron van den Robinson Crusoe,* p. 442, opgeeft); De Wakende Boey vertrok immers op 1 januari 1658 uit Batavia, cf. Heeres, p. 75.
elk glas: versta: om het half uur, de tijd die een scheepszandloper nodig had om uit te lopen.
ververssing: vers voedsel, drinkwater.

Ik gelijk een jongen, was blijde dat ik meede aan land kwam, ik dagt weinig om te zoeken naa 't Volk van de *Goude Draak,* 't was* my om ververssing te doen. Wy aan land treedende, gingen land-waard in, naa gissing wel drie uuren gaans, als wanneer wy aan een Bosch kwamen. Hier dagt ik niet anders als om ververssing of eenige vrugten te zoeken. Ik als een jonge my van 't Volk stille afzonderende, zonder eens te denken als ik in 't Bosch was hoe daar weder uit te komen. Ik agter aan gaande, verbergde my agter wat kreupelbosch, en raakten dus boschwaard in, en was blijde dat ons Volk my uit het gesigt was, ik stak een pijp tabak aan, daar meede ging ik het Bosch in; dog naa ontrent een uur zoeken geen vrugten of ververssing vindende, wilde ik weeder keeren, en ons Volk of 't strand zoeken, ik ging wel twee uuren om uit het Bosch te komen, maar ik verdwaalden hoe langer hoe meer: ik riep, ik schreiden, ik kreet tot heesch wordens toe! ik was vol schrik en vrees, mijne benaudheid was onuitspreekelijk; nu zag ik eerst dat ik een jonge was, en jongens werk gedaan had, dat in my het aldersmertelijkste berouw baarde. Wat zoude ik doen? ik was moede geloopen, heesch gekreeten, benaud van herten, mismoedig van gedagten. Ik wierp my onder een Boom ter aarde, zugtende, kermende, en God biddende dat hy my wilde helpen; den avond viel, en ik raakten door vermoeidheid in* slaap. Ontwaakende, was ik door koud, en de duisterheid baarden in my zoodaanige schrik en vreese, dat my mijn hairen te berge reesen, ik beefden als een blad, en het geruisch der Boomen zoo wel als de zuisende wind, ontstelden my elk oogenblik; mijn beklemd gemoed was doodlijk benaud, jaa zoodaanig dat niemand als die in de schrikkelijkste doods gevaren zijn geweest, dat kan denken, weeten of begrijpen. Ik zugten inwendig tot God om hulpe, tot dat den dag begon op te komen, dat my vry wat verligte; ik stond op, wist niet waar te gaan, wandelden om de wermte te krijgen wat heen en weer, stak om de koude mijn handen in de sak, daar in voelden ik mijn mes, tabaks-doos, vuurslag, tonteldoos, en een Bischuit, dit verheugden my niet weinig; dieper tastende, vond ik een kluwentje touw met eenige hoeken, my van een Matroos in bewaring gegeven, daar ik, zoo ik op strand bleef, meede visschen zou; dit gezegde was

*127

*128

door koud: door en door koud.
hoeken: vishaken.

nu al mijn rijkdom, mijn Scheepsplunjen waren niet veel waard, gelijk elk Zeeman weet wat een Jonge op 't Schip aan heeft.

Ik peurden weer te gang om uit het Bosch te raaken, altijd roepende, ô Heere! helpt my. Ik wenschten duisend maal dat ik een Berg* mogt ontmoeten, van waar ik de Zee ontdekken kon, of een Riviere die my tot aan de Zee zoude brengen; maar hoe ik meerder zogt, hoe ik al meerder verdwaalde, niet eens om eeten of drinken denkende. Ik nam een besluit van altijd regt uit te gaan, waar my God ook brengen wilde; dus doende, kwam ik teegen den avond, wat voor Sonnen ondergang, by een moerassige Poel; waater ziende, dagt ik op drinken; dat proevende, bevond het selve wat brak te zijn. Groef een weinig daar van daan met mijn handen een kuil, daar vers waater in kwam; ik dronk, en wierd verkwikt; het waater in de poel was drabbig, bruin, en rood-agtig, als veen-poel-waater, of daar verrotte blaaden in zijn. Hier zat ik al weer zugtende, en schreijende, mijn droevig weenen had geen einde! geduurig zugten ik; zeggende, og ik arme Jonge! wat zal ik doen? waar zal ik heen? ô God! helpt my!

*129

Ik at mijn halve Beschuit op, rookten een halve pijp Tabak, en dronk uit mijn kuil; dit alles verkwikten my kragtig. Ik bedagt my wat ik doen zoude in zulk een uitterste nood; Mensschen hulp ontbrak my, dies ging ik uit nood tot God; ik maakte mijn koussen los, viel op mijn bloote knien neder, en riep tot God om hulpe; bad* het Avond-gebed en het Vader Onse. Ik wierde zelf zoo beweegd onder het bidden, dat ik neer viel, en wierd flaauw en als van mijn zelve. Dit duurden tot het duister was; en ik moede zijnde, leide my needer, en raakte al schreijende in slaap. Ik sliep den geheelen nagt door, en wierd wakker als de Son op was, dat my verblijde.

*130

Nu begost ik op mijn behoudenis te denken; ik zat by mijn waaterkuil, en verheugden my in 't vers waater, en dagt, dit is nog beeter als het stinkend waater te Scheep. Met scheen het my of ik aangestoten wierd, ik omsiende, zag niemand, en Bosch-waard in ziende, zag een zeer dikken hogen Boom, die zeer kenbaar om sijn dikte was; opstaande, ging daar naa toe; by den zelven komende, gaf God my in, dat ik Boomen zou teikenen, om mijn waater niet te verlie-

peurden te gang: ging op pad; *peuren* = zich in beweging zetten, zich begeven naar.
beweegd: bewogen.
teikenen: van een merkteken voorzien.

sen; ik mijn mes van leer, en schilden hem zoo wat of; ik maakten met mijn mes een houten beiteltjen tot het boom schillen, om mijn mes wat te spaaren. Ik maakten ook een klein houten schupje, en nam een brave tak die ik voor aan scherp sneed, en agter aan een braven knobbel had, dit was mijn geweer. Ik wierd hoe langer hoe geruster, en ik begon onder dien Boom, daar 't wat hoog was, een Hutje* van takken op te regten; onder mijn werken kwam het my weer voor als of ik gestoten wierd; omsiende, zag weeder niemand, maar verre van my ook zulken dikken Boom; ik laatende de begonnen hut staan, stapten naa dien Boom toe, welke ook rondom ontbast hebbende, en doen weeder naa een die verder stond, dit zoo vervolgende, raakten wel een uir of anderhalf van den poel.

*131

Ik zogt al voort, en dat op een linie regt uit, om metter tijd uit dit eensaam Bosch te raaken; in 't gaan vond ik een Appel! ô Heer! wat was ik blijde. Ik zag op, en was onder een wilden Appel-boom; mijn kodde-spiets en schupje van my werpende, klom ik met groote vreugde den Boom op, at mijn buikje vol, en plukten zoo veel, die ik onder den boom in 't gras smeet, dat ik afkomende, mijn hoed en beide koussen vulde, en nog eenige liet leggen.

Ik van boom tot boom die geteikend had weder te rug, en by mijn eerste dikken boom komende, die als op een kleine hoogte stond, groef ik een kuil, welke onder met blaaden beleide, daar mijn appels op ley, die weeder met blaaden dekte, en boven met sand oversmeeten hebbende, had ik een mod-hol.

Ik stak eenige takken in de grond, die boven wat vlegtende, en* dagt, dat mijn takken niet dekken, moet den Heemel dekken.

*132

Nu wandelden ik naa mijn waater, dan naa mijn hut, om al wandelende te overdenken wat ik doen zou; mijn droefheid en benaudheid verminderde hand over hand.

ik mijn mes van leer: ik mijn mes uit de schede trekkend.
zulken: zulk een.
kodde-spiets: scherpgepunte knuppel.
beleide: bedekte.
mod-hol: aardbol, aardkelder (niet in WNT).
dat: wat.
hand over hand: allengs (eigenlijk scheepsterm, cf. WNT V, 1832).

In mijn hut sittende, en een appel eetende, dagt ik lieve God, wat is des menschen leeven, hoe swerft men van 't eene Land in 't ander om geld en goed, ik heb maar Waater en Appels, en ben nu wel te vreeden als ik die maar krijgen kan, dat ik mijn Appelen nu voor goud verruilen kon, ik zou dat waarlik niet doen.

Wanneer den avond viel, bad ik God, en lei my in mijn hut op wat takken en blaaden ter neer, slaapende veel geruster als te vooren; des morgens ontwaakende, begon ik bedaarder op mijn behoud te denken, jaa zoodaanig, als of ik in 't bosch mijn leeven zou moeten einden, dat ik te vooren door al te grooten droefheid en angst niet doen kon.

My dagt dat ik eerst eens zou drinken, dan naa mijn appel-boom gaan, en die daar nog onder leggende appelen bergen; daar naa de boomen zoo als ik begonnen had al voort te teekenen of t' ontbasten; en dat op een regte lijn, om zoo eindelijk uit het bosch te* geraaken, en agt op alle Fruit-boomen te neemen; zoo gedagt, zoo gedaan.

Ik peurden naa mijn appel-boom; met mijn kodde-spies gewaapend; daar komende, vulden ik mijn sakken met die daar onder geleegen appelen; en al regt uit voortgaande, ontschilde ik de boomen op zoodaanigen verheid, dat ik die makkelijk kon sien, nu en dan eenige vrugt-boomen vindende, die bysonder teekende, tot ik naa eenigen tijd zoo ver kwam, dat een klein soet Riviertje vond, waar ontrent zig ook verscheiden en meer Vrugt-boomen vertoonden, welke ik niet en kende, maar at daar van in Godsnaam; zy bekwaamen my wel.

*133

Nu vergat ik mijn Mod-hol, Poel en Appel-boom; ik volgden de Rivier, welke my naa eenigen tijd uit het Bosch geleide, tot aan een Berg, aan wiens voet een groote kom van brak Waater was, daar hem deese Rivier in ontlaste, en die kom ontlaste haar weeder door een smalle sleuf in Zee, zoo als ik daar naa bevond.

Ik rusten by deeese kom, en sag een Visch springen, kreeg een hoek

wat is des menschen leeven: piëtistische uitdrukking; cf. het eveneens proverbiaal gebruikte: Wat is de mens. Zie C. van de Ketterij, *Het literaire werk uit de 18e eeuw en zijn piëtistische contekst,* in *Documentatieblad Werkgroep 18e Eeuw,* nr. 23-24 (mei 1974), p. 27-28.
verheid: afstand.
die bysonder teekende: die ik op een bijzondere manier merkte.
kreeg: nam.
hoek: haak.

met mijn tou, bragt die met mijn kodde-spies te waater, aan de hoek een stukje appel doende, en ving voort een goede Baars, dien ik schoon maakte, en van desselfs ingewand weeder aanslaande, ving* ik nog vijf à ses schone Baarsen, die schoon maakende, bried ik die aan houte speeten, zy smaakten lekker en goed. *134

Mijn Tondel was weinig, dies tornden ik een mouw uit mijn hembd, daar de brand in steekende, doofden dat tusschen mijn beide Schoenen uit; nu was mijn Tondel-doos weer vol, en ik van alles klaar. Wel gegeten en gedronken hebbende, klom ik den Berg op, van wiens top ik de Zee kon zien, naar gissing een groot uur gaans ver; dien Berg was maar een hogen heuvel, als alleen in het vlakke land staande.

Ik had wel gegeeten, als gezegt heb, en wandelden naa de Zee, op hoope of ons Schip of Volk daar nog was; maar vond niemand. De Strand dus langs wandelende, zag ik geduurig om, dat den Berg niet uit mijn gesigt raakte; ik al voortgaande, dagt my dat ik een Mast zag agter een Duin, en met sijn top daar boven over uitsteekende; my dagt ook dat ik voetstappen zag, dog deese verdweenen weeder.

Op de Duin komende, zag ik een opgeregte Staak, daar een Tinnen plaat aan was gespijkerd, daar de naam van de Schipper en het

van desselfs ingewand weeder aanslaande: (een stuk) van zijn ingewanden als aas weer aan de haak bevestigend.
bried: braadde.
een opgeregte Staak met *Tinnen plaat:* Honoré Naber heeft er de aandacht op gevestigd (1910, p. 433 vv.), dat ook Willem de Vlamingh in 1696 op het Dirk Hartogh's eiland aan de westkust van Australië een dergelijke tinnen plaat met de naam van een schip (nl. De Eendragt van schipper Dirk Hartogh) aantrof. De Vlamingh stuurde deze schotel op naar Batavia en verving hem ter plekke door een nieuwe waarop, naast de geschiedenis van Dirk Hartogh, ook een kort relaas van zijn eigen aankomst met drie schepen was gegrift. Deze laatste plaat, afgebeeld bij Heeres, p. 85, werd in 1818 door een frans schip naar Parijs overgebracht. Smeeks zal, aldus Honoré Naber, de vondst van de tinnen schotel door De Vlamingh gelezen hebben in het in 1701 gedrukte journaal van De Nyptang (opgenomen achterin de *Historie der Sevarambes,* 2e druk; cf. Inleiding, noot 9). Deze veronderstelling van Honoré Naber lijkt te meer gewettigd daar er ook andere punten van overeenstemming zijn aan te wijzen tussen dit journaal van De Vlamingh's expeditie en *Krinke Kesmes*. Zie hierna, p. 185. Overigens lijkt de toeschrijving van de vondst aan De Vlamingh zelf een kwestie van epische concentratie. Immers in genoemd journaal leest men op p. 21: ‘Den 1sten. *February,* 's morgens vroeg, ging (...) onze Schipper (van De Nyptang! P.B.) na Land, om 'er een Bordtje te zetten. (...) Den 3den. kwam den Opper-Stuurman van *de Vlaming* weder aan boord; (...) Hy bracht mede een tinne Schotel, welke door het verloop des tyds van een Paal, daar ze op gestaan had, ter aarde was gevallen, en waar op gesneeden stond des Schippers naam, *Dirk Hatich* (...) van het Schip *d'Eendragt,* in den Jaare 1616.’

Schip op stond, daar ik meede gekomen was. Dit ontstelden my weeder* op 't nieuw, en egter was my deese staak of paal en bord, als half geselschap-agtig; ik was een Jongen, en kusten de Staak verscheiden maal met betraande oogen. *135

Ik setten my neder met de rug tegen den paal, het hoofd in de hand, en zag bedroefd te Zee-waard in. Ik rees weder op, heen en weder voorby die staak wandelende, en dikwils het bord leesende, besloot ik de Paal met mijn handen los te graven, alzoo die in duinsand stond, om dat ik de spijkers daar uit dagt te krijgen; dit denkende, trad agter de staak om daar naa te sien, en zoo als ik na de spijkers en de paal van agteren zag, wierd ik een Briefje, en een tinnen plaatje daar boven gewaar, welke daar gespijkerd waaren; vindende daar op, *Jongen, graaft agter deese staak;* dit ontstelden my nog meer als eerst de staak had gedaan; een koude grilling reed my door de leeden, mijn hairen reesen my te berg, ik wierd benaud, en vreesden zeer, ik beefden, en wist niet waarom. Ik zetten my weer needer tegen den paal, tot dat ik bedaarde. Doen nam ik mijn koddespiets, en begon te peilen in 't zand, en vond iets hards, omtrent een vadem agter de staak; ik trok met mijn handen aan 't krabben, tot ik op een plank kwam, en al voort arbeidende, bevond het mijn* Scheeps-kistje te zijn. Ik riep, ô goede God! ik danke u ô Heere! helpt my dog voortaan; ik huilden van blijdschap, en al schreijende arbeiden ik mijn Kistjen daar uit. Op het deksel was een Presenninge gelegt, en om de Sleutel die in 't slot stak, was doek omgewonden, om dat het zand het slot niet beschaadigen zouw. *136

Ik sloot met groote vreugde mijn kistje op, en vond het volgende op een Brief:

Jongen, alzoo wy naa neegen daagen zoekens en wagtens, nog Volk

zoo als: mèt, tegelijk dat, op hetzelfde moment.
grilling: rilling.
Presenninge: geteerd zeildoek.
om dat: opdat.
alzoo: aangezien.

De jonge van de wakende boey ontdekt zyn Scheepskist.
afb. 8

van de Goude Draak, *nog U hebben konnen vinden, is goed gevonden te vertrekken. (alzoo 't op deese Kust kwaad leggen is) en u Kistjen en goed hier te begraaven, ten einde, indien gy hier koomt, u daar van te dienen. Regt boven op dit Duintjen is een kleyn paaltjen ingeslaagen, daar onder zijn nog eenige noodzaakelijkheden voor u begraaven. Vaart wel.*

Ik viel op mijn knien, dankten God voor sijn goedheid, en bad voor de behouden Reis van mijn Schipper en Schip. Opstaande, stopten ik een volle Pijp, dat 'er nu op staan kon, ik mijn Kist doorsiende, vond daar in dit volgende goed.

3 Hembden, 2 Linnen Hembdrokken, 2 Linnen Onderbroeken, 4 Dassen, 2 Paar Koussen, 1 Paar Schoenen, 1 Laakense Broek[*] *en Wambais,* zijnde dit mijn landganger, *1 Engelsche Muts, omtrent 1 Pond Tabak, elf Pijpen, 1 Tinnen Kopje, 2 Tinnen Leepels, 3 Messen, 8 à 10 Veeters, wat Naalden en Gaaren, 2 Kammen, 1 Stoops Boutelje met wat Arak, 12 Vel Papier, wat Pennen en Inkt, 1 Psalmboek.* [*]137

Ik dronk een soopje op mijn pijpje als een Heer. Nu wierd ik weer gerust en vrolijk. Ik besloot den aankomenden nagt by deese staak te campeeren, om mijn goed te bewaaren, daar nog Mensch nog Dier was die my beroven kon; Jongens werk! Ik my beraadende, ging op de duin, en zag het paaltje, peilden daar met mijn spiets, op twee voet diep was het hard, ik weer aan 't krabben, dog was nauw een voet in de aarde, of vond een Schop, bloed wat was ik blijde! ik aan 't graaven, dat beeter spoet maakte als 't krabben met mijn handen. Ik ontdekten eerlang een Plank, en daar onder mijn Kooy, deese was nog met een brave Presenninge omwonden; ik dit alles boven op hebbende, vond in 't openen den volgenden Brief.

Jongen, nadien gy moogelijk u leeven hier zult eindigen, is verstaan u dit goed te vereeren. De Meester geeft u sijn Brand-glas, om by gebrek van Tontel vuir te maaken, neevens een stuk Swaavel tot[*] *Swaavel-stokken. Vaart wel.*

[*]138

landganger: beste plunje van een matroos om mee aan wal te gaan.
1 Stoops Boutelje: een *boutelje* is een fles (cf. fr. bouteille), terwijl 1 *stoop* een inhoudsmaat is ter grootte van 2 kannen of 2 mingelen.
Kooy: houten scheepsbedstede.
is verstaan: is goedgevonden.

Ik was yverig alles door te zien, en vond dit volgende goed; *1 Plank, 1 Brave Presenning, mijn Hangmat, Bultzak, Kombaars, Hoofdkussen, 1 Sloop, 1 Bijl, 1 Kort-roer, 2 Kardoesen Kruit, 100 Kogels, 1 stuk Platlood, 1 Scheeps-houwer met sijn riem, 1 vaatje Brandewijn, 2 Stoops Botteljes Spaanse Wijn, 100 Beschuyten, 1 Kooperen Pannetje van een Mingelen, 1 Keulsche Pot met Tabak, nog een Prik, weegende wel 2 à 3 pond, 1 Blase met Kruit, nog 1 Kardoes met Kogels, 2 Lijnen Vis-want, 1 Doosje met Hoekken, 12 Vuirsteenen, 1 bosje Swaavelstok, 1 bos Pennen, 1 Pennemesje, 2 Boek Papier, 1 Looden Inktpot, met 1 kannetje Inkt, het Nieuwe Testament, de Reise van W.Y. Bontekoe, en die van P. van den Broeke, nog een rond Spiegeltje in een blikken doosje*.

Nu veranderden ik van voorneemen om by de Staak te blijven. De Weg van de Berg of heuvel tot hier toe, had ik als een winkelhaak

Bultzak: met stro of hop op te vullen slaapzak, strozak.
Kombaars: grove wollen of gewatteerde deken.
Kort-roer: pistool, cf. WNT XIII, 771; een *langroer* of kortweg *roer* is een geweer.
Kardoesen: papieren hulzen om kruit in te doen.
een Mingelen: ongeveer 2 liter.
Prik: bepaald aantal bossen tabaksbladeren tot een bundel verenigd.
Vis-want: vistuig.
Boek: 25 vel papier.
de Reise van W.Y. Bontekoe: Iovrnael ofte Gedenckwaerdige beschrijvinghe vande Oost-Indische Reyse van Willem Ysbrantsz. Bontekoe van Hoorn. Begrijpende veel wonderlijcke en gevaerlijcke saecken hem daer in wedervaren, Hoorn, Ian Iansz. Deutel, 1646. Tot 1800 meer dan zeventig maal herdrukt. Moderne editie door G.J. Hoogewerff: *Journalen van de gedenckwaerdige reijsen van Willem IJsbrantsz. Bontekoe,* 's-Gravenhage 1952 (Werken uitgegeven door de Linschoten-Vereeniging, dl. 54).
P. van den Broeke: Pieter van den Broecke, geboren te Antwerpen 1585; in 1613 als opperkoopman in dienst van de O.I.C. met de goeverneurgeneraal Reynst naar Indië; overleden in 1640. In 1634 verscheen te Haarlem bij Hans Passchiers van Wesbusch: *Korte historiael ende journaelsche Aenteykeninghe van al 't gheen merck-waerdich voorgevallen is, in de langhduerighe reysen soo nae Cabo Verde, Angola etc. als insonderheyt van Oost-Indien; beneffens de beschrijvingh en afbeeldingh van verscheyden steden, op de custen van Indien, Persien, Arabien en aen 't Roode Meyr: Aldereerst (...) besocht en opghedaen door Pieter van den Broecke* (Tiele 193; ald. onder nr. 194-196 herdrukken - deels met gewijzigde titel - uit 1634, 1648, c. 1660-1670).

gegaan, dat nu regt toe regt aan veel naader was; dies dagt ik dus mijn weg te neemen.

Ik maakten mijn Kist leedig, die weer vullende met de Beschuit, Bussekruit, Tabak, Papier, Boeken &c. Ik trok drie Hemden aan,* met nog een onderkleed, en hong de Houwer op de zijd, de Bijl en Schop op de nek, en twee Boutteljes met een tou om den hals; dus ging ik naa mijn Rivier toe; en alzoo het warm was, sweeten ik niet weinig, dat ik met een frissen dronk weer herstelde. Terwijl als ik rusten, dagt ik wat ik doen zou; ik groef een groot gat op een hoogte, dat bestrooiden ik onder in met blaaden, daar takken over heen ley, daar op bergden ik mijn goed, dit dekten ik met takken en zooden; des agter-middags haalden ik mijn kooije, met het roer, een blaase met busse-kruit, kogels en byschuit in mijn zak. *139

By de Rivier komende, sloeg op de hoogte by mijn Kelder, vier paaltjes in de grond, daar mijn hangmat aan vast maakten. Ik deed nog een togt, haalden de presenninge, bouttelje met arak, vis-wand, en hoeken, met wat kogels; by mijn kooy koomende, sliep ik gerust, tot den dag aan kwam; deesen dag kreeg ik al mijn goed by de rivier; nu was ik een rijk man! Ik kreeg, pen, papier, en inkt, en schreef dit voorgaande op. Ik sprak een Gebedt, zong een Psalm zoo goed als ik kon.

Nu moest ik een goede plaats voor mijn hut zoeken; rondom ziende, zag niet verre van my een braven hogen en groenen heuvel, digt* aan de rivier; ik ging derwaarts, die besiende, behaagden my wel. Mijn Bijl en Schop gehaald hebbende, kapten ik zoo veele groote en kleine takken, als ruim noodig had; die in de grond graavende en steekende, boven en rondom door een vlegtende, zoo digt als mogelijk was, en maakten in korten tijd een digte hut. Die dus verre voltooid hebbende, haalden ik mijn Wand, dat ik in de zoute kom geset had, op, waar aan verscheiden Baarsen waaren; hier van kookten ik in mijn Pannetje. Wel gegeeten, en een koelen dronk genomen hebbende, haalden ik mijn hangmat in mijn hut, die wel ophangende, bragt ik daar mijn kooy in, met mijn meeste goed. *140

Nu wilde ik de Kom eens aan deese zijde omwandelen, en zien wat daar te doen was. Daar de rivier in de kom valt is 't waater zeer rood, als ook de strand daar ik groef, was het als leem, kleeverig en glad; ik smeet een schop vol wat ver op 't land, om te zien wat het was, een quartier-uur voortgaande, vond een roode klippige oever, met veele kuilen; dit duurden wel een groot quartier, als ik weerom

wandelde, om de roode leem te ondersoeken, die wat dun uitbreidende, ging naa mijn hut; ook haalden ik wat vrugten. My schoot in, dat indien de Leem goed was, ik een schoone Hut zou konnen[*] bouwen. Naa de leem gaande, bevond ik dat die droog, herd en sterk waar, daar over ik my zeer verblijde. [*]141

By mijn hut komende, practiseerden onder een pijp tabak wat my te doen stond. Ik hieu een party dikke en steevige Takken, die van alle zijd-takken gekort hebbende, groef die vry diep en digt by malkander in de grond, als een ronde kring; zijnde dit rond agtien van mijn voeten wijt, dit begon ik van onder op te vlegten, als een Boeren-tuin, en alzoo ik daar aan byna geduurig arbeide, had ik dit in weinig daagen zoo hoog, als van de grond maaken kon. Niet hooger konnende koomen, moest ik een ladder maaken, waar toe twee brave regte takken bereide, elk lang negen van mijne voeten. Maar alzoo geen boor nog beitel had, moest ik met mijn mes de gaten maaken, 't welk my zoo hard viel, dat blaren in mijn handen kreeg, mijn arbeid moest staaken, en ligter werk doen, of stilzitten.

De deur of ingang van mijn Hut, had ik vijf van mijn voeten hoog, en derdehalf breed gemaakt; hier toe wilde ik een deur vlegten, daar meede besig zijnde, schoot my in, dat ik in 't Vaderland wel vierkante Vogelkooitjes van willige Teenen gemaakt had. Ik liet de deur staan,[*] en begon te arbeiden aan een Boodem van anderhalf voet vierkant; deese aan de zijd ook anderhalf voet optuinende, had ik een mand, en [*]142 die omkeerende, een stoel, kostelijk huis-raad! Ik hier meede naa de leem-strand, smeerde mijn mand van buiten met de leem, die in de Son droogende, besprengden die met een groene tak met waater, dan de reeten met de hand digt strijkende, wierd mijn mande zoo digt en hard, als of sy met roode steen omtrokken was, dat my niet weinig verblijden; nu kon ik kisten voor mijn goed maaken, en wat ik van nooden had.

Dit deed my denken, dat ik terstond weer begon te vlegten nog twee zoodaanige korven; deese veerdig hebbende, hakten ik een steevig hout, een vadem lang, aan elk eind een touw, bond de man-

practiseerden: ‘prakkeseerde’; piekerde.
derdehalf: twee-en-een-halve.
optuinende: opwerkend.
veerdig: gereed.

den daar aan, dit had ik als een melk-juk; hier haalden ik nu leem meede naa de hut. In de hut eenige kijkgaaten gesneeden hebbende, tijden ik aan 't smeeren, sprengen en strijken, en kreeg mijn hut in drie daagen vijf voeten hoog, besmeerd, glad en droog, en was zoo vast en hard als of sy van roode steen gebakken was.

Mijn handen weeder herstelt zijnde, vatten ik mijn leer weeder aan[*] windende linnen om mijn mes, en wat langsaam werkende, kreeg daar vijf sporten of treeden [*143] in; door behulp van deese, tuinden ik mijn hut boven toe, laatende daar boven in een gat een voet groot, zoo voor lugt als rook, dat ik met een deksel kon sluiten en oopenen. Mijn dak bestreeken en droog geworden zijnde, meenden ik een Kasteel te bezitten. Voorts maakten ik verscheiden manden, die als mijn hut met roode leem bekleedende, zoo tot berging van mijn goed, als om winter provisie in te doen.

Ook bouwden ik nog een schoone vierkante hut by den mijnen aan, die vijftien voeten elke zijde vierkant was; een schoon en sterk gebouw, hebbende boven een gat als mijn ander, en beneeden kijkgaaten. Nu was ik al Heer van twee Kasteelen, daags schreef ik mijn doen aan, en door 't dikwijls leesen, kon ik dat al van buiten.

Op een tijd wat vrugten willende haalen, zag een braven heuvel als met handen gemaakt, deese was rondom beset boom aan boom in de ronte, en een boom in 't midden; ik kon deese van mijn hut zien, maar had daar nooit aan gedagt, dit was vier honderd treeden van mijn huis. Ik my bedenkende, haalden mijn bijl, en kapten drie boomen twee voeten boven de grond af, daar binnen treedende,[*] kon niet anders zien of dit was daar zoo gepoot; mijn leer haalende, kapten ik de boomen in 't rond af, [*144] laatende de stammen tien voeten hoog, den middelsten stam liet ik twintig voeten lang, hem berovende van alle sijne takken, en haar alle aan de grond ontbastende.

Deese Boomen waaren in de rondte agtien en twintig duimen dik; hier dagt ik een Fortres te bouwen! ging daar daags voor tijdverdrijf

tijden: toog (verl. tijd van zwak ww. *tijden,* reeds in de 17e eeuw betrekkelijk zeldzaam en dikwijls verward met *tijen/tijgen,* cf. WNT XVII, 63).
leer: ladder.
tuinden boven toe: maakte van boven dicht.
schreef aan: schreef op.
Fortres: fort.

aan tuinen, met dikke takken, die ik met een staak op een sloeg. Dit Kasteel wierd naa eenigen tijd volmaakt op het dak naa, dat 'er ook naa verloop van tijd meede op kwam; mijn deur was twee en een half voet vierkant, twee voeten van de grond; hier haalde ik mijn vaatjen Brandewijn, en een blaas vol Buskruit, mijn halve Beschuiten, wat Kogels &c. Op 't laast ging ik daar met mijn Kooy en meeste goed woonen, begraavende het overige in mijn andere Huisen, daar 't wel bewaard was.

Ik had ook al een geheele steene mand vol zout gewonnen in de kuilen van de roode rots, aan het einde van de zoute kom. Ook had ik al een brave party gedroogde Visch gemaakt. Ik had ook veele korven van buiten en binnen met roode leem bekleed, en deksels* daar op, gevlogten Taafels, Stoelen, en Bedsteede; mijn leeven was nu geheel gerust. *145

Ik wist van geen daagen, weeken, maanden, nog jaaren. Ook wist ik niet hoe lang ik daar geweest had.

Naa een langen tijd, als ik gerust sliep in 't midden van een duistere nagt, hoorden ik een vreeslijk gebrul, verwerd door malkander, dat my wakker maakte; dog ik bleef gerust, alzoo my niemand, nog Mensch, nog Dier, in mijn Fortres kon beschadigen. Egter maakten ik vuur, dat ras gedaan was, alzoo altijd een goed deel zeer drooge takken, en ook gekloofd grof hout had; mijn deur was geslooten, en mijn kijkgaaten toegestopt.

Mijn Geweer klaar gemaakt hebbende, leide wat hout aan, en ging weer te kooy. Den dag komende, was ik nieusgierig te weeten wat 'er was; mijn kijkgaaten openende, zag ik seeven swarte Stieren, die scheenen als gevogten te hebben, alzoo 'er twee à drie onder waaren die bloeden. Eene na mijn Kasteel komende, kwam op twaalf of veertien treeden by my, stil staande, en ziende naa mijn fort; ik leide mijn roer uit een kijkgat, en schoot hem regt in sijn sterre, dat hy needer plofte, en terstond weer laadende, maakten my gereed of 'er* meer kwamen, maar de andere vertrokken weer Boschwaard in. Dit was het eerste Wild dat ik gezien had. *146

Ik naa hem toe, met schop, houwer, en mes; hy lag op zy, ik konde

tuinen: een omheining maken.
verwerd: verward.
beschadigen: kwaad berokkenen.
sterre: pupil van het oog, cf. WNT XV, 1480.

hem niet op sijn rug krijgen, dog groef een greb agter hem, daar hy ontrent op sijn rug kwam in te glijden. Ik hieuw met de Bijl de strot af, daar hy dapper uit bloede, hem optornende, was hy zeer vet; en haalden uit mijn ander huis een teenen taafel, daar het vet op leide, dat zeer veel, en meer dan honderd pond was; ik teeg strak aan 't smelten met mijn kooperen pan, en kreegt twee brave geleemde manden vol vet, als ook drie manden vol van het beste Vlees, dat ik zouten, de blaas die blies ik op, de dermen reinigden ik aan de kom, eenige droogden ik, andere vulden ik met gezouten vlees en vet, daar van eenige in de rook, en andere in de lugt droogende; sijn hoorens sloeg ik af, die drogende en schrapende, waren goede beekers.

Ik kookten en braaden van hem, tot hy begon te ruiken, doen maakten ik een diepe groote kuil, laatende hem daar in glijden, hem wat met hef-boomen helpende, en met aarde bedekkende, en dankte God voor sijn goedheid. Veelmaalen op elken dag, zag ik met vreugde* naa mijn kost. Mijn Brandewijn nog Wijn had ik niet aangeroerd, ik bewaarden die voor een zieken dag, egter kreeg ik lust, en most eens proeven, nam op een morgen wat Brandewijn: des middags wat Vlees eetende, nam mijn half tinnen kopje vol Spaansche Wijn daar toe; my dagt of ik met Goden ter Bruiloft ging! daar meede was het tap toe, voor een langen tijd.

*147

Nu was mijn daagelijks werk, Zout maaken, Visschen vangen, die kooken, braaden, en droogen; Kisten en Manden te maaken van veel 'erley groote en fatsoen, die van binnen en buiten met leem digt te strijken, en dan te droogen, hout te hakken en te droogen, waar van altijd een hut vol in voorraad had, nevens nog een groote mijt of staapel; ook had ik een brave mand vol gedroogd schraapsel van hout, dat vliegens met een brand-glas vuur vatte.

Dit was nu alles wel, ik leefden dus vrolijk en gerust in mijn eensaamheid. Had ook een goede hut geboud aan de kom op de leemstrand, waar in zijnde, kon visschen, slaapen en kooken; dit was

greb: greppel.
optornende: opensnijdend.
teeg: toog.
strak: aanstonds.
na *goedheid* een punt aangebracht.
tap toe: afgelopen met tappen.
fatsoen: model.

een plaisierig ding. Ik had ook een hut geboud op den heuvel of berg, maar die beleemden ik niet om de groote moeite; dog ik maakten* in mijn fortres een leemen vloer, welke glad en suiver opdroogde, dat braaf was, maar te koud voor mijn bloote voeten; ik was bloots voets, om mijn schoenen en koussen te spaaren, en was bynaa naakt, om mijn goed te bewaaren, mijn hembden en kleeren wierden oud, en my ook te klein, als ik een onderkleed aan trok, liet ik mijn hembd uit, niemand kon sijn goed meerder spaaren en bewaaren dan ik; egter moest ik eerst van mijn hangmat, doen van mijn bultzak my kleeden, en sliep op drooge blaaden in een gevlogten bedsteede, dat heel goed was. *148

De kom verschafte my Visch na begeeren, gedroogde Visch was mijn Brood, die at ik tot het gezooden of gebraaden, en bekwam my zeer wel; nu en dan schoot ik een wilden Stier; ik bouden hutten in overvloed uit tijdverdrijf, en had nu al dertien, nevens een gallery aan de kom. Mijn Baard begon uit te botten, een vast teeken dat ik hier al lang gewoond had; dog ik was altijd vrolijk en gezond.

Eens op een tijd willende zien waar de Rivier van daan kwam, nam mijn roer en houwer meede, naa een uur gaans naa gising, zag als een heel moeras bysijden de rivier vol Biesen staan, en veele biesen langs de kant; dit kwam my wel, een goede rest biesen gesneeden* hebbende, spreiden die van een om te droogen, sneed voorts een bos, nam die meede om lamp-pit te maaken, alzoo veel Vet in voorraad had, want nu en dan schoot ik een wilde Stier. *149

Lamp-pit hebbende, maakten ik een looden lamp, als Matroos te Scheep doet; nu branden ik des nagts ligt, dat my groote vreugd was. Naa eenige daagen haalden ik verscheiden dragten drooge Biesen, weer andere snijdende en te droogen leggende, versaamelde alzoo een geheele hut vol; hier maakten ik matten van, om op mijn blaaden te leggen, dat uit de kunst was; en maakten ook deekens om over te dekken zoo veel begeerde; eindelijk, ik kleeden my in biesen, wat kan de armoed niet versinnen! En nu deed ik bynaa niet als matten te maaken van biesen, zoo grooten als kleinen van alderhande fatsoen.

braaf: welgemaakt, degelijk.
na *kom* een punt aangebracht.
kwam my wel: kwam mij goed van pas.

Dus leefden ik een geruimen tijd wel te vreeden. De vloer van mijn fortres had ik nu met biesen matten beleid; ik had ook wel agt à tien Stieren-vellen gedroogd, zoo groot als die konde afvillen, deese waaren goed tot schoenen, koussen, &c.

Nu was ik geheel bekend in 't Bosch, en wist Sonnen op- en needergang wel waar te neemen; aan Sonnen opgang was de Zee, teegen* over de Rivier was de Son middaags, aan Sonnen ondergang was het Bosch en Land. *150

Eens op een tijd begon het uitter Zee helder op te blaasen, dat hand over hand toenam, met donder en blixem, dat het bosch scheen om te waaijen, het stormden zoo vervaarlijk, met reegen en felle donderslaagen, dat ik, alhoewel in mijn Kasteel zijnde, geheel benaud wierd, en van schrik my niet wist te bergen; jaa Boomen wierden uitgerukt, de Wind gaf zomtijts slaagen of het donder-slaagen waaren; dit duurden wel twee daagen en nagten, als wanneer het bedaarden.

Ik zag de Lugt nog sterk trekken, ging op den Berg in mijn uitkijk, de Zee schoot nog zeer hol; en weer afkomende, ging wat Visch vangen, onder het visschen begon de wind weer hand over hand aan te haalen.

Met een mande met Visch naa mijn fortres gaande, begon het als vooren hoe langer hoe herder te stormen. Het was nu volle Maan, de Wolken scheenen over de Maan te vliegen; ik zat in ly van mijn Kasteel, alzoo het droog weer was. De Maan wierde al langsaam duister, even als een Eclips, dat my verschrikte en in mijn huis deed* gaan; mijn lamp brande, en ik ging, naa dat wat vuur aangelegt had, te kooy, dog kon niet slaapen, maar was vol schrik en vreese. *151

Dag wordende, zag het waater in Zee zeer verbolgen en hoog, de wind bedaarden; ik ging weer naa den Berg, om de ongestuime Zee eens te besien, maar vond mijn Hut niet, deese was op de grond afgebrooken, en al mijn tuinen en vlegtingen waaren weg, die ook

waar te neemen: acht te slaan op (zodat het hem niet overviel).
sterk trekken: volop in beweging zijn.
schoot hol: werd onstuimig.
aan te haalen: harder te waaien, cf. WNT I, 159.
in ly: aan de zijde die van de wind is afgekeerd, benedenwinds.
alzoo: aangezien.
tuinen: znw.: (omheiningen van) palen met vlechtwerk, cf. WNT XVII, 3825.

nooid weer gesien heb, dat my daar naa een ander deed bouwen.

Ik Visten weeder, en kookten die by de kom; wel gegeeten hebbende, wilde ik na de stukken van mijn Hut den Uitkijk op den Berg zoeken; boven komende, zag eenige swarte dingen in Zee, dog kon die niet bekennen. Ik had een halve ontsteltenis van den vorigen Storm gehad, en voelde my niet wel, nam wat Brandewijn tot mijn verkwikking, welke uit mijn Fortres haalde, daar die ook dronk, dat my kragtig sterkten. Doen ging ik naa 't strand; de wind was nog sterk uit Zee, en maakten uitneemend hoog waater.

Ik zag een Sloep regt naa strand drijven, haalden strak mijn Vistouw, en trok mijn biesen rok uit, doen nam ik hem waar; hier was een vlakke strand, en by gevolg geen branding. Ik kreeg de Sloep* vat, en sleepten die al zagjes in de sleuf of uitgang van de kom, wel een half quartier binnenwaarts; de Sloep had geen Riemen, maar *152 voor in lag een Dreg met een Tou, die ik aan land vast maakte. Ik was byna afgemat om de Sloep van land te houden, dog had hem nu vast.

Ik ging na mijn Kasteel, maakten vuur, warmden my, en nam een half kopje Spaansche Wijn, dat my weer kragten byzette. Weeder aan strand komende, zag veele Vaten, Kisten, en Pakken aan komen drijven, waar van eenige al vast zaaten op 't strand; een waar teeken dat in den vorigen Storm een Schip hier ontrent gebleeven ofte vergaan was; ik haalden knap mijn bijl, sloeg eenige Kisten op, en vond daar in Hembden, Plunjen, Tabak &c. zoo als Matroos of Soldaat gewend is meede te neemen; de meeste waaren van binnen nog droog. Ik plunderden zoo veel ik konde, brengende voort een dragt à vier in mijn kasteel; dat nat was droogden ik. Mijn blijdschap kon ik niet uitdrukken, en kan ook niemand weeten of denken, als zulke die in de alderuitterste armoed geweest zijn.

Eenige Kisten was geen of zeer weinig waater in gekomen, uit die trok ik voort een hembd en plunjen aan, meenden waarlijk zoo rijk*

*153

bekennen: onderscheiden, identificeren.
doen: toen.
nam ik hem waar: hield ik hem (de sloep) nauwkeurig in het oog.
kreeg vat: kreeg te pakken, cf. WNT XVIII, 895.
Dreg: anker zonder stok en met drie of vier ‘handen’; ook *dregge,* cf. p. 247.
knap: dadelijk, cf. WNT VII, 4494.

te zijn als een groot Koning; vond ook eenige Beschuiten, die nuttigde met wat Spaansche wijn, 't welk my weer sterk maakte.

Naa 't Strand gaande om meer te haalen, zag ik een gants Agter-Schip aan koomen drijven, met nog veele Tonnen, Kisten, Bossen Stokvis, Planken &c. Nu wierd ik verblijd, hoopende dat daar in nog een leevend Mensch zouw zijn tot mijn gezelschap. Dit dreef zoo ver op strand tot het vast bleef zitten, als ook veele goed, zoo genoemd heb. Het was nu by uitneementheid hoog waater als dit goed op strand aan kwam; de wind bedaarende, en 't waater vallende, zat het Wrak zoo hoog en droog, dat daar niet in konde komen, maar liep daar rondom, roepende en schreeuwende, of daar Volk in waar; dog niemand gaf antwoord.

Ik het met aandagt rondom besiende, zag dat het geheele Stuurboord aan stukken was, de besaans-roede lag dwers over 't schip, en de besaans-schoot, hing over bak-boord, daar het geheele Wrak over helde; ik kreeg het tou vat, en klom teegen 't Wrak op; ik vond niemand, ik zogt onder en boven ik kwam in de Hut, daar ses Kisten, en drie Kelders vond, met een groote Engelsche Dog, welke[*] my siende kwispelsteerte, en mijn hand lekten; op 't halve dek was een groote Keulsche pot met water; aan bak-boord onder het halve dek, twee Stukken die uit haar Poorten keeken, en een Stuk met sijn ropaard omgevallen, van stuurboord daar tegen aan gerold, de kajuyt had vier vensters, de glasen waren weinig beschadigd, de Kapiteins kooy nog geheel in wesen.

[*]154

Ik dit gesien hebbende, wist niet wat te doen; wat gepractiseert hebbende, haalde al 't loopende wand van de besaans-mast, en hak-

Bossen: bijeengebonden partijen.
zoo genoemd heb: zoals ik (reeds) genoemd heb.
besaans-roede: bezaan heet het achterste gaffelzeil op een driemaster; het wordt gevoerd aan de kruis- of bezaansmast; *bezaansroede* is de gijp of ra van de bezaan.
besaans-schoot: het touw waarmee de bezaan, als men die bijzet, op de nok van de boom wordt uitgehaald, cf. WNT II, 2441-2443.
Kelders: een *kelder* is een kist met 15 vakken waarin vierkante flessen overeindstaand bewaard of vervoerd worden, cf. WNT VII, 2089.
't halve dek: halfdek.
Stukken: scheepskanonnen.
ropaard: scheepsaffuit.
't loopende wand: het losse touwwerk, in tegenstelling tot het *staand want* = het vaste touwwerk.

ten de besaans hoofd-touwen boven onder de mars-zaaling af, die buyten boord vallende, raakten by naa grond; hier kon ik met mijn gemaakte leer gemakkelijk by. Ik al weer na beneden, dan booven, roepende of 'er geen Menschen waren; dog kwam nog hoorden niemand.

Onder 't halve dek herom soekende, zag ik de Timmermans-kist open, daar in was zaag, hamers, bylen, beitels, schaaven, booren &c. Ik met bijl, haamer, breekyzer &c. weer na de hut, daar tien koyen in waren, en in de koyen waren nog drie kelders. Ik smeet twee Bultsakken, twee Dekens, en vier hooft kussens over boord, om naa mijn Kasteel te brengen, ik opende een Stuurmans kist,* vond daar in twaalf goede hemden, getekend H.G. met drie pak onder-kleeren en een Landganger, een Kaas, Tabak, Pijpen, Zee-Atlas &c. Ik smeet de Hemden en Plunjen ook over boord, en daalden langs de besaans hoofd-touwen af, om dat alles te bergen. *155

Den grooten Engelschen Hond, kreet my naa, en wilde van boven springen; dit bewoog my weer naa boven te komen; ik bond hem de bek toe, en liet hem met de besaans-schoot na beneden, daar ik hem volgde; desen Hond was grof en sterk, en ik gebruikten hem tot mijn Lastdrager. By hem komende nam ik zoo veel als draagen kon na mijn Kasteel; hier wat rustende, en den Hond wat gekookte Vis gevende, met wat water, bewees my dat beest hoe langer hoe meerder vrindschap.

Den Avond viel, ik was vermoeid, dog ging met mijn *Drager,* (zoo noemden ik mijn Hond) naa de rivier, en deed hem drinken; ik had daar een party gekookte Vis, die hy op at. Wy weeder na mijn kasteel gaande, en daar komende, sneed hem van een drooge Stieren huid een Vel over zijn lijf; ik nam twee ongeleemde manden van anderhalf voet, ook van een voet, die met twee touwen aan een hegtende, dit was sijn gereeschap, om te dragen.

Ik maakten vuur, kookten en braaden Vis, at met mijn *Draager** ons buyken vol, wy sliepen gerust. Des morgens met den dag ging met *Draager* naa 't Wrak, zetten hem zijn manden en vel af; boven *156

mars-zaaling: mars als scheepsterm duidt op ‘het halfrond platform van hout of ijzer op de langszalings, rond de top van een ondermast’ (Van Dale). *Marszaling* is eigenlijk een pleonasme, cf. WNT IX, 265.
Landganger: uitgaansplunje van een zeeman.

koomende, sloeg ik de kisten op een ry open, vond kleeren, Linnen, Tabak, Koopmanschap, Beschuit, kaasen &c. In eene kelder stak een sleutel in, daar ik wel vier meede op maakte, die alle vol Brandewijn waren; ik wierp weder linnen, wollen, en wat my diende over boord, en besteeden dien dag, met ons beiden te draagen, wel eetende en wel drinkende. Het Wrak sat als schuins op de agterste bil van bakboord, en was beneden nog vol water. Ik bergden al wat ik kon, niets mishaagden my, in elk van mijn hutten kwam vry wat goed.

Ik maakten nog twee langagtige manden voor *Draager*. De kelders liet ik met de bezaans-schoot af; ik droeg linnen en wollen, en *Draager* elke reis ses stoops flessen; dus kreeg ik haast de seeven kelders over. De leedige kisten kon ik ook als de kelders aflaaten, maar kon die niet voortkrijgen, tot my inviel; dat een zaag had, ik zaagden vier blokken van een gaven ronden Boom, maakende daar van vier raaden, die onder een langwerpig vierkant vast maakende, toen had ik een waagen. Trekgereedschap maakten ik voor *Draager,*[*] welke de waagen met een kist makkelijk kon trekken als ik wat aanschoof. Dus kreeg ik in weinig tijd veel groote en kleine kisten, eenige bossen Stok-vis, met veel'erley goed. [*157]

Hier naa de Kajuit visiteerende, vond vier kleine tonnetjes fijne Beschuit, elk tonnetje als een biervierendeel, Kannen, Glaasen, twee Silveren Beekers, Bouteljes met Wijn, Bier, Oli, Azijn, de Kooy met sijn Gordijnen, Stoelen, Banken, Lampen, Kandelaars, een kist met Kaarssen &c.

Hier bleef het nog niet by, wy wierden hoe langer hoe rijker, de Konstapels-kaamer had ik nog niet gevisiteert; daar koomende, vond zeer veele Kooijen en Kisten, veele Kardoesen in haar kookers, twee hoorne Lantaarens, en twee kelders met Brandewijn.

Ik dorst naa beneeden in de Kruit-kaamer niet gaan, uit vreese voor 't waater. De beide kelders en flessen afgelaaten hebbende, bragt die naa mijn Kasteel. Voorts resolveerden ik om onder in de

bil: ‘men geeft (...) het achterschip bij de bovenste waterlijnen langzamerhand eene zekere breedte’, die de *bil* van het schip genoemd wordt, WNT II, 2691.
biervierendeel: vaten met een kwart van de normale omvang heten *vierendeels vaten*.
Konstapels-kaamer: De konstabel is een (scheeps)officier aan wie het toezicht op het geschut en de munitie is opgedragen.

Konstaapels-kaamer een gat te houwen, ten einde het waater hem daar door ontlasten zou, en nam een avangaar of groote kruisboor, en boorden daar door; daar geen waater uit kwam, dat my verwonderde*; boorden even voor de Kruit-kaamer, daar terstond waater kreeg; ik weer in 't Wrak, stak een lantaarne aan, ging doen in de Kruit-kaamer, die ongeschonden, gaaf, en droog bevond, daar braaf Kruit, en ook Kardoes-papier in was. *158

Aan de andere zijde was de Brood-kaamer, zoo droog als kurk; hier vond ik voor my en *Draager,* meer Brood als voor zes jaaren van nooden had. Daar by veel Leidsche en Soetemelks-kaasen, vieren twintig Kelders, elk met sijn Sleutels, twee toegemaakte Tonnen zonder spontgaaten, daar Booter in was.

Dit bezigtigt hebbende, bragt wat Beschuit en Kaas boven, dat aflaatende, naa mijn Kasteel bragt; en met *Draager* wat gegeeten hebbende, tyden wy weeder naa 't Wrak. Het waater zig ontlast hebbende, zag in de veertig ronde Potten, boven met kalk toegemaakt; ik kenden die niet, eene open doende, was die vol Boom-olie, hier van moesten voort een party na mijn Fort; daar had ik nu Brood, Kaas, Oly, Brandewijn, en voorts al wat ik wenschen kon. Nu moest ik de Vaaten visiteeren die op strand gespoeld waaren, ging met mijn boor en eenige swikjes of bosjes daar naa toe. Hier vond ik drie vaaten Mom, een vat Azijn, drie vaaten Fransche, en drie vaaten Rinsche* Wijn; ik dronk eens, en dagt wat my te doen stond. Voortrollen kon ik niet, ik had by de Oly-potten nog ses kelders Brandewijn gevonden, die weg goot, om dat meer Brandewijn had als begeerde; deese kelders aan de rivier gebragt, en schoon gespoeld hebbende, tapten ik 'er vier vol Mom, en twee met Fransche Wijn. *159

Ik had ook drie leedige ankers in de Hut gevonden, twee vulden ik ook met Fransche Wijn, alzoo die liever dronk als Rinsche; deese

avangaar: ook geschreven *avegaar*.
spontgaaten: spongaten.
tyden: begaven (verl. tijd van zw. ww. *tijden,* cf. p. 173).
swikjes: houten pennetjes die boven in de vaten worden geslagen om de lucht daarin te laten komen.
Mom: een soort bier, vooral te Brunswijk gebrouwen.
hebbende: er staat: *bebbende*.
ankers: houten vaatjes met een inhoud van 1 anker = 1/6 okshoofd = 39 liter.

voerden wy ook naa mijn wijnhut; een met Wijn azijn vullende, bragt ik in mijn Kasteel, daar ook een kelder Brandewijn wech goot, en haalden die vol Fransche Wijn.

Ik goot zoo veel Brandewijn wech, dat ik een oxhoofd Franse wijn af tapten, dat naa de rivier rollende, spoelden dat schoon, ley dat onder een digte schaaduwe van een Boom, daar geen Son kon by koomen; hier in bragt ik een ander vat in over, t'elkens een Ankerskelder vol tappende, kon *Draager* die gemakkelijk trekken; dus kreeg ik al de Wijn, Mom, en Asijn over, tot onder de Boomen, daar die nog met Takken wel dekkende.

Ik bragt vier kelders Brandewijn weer uit mijn Kasteel in de Brandewijns-hut*, al waar nu vier-en-twintig kelders Brandewijn had, op en by malkander staan. Ik had in de Brood-hut sestien Kisten met Beschuit, en drie vierendeels vaaten met fijne Beschuit. Ik had in de Kaas-hut veertien Leidse en seeven-en-twintig oude Soetemelkskaasen. Ik had in de Oly-hut vier-en-veertig ronde potten Olye. Ik had in de Kruit-hut agt-en-dartig Kardoesen in hare kookers, en ses geleemde Kisten vol gevulde Kardoesen. Ik had daar ook in sestien riem Kardoes-papier. Ik had in de Bies-hut veele bossen gedroogde Biesen. Ik had in de Hout-hut, drooge Rysen, en gekloofd Hout, met nog een groote stapel daar by. Ik had in de Sout-hut ses beleemde kistem met Sout, daar by ses bossen Stok-vis die weder gedroogd had.

*160

Voorts een hut vol Kooyen en Plunjen, en in mijn Kasteel een braave kooy met al wat daar toebehoord, twee kelders Brandewijn, een kelder Rinse, en een kelder Franse Wijn; een kelder Mom, en een kelder Wijn-azijn: noch een anker Franse wijn, een vierendeels vat met fijne Beschuit, een Kist met Scheepsbeschuit, een kist Kaarsen, een Teekeetel, met een dosijn Kopjes en Schoteltjes, Tee, Koffiboonen, en een rest Zaaly, dit alle haalden ik uit de Brood-kelder, met drie nieuw Keetels, Linnen en Wollen zat, Tabak, Pijpen, en* alles.

*161

Wijn azijn: ‘Verzuurde wijn; en voorts, in tegenstelling van *bierazijn,* edik, die van andere en krachtiger dingen, dan zuur bier, gemaakt wordt’ (P. Weiland, *Nederduitsch taalkundig woordenboek,* Amsteldam 1811).
Zaaly: salie, dat is het rondachtige dikke blad van de salieplant, waarvan een aftreksel in melk wordt gemaakt (saliemelk).
zat: volop.

Nu had ik een Konings leeven, en daar by ook geselschap aan mijn Hond.
Op een tijd een brave Snaphaan krijgende, (want ik had'er nu ses) ging voor plaisier in 't Bosch, om te zien of ik ook een Stier bekoomen kon; ontrent een half uur gewandeld hebbende, zag van verre een uitnéemenden grooten Vogel, die op een hogen boom zat; ik bekroop hem zoo naa als mogelijk was; staande nu agter een dikke Boom, en mijn roer over een tak leggende, schoot hem regt in de Borst, dat hy dood om laag kwam, hy viel zoo swaar als een groot Schaap. Het was een wonderlijken grooten en schonen Vogel, sijn lighaam was zoo groot als een Kasuaris, welke ik op Batavia gesien had. Hy was te groot om te draagen, dies haalden ik mijn waagen, en *Draager* moest in 't span; ik hadde agter aan de waagen een leuning, als aan een sleede gemaakt, om aan te schuiven. Een bijl met wat touw op de waagen gelegt hebbende, toogen wy te veld, en vonden hem; ik ley hem op de waagen, en bragten hem naa 't Kasteel, daar hem met aandagt bezag. Sijn nebbe was krom als een Arends bek, maar bloed rood; sijn hoofd en borst was goud geel; op sijn* hoofd had hy een zeer schoone roode kuive; sijn nek tot aan de rug, was groen en blaau, als zommige Vaderlandse tamme Eenden; sijn rug was git swart; sijn vleugels waaren bloed rood, als de beste Papegais veeren, en zoo ook sijn steert; sijn beenen waaren zeer grof en swart, daar aan zeer dikke en roode kromme klauwen; sijn vleugels waaren by uitneementheid groot, de schaften waaren meer als eens zoo dik als Swaane schaften. Ik sneed hem sijn pooten, vleugels, en hals af, die liet droogen; sijn lighaam afvillende, bevond dat zeer vet en blank; hem opsnijdende, was onbedenkelijk vet van binnen, 't welk niet sterk, maar zeer zoet was. Ik kookten en braaden van hem verscheide daagen, ik en *Draager* smulden daar lekkertjes van, tot hy op was. Naa eenigen tijd bragt ik de Sloep in de Kom, maakende eenige Riemen van 't waagenschot dat ik uit de Kajuit en uit de Hut brak; want al de kooijen in de hut, het beschot en kastjes in de kajuit had ik afgebrooken. Nu roeiden ik somtijts voor plaisier

*162

Kasuaris: struisvogelachtige loopvogel. In het in 1701 gedrukte journaal van W. de Vlamingh werd eveneens melding gemaakt van sporen van ‘voogels als Cassewaresse’ (dinsdag de 15e).
nebbe: snavel.
schaften: schachten, veren.

in de kom om daar te visschen. Ik had de peil-lijn en 't lood uit het Wrak gekreegen, en willende de kom eens peilen, vond ik die een kanon-schoot van land, wel vijftig vaademen diep. Ik hadde drie groote hoeken met kettings, daar men Heyen meede vangt, gevonden*; hier meede om vermaak in de kom vissende, bond een brave staak aan de lijn tot mijn vlot, met nog een goed stel-hout: de hoek met een stuk vlees te grond laatende, had voort zoo sterke beet, dat mijn vlotten onder gingen als lood; ik vierden mijn lijn, en zoetjes naa land roeijende, daar de Sloep vast gelegt hebbende, haalden al zoetjes op, en kreeg het vlot te zien, dat weer om laag getrokken wierd, wanneer mijn lijn weer vierde; dit duurden wel bynaa vier uuren, dat ik nu ophaalde, en dan vierde, tot den Visch vermoeid zijnde, hem aan strand liet leiden. *163

Mijn lijn had ik over een dikke Boomtak, welke boven 't waater was, geleid; hier over haalden ik hem op; zoo haast een zeer groote kop boven zag, die zeer monstereus was, sparde hy zoo een vervaarlijken bek op, dat ik door schrik in mijn hut liep; uitziende, teeg hy zagt naa de grond, de lijn zagtjes naatrekkende; ik maakten de lijn klaar, en vierden al uit, maakten hem dus moede, en trok hem weer zoetjes tot digt aan de strand, tot op twee voet naa boven 't waater, daar hem aandagtelijk bezag. Hy was plat, en wel zoo groot als een zeer groote taafel, geleek wel naa een Rog, was bruin van koleur;* ik nam een houwer en sneed de lijn by de ketting af; dus zetten hy 't weer naa beneeden, en kwam nooit weeder te voorschijn; ik dagt zeer dikwijls op hem, maar heb nooit voor of naa dien tijd zoo een monster weer gesien. *164

Nog eens op een tijd op den berg de *Uitkijk* zijnde, zag zeer veele groote swarte Vogels in de sleuf of goote, waar door de kom haar in Zee ontlaste; ik laaden straks twee roers, en derwaarts gaande, schoot in twee schooten, vijf van de gezeide Vogels, zoo dig laagen sy by een; en een krijgende, zag ik dat het swarte Swaanen waaren;

gekreegen: genomen.
Heyen: haaien.
houwer: houwdegen.
zetten hy 't weer naa beneeden: cf. nog onze zegswijze: hij zette het op een lopen.
swarte Swaanen: Cf. hiervóór, p. 107. Honoré Naber heeft op grond van deze vermelding en van andere overeenkomstigheden (met name de staak met tinnen schotel) het gedrukte journaal van De Nyptang *(Journaal wegens een Voyagie)* als bron van *Krinke Kesmes* aangemerkt, zie hiervóór, p. 166.

zy dreeven met de vloed naa de kom; ik haalden mijn sloep, kreeg de overige doode, bragt die in een hut, plukten en bewaarden de veeren; het vet was goed in de lamp; vier zouten ik, die in de rook droogde. In al mijn tijd waaren hier zoodaanige Vogels niet geweest, ik schoot 'er veele om het vet, en de veeren, waar meede vier bultzakken vulde. Naa eenigen tijd vertrokken zy, en kwamen niet weer.

Nu leefden ik en mijn *Draager* zoo wy begeerden. Maar de Wereld en al dat daar in en op is, is de verandering onderworpen. Dus een geruime tijd, zeer gerust en vrolijk met mijn Hond leevende; weinig meer op 't Vaderland of 't Schip denkende; was ik op een tijd op den* Berg de *Uit-kijk,* met een Verre-kijker wat rondom ziende, ontdekten ik eenige Menschen by de Staak, dat my in vreese en hoope bragt, niet weetende of het goed of kwaad, geluk of ongeluk voor my zoude brengen. *165

My in mijn Kasteel begeevende, laaden ik mijn zes roers, mijn deur en kijkgaaten stoppende, behalven eene naa de strand. *Draager* bond ik sijn mond, om dat niet blaffen zou. Uitsiende, zag Mannen, Vrouwen, en Kinderen naa 't Wrak marcheeren, op mijn Kasteel niet eens denkende. Zy bezagen het Wrak, en trokken voort naa de Rivier, daar zy mijn hutten vindende, een vervaarlijk gebaar en gekrijt maakten, dat my zeer ontstelde en verschrikte. Zy alle konden my in mijn kasteel niet doen; maar zy waaren naa gissing wel hondert Menschen, die my waarlijk konden uithongeren. Zy haalden hout uit de hout-hut, en maakten vliegens vuur, mijn droog hout moest daar aan geloven, en al mijn Vis die zy vonden, pakten zy aan; al haar doen beschouden ik door een kijkgat, zy zaaten in vijf partyen romdom die vuuren, onder haar eeten, warmen en tieren, zag (geloof ik) eenen mijnen Kasteel, daar op een geroep maakende* kwaamen alle al schreeuwende naa my toe, elk op het herdste loopende. *166

Toen zy nog aan 't Wrak waaren, bad ik God dat hy my wilde in geeven wat my best was. De helft dood te schieten was wel kans toe; maar ik had geen waater, zy konden my wel haast uitgehongerd hebben. Ook kon ik niet weeten of nog meer *Zuidlanders* aan kwamen of niet; dit alles maakten my vol angst en vreese. Indien ik uit quam, konden zy my dooden, ik wist geen raad. God had my uit zoo veele gevaaren gered, ik bad nu weer van herten; en eindigende, ley ik in Gods naam vuur aan, at mijn buik vol beschuit, dronk een beeker wijn toe, gaf *Draager* sijn buik vol vis en Scheepsbeschuit.

Ik schoot een schoot boven uit, waar op zy alle op hun aangesigten vielen; ik dronk nog een beeker wijn, en begaf my met mijn houwer en een gelaaden roer uit mijn kasteel. Zy laagen aan de zijde van 't kasteel in 't Bosch nog alle ter aarden, tot ik agter mijn hut komende, haar toe sprak, *Mannen wat Land is dit? en wat Volk zijt gy?* zy bleeven alle leggen, tot ik eene by de hand op ligte, hem teeken doende, dat de anderen ook zouden opstaan, 't welk deeden. Wenkten haar dat zy zouden gaan zitten; dit deed ik met groote beleeftheid*, haar met een uitgestrekten arm om laag wenkende, daar by mijn hoofd wat omdraijende, waar op zy alle weder ter aarden vielen, op haar aangesigten. My moogelijk voor eene van haare Goden aansiende, om dat ik blank was, en gedonderd had. Het Roer in mijn hand hebbende, schoot ik over haar heen los. Zy bleven als Honden leggen; my daar van dienende, haalden voort een ander gelaaden roer, met een korf vol Scheepsbeschuit, en mijn vorige post weer in neemende, beurden ik andermaal een Man op, hem wijsende dat zy zouden opstaan, zoo als zy deeden; en de beschuit haar omdeelende, wierden zy vryer, vattende malkander hand aan hand, en dus om mijn kasteel heen dansende, al singende, en somtijts in de handen klappende.

*167

Zy waaren alle zoo naakt als zy gebooren waaren, en zonder schaamte haar van agteren en voren ontlastende als Honden, zelf zonder haar eens om te draaijen. Deesen Trop was uit twee geslagten naa ik sien kon, zommige zoo swart als pik, met wol op haar hoofden; anderen waaren rosse als afgevallen en gedroogde blaaden, en hadden lang hair. De Vrouwen hadden zeer dikke buiken, lange todden van borsten, zijnde onbeschaamde teeven.

Naa dat zy wat gedanst en geschreeud hadden, liepen zy alle* Boschwaard in. Ik dankte God dat hy my van dit perijkel verlost had.

*168

Nu meenden ik alle gevaar te boven te zijn, en ging en bezag mijn hutten; bevond dat mijn hout en vis meest voort was, het ander hadden zy niet aangeraakt.

My dagt het nu tijd te zijn om mijn Kasteel te voorsien, of zy wee-

haalden: versta: haalde ik.
Trop: troep; waarschijnlijk geen drukfout, cf. p. 192, waar dezelfde vorm voorkomt.
of: voor het geval dat.

derom kwaamen. Twaalf Ankers-kelders goot ik de Brandewijn uit, de flessen spoelende, en met waater vullende, bragt die in mijn Kasteel; dat vorder voorsiende met vier kelders Mom, vier kelders Franse, en drie kelders Rinse Wijn, twee kelders Wijn-azijn. Uit de Brood hut bragt ik over de overige drie vaatjes fijne Beschuit, met sestien kisten Scheepsbeschuit, tien Leidse, en twintig Soetemelks kaasen, twintig potten Oly, dertig flessen vol Boter, nog ses-en dertig kardoeskookers met gevulde Kardoesen, voorts Linnen en Wollen zoo veel bergen kon, Touwen zadt, Keetels, Bylen, Schop &c.

Mijn Kasteel was een half uur gaans van 't Wrak; ik met mijn waagen daar heen, en haalden nog twaalf fles-kelders, daar de flessen met Brandewijn uit zetten, brak de middelschotjes daar uit, die leedig naa mijn Kasteel brengende, om wat in te bergen.*

Kisten en kelders staapelden ik op een, tot neegen en tien voeten hoog, eerst vulden ik de onderste kist, daar dan een leedige opsettende, vulden die dan ook, en zoo vervolglijk; mijn leer, kisten en kelders waaren mijn trappen, daar de leedige dingen by op bragt. De kijkgaaten overal vry laatende. *169

Wanneer dit alles dus gevlyd was en soo op een gestaapeld, had ik nog een zeer ruim en groot gemak; want het was agt-en-twintig voeten regt in 't midden door te meeten van d'eene wand aan d'andere.

Lamp-pit en Lonte had ik genoeg, neevens Kaarsen, Lamp en Kandelaars.

Nu moest ik my nog van Brandhout en Zout verzorgen, dat ook al haalde.

Voorts haalden ik zoo veel leedige kisten uit de Konstaapels-kaamer als bergen kon; dese bragt met mijn Hond in 't Kasteel, die vullende met Touw, Beschuit, en voorts daar ik zin in had; bergden ook mijn overige Kaas en Oly, had nu een voorneemen van mijn kasteel te verweeren, als 'er geen gewaapende kwamen.

Mijne meininge was, dat wel voor ses jaaren versien was. Op een tijd het Wrak met aandagt visiteerende, vond nog twee vaaten* met gevulde Hand-granaaten, met pijpen daar in, daar anderhalf honderd van over haalden, en ziende weer de Botertonnen, vulden ik daar van nog drie Brandewijns ankers. *170

zadt: volop.

Vond ook vier metaalen Bassen, die over bragt, neevens een vaatje roer-koogels.

En nu kon ik niet meer bergen, maar was van alles klaar en voorsien. God biddende, dat my wilde bewaaren en helpen; leevende weeder gerust en wel.

Twee Tuinen begon ik aan te leggen, van agt voeten hoog, en agtien lang, aan elke zijde van de deure, regt uit gaande, om niet overvallen te worden, deesen gang sloot ik met een deur.

Ook en dorst ik nooit zoo verre als voor deesen van huis gaan, altijd het bosch of de rivier eerst bespiedende, dan op de *Uitkijk* ziende met mijn verrekijker. Naa verloop van tijd was het volle Maan; als ik voor mijn deur zat en rookten, hoorden ik boschwaard in, een yselijk geroep en geschreeuw, dat my niet weinig verschrikte! het kwam hoe langer hoe naarder; ik sloot mijn poort en deur zoo vast ik kon; biddende God om hulpe. Het gedruis ging naa de rivier, daar het bleef.

Dag wordende, zag ik aan de rievier naa gissing, wel duisend* Menschen, voerende eenige houten spiessen, andere groote knodsen, daar zy mijn hutten meede verbraaken en dan verbranden; waar aan ik merkten dat het Oorlog was. Mijn Bassen en Roers gelaaden hebbende, bereiden ik my tot vegten. Door mijn verrekijker konde ik zien, dat eenige hun aangesigten met een geelagtige verf geheel geverfd hadden; andere hadden ringen om de oogen, en een streek over 't voorhoofd en neus; de meeste waaren gants niet geverfd.

*171

Zy, zoo 't scheen hielden raad; daar naa al schreeuwende naa 't kasteel loopende, slaande met hun kodden op 't kasteel met groot geraas. Ik losten een schoot boven uit, en zag of zy als de eerste troep ook ter aarden vielen; maar zy bleven staan, en lagten, slaande eeven sterk op mijn fort, dies schoot ik uit een kijkgat zoo een geschilderden door sijn hoofd dat hy beuitelden. Doen nog eens in den hoop brandende, schreeuden zy geweldig, vliedende naa 't Bosch, en twee à drie zoo dood of gekwetst meede neemende. God heb dank tot dus ver zeid ik in my zelven; ik nam een roemer Wijn tot victory, en gaf *Draager* een schootel Vis.

Bassen: klein scheepsgeschut.
Tuinen: omheiningen van palen met vlechtwerk.
kodden: knotsen.

Verbaasde schrik en vlucht der Zuidlanders.
afb. 9

Naa omtrent een half uur, kwamen zy met gruwlijk geschreeu weederom, dog dorsten niet naaby komen, maar trokken naa de* Strand, daar zy weer raad hielden; als wanneer twaalf geschilderden met haar houte spiesen uittraaden tot aan mijn poort; dog die niet konnende op krijgen, wenkten een party met dikke staaken en knodsen; deese dan met geweld de poort opbreekende, traaden in de gang naa mijn deur, als wanneer ik een Bas met Muskets-kogels en schroot op haar loste, waar door ses onder de voet raakten, de andere gingen loopen. Ik met een houwer uit, die niet dood waaren maakten ik dood, waar onder een jonge was dien ik het hoofd af hieu, haar dat toewerpende, daar zy rondom kwamen staan; ik naa binnen, laadende de Bas als voren, en nam doen drie hand-granaaten, een tusschen haar werpende, bleven zy staan, hy sloeg, eenige wierden gekwetst, nog bleven zy staan; jaa daar kwamen nog al meer by, waarom mijn tweede en derde ook tusschen haar in liet gaan, welke goede werking deeden, want zy kreeten als honden; zy waaren naaby, dies nam ik twee roers, daar meede aan 't einde van de gang komende, schoot daar onder, een viel onder de voet, en een ander kreet; straks losten ik ook mijn ander, waar op zy al krijtende vertrokken naa 't strand. Of zy haar dooden daar groeven, dan of zy die in Zee smeeten, weet* ik niet.

*172

Zy trokken naa de rivier, daar zy veele vuuren maakten, alwaar den dag en de geheele nagt meede voort voeren, altijd by beurten huilende, dan by 't eene vuur, en dan by 't andere. Ik had al by daage mijn poorte weer versien; slaapende gerust, alzoo eens gedronken had, my geweldig op de wakkerheid van mijn Hond verlaatende.

*173

De Zonne was wel een uur op geweest, als wanneer mijn Vyanden weeder naa de strand toogen, stil en zonder geschreeu, daar halte hielden, en zoo het scheen raad houdende, traaden weeder twaalf geschilderde helden uit naa mijn kasteel, met hun houte spiesen in de hand; ik zette mijn Bassen klaar, mijn lont-stok gereed, en kwam met twee gelaaden roers voor mijn deur; zy my ziende, vielen op hun aangesigt, en wat geleegen hebbende, stond eene op, welke een soode aarde opkrabde, leide die op sijn hoofd, sijn armen voor sijn

groeven: blijkens de custos *be-* op p. 172 van de oorspronkelijke uitgave had er *begroeven* moeten staan.

borst kruissende, kwam al bukkende naa mijn toe; en stil staande, wenkten ik hem; hy kwam tot aan mijn poort, gaande op sijn hurke zitten, leide als een Aap sijn beide handen op de soode, welke op sijn hoofd lag, verscheidemaal versugtende, my niet dervende aanzien, nog toespreeken; de groote troep zag dit van verre aan, en sijn elf* Makkers bleven op de aarde leggen. *174

Ik alles oversien hebbende, met mijn roer in de hand, en een blooten houwer met een touw aan den arm hangende, trad tot aan mijn poorte, (zijnde dit een sterk hek) alwaar hy op de hurke zat, drie à vier treeden daar buiten. Ik sprak hem aan, *hier Karel, wat wild Gy?* Hy zag op, ik wenkten hem aan 't hek te komen; daar komende, begon hy te huilen, en op sijn borst kloppende, wees op de dooden, en dan naa de Zee, waar uit ik besloot dat hy de dooden wilde haalen. Hier op deed ik teeken, dat de andere die teegen de grond laagen, zouden vertrekken. Hy hem omkeerende, riep haar toe, waar op zy alle opstonden, en liepen by de groote troep op strand.

Ik wees hem hy zou stil staan, dat hy deed; ik haalden Beschuit en Spaansche Wijn, die ik met hem at en dronk, ik binnen, en hy buiten de poort; ziende dat hem dat wel behaagde, wees ik hem, dat hy alleen de dooden moest haalen, en wat te rugge gaan, dat hy deede.

De Poort los gemaakt hebbende, vertrok in mijn Kasteel, gaande binnen mijn deur zitten, mijn bassen en roers veerdig hebbende.* Hy kwam in de gang, en sleepten een voor een, een stuk weegs buiten de poort, die op een hoop neer smijtende. *175

Wanneer hy de laatste haalde, en buiten was, kwam ik weeder met Wijn en Beschuit uit, hem wenkende te staan, sloot ik mijn poort zeer vast toe; teiken doende dat by my zoude koomen, dat hy deede. Ik beschonk hem met ses Beschuiten en een boutelje Wijn. Hy dit aanneemende, zat weeder op sijn hurke; en ronkte als een slaapend mensch, stond op en ging by de groote trop.

Ik bleef aan de poort om dit alles aan te sien, wat zy zouden aanvangen.

Daar kwamen ses-en-dertig geschilderde helden met haare spiessen, al huilende tot by de dooden, welke opneemende, droegen die tot by de groote troep. Daar komende, verheften zig een yselijk gehuil en gekrijt. Zy marcheerden al krijtende naa de rivier; dit duurden den geheelen nagt, dat zy by beurten huilden, altemets by twee

altemets: nu en dan.

vuuren te gelijk, dat ik alles zien en hooren kon.

Den dooden-haalder kwam des morgens tot voor mijn poorte, daar hy hard op begon te huilen. Ik door mijn kijk-gaaten rondom geen ander Volk verneemende, kwam uit, met roer en houwer. Hy zat als vooren op sijn hurken, met sijn beide handen op sijn hoofd.* Ik deed teiken dat zou zitten blijven, en my omkeerende, wilde hem wijn en brood haalen; *Draager* blaften, en als ik om zag was dien kwant al boven op het hek; maar ik dit ziende, schoot hem van boven dat naar buiten neerbuitelden, waar op weer een algemeen geschreeuw en groot gehuil by de rivier op ging. *176

Een geverfden kwam uit den hoop, even als den dooden had gedaan; ik wierp hem twee Beschuiten toe, laatende hem den dooden weg sleepen; onderweege ontmoeten hem verscheiden anderen om hem te helpen draagen; deese by den dooden koomende, balkten zoo hard als zy konden, en daar meede by de troep komende, schreeuden zy alle eeven hard, als of haar het uitterste verderf was naakende. Eindelijk trokken zy Boschwaard in. Elk kan denken of ik blijde was: mijn poorte, deur, en kijkgaaten geslooten hebbenden, leide ik vuur aan, en kookten en braaden als een Prins, maakende met *Draager* goede çier; ik zettender een victory-beeker op, gaande gerust leggen slaapen, tot den volgenden morgen een gat in den dag weg.

Naademaal ik papier genoeg had, schreef ik alle voorvallen aan,* die haast door 't dikwils leesen van buiten konnende. *177

Om plaats te winnen, brak ik mijn leemen vloer, die weg werpende; groef de Oly-potten in de grond; veegende alles zoo kort op en aan een als my doenlijk was. Ik haalden nog kruit, schroot, en koogels uit het Wrak, met nog veel Beschuit, en al dat noodig agte en bergen kon.

Vier schietgaaten, twee naa 't bosch, en aan elken zijde een, deese maakten ik met breekysers en beitels, die wel beleemende. Rondom mijn Fort maakten ik boven aan scherpe paaltjes in de grond, twee treeden breed. En nu kon my niemand als door mijn gang het Fort genaaken.

Naademaal: aangezien.
haast: weldra.

Eens op een nagt begon *Draager* geweldig te blaffen, dog ik hoorden niet; maar des morgens ontwaakende, zag dat al mijn paaltjes met zooden bedekt waaren; waar door verschrikte, denkende dat zy sterk zijnde, wel mijn geheele Fort zouden begraaven. Rondom uitziende, vernam niemand. *Draager* uitgelaaten hebbende, was ook gerust. Den geheelen dag zag ik sneedig uit, niemand verneemende; savonts stak ik ligt aan, en begaf my te kooy. In de voornagt begon *Draager* weer te blaffen. Mijn ligt bedekt hebbende, opende zagt mijn schietgaaten, mijn bassen stille aanbrengende gaf ik rondom* vuur. Daar op volgden een yselijk geschreeu. De schietgaaten terstond weeder stoppende, laaden ik mijn bassen zeer wel, en bragt die weer te boorde. *178 Naa ontrent twee uuren begon *Draager* weer te gnorren; ik verbood hem 't blaffen, en gaf voort rondom weer vuur, daar al weeder zulk een gekrijt op volgde. Ik stopten mijn schietgaaten, laaden mijn bassen weeder, en peurden te kooy, alles en de Wagt op *Draager* laatende aankomen.

Dag wordende, ik en mijn Hond niets verneemende, traden naa buiten, met voorneemen naa de *Uit-kijk* te gaan, dog derfde niet, uit vreese van verrast te worden, bleef daarom dien dag by en in mijn Fort, sneedig oppassende, en met *Draager* de wagt houdende. Mijn poort en deur des avonds wel geslooten hebbende, maakten ik vuur en ligt. In de voornagt gromden *Draager* als vooren. Door mijn kijkgaaten uitziende, zag zeer veele vuuren, jaa zonder tal, zoo aan de rivier, langs de strand, als over al in 't bosch, dat my wat ontstelde; dog bedaarden haast, denkende, God had my zoo veel maalen bewaard, hy zou my nu ook wel bewaaren.

Alles klaar gemaakt hebbende, dat tot een aankomende Batailje* dienen kon, en twee Lont-stokken gereed staande, gaf *Draager* maar weinig eeten, om niet *179 slaaperig te worden. Ik nam fijne Beschuit met wat wijn, en begaf my naa kooy, zoo lang slaapende, tot *Draager* my wakker blaften. Ik ontwakende, hoorden veel getier, geschreeuw, en geroep, somtijts als of zy zongen.

Uitziende, zag het Wrak in volle vlam, dat my zoo ontstelde, dat ik niet staan kon, kruipende naa mijn kooy, wierd flaauw; doch wee-

ik hoorden niet: versta: ik hoorde niets (wat aanleiding tot dat geblaf kon geven).
gnorren: grommen.
peurden: ging.

der by my self komende, en alles, overdenkende, bad ik God al schreyende om hulp, als naa een weinig uuren vuur in de Kruit-kaamer kwam, dat een vervaarlijke slag gaf, waar op een yselijk geschrey opging. Het geheele Leeger was omtrent het Wrak vergaderd, daar danssende, springende, en singende. Ik my stil houdende, verwagten wat daar van koomen wilde; en stelden my geheel gerust, denkende dat eeten, drinken, kruit, en loot had, in een sterk Fort, daar zy my niet konden doen.

Dag wordende, en niemand vernemende, trad met *Draager* welgewaapend uit, rondom mijn Kasteel gaande, en met een verrekijker overal herom ziende, zag niets.

Dagt teegen de middag eens naa 't Wrak te gaan, en te zien hoe het* geschaapen stond. *180

Naa ik mijn middag-maal gedaan had, stapten ik met *Draager* derwaarts, ik had een gelaaden Roer met een tou op mijn schouder hangen, en een Houwer op zijd. Daar koomende vond wat stukken en brokken, eenige nog brandende; de traanen bedauden mijn oogen op dit gesigt. Gaande met een bedroefd hert op den *Uit-kijk* of nog Menschen ontdekken kon, zag niemand, daar op needer zittende, raakten in slaap, ontwaakende, zag Volk by mijn Kasteel. Ik wierd geheel verschrikt, afkoomende, trad langzaam derwaarts, my ondertusschen bedenkende wat my te doen stond, naader koomende, zag wel dertig geverfden by mijn Kasteel, dat zy ingenomen hadden. Elk kan denken hoe ik te moede was. Ik dagt kort beraad goed beraad, neemende voor te sterven, of mijn Fort te winnen, mijn moed was meerder als ooit, ik agten haar niet meer als honden. Regt op haar aan treedende, kwam een van haar zonder spiets naa my toe, gaande op de hurk sitten, als voor deesen, ik wenkten hem op te staan, dat hy deed: zaamen stille staande, kwam nog eene uit haar troep, met een spiets naa my toe; omtrent ten half weegen smeet hy zijn spiets van hem, by de eerste komende, ging op zijn hurken sitten;* ik wenkten hem op te staan; hy opstaande, wees my naa zijn Volk, klopten op zijn Borst, doende teeken dat *181 my geen kwaad zou geschieden; dus staande, en denkende wat ik doen wilde, wierd ik van agteren omarmt en gevat; die twee welke voor my stonden schooten ook toe, my met hun sessen mijn geweer ontneemende, en mijn kleederen uit trekkende; doen was ik zoo naakt als zy, denkende niet

vuur: er staat: *(vuur*.

anders of zy zouden my dooden, te meer, om dat die geene welke by 't Fort waaren, met een gekrijt met hun spietsen kwamen aanloopen; dog een van die my gevat hadden haar teeken doende, wierpen zy al haar spietsen van haar, en by my koomende, zaaten alle op haar hurken needer.

En straks weer opstaande, vatten malkander by de hand, dansten dus al zingende om my heen. Ik wees na mijn Kasteel, denkende waar ik daar in, ik zou u anders leeren dansen. Die ses welke my uitgeschud hadden, en by my stonden, vatten my meede aan, en moest ook met haar dansen; waar op de anderen in haar handen klapten, en schreeuwende zoo hard zy konden. Ik dansten met een droevig gemoed, nu wel merkende dat zy my niet wilden dooden. Het dansen geeindigd zijnde, wees ik haar weer naa mijn Kasteel;* waar op eene een schreeu geevende, kwamen nog wel twintig uit mijn kasteel te voorschijn, welke haar daar in tot nog toe verborgen hadden; *182 deese by ons komende, nam elk sijn houte spiets weer op, my in 't midden zettende, en begonden de strand langs te marcheeren; ik geduurig na 't Fort ziende, en dat passeerende, begon te schreijen, dat zy haar niet eens kreunden. Wy passeerden ook de Staak daar ik mijn Kist &c. uit gegraven had, welke ziende, wierd mijn hert hoe langer hoe meerder beklemd. Dus ontrent ses uuren langs strand voortgetrokken zijnde, keerden zy haar links het Bosch in, en hielden naa een half uur halte, eenige wat vrugten haalende, daar wy alle van aaten; zy rukten wat takken van de Boomen, die tot hun beddingen schikkende rondom my heen, my eenige meede deelende, die ik onder een grooten Boom needer leide, daar naakt op leggen ging, en zoo koud wierd als ys. Zy laagen rondom my, slaapende gerust, behalven ses die altijd wakker bleven, en de wagt al zingende rondom my hielden, die t'elkens door anderen afgelost wierden. Ik kon door haar zingen en koude niet slaapen; zy dat merkende, maakten vuur; my daar by leggende, bekwam ik wat. Ik beval my aan God, en verwagte* geduldig wat my weedervaaren zou, denkende geduurig om mijn Kasteel. *183

Des morgens gingen wy weer aan't marcheeren, en raakten naa een uur uit het Bosch by een poel, alwaar wel duisend korfjes van dunne rijsjes gevlogten stonden, van fatsoen en groote als mijn Konstaapels lantaarn; hier van nam'er elk een, aan my ook een geevende; ik

beddingen: legersteden.

bezag dit, vindende het van binnen den bodem, en half weg de hoogte met leem of pot-aarde bestreeken, daar bast van Boomen in lag; ik konde niet weeten wat dit beduide; maar naa een uur gaans de Zon wat hooger rijsende, zag milioenen muggen en vliegen uit het moeras opkoomen, als wanneer zy straks vuur maakten, en elk sijn bast in de korf deed rooken; deese rook had een aangenaame reuk, en deed alle muggen en vliegen van ons blijven. Dit moeras gepasseerd zijnde, kwamen wy weeder teegen den avond in een Bosch, daar zy terstond vuur maakten, en rondom gingen leggen, my als voren bewaakende.

Des morgens weer voort trekkende, kwaamen weer aan strand, aan een grooten inham; omtrent twee uuren langs strand gegaan hebbende, ontmoeten een rivier, die langs gaande, raakten weeder in een Bosch, daar veele vrugten stonden; ontrent de middag halte* houdende, kwam nog een Troep by ons, die eerst alle op de hurken gingen zitten; daar naa opstaande, zongen en dansten als gekken. Zy bragten vrugten meede, welke omgedeeld hebbende, trokken weer voort; naa omtrent twee uuren gaans vonden veele vlotten in de rivier, met touwen aan boomen, op't strand staande vast gebonden, met welke wy ons alle over zettende, toogen al voort, tot weder aan een rivier kwaamen, doende weeder met de daar leggende vlotten als te vooren. Dus wel ses à seeven rivieren gepasseerd hebbende, kwaamen aan een zandige vlakte. Nu hadden wy al seeven ofte agt daagen gemarcheerd. Ik was moede en mak, hoe wel zy my alle dienst deeden die zy konden. Deese vlakte overtrekkende, kwaamen weder in een Bosch, als wanneer zy alle begonden te zingen, eenige al zingende voor uit loopende, zag ik van verre veele Menschen, en hutten. Welke naaderende, kwamen zeer veele van de zelve ons teegen om my te zien. Nog vorder gaande, kwam ik voor een groote hut, daar een oudagtig Man in de deur zat, daar voor wy alle op de hurken moesten zitten; hy my nauw besiende, deed my by hem komen: hy hield een lang discoers met die, welke my gevangen hadden; doch ik konde hun niet verstaan.*

*184

Het discoers ge-eindigd hebbende, moest ik in de groote hut gaan, alwaar vier naakte Jongelingen, en zes naakte jonge Vrouluy sag,

*185

mak: gedwee.
nauw: nauwkeurig.

deese alle naa my toe koomende, bezaagen my zeer nauw, over al mijn lichaam tastende en voelende; ik stond onnosel toe te zien, niet wetende wat men met my zoude aanvangen. Naa een uur begonden zy alle in de tent te singen en te danssen rondom my; en den Huisheer ook wat gedanst hebbende, kwam een der voornoemde Vrouluy voor my op de hurke sitten: zy wees my dat ik ook zoo doen moest, 't welk doende, stond den Ouden op, ons elk een hand op 't hoofd leggende, begon zoo hert te schreeuwen dat ik verschrikte, waar op die buiten de tent waaren antwoorden. Weeder beginnende te zingen, en te danssen, deeden die buiten de tent waaren het zelve. Dit naa gissing een half uur geduurd hebbende, stond het jonge Vroumensch op, my by de hand vattende, trad met my buyten, van de anderen gevolgt; brengende my in een daar bystaande leedige hut, daar deese Dogter en ik in gingen: de andere slooten de deure; daar naa al zingende weg gaande, bleven wy met ons tween alleen in de hut, daar in zag ik Hooy, gedroogde Blaaden, en biesen Matten.* Ik was verkoud kuchende en hoestende; zy deed my in 't Hooy ter needer leggen, en my met matten van biesen overdekt hebbende, kroop zy by my onder, om my te verwermen, dat zy op een aangenaame manier wist te doen.

*186

Deese Heidin had een zeeker Toover-character, daar zy my zoodaanig meede betooverden, dat ik al mijn ongemak, Kasteel en alles quam te vergeeten.

Naa eenige uuren malkander zoo verwermd te hebben, dat wy zaamen wel sweeten, was ik van mijn verkoudheid geneesen. Wy opstaande, voelden ik de koude lugt weeder, en bevond doen eerst als een anderen Adam dat wy naakt waaren. Over al de hut doorsiende, zag daar een mand met gebraden Vis die nog werm was; zy een Haaring met haar hand daar uit krijgende, maakten die op, my die aanbiedende; ik vatten die gelegentheid by 't hair, denkende ik zal de tijd waar neemen, en my daar van bedienen, en brasten zoo veel ik kon.

Hier naa wierd de deur van onse hut geopend; en ik haar volgende, bragt zy my weer in de groote hut, daar my gebraaden vlees, vis, en eyers wierden voor geset. Wel gegeeten hebbende gingen wy

Dogter: jong meisje.
Toover-character: tovermiddel, cf. WNT VII, 1576.
als een anderen Adam: zie Gen. 3:7.

in de rivier vis vangen. Avond wordende, moest ik met mijn Heidin* weer naa onse hut, daar wy tot den morgen bleeven slaapen. Mijn grootste ongemak was dat ik naakt moest gaan. *187

Dus een maand of twee geleefd hebbende, ontstond op een nagt een vervaarlijk geschrey, dat zig hoe langer hoe meer verheffende, mijn gesellin ook deed schreyen en krijten; ik verschrikte, zy omarmde my al krijtende: my loslaatende ging op haar hurke zitten, slaande voor haar borst; ik de deure van onse hut opstootende, zag ontelbaare vuuren rondom, zoo verre ik beoogen kon, niet weetende wat dit beduiden; zy wees my dat het onse Vyanden waaren, welke ons wilden dooden. Ik wees haar weeder dat wy zouden vlugten. Zy deed teeken dat wy rondom beset waaren. Wy gingen zaamen naa de groote hut. Den Ouden zat bedrukt en zugte. Ik een houte spiets neemende, verzogt manschap om de Vyand op te zoeken; maar den Ouden sijn hoofd schuddende, kreeg een hoorn, gaande in de deur der hutte, en blies zoo hard als hy kon; daar op volgde het geluit van wel honderd hoorens. Ik niet weetende wat dat beduiden, ging naa mijn hut, een houte spiets meede neemende, met voorneemen van* my te verweeren, wien ook op my aan mogt komen. Mijn Gesellinne volgde my naa, kermende en krijtende; het wierd met 'er tijd dag, en zag van verre verscheiden Troepen, gekleed en gewaapend Volk, dat my kragtig verwonderde; hoorde ook schieten, dat my nog vreemder voor kwam; vattende mijn Vroumensch by de hand, wees ik haar dat zy met my daar naa toe zou gaan, my dogt zy zouden my niet dooden; dat zy niet doen wilde; ik dan alleen den Vyand te gemoet gaande, kwam by een troep Paarden, den Kapitein mijn ziende, hield stil; ik op mijn knyen vallende, leide mijn handen te saamen. Hy wenkten my by hem te koomen, dat ik deede, en wierd van hem nauw besigtigd, als zijn leeven geen blank mensen gezien hebbende. Hy deed my een Rok, Broek, en Muts geeven, ook een Paard daar ik op klom; maar mijn leeven niet veel te Paard geseeten hebbende, kan men denken hoe dat toeging. Ik reed in 't voorste gelit. Dus zagt voort rydende, kwaamen by onse hutten. Ik wees den Kapitein mijn hut daar ik woonde, biddende hem met gevouwene handen die te willen verschoonen. Hy zetten voort eenige Ruiters voor de deure, *188

een vervaarlijk: er staat: *en vervaarlijk.*
beoogen: met het oog overzien.

daar ik meede onder was. Nu zag ik verscheide Troepen van alle kanten aankoomen; een Kanon wierd afgeschooten, op welke zein* het aan een woorden ging, dat bedroefd te zien was; zoo wel Mans, Vrouwen, als Kinders, lieten haar gewillig dooden, zonder haar meer te weeren als de oude Jooden op haaren Sabbath plagten te doen. Dit beweegde my tot schreijen, als wanneer een Onder-Offiçier my nors aanziende, op sijn Swaard klopten, dies moest ik swijgen, wijl hy ons die voor de hut stonden commandeerden; ik bad hem of ik eens in de hut mogte gaan? dat hy my met een wenk vergunde. Van 't Paard in de hut treedende, begonden zy alle te schreeuwen, zittende op haar hurken, ik hem, hemden; waar op zy stil sweegen; dit had ik van den Ouden geleerd, welke dat deed als hy gehoord wilde zijn: zy my aan mijn blanke aangezigt kennende, en mijn handen en voeten ziende, schoot mijn Vrouwmensch naa my toe, my omarmende al schreijende: ik hem, hem zeggende, sweeg zy stil; zy gaf my gebraaden Vis en Eyeren, die ik aan mijn gezelschap te Paard, nevens wat Fruit omdeelden, dat zy aan naamen en nuttigden. Het was wonderlijk dat alle deese menschen haar zoo gewillig lieten dood slaan, zonder de minste teegenweer te bieden, even als of zy alle tot een Goddelijke Offerhande* gedoemd waaren.

*189

Het moorden geëindigd zijnde, reed ik als een gevangen nieuwen Ruiter met mijn troep weeder te rug, zonder te weeten waar heen. Naa eenige daagen marcheerens kwamen wy aan een arm van de Zee, daar meenigte Vlotten laagen, eenige met twee, andere met drie en vier zeilen; hier meede wierden wy alle overgezet.

*190

Onse Kompagnie was honderd man sterk, rijdende in tien geledederen, elk gelit had een Offiçier of Korporaal: in haar Standaards was op blaauw satijn een gouden Sonne, waar in den Engel *Baloka* in een purpere rok zat en schreef; deesen had meerder oogen als van *Argus* ooit verdigt is; sijne gedaante was zeer wonderlijk, als geheel

Van 't Paard in de hut treedende, begonden zy ...: Volgens hedendaags taalgevoel een foutieve samentrekking; onderwerp bij *treedende* is immers ik en niet zy.
ik hem, hemden: ovt. van *hem hemmen = hem hem-zeggen:* kuchen (als teken van waarschuwing).
Argus: in de griekse mythologie naam van een reus met honderd ogen, waarvan er beurtelings twee sliepen, zodat hij altijd wakker was.

bestaande uit oogen, ooren en handen, dat my vreemt voor kwam. Wy waaren de eerste Kompagnie die weeder keerden van drie duisend Ruiters, zijnde Hulp benden, welke dit Eiland *Krinke Kesmes* aan haare Nabuuren geleend hadden. Ik aan Land koomende, wierd in een Boeren huis gelegt, tot order van *Kesmes* kwam, dat ik daar zou komen. Daar komende, wierd ik in een Scholastique vergaadering gebragt, alwaar vier-en-twintig zeer agtbare Mannen zaaten. Den Voorzitter deed my aan een klein taafeltjen zitten, daar papier,* pennen en inkt op was; men wees my dat ik schrijven moest, 't welk doende, ging mijn schrift rondom, elk van deese Heeren beschouden het, tot het een aanzienlijk Man in sijn hand krijgende, dat overluid las; hy opstaande, vroeg my in goed Hollands, hoe ik by de Natie *Kaskes* (welk woord beteekend *Stranders,* of *Strand bewooners*) gekomen was? Ik antwoordende, verhaalde het geene my weedervaaren was; waar over zy haar alle zeer verwonderden. Hy gebood my dit alles op te schijven, dat ik vaardig deed, alzoo ik het zelve als een A.B.C. van buiten kon. *191

Dit overgeleverd hebbende, wierd het voort in deese Land-taale overgeset. Des agtermiddaags kwaamen my tien Jongelingen, in de Hollandsche taal begroeten, die zy vry wel spraaken, leezen, en schrijven konden.

Naa drie daagen wierde ik uit de Hoofd-Stad *Kesmes,* naa deese Stad *Taloujaël* gesonden, om alhier geduurende mijn leeven, eenige Jeugd de Hollandsche taaie te leeren, dat als nog mijn werk is.

Men geeft my hier zeer eerlijk onderhoud, mijn Schoole is nooit sterker als ses jonge Luiden, die ik in de Hollandsche Taale onderwijse*, en doe verstaan, spreeken, leesen, en schrijven. *192

Deese *Zuidlanders* meenen, dat het geluk van haar land, en haare goede en zeer heerlijke regeering, alleen afhangd van de goede opvoedinge der jeugd, daarom moogen hier geen todden van wijven, School-matressen nog geen dronkene suipers, of kwaalijk gemanierde mannen, Schoolmeesters zijn; de zulke worden veragt, zoo wel als die haar natuurlijk verstand ontbreeken neevens, de talmers en teemers, die niet glad van tong zijn.

Zy gelooven hier, dat alle, of de meeste fouten, welke veele men-

Scholastique: geleerde (?); deze betekenis niet in WNT.
eerlijk: fatsoenlijk.
nog geen: evenmin.
glad van tong: welbespraakt, cf. WNT V, 9.

schen als eigen zijn, zy die in haare Jeugd, van haare Opvoeders, en Onderwijsers ontfangen, en dat de zelve dan door gewoonte haar by blijven. Daarom moeten hier de Schoolmeesters verstandig, zeer opmerkende, voorsigtig, en welleevende zijn. Ik heb my naa haare wetten gevoegd, en leeve nog daar naa zoo eerlijk als ik kan; daarom ben ik beschonken met deese roode Rok en roode Muts, dat hier een kleed van eere is.

Het teeken op mijn Borst geborduurd, is in deese Land-taal *El-ho* dat is vryman. Ik schreef dit alles af, met verwonderinge over zoo een wonderbaarlijk en seldsaam voorval.

Des anderen daags naa den eeten kwam den *El-ho* ons weeder* bezoeken, ik behandigden hem sijne beschreven Historie weederom, hem met een goed hert bedankende; verzogt hem, dat hy de goedheid beliefde te hebben van my de Stadt eens te laaten bezien, alzoo order van den *Garbon* daar toe had. Hy zeide, dat teegen drie uuren te willen doen.

*193

Te drie uuren kwam hy my haalen; hy en ik traaden alleen ter deure uit, alzoo mijn ander Volk nog geen verlof had om uit te gaan, wy sloegen de regterhand om, tot op een hoek van een breede straat, welke inslaande, bragt ons die tot op een zeer groot plein, waar op in 't midden een groote treffelijke Piramide of Tooren stond, daar men langs trappen op klom, van buiten opgaande, hebbende van onderen tot boven op het plat een leuning. Ik zag ook op de vier hoeken van dit plein vier Eerenpoorten, met schoone konst-beelden verçierd, welke alle boven over gewelft waaren. Wy klommen de trappen der Piramide op tot boven op het plat, van waar ik de geheele Stadt nevens het omleggende Land konde over sien.

De Stadt vertoonden hem bynaa rond, hebbende dertien Bolwerken, alle zeer wel geboud; de Tempelen waaren op de Turksche wijse*

*194

El-ho: vrijman (welke taal?).
seldsaam: vreemd.
behandigden: overhandigde.
met een goed hert: hartelijk.
geboud: er staat: *boud* (*ge* alleen als custos op p. 193 van de oorspronkelijke uitgave).
op de Turksche wijse: Een voortreffelijk beeld van deze Turkse koepelmoskeeën geeft Cornelis de Bruyn, *Reizen door de vermaardste deelen van Klein Asia* etc., Delft 1698, op de grote uitslaande plaat 22A van Constantinopel met bijbehorende beschrijving.

altemaal rond. Ik zag een groot, en twee mindere Paleisen, nevens verscheidene treffelijke Gebouwen. Ook dat eenige Rivieren of Burgwallen door de Stadt vloeiden. Eindelijk nog een zeer pragtige Piramide buiten de Stadt aan de Oost-zijde, waar boven op den Engel *Baloka* stond, tot welken als de Sonne niet helder scheen, den morgen-groet gedaan wierd.

Weederom afklimmende, bragt hy my in een groote Badstoove, welke vry wel geboud was, hebbende vijf byzondere Kaamers met Bakken, en tien Kaamers van vermaak, alle van Marmor.

Van daar bragt hy my in 't *Stad-huis,* dat heerlijk en schoon geboud was, hebbende veele en ruime Vertrekken, alle met zeer konstig Beeldwerk verçierd, vertoonende haare oude Goden, Koningen, Helden en Historien des Lands. Hier zag ik het dooden der *Kaskas,* dat den *El-ho* zelf bygewoond en gezien had; ook was hier konstig verbeeld den strijd der Geestelijken ten tijde des Konings *Cham Hazi*. Vorders veel wonderbaarlijke en vermaakelijke postuuren.

Toen bragt hy my in een kaamer die vol Beelden van Mannen en Vrouwen stond, alle geheel naakt, zonder eenige bedekkinge. Ik* vraagden wat zulks beduiden?

Dit is zeide *El-ho* de Trouw-kaamer; niemand in deese Stad of onder desselfs district behoorende, kan trouwen, of moet eerst gantsch naakt in deese kaamer verschijnen, zoo wel den Bruidegom als Bruid. Hoe geschied dat vraagden ik? *El-ho* antwoorde, de Dogter die haar verlooven wil aan een Mans-perzoon om die te trouwen, die word alhier gebragt van een oude Vrouw, haar het naaste in den bloede bestaande: en dien Jongman welke gezind is hem daar aan te verbinden, word hier gebragt van een bedaagd Man, die ook op het naaste aan hem bevriend is. *195

Deese in de kaamer gekomen zijnde, en de deure geslooten hebbende, ontkleeden dan elk de sijne, en vertoonen die malkander gantsch naakt, welke malkanderen dan bezien van agteren en van vooren, gaande, staande, bukkende &c jaa zy bevoelen malkander van boven tot beneeden, van agteren en van vooren. En indien zy

Burgwallen: grachten.
Vorders: voorts.
postuuren: gestalten, figuren.
bevriend: vermaagschapt, cf. WNT II, 2360.

beide wel en gesond zijn, dan is het huwlijk klaar en moet voortgaan.

Maar eenig accident aan den eenen of den anderen vindende, dan staat het in de keur van beide de jonge luiden. Dat is seide ik, een wonderlijke Wet, zy komt naa my dunkt de eere en schaamte* te naa, zulk doen zou men in *Europa* verfoeijen. Waar meede bewijst gy zeide *El-ho* dat de *Europers* wijser zijn als de *Asianen?* De *Europers* hebben ook al veele sotte gebruiken: Maar wanneer men een Paard, Hond, of ander Dier koopen wil, dat bevoeltmen, betastmen, en bezietmen ter deegen (om niet bedroogen te worden) eer men 't koopt; waarom dan een Man of Vrouw die men trouwen wil, en waar meede men sijn leeven tragt en moet eindigen, ook zoo niet gehandeld? een Dier kan men weer verkoopen met weinig schaade; maar een die men troud, die moet men behouden zoo lange men te zaamen leeft. *196

Met kwamen daar vier Persoonen, geheel met zijde kleeden bedekt, in treeden; wy moesten daarom vertrekken, de deur wierd geslooten; deese kwamen hier om de Huwlijks ondertasting te doen.

Ik had in de *Utopia* van *Morus* ook zulks geleesen, dog meenden dat het verçierd was; maar nu bevond ik het de waarheid te zijn, dat my zeer verwonderde.

Van hier bragt hy my tot het Paleis van den Gouverneur, welk groot en schoon was, staande aan het einde van een breede straat, hebbende rondom een breede graft, en dikke muuren, met veele* platte toorens voorsien.

Verlof gevraagd, en verkreegen hebbende, traaden wy voorby een Wagt-huis, over een welgemaakte steenen Brug van ses-en-dertig tree- *197

Met: op het zelfde moment.
ondertasting: onderzoek.
In de Utopia *van* Morus: ‘Zij (de Utopiërs, P.B.) nemen verder bij het kiezen van echtgenoten met grote ernst en strengheid een gebruik in acht, dat in onze ogen hoogst ongepast en allerbelachelijkst was. Want een waardige en eerbare matrone toont aan de huwelijkscandidaat naakt de vrouw, die hij begeert, hetzij maagd of weduwe, en omgekeerd laat een rechtschapen man de vrijer naakt aan het meisje zien.’ (Thomas More, *Utopia*. Uit het latijn vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door dr. A.H. Kan, 3e dr., Rotterdam 1962, p. 117).
verçierd: verzonnen.
graft: gracht.

den lang. Voor de gevel van de poort was den Engel *Baloka* zeer konstig uitgehouwen, den zelven word van alle menschen die door deese poorte gaan, gegroet.

El-ho zeide my, dat het Beeld van *Baloka* overal in *Krinke Kesmes* gegroet wierd op de zelve wijse als in *Spanjen* het Kruis of andere Heilige Beelden gegroet worden, en is ons het Beeld van *Baloka* alzoo heilig, als het kruis in *Europa* is.

Door de Poorte getreeden zijnde, kwaamen wy op een ruime plaats, rontom met wooningen en stallen voor Krijgs-luiden geboud. Deese wooningen waaren vier verdiepingen hoog, de onderste waaren stallen, in de twee middelste woonden de Krijgers, in de boovenste onthielden haar de jonge Manschap, welke tot den Oorlog wierden opgevoed, en onderweezen. Op het midden van deeze plaats zag ik een Fontein welke zeer pragtig met veele konst-beelden van dieren vercierd was, en my zeer heerlijk voorkwam. Onder deeze Dieren waaren verscheide die ik niet kenden, en nooit gesien had.*

Dit besien hebbende, traaden wy door een tweede kleindere Poort, over een korter Brugge van 20. treeden lang; ten einde koomende, verschrikten ik zoodaanig, dat in lange niet bedaaren kon, want aan elke zijde van het einde der Brug, was een houten Huis geboud, en op mijn voorby gaan sprong uit elk een zeer verschrikkelik dier. *198

Deeze waaren haare ruggen vier en een half voeten hoog van de grond, lang naa proportie, haar kop had het fatsoen by naa als een Aap, maar voor uit hun bek stonden twee swarte tanden van agt duim lang, en agter uit de zelve kwaamen nog twee witte slagtanden op het fatzoen als een wild Verken, ruim zoo groot als de eerste, zeer ysselik om aan te zien, hun kop was gewaapend met een zeer scherp en swarte hoorn, zoo als een Een-hoorn geschilderd word; haar lijf was van fatsoen als een Windhond, maar zoo musculeus als een Leeuw, en hunne staart was nog langer als een Leeuwestaart; *El-ho* zeide, dat zy daar Dieren mede vatten en worgen konden; haare klaauwen waaren vreesselijk: aan ieder poot waarender vier, elk van vier en een half duim lang; deese waaren beweeglijk, als de vingers van een hand, van swart hoorn, voor aan zeer scherp;* zy hadden lange sterke halsen, waar aan een lange swarte hairen maane vast was, de eene was sneeuwwit, de andere zoo hoog en *199

vier en: er staat: *vier en vier en*

schoon rood, als ofze met karmozein geverft was; zy laagen aan dikke yseren keetenen: haar geluid was zoo vervaarlijk niet als haare gestalte, zy hadden een zoort van gnorren als Verkens, dan grinnekten zy als Veulens, somtijts een fijne schreeu geevende; zy waaren voor weinig tijds aan den Gouverneur gezonden, en uit een gestrand Schip geborgen. Den Gouverneur wilde deese vreemde Dieren naa *Kesmes* aan den Koning zenden.

Op deese plaats was ook een Fontein, veel heerlijker en schoonder als die op de voorste plaats stond, ook overtreften de gebouwen welke rondom deese plaats stonden de voorgaande; alle de geevels der zelver waaren in Fresco geschilderd, met uitneemende Historien. Dit Fresco schilderen geschied in een zoort van gijps en kalk, zoodaanig toegesteld, dat alle koleuren daar in bestendig voor de lugt blijven.

Benevens de Fontein stonden twee Eerenboogen, zeer treffelijk geçierd met Historien, zoo van Deugd, als Overwinningen, door heerlijke Beelden uitgewrogt.

Wy traaden door een kleine dog çierlijke houten Poorte (aan de* regterhand in 't midden van de weerzijdse gebouwen staande,) in een groot en schoon Hof, welk zeer vermakelijk was, zoo wel door de laanen van verscheiden zoorten van Fruitboomen, als door de veelheid der Fonteinen en Waaterleidingen, met zulke aardige Figuuren en lieve Waatervallen, dat die niet genoeg konden beschoud worden. Het vermaak van die te zien was uitneemend, en door zulk een geringen toestel, dat ik my over de bottigheid der *Europers* schaamde.

*200

Ik had potlood en papier by my, en teekenden vliegens eenigen uit zoo goed als ik konde, denkende dat den *Garbon* my naarder onderrigten zou als hy weederom kwam, en my modellen doen hebben, die ik in *Europa* zoude konnen toonen en werkstellig maaken, dat ook nog zoo geschieden.

Wanneer wy dit alles wel bezien hadden, keerden wy weeder naa huis, daar het eeten al klaar was. *El-ho* nam sijn afscheid. Wy zet-

uitgewrogt: tot in details uitgewerkt.
Waaterleidingen: aquaducten.
toestel: machinerie.
werkstellig maaken: doen uitvoeren.
Het *Handex.* heeft een ander, geschreven begin van hoofdstuk VII, zie Bijlage III.

ten ons om te eeten, en naa de maaltijd een pijp gerookt hebbende, gingen wy te kooy.

Den volgenden morgen naa het nuttigen van de *Akalou,* kwam den *El-ho* ons zeggen, dat den *Garbon* weeder gekomen was, dat* die ons moeste verzorgen, daarom nam hy sijn afscheid, met belofte van my zomtijts nog te willen bezoeken. *201

Ik bedankten den *El-ho* voor alle beleefdheid en genooten Vriendschap, zoo wel als voor sijn genoomen moeite.

Sevende Hoofdstuk*

*202

Den Garbon komt weeder by den Schryver, en laat hem veel wonderlijkheeden zien; als de Piramide of Vry-tooren, met alle desselfs binnen-verçierselen, welke beschreeven werden. Zaal der Liefden. Spreuken van Sarabasa, uit het Pedestal der stilzwijgenheid. Zaal der Wetten van Poele Krinke Kesmes, en haare Beelden van de Dronkenschap; gebruik der zelve, en veroordeelen van een Dronkaard. Spreuken van Sarabassa van de Dronkenschap. Zaal van den Souverein: Beelden in de zelve. Zaal van de Godsdienst zeer heerlijk. Beschryving van de Adyta of Heylige der Heylige. Vry-kaamer in 't plat daar de Vryheid-eisscher op vlugt. De Garbon beloofd een Beschryving en Kaart van Poele Krinke Kesmes. Vier Eerenpoorten, en der zelver Beschryving, welke voor haare punt-tijden of Epocha verstrekken. Ouderdom des Weerelds. Vertrek naar 't Schip.

Ten neegen uuren kwam den *Garbon,* dien ik verwellekoomde met alle bedenkelijke beleefdheid, hem vertellende, wat ik met den *El-ho** had weesen besigtigen. Hy zeide, ik zal voort naa den eeten weeder koomen en u meerder laaten zien en onderregten *203 als den *El-ho* heeft konnen doen, zoo wel van 't geheele Land, als van deese Stadt, om dat ik den opsiender en bezorger van veele gebouwen ben: Waar op, naar afscheid genomen hebbende, vertrok, en ten een uur zoo als wy gegeeten hadden kwam hy weederom, wanneer wy den zelven weg naamen welke den *El-ho* met my gewandeld had. Wy kwamen weeder by de voornoemde Piramide of tooren, maar zag die nu met meerder aandagt en opmerkinge.

bedenkelijke: denkbare.

Den *Garbon* bragt my onder in den Tooren, daar zeer veele en ruime Vertrekken waaren, door verscheiden Perzoonen bewoond; hy, die met alle deese bekend was, wierd met alle eere ontfangen. Den Oppasser die ons kwam ontmoeten, overhandigde terstond de sleutels van alle de kaamers aan den *Garbon*. Voorts traaden wy in een brave kaamer, daar twee aansienlijke Heeren zaaten, in 't rood gekleed, deese kwamen op het zien van den *Garbon* ons te gemoete, en verwelkomden ons. De *Akalou* wierd voort aangebragt; onder 't drinken hadden zy veele discoersen, welke ik niet verstaan kon,* maar merkten dat den *Garbon* als een eerlijk of rijk man wierde aangezien; want naa het nuttigen van deese *Akalou,* geleiden deese Heeren ons tot aan de trappen, met alle beleeftheid. *204

Terwijle wy opklommen, zeide den *Garbon* tot my, dat alle dertig trappen hoog, verscheide kaamers waaren, welke elk haar besonder gebruik hadden, en waar van hy my eenige zoude laaten zien, alzoo hy de sleutels van alle had, die ons den Oppasser was naadraagende. Ik bedankten hem met een goed hert, hem belovende sijne moeite te zullen vergelden; hy zeide niets te begeeren; waar op ik antwoorde, mijn Heer, dat Boekjen van *Cartesius* dat ik u vereerd heb, is u immers aangenaam; ô jaa! zei den *Garbon;* waar op ik antwoorde, mijn Heer gy neemt zoo veele moeite met my, laat ik daar voor de eere dog hebben, van aan u eenige Boeken en Kaarten te doen hebben, welke ik in ons Schip heb, een Vriend van my in *Holland* heeft die uit liefde tot my, onberispelijk afgezet, of met waaterverf gekoleurd. ô De *Posos!* zeide hy teegen my, gy zoud my te veel verpligten. Niet met al mijn Heer, antwoorden ik, gy kond mijne nieusgierigheid weederom voldoen, dat my vergeldinge genoeg is.

Den *Garbon* zeide, ik zal u nieusgierigheid voldoen zoo veele in* mijn magt is, en niemand in deese Stad kan u meerder doen hebben als ik, want my zijn alle sleutelen toe betroud. Onder dit spreeken *205

afgezet: ingekleurd met waterverf zodanig dat de onderdelen duidelijk tegen elkaar afstaken. Het aanbrengen van kleuren geschiedde door een aparte kategorie handwerkslieden: de kaartafzetters of verluchters. Ook amateurs - zoals de Meester, cf. hiervóór, p. 82 - illumineerden hun eigen kaarten, waarbij zij gebruik konden maken van een handleiding als W. Goeree's *Verlichterie Kunde of regt-gebruyk der water verwen,* Amsterdam 1697. Zie S.J. Fockema Andreae en C. Koeman, *Kaarten en kaarttekenaars,* Bussum l972, p. 98-100.

kwaamen wy by een deure, die den *Garbon* open sloot, hier in treedende zag ik een ruime Zaal, welke nog ligt, nog donker was, maar gelijk als een schemerligt, dat zig door de Bosschen spreid, bekwaam om beschaamde Maagden in te brengen; deese was de *Zaal der Liefde,* hier zag ik veele Beelden, waar van elk op een rond Pedestal stond, dat opgeslooten konde worden, onder elk Beeld wierden bewaard de spreuken van *Sarabasa,* en zoodaanige voorvallen, die waardig waaren geoordeeld, te beschrijven, en te bewaaren, om aan de geheugenis, en naakoomelingen overgeleeverd en bekend gemaakt te worden; en in elke Pedestal, onder elk Beeld, berusten zoodaanige beschrijvingen en spreuken als het weezen des Beelds uitdrukte, of vertoonde.

Het *Beeld der Liefde* stond in 't midden van de Zaal, zijnde een jonge Vrouw, hebbende als een vuurvlam op haar hoofd: haar boesem vertoonde tien Borsten; in haar linker arm lag een Kindje, dat zuigende de eene Borst, van haar daar teederlijk aangedrukt wierd:[*] in haar regterhand had zy een brandend hert dat zy op het hooft hield van een van vijf by haar staande lacchende en speelende Kindertjes. [*]206

In haar Pedestal wierden bewaard de Liefde-spreuken van *Sarabasa,* neevens eenige geschiedenissen der Liefde, zoo binnen als buiten *Taloujaël* voorgevallen. De gezeide vijf Kindertjes hadden elk haare beteekeninge: de eene was de Liefde tot de Deugd, een ander verbeelde minlik genoegen, weeder een ander de gerustheid &c.

Aan de regter zijde stond het *Beeld der Natuure,* wat agter de Lief-

opgeslooten: geopend.
of vertoonde: Handex. vult aan: ‘Hier ging den Garbon bij mij sitten &c: siet agter in 't geschreeven.’
Het Beeld der Liefde: Smeeks heeft zich hier vooral laten leiden door een afbeelding uit de huwelijkstempel in de *Historie der Sevarambes,* Amsterdam 1682, p. 51 en 235. Voor vuurvlam boven hoofd en brandend hart in rechterhand zie Hubert Korneliszoon Poot, *Het Groot Natuur- en Zedekundigh Werelttoneel* etc., 3 dln., Delft, Reinier Boitet, 1743-1750 (voortaan geciteerd als: *Wereltoneel*), dl. III, p. 607-608; verder beantwoordt de voorstelling in grote trekken aan embleem nr. 8 in P. Zaunslifer, *Tafereel van overdeftige zinnebeelden,* Amsterdam 1722 (voortaan geciteerd: *Zaunslifer*). Voor de vijf kinderen geeft Smeeks-De Posos zelf een gedeeltelijke uitleg, iets wat hij verder alleen nog bij het laatste beeld doet.
het Beeld der Natuure: Cf. Arthur Henkel und Albrecht Schöne, *Emblemata. Handbuch zur Sinnbildkunst des XVI. und XVII. Jahrhunderts,* Stuttgart 1967 (voortaan geciteerd als: Henkel-Schöne), p. 1534: Natura met valk.

de; deeze was een geheele naakte Vrouw, houdende een Valk op haar hand.

Aan de linker zijde van het *Beeld der Liefde,* stond het *Beeld der Stilswijgentheid,* vertoonende een Vrouw, wiens mond met een ring door haar lippen geslooten was, leggende de voorste vinger van haar regter hand bezijden den ring op haare geslooten lippen, en hebbende in haar linker hand, een Zeegel-rink, drukten die nog aan de linker zijde des rings op haare mond. Ik zag met groote naarstigheid het *Beeld van Stilswijgentheid* aan, als wanneer een Heer by ons in de Zaale trad, hy en den *Garbon* groeten malkander, en naa een kort gesprek dat ik niet verstond, trad den *Garbon* naa my toe, zeggende* ik moet den Gouverneur spreeken om gewigtige zaaken, die ik niet voorby kan. Hy sloot het Pedestal der Stilswijgendheid op, krijgende daar uit een half vel papier, aan my dat geevende, en zeide, schrijft dit af; op die taafel is pen, inkt en papier, zal daar teegen gy dit hebt afgeschreven weederom by u zijn: dit zijn een weinig van de Spreuken van *Sarabasa,* raakende de *Stilswijgendheid*. Ik bedankten hem. Hy vertrok met den Heer, sluitende de deure toe; ik had wel begeerte om alle de Beelden te bezien, maar dagt den *Garbon* mogt in 't korte weeder koomen, en haastig zijn, ik wil dit eerst afschrijven, daar naa kan ik de Beelden genoegzaam beschouwen.

*207

Dit volgende is het Afschrift van dat hy my overhandigde, zijnde Spreuken.

Het *Stilswijgen* is de eerste trap tot de Wijsheid, de Minnemoeder der Vreede, en de bewaarster der Deugd.

het Beeld der Stilswijgentheid: Wereltoneel II, p. 446-468, beschrijft diverse allegorische afbeeldingen van deze eigenschap, meestal onder de gedaante van een in zwart gewaad gehulde vrouw, wier mond met een ring of band is toegezegeld: ‘Men ziet haer met de rechte hant eenen ring voor haer' mont houden, alsof ze den zelven 'er op drukte.’ (p. 447 met afb.).
Spreuken van Sarabasa, raakende de Stilswijgendheid: Een belangrijke bron van deze spreuken is *De Konst der Wijsheit getrocken uyt de Spaensche schriften van Gracian, dusdanig in 't Frans gebragt door den Heer Amelot de la Houssaie, en nu vertaelt door M. Smallegange, Regtsgeleerde,* 's Gravenhage, Pieter van Thol, 1696, welk boek een driehonderdtal ‘grondregels’ voor het levensgedrag van de ‘wijze’ man bevat. Gracian prijst hem bovenal een voorzichtig opportunisme aan. Zie over deze spaanse auteur de Inleiding, § 3.4.

In de konst van *Stilswijgen,* en zig niet te openbaaren, bestaat alle geheim.

Een wijs Man verklaart hem niet, om dat hem bekend is, dat hy dan Schatting betaalt aan zoo veele menschen als hy hem ontdekt.*

*208

Stilswijgen is het heiligdom van de Wijsheid, jaa heeft veele van de Goddelijkheid, want zy verkeert het gebrekkelijke in een loffelijk geheim.

Stilswijgen geeft de zelfde luister aan de reeden, als de schaaduwe aan de koleriten der Schilderyen.

Stilswijgende menschen, zijn bedagtzaam en voorzigtig in 't spreeken, en zy worden gesteld buiten 't getal der Sotten.

Zig te onthouden van spreeken, is het zeegel van bekwaamheid; want veel spreeken verswakt het verstand, en doet de gedagten in de lugt verdwijnen; dog men moet op sijn beurte zomwijl een weinig zeggen, om niet altoos een bloote aanhoorder van eens anders reeden te weesen, en dan nog moet men spreeken als de Gemeene, maar denken als de Wijse.

Een goed Politijk moet meester van sijn tonge zijn; want de ziele van een wijs Man rust aan de wortel sijner tonge; maar die van een Gek, die danst op het tipje der zelve.*

*209

Eene die vaardig in 't spreeken is, staat altijd op het tip van verwonnen en overtuigd te worden; men kan dikwils meer zeggen als andere willen hooren; daarom moet men spreeken als met testamenten; dat is, hoe minder woorden, hoe weiniger krakeel.

verklaart hem niet: spreekt zich niet openlijk uit, cf. Gracian, *Konst der Wijsheit,* grondregel 179.
veele: veel.
Stilswijgen is het heiligdom ... loffelijk geheim: Gracian, *Konst der Wijsheit,* grondregel 3 en 160.
zy worden gesteld buiten 't getal der Sotten: Gracian, *Konst der Wijsheit,* grondregel 3.
dog men moet ... denken als de Wijse: Gracian, *Konst der Wijsheit,* grondregel 43.
Politijk: (burgerlijk) bestuurder, politicus.
tip(je): punt(je).
Eene die vaardig ... weiniger krakeel: Gracian, *Konst der Wijsheit,* grondregel 160.

Secretesse is de Ziele van alle groote onderneemingen, en de goede uitkomsten in gewigtige handelingen moet men zoeken in dezelve stil te houden: daarom, indien gy zaaken van gewigt verhandeld, dan spreekt nooit, antwoord niet meer als u gevraagd word; maar hoort naarstig toe, en vat op die te veel klappen.

Die zig onthouden kan, heeft groote heerschappye over zig zelfs.

De Wijsen houden haar altijd geslooten: en nog te meer, als zy de Luiden niet kennen tot wien zy spreeken.

Als men zig uitdrukt, moet men niet te klaar zijn; want geheimenis verwekt eerbiedigheid, en men gaat voor een bekwaam Man wanneer men niet verstaan word.

Een hert zonder geheimenis, is als een openen Brief en een verklaard* besluit, en is als een open spel dat niet geagt word. *210

Daarom moet men zig nooit verklaaren, want men houd de geesten in twijffel wanneer men zig niet voort verklaart. Zoo houd God alle menschen in verwagtinge: dat naa te volgen is wijsheid.

Die zig niet terstond verklaard, die houd eens anders gedagten in twijffel en verwagtinge: daarom drukt u nooit te klaar uit; want een verklaard besluit wort niet geagt, om dat het is als of men met een open spel speeld.

Wie sijn Kaarten aan anderen vertoont, doet hem zelven en sijn meedestanders schaade; men moet bedekt zijn, en de zulke niet veele vertrouwen die haar ligt openbaaren; want die alles aan andere vertrouwen, zulke moet men niet vertrouwen.

Men moet openhertigheid schouwen; want sijne gedagten te ont-

en vat op die te veel klappen: en let op hen die te veel babbelen, (op hen die hun mond voorbij praten).
Als men zig uitdrukt ... verstaan word: Gracian, *Konst der Wijsheit,* grondregel 253.
Een hert zonder ... geagt word: Gracian, *Konst der Wijsheit,* grondregel 179.
Daarom moet ... is wijsheid: Gracian, *Konst der Wijsheit,* grondregel 3.
Die zig niet terstond ... spel speeld: Gracian, *Konst der Wijsheit,* grondregel 3.

dekken, is de poorte te openen tot de sterkte van sijn gemoed.

Zijt schrander, dog begaat geen buitenspoorigheid in 't ontdekken* uwer bekwaamheeden, gebruikt de middelmaat. *211

Onderzoekt eens anders herte eer gy het uwe openbaart, spreekt niet veel, en dan nog niet als dat gy wel weet.

Om jemants herte te ontdekken, moet men met hem twisten of verschil maaken.

Door yver van woorden worden veele verrukt, zoo dat zy voor den dag brengen dat beeter gesweegen waar.

Het is Wijsheid in anderen iets te ontdekken, en zig zelf te verbergen.

Zoo is men dikwils ook onvoorsigtig van zig te openbaaren in 't speelen; en ons gemoed staat bloot en open in 't boerten. Ook is in de wijn de waarheid, een dronken hert kan niet veinzen. Door liefde der Vrouwen, word ook veele openbaar.

Men moet voor Verspieders van onse gedagten, onse herten bedekken met wantrouwen en onthoudinge.

Uwe gedagten blijven de uwe, zoo lange gy die binnen houd; maar

Men moet openhertigheid ... gemoed: Gracian, *Konst der Wijsheit,* grondregel 98.
ontdekken: openbaren.
dog begaat ... middelmaat: Gracian, *Konst der Wijsheit,* grondregel 170.
gebruikt de middelmaat: Aristoteles (*Ethica,* II, 6) en andere antieke filosofen beschouwden de deugd als het juiste midden tussen twee ondeugden. Vandaar dat zij spraken van een aura mediocritas, een ‘gulden middelmaat’. We vinden die gedachte diverse malen verwoord bij Horatius, bijv. *Epistulae* I.18: ‘Virtus est medium vitiorum et utrimque reductum’ (‘deugd houdt het midden tussen deze gebreken en neemt afstand tot beide’). Voorts o.a. in de nederlandse vertaling van Gracian's *Criticon: De mensch buyten bedroch, of den nauwkeurigen oordeelder, van Balthazar Gracian, Auteur van de Konst der Wysheid. Vertaelt door M. Smallegange. R.G.,* 's-Gravenhage, Jacobus van Ellinkhuysen, 1701 (KB 943 F 88), p. 95. Zie ook S. Vestdijk, *De gulden middenweg,* in *Essays in duodecimo,* Amsterdam (1952), p. 158-164.
verschil: geschil, meningsverschil.
Om jemants ... verschil maaken: Gracian, *Konst der Wijsheit,* grondregel 213.
yver: drift.
boerten: schertsen.
Ook is in de wijn de waarheid: In vino veritas.

eens in de lugt tot woorden gemaakt, dan behooren zy aan een* ander, welke als dan tot u verderf konnen gebruikt worden. *212

Doorgrond eens anders gedagten, en verbergd de uwe.

Al te opentlijk te gaan, is dikwils haatelijk en zeer moeijelijk, het gaat zeekerder en ligter dat men sijn voorneemens in houd.

Men moet ingetoogen zijn, en zig aan al de Weereld niet gemeen maaken; maar sijn naame veranderen volgens de plaatsen en zaaken; dog egter zig wagten van niet verrast of bedroogen te worden.

Een listig mensch, die moet weesen vaardig van verstand, alles sien, doorsien, en oordeelen, weinig spreeken, veinsen, sijn gedagten en voorneemens bedekken; maar evenwel waarlijk met beleefdheid, vriendelijkheid, en met een bly gelaat handelen.

Men moet listig zijn om sijne gebreeken te verbergen, en behendig sijne hertstogten ontveinsen, op dat een ander nooit onse drift kenne, en dat uit vreese dat zy u mogten voorkoomen door teegenspreeken of pluimstrijkery.

Ontveinsen is het voornaamste in de Politie, men moet dikwils* schijnen en veinzen niet te verstaan, datmen verstaat. *213

Het onverstand neemd de wijk uit den Tempel van *Stilswijgentheid,* want de woorden worden ligtelijk uitgeput, als het verstand onvrugtbaar is.

Leerd swijgen, tot u het spreeken niet deeren mag, en gy in een hooger rang zijt. Die zijn tonge weet te breidelen, word aangezogt.

Al wie ontdekt, word Meester.

moeijelijk: vervelend, bezwaarlijk.
sijn naame veranderen volgens de plaatsen en zaaken: Dat is precies wat Juan de Posos in praktijk brengt!
voorkoomen: vóór zijn.
Men moet listig ... pluimstrijkery: Gracian, *Konst der Wijsheit,* grondregel 98.
Ontveinsen ... verstaat: Gracian, *Konst der Wijsheit,* grondregel 88.
Het onverstand ... onvrugtbaar is: Gracian, *Konst der Wijsheit,* grondregel 48-49.
aangezogt: uitgenodigd, gevraagd (voor een ambt).
Al wie ontdekt, word Meester: Gracian, *Konst der Wijsheit,* grondregel 94.

Openbaard geen gebreeken der grooten, want zy lijden dat niet.

Veele dingen worden lacchende gesegt of gedaan, die naamaals schreijende beklaagd worden.

Met als ik dit laaste spreukje schreef, sloot den *Garbon* de deure op, en trad met een Heer binnen; ik stond op, en groeten haar met alle beleeftheid; den *Garbon* trad naa de Taafel, en neemende het Papier, daar uit ik dit naageschreeven had, sloot dat weeder in het Pedestal van de *Stilswijgendheid*.

Terwijl den *Garbon* beesig was met een Brief te leesen, bezag ik de* Beelden welke de *Liefde-zaal* verçierden, en waaren de volgende. *214

Vriendschap, was een Vrouw met Mirten en Granaaten gekroond, met haar regter arm omhelsde zy een dorren Boom daar een Wijngaard om geslingerd was, op haar kleed waaren veele Spreuken, die ik niet verstaan kon.

De *Vrolijkheid,* wierd vertoond met een jong dansend Meisje, hebbende een krans van Bloemen om haar hoofd, en haar Rok met veel'erley bloemen geborduurd, zy had in haar regterhand een roemer, en in haar slinker een schaale.

Schoonheid, was een Vrouw die haar hoofd ten deele met Wolken bedekt had, zijnde anders naakt, in de regterhand beurde zy op een passer met een kloot, met de linker een lelie.

Het *Huwlijk* wierd verbeeld door een Jong man, welke een Juk

schreef: er staat: *scheef.*
Vriendschap: Zie de afb. met beschrijving in *Werelttoneel* III, p. 405.
Vrolijkheid: De gegeven voorstelling beantwoordt vrijwel aan die in *Werelttoneel* III, p. 429; het meisje houdt hier in haar rechterhand een wijnfles. Fles en drinkschaal duiden erop ‘dat de vrolykheid zich doorgaens niet bedekt of onzigtbaer houdt, maer in het tegendeel zich openbaert en gewilligh aen elk mededeelt.’
slinker: linker.
Schoonheid: noch bij Zaunslifer, noch in *Werelttoneel.*
kloot: bol.
Huwlyk: Het beeld beantwoordt tot in details aan dat in *Werelttoneel* II, p. 46. De vruchtbare kwee-appel is aan Venus gewijd. *Handex.:* ‘Voor het pedestal van 't houlijk stond te leesen Den ongetrouden staat, is een vijand van alle rust, een beroover van gewettigde lusten, een fontein van agterklap, een baarmoeder van alle ongerustheid, rouw, nijd, &c:’
na r. 4022 in *Handex.:* ‘De twee opene boeken waaren verguld, en handelde het eerste van de Gods-dienst, buiten op stond met goude letteren *Bekende en ontwijffelbaare Waarheid*. Het andere begreep de Regten, of Borgerlike Wetten, buiten stond met goude letteren, *De wet is een seekere reegel om na te leeven, die de menssen an sig self, of anderen voorschrijven om eenig einde en oogmerk*.
De twee geslootene boeken waaren verzilverd, het eene was van de filosofie, daar met silveren letteren op stond, *Om dat ik niet wel begreepen worde, verandere ik somtijds na de moode*. Het tweede geslooten boek behelsden de Oude en Nieuwe Medicine, daar met silveren letteren buiten op stond, *ik bestaa meerendeels uit raadselen, en ben daarom kragtig de verandering na de moode onderworpen*.
De geheele taafel was bestrooid met veelerleij soorte van bloemen, en sleutels, daar tussen in, een haamer, sonnen, maanen, vierkanten, ronden, ringen, int midden lag een grooten gelijksijdigen drie-hoekigen diamant, dit en 't volgende was alles seer sierlijk gewrogt. Vooran stonden een rije silveren duiven, met mijters op haare hoofden, elk had een goude sonne in haar mond, sommige groote, eenige kleine.

om sijn hals had, een Trouring aan sijn Vinger, een Quee-appel in sijn hand, hebbende Boeijens aan sijn voeten, waar meede hy op een Slange trad.

Hier waaren nog meer Beelden, die, om dat den *Garbon* wat haastig scheen, konde ik die niet alle beschouwen, dog den *Garbon* beloofde* my alles schriftelijk te zullen doen hebben, en was al eene van sijne Dienaars daar meede in de Spaanse taaie beesig.

*215

De *Liefde-zaal* verlaatende, kwamen wy na dertig trappen opgeklommen hebbende, weeder in een schoone kaamer, in deese wierden alle Wetten van geheel *Poele Krinke Kesmes,* als ook die van deese Vry-stadt *Taloujaël* bewaart.

Hier zat het Beeld van den zeer wijzen Wet-geever, en Philosooph *Sarabasa,* als een *Sineese* Af-God aan een Taafel, waar op laagen geslooten, en opene Boeken, Brieven Zeegels, &c.

Daar agter, midden over de taafel, stond een rije als loopende goude leeutjes, hebbende elk agt beenen, met groote klaauwen, en kooninklijke kroonen op haare hoofden, in hare wolle was als in gesneeden *interest en staatsugt*.
Hier agter stonden een deel vuile als bestruifde verkentjes, elk had op sijn kop een halve maan, an haar linker sijde was als in het haair gesneeden *domheid, drift, opinie*.
ik dit ziende vraagden seer nieusgirig na de beduidinge? Den Garbon seide mi, ik sal u de uitlegginge verklaaren in mijne schriften, die ik u geeven sal, als gij vertrekt.’

Wat agter hem stond een Advocaat met een mutse of kap, en tabbaard van promotie verçierd.

Daar neven stond de *Geregtigheid,* die had in de eene hand twee Schaalen: in de eene Schaale stond een Hond, in de andere een Slang, en in de andere hand had zy een bloot Swaard.

Het *Leeven* wierd hier ook vertoond, door een jonge Maagd; met *Semper Vivum* gekroont, hebbende in de eene hand een brandende lampe, in de andere een oly-kan, waar uit zy in de lampe goot.

Aan de andere zijde stond de *Koopmanschap* of *Handelinge* tusschen de *Rijkdom* en 't *Geluk* en *Ongeluk*.

De *Koopmanschap* of *Handelinge* wierd vertoond door een* lacchende Jongeling; deese had in sijn regterhand drie tongen, in de linkerhand een elle, schaale, koorenmaat, en een voetmaat, met een passer; by sijn voeten stond een volle geldbeurs, spiegel, en Slange.

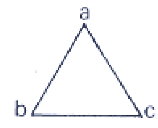
*216

tabbaard van promotie: toga (zoals o.a. bij publieke promoties gedragen werd).
na r. 4024 in *Handex.:* ‘Agter den advocaat stond de *Leugen,* als hem wat in 't oor luisterende, deese was verbeeld door een jonge Spaanse hoer, zijnde swert, smeerig, stinkende, vies, morssig van hair, geel en hert van vel. Zi heeft vleugels an haar schouders, en voeten, zij had op een weerschijn kleed, veele mom aansigten, tongen, en scherpe priemen geborduird, onder haar linker arm was een brandende stroobos verbeeld, met haar regter hand bood sij de vergiftige punt van een schoone indiaanse kris an, uit haar mond staken drie gespleeten adders tongen.’
Geregtigheid: Deze voorstelling combineert elementen van de afbeeldingen in *Werelttoneel* III, p. 289 en p. 302. Hond en slang staan hier voor trouw en voorzichtigheid. Cf. ook Henkel-Schöne, p. 1556: justitia met balans en zwaard.
Het Leeven: Cf. *Werelttoneel* III, p. 172 (met afb.): ‘Het Leven of de Geest (...) wort uitgebeelt door een in 't groen gekleet Maegdeke, 't geen met zekere bevalligheit een brandende lamp in de rechte hant houdt.’
Semper Vivum: ‘Altijd levend’, lat. naam van een plant (huislook, of donderbaert). Zie voor het gebruik als hoofdbekransing van Het Leven: *Werelttoneel* III, p. 173.
in r. 4030 in *Handex.:* ‘een kraaje. Bij haar stond de *Medicine,* als een bedaagde vrou, met laurier gekroond, hebbende in de eene hand een kwastige stok met een slange om wonden: in de andere een olijkan, waar uit zi olie in de lampe des leevens goot: bij haar stond een haan, neven een bije-korv, waar bij een slange kroop, die een sleutel in haar mond draagd.’
Koopmanschap: niet bij Zaunslifer, evenmin in *Werelttoneel*. De drie tongen wijzen wel op de verschillende manieren waarop de koopman dient te spreeken, al naar gelang de omstandigheden.

Op het Pedestal van de *Rijkdom* stond een Schaap, waar beneevens laagen eedel gesteenten, goude keetens, en vaaten, geld, kroonen, scepters &c.

Het *Geluk* en *Ongeluk* waaren twee Beelden, teegen malkander over staande, houdende beide de regterhand om hooge en open, de eene was Rijkelijk, de andere als een Slaaf gekleed; boven haar als uit een Wolk kwamen twee handen kruiswijs over malkander, de eene gaf aan de Rijke een volle geldbeurs, kroone, en een beeldje van een jonge Maagd. De andere gaf aan de Arme een leedige omgekeerde beurs, een dorre doorentak, met eenige Scorpioenen. Voor het Pedestal van 't *Geluk* en *Ongeluk* stond een drie-hoek.

Rijkdom: Volgens *Werelttoneel* II, p. 615, werd aan Juno, godin van de rijkdom, een schaap geofferd. De overige attributen spreken voor zichzelf.
Geluk en Ongeluk: Niet onder deze gedaante in *Werelttoneel,* evenmin bij Zaunslifer.
drie-hoek: Wat deze driehoek hier precies betekent wordt pas duidelijk in het *Handex.* Smeeks had een bijzondere voorkeur voor juist die gelijkzijdige driehoeken, waarvan hij er een groot aantal in zijn *Handex.* afbeeldde; sommige werden naar zijn ontwerp zelfs gegraveerd.
In het *Handex.* volgt na r. 4047: ‘de *Fortuin,* desе was een naakte Vrouwe, staande op een kloot, hebbende het hoofdhaair na voren, van agteren is zi naakt. Zi heeft in de ene hand een overvloeds-hoorn, vol kronen, goud, geld, koorn, vrugten &c.: Op het koorn stond met goude letteren, *diend u van den tijd*. In haar andere hand had zi een ledige om laag gekeerde geldbeurs, stroppen, roeden &c:

Voor haar pedestaal of voorstuk stond een gelijkzidigen driehoek. Ik vraagden wat desen driehoek beduiden? Den Garbon antwoorde, uit desen vertelden Krakabas het fortuin der menssen, aldus. Gi ziet dat de *Fortuin* van voren, en niet van agteren kan gevat worden: een mens die zo kan en doed, die *neemt zijn tijd wel waar*. Dog het is veeltijds zijn schuld niet, want een mens word in een gelijk zidigen driehoek a.b.c. geplaatst, om daar zijn *Fortuin* te soeken of te verwagten.
Zo hi door 't noodlot geplaatst word binnen voor de linie b.c. om de *Fortuin* (die over de hoek a. in, en over de linie b.c. weder uit de driehoek genoodsaakt is te passeren) daar waar te nemen: al gebruikt zo een nog zo rappe leden, en loopt geduirig van b. tot c. en wederom van c. tot b. al zag hi met Lijnceus ogen, en waakte met Argus hoofd, al gebruikte hi Pallas verstand, en bereikte Nestors jaren; de *Fortuin* zou hem ontsnappen, het is hem onmogelijk zo een lange linie te kunnen bewaken, en tegenwoordig te zijn juist op de plaatse, als de *Fortuin* komd.
Maar heeft hem de Schikking geplaatst, in de hoek c. (en de *Fortuin* genoodsaakt is, over de linie a.b. in en over de hoek c. weer uit de driehoek moet) dan moet de *Fortuin* van zelf hem in den arm komen, schoon hi slaapt, hi word door den bons wakker, voeld de gedwongene *Fortuin* voor hem, hi slaat zijn armen maar toe. Dus krigen enige *Fortuin* als in den slaap, en zijn, of worden gelukkig buiten enige oeffeninge, verstand, arbeid, of moeite.
Uit het pedestaal van de *Fortuin,* kreeg den Garbon volgende spreuken van de Tijd, welke hi mi daags daar an toe zond.’

Wy deese Zaale verlaatende, klommen nog dertig trappen op, alwaar den *Garbon* weederom een deure ontsloot; daar in treedende zag ik hier al weederom verscheiden Beelden, welke ik niet en kenden. En vraagende wat dit beduiden? zoo antwoorden den *Garbon,** dit is de kaamer van de *Dronkenschap*. Ik begon te lacchen, en vroeg hem, waar toe diend deeze? hy antwoorde, deeze heeft een groot gebruik in ons *217 land; hier worden de Dronkaarts ingebragt, haar deeze Beelden aangetoond, en uit elk Pedestal de spreuken van *Sarabasa* voorgeleezen, en onderregt, niet door Geestelijke met de Godsdienst; maar door verstandige Politike. Hoe geschied dat vraagde ik? hy antwoorde, wanneer in deeze Stad *Taloujaël,* een Mensch is die hem met veel drinken te buiten gaat, zoodaanig dat hy zijn beroep verwaarloost, zijn goed verminderd, en daar door zijn Huishouding niet verzorgd, en zijn eigen gezondheid naadeelig is. Zulk een Mensch, word eerst gewaarschoud door den Wijk-meester van de Wijk waar in hy woond; hy hem niet beeterende, word dat aan den Raad bekend gemaakt, welke hem dan gerigtelijk doen vermaanen, afstand van sijn te veele drinken te doen; zy laaten hem zeggen dat de Dronkenschap schaadelijk voor zijn Huisgesin, schandelijk voor hem zelven is, onnut, en aanstootelijk voor het gemeen. Zoo het gebeurd dat hy hem nog niet en beeterd, en van zijn overvloedig zuipen op houd, dan word het den Gouverneur bekendt gemaakt.*

Deeze doet den Suipert voor hem brengen in zijn Paleis, hy in zijn Rigter-stoel *218 gezeeten zijnde, vraagt den Dronkaart, waarom hy op de eerste en tweede vermaaninge sijn zoo schaadelijk en schandelijk leeven niet heeft verlaaten, en zijn eere, voordeel, en gezondheid,

beduiden?: Een vraagteken na indirekte vraag is in die tijd niet ongebruikelijk, cf. A. Weijnen, *Zeventiende-eeuwse taal,* 4e druk, Zutphen 1965, p. 17.
Politike: (wereldlijke) bestuurders.

niet weeder heeft willen in agt neemen? te antwoorden word den Dronkaart niet toe gelaaten, om dat den Gouverneur meent, dat, dat maar tijdverspillen is.

Hy word terstond gebragt in een andere Kaamer, daar een Geestelijk en twee Wijze Raads-Heeren zijn, hier koomende, steld den Geestelijken hem sijn zonden voor oogen hoe hy teegen *God,* den *Koning,* en *Baloka* gezondigd heeft.

Dan word hy de Wagt overgeleeverd, deeze brengen hem des voormiddaags ten tien uuren op de vijfde trap van de Piramide, daar moet hy vijf uuren blijven staan, met het gezigte naa het plein, om van elk gezien, en bekend te worden. Dog hier in word onderscheid gebruikt, en word een morgen-dranks zuiper straffer gehandeld, als een die des daags nugteren, en des avonds alleen dronken is.

Ten drie uuren koomen de twee Raadsheeren met een Secretaris,* klimmen met den Dronkaart opwaarts tot in deeze Kaamer; hier koomende, moet hy teegen over dat Beeld de *Dronkenschap* gaan staan, en dat sterk aanzien. Ik vraagde welke is het Beeld van de *Dronkenschap?* den *Garbon* antwoorde, daar ziet gy een boom, met een wijngaard omwonden, het Beeld omarmt die met zijn linker arm, in welker hand hy een wijn-kanne houd; hy heeft een zots-kap op zijn hoofd, uit zijn lacchende mond ziet men een groote wijn-tand, hy is met gescheurde kleederen gekleed, staat op bloote voeten, en wijst met zijn regter voorste vinger op een groote en veele kleine roemers, die elk een byzondere koleur hebben, voor hem leid een leedige geld-beurs.

*219

gehandeld: behandeld.
Dronkenschap: Het hier gepresenteerde fantasiebeeld beantwoordt niet aan enige traditionele voorstelling, hoewel de samenstellende elementen stuk voor stuk bekend zijn en voor zichzelf spreken.
wijn-tand: De redaktie van het WNT was zo vriendelijk mij te berichten, dat in het nog ongepubliceerd materiaal twee citaten met *wijntand* voorkomen, een uit 1624 van M. van Reigersberg (*Br.* 101) en een uit Tuinman, *Ned. Spreekwoorden* II, p. 44 (1727): ‘Die zyn wittebrood voor eet, moet zyn roggebrood na eeten. Zulke hebben dan hun koek op, en hun beste dagen geleeft (...). Dan moet men den wyntand uittrekken.’ Wijntand is hier het symbool van iemand voorliefde voor wijn, cf. *lekker(e) tand* ter aanduiding van iemands kieskeurigheid met eten. In *Krinke Kesmes* echter wordt de belustheid op wijn ook door een visueel waarneembare ‘lekkertand’ uitgebeeld.

De Heeren gezeeten zijnde, spreekt den oudsten Heer den Dronkaard aan: gy N.N. hoe zijt gy dus vervallen, gy zondigd teegen God, den Koning, teegen de Wet en u zelf. Gy weet dat *Baloka* uwe daaden daagelijks aanteekend, waar wil dit ten laasten met u heen? wanneer gy dus voort vaart, zult gy u overige goederen verkwisten, u tot alles onbekwaam maaken, en u huis-gezin niet in eer konnen voeden, dan moet gy immers naa het Eiland *Lankeja,* daar moet gy zeer* swaaren arbeid doen, daar word gy met slegt voedzel gespijst, daar moet gy gescheurde kleederen draagen, en bloot-voets gaan. Gy behoorde tot deeze laatste waarschouwinge niet gewagt, maar eerder u zuipen verlaaten, en van u Dronkenschap af gestaan te hebben. *220

Men zal u hier een weinig spreuken, (raakende de *Dronkenschap*) voorleezen, door *Sarabasa* opgesteld, u die meede geeven ten einde gy die met aandagt leest. Gy zult nu weeder tot avond ten agt uuren op de vijfde trap te pronk staan.

En u dan niet beeterende, op het eerste aanbrengen van u Wijkmeester, naa *Lankeja* gebannen worden: dan zalmen u zeer veele spreuken van *Sarabasa* meede geeven, op dat gy kond zien, tot wat kwaad gy u zelf door den dronk gebragt hebt.

Dan leest den Secretaris hem een weinig spreuken voor, uit het boek van *Sarabasa,* uit het Kapittel van de *Dronkenschap:* het welke niet anders behelsd als zeer deftige spreuken, elk een byzonderen zin hebbende.

Ik vraagde of ik eenige van die spreuken mogte afschrijven? hy zei, die zijn te veele, ik zal u een goed getal behandigen, die gy meede zult neemen, om op u Schip af te schrijven, dan hebt gy een voortreffelijk tijdverdrijf, met een zeer deftige studie.*

Maar voor dertien daagen, is hier zulks geschied, en sloeg den Secretaaris op het zesde blad in 't Kapittel van de *Dronkenschap,* en las het volgende den zuipert voor. *221

Het Boek lag nog op de taafel, hy zeide schrijft deeze zijde af, en niet meer, het voorige, en het volgende zal ik u hier naa terhand stellen.

Hy zetten hem om te rooken, ik om te schrijven. Heel boven aan 't blad stond,

verlaaten: er staat: *verlaaren*.
af gestaan te hebben: afstand gedaan te hebben, te hebben laten varen.
deftige: schoon en toepasselijk, zinrijk, cf. WNT III, 2353.

Van de Dronkenschap.

Het gebruik van *Wijn* is uit den Heemel, en het misbruik uit de Helle voort gekoomen.

Maatig gebruik van *Wijn* is de geest der Engelen: maar het onmaatig gebruik, is het bloed der Duivelen.

Wijn is een vriend der Waarheid, een vyand van veinsen; zy ont-sluit de kabinetten der herten, en ontdekt alle secreeten. Ook is zy een mediçijn matig gedronken; want weinig verheugd, veele ontsteld, maar overdaad ontsind.

Wijn maatelijk gebruikt maakt vrolijk, en verheugd de geest, zy* heeft de welspreekendheid en konstige vindingen voortgebragt, zy ontbind de gebonden geesten, en kan van hooge zaaken spreeken. Maar onmaatig gebruikt, maakt een Mensch als een Beest, en een Wijze zot. *222

Wie een glaasje drinkt voor den dorst, het tweede om den geest te verlustigen, het derde ter eeren van een Vriend, doet niet kwaad; maar elk moet hem wagten voor overdaad en verkwistinge.

Wijn wekt de geest op, en maakt de ziele wakker; maar die te veel gebruikt, duurt zulks niet lang, dan word men dof en loom.

De *Wijn-dampen* doen ons aardig schijnen aan ons zelven, maar belacchelijk aan andere.

In de *Wijn* leggen alle ondeugden verborgen.

Die een groot Vriend is van de *Wijn,* is een vyand van hem zelven.

De *Wijn* is het bloed der Aarde, en een hoofd-vyand der Jeugd; zy verstomt de spitsvinnigheid der zinnen, vermeerderd de pijnen,* verhit de ingewanden, verwert de inbeelding, vernietigd de geheuge- *223

secreeten: geheimen.
ontsteld: ontreddert, maakt van streek.
ontsind: maak (iemand) buiten zinnen.
spitsvinnigheid: scherpzinnigheid.
verwert: verwart.

nis, ontroert de reeden, en verderrt de vogten, en is by gevolg een hoofd-vyand van onse gezondheid.

Een Wijs Man verliest door de *Dronkenschap* deese volgende drie zaaken:

1. De Heerschappye van sijn gedagten.
2. De Toom van sijn Tong. En,
3. De aanzienlijkheid van sijne Jaaren.

Men moet nooit zoo veele drinken, dat het verstand of de voeten leuteren; veeltijts zit *Cupido* in den roemer, en *Venus* schuild onder in den Wijn.

Wanneer dat door de *Wijn* iemand tot ongereegelde driften vervalt, zoo verkort hy niemand meer als hem zelf.

Een Suipert verkwist sijn lighaam, tijd, en goederen, terwijl hy sijn agting aan de Weereld opoffert.

De lekkerste *Wijnen,* smaakelijkste spijsen, lieffelijkste lusten, en de aangenaamste vermaaken, worden alle zeer ras van de walgelijkheid gevolgd.

De *Circe* van *Ovidius,* kan zoo wel op de *Dronkenschap,* als op* de Weereld gepast worden; want de *Dronkenschap* verandert den Mensch in Beestagtige bedrijven en gedagten, dus wort men als een Leeuw, Schaap, Swijn, Aap, Bok, Nagtegaal, Stier &c. *224

Een die *Dronken* is, moet als een zinneloose aangemerkt worden, want zoo lange als eene voorzigtig en wijs is, zal hem de *Dronkenschap* niet bevangen.

de geheugenis: het geheugen.
ontroert: brengt in de war.
verderrt: verdroogt.
by gevolg een hoofd-vyand: Men ziet hoe ook in deze spreuken van Sarabasa iets doorklinkt van Smeeks' hoge waardering van de vloeibaarheid der lichaamsvochten.
De aanzienlijkheid: het aanzien.
leuteren: haperen, onzeker zijn.
verkort: benadeelt.
De Circe van Ovidius: Volgens de griekse fabelleer veranderde de tovenares Circe op haar eiland mensen in roofdieren. Ovidius verhaalt (*Metamorphoses,* XIV), hoe zij ook de metgezellen van Odysseus - tijdelijk - omtoverde tot varkens; cf. *Odyssee* X, 210.
gepast: van toepassing gebracht.
een(e): iemand.

Een *Dronkaard* kwetst sijn Natuur, verwerpt alle gunst, hy verliest sijn eer, geld, en gezondheid. En wat onderscheid is 'er, of iemand zig zelver voort doodet, dan of hy dat door den drank van langzaamer hand doet.

Een *Dronkaard* koopt voor sijn geld, zotheid, ongezondheid, armoede, schande, en een berooid hoofd.

Een *Dronken* mensch is geen meester van sijn gedagten, nog van sijn tonge, hy spreekt zonder schaamte van oneerlijke dingen: van een Man word hy een Kind.

Door *Dronkenschap* worden veele goede dingen verhinderd, zy is* de Moeder van alle kwaad, zy ontbloot ons van de reeden, zy baard zonde, schaade en schande. *225

Dit hem voorgeleesen hebbende, wierd nog de leelijkheid van de *Dronkenschap* zeer scherp in hem bestraft; hy moest dan weeder op de vijfde trap te pronk staan, welk geschiede. De Heeren vertrokken zijnde, wierd hy op de trap gesteld.

Hy in plaats van beschaamd te zijn, riep daar veel Volk by een, en begon met een lacchend en bly gelaat te spreeken, en zeide:

De *Wijn* is in 't midden best, om dat het bovenste eerst door de lugt word aangedaan en bedorven, zy word daar door dan water-agtig; het onderste is moerig, drabbig, heffig &c. Ik zegge u zeyde hy, goeden Wijn moet zijn klaar, subtijl, oud, van rijpe druiven, die niet rottig zijn, in 't glas springende.

Alle Wijnen kan men in flessen lang goed houden, met Olie daar op te gieten.

Het Bier moet klaar zijn, gebrouwen van onbedorven koorn, lang en ten vollen gekookt, niet zuur, maar oud, klaar, en van de heffe wel gezuiverd.

Dit gezegt hebbende, haalden hy een flesje met Brandewijn uit sijn* zak; ha! lieve morgenster! zeide hy, gy zijt mijn vermaak, waarom *226

voort: direkt.
oneerlijke: onfatsoenlijke.
moerig: eigenlijk: slijkig; hier: vol bezinksel.
heffig: drabbig.
subtijl: fijn van samenstelling.
heffe: droesem.

zoud gy alleen des morgens goed zijn? waarlijk, het is op den dag, jaa des avonds alzoo gezond als des morgens; met dronk hy het flesje uit, ô Goddelijk vogt! riep hy, wat Schip zou in zulk een Zee niet gaaren verzinken. Met begon hy te zingen een drink-liedjen.

De Gouverneur dit aangediend zijnde, liet hem aanstonds haalen, en voort zenden op het Eiland *Lankeja,* daar hy teegenwoordig moet arbeiden, en zeer zoobere spijse geniet, al wat hy meer verdiend als hy verteerd word tot onderhoud van sijn Huis besteed.

In de Zaal der *Dronkenschap* stonden de volgende Beelden.

De Narägtige *Sotheid* wierd verbeeld door een lacchende Vrouw, die haare naaktheid vertoond, houdende in de eene hand een molentje, in de andere een Schaaps-hoofd.

De *Geilheid* stond byzijden de *Sotheid;* deese was een zeer schoone en bynaa naakte Maagd, zittende op een Geite: hebbende in de eene hand een Patrijs of Veld-hoen, en in de andere een Scorpioen, en een groote roemer Wijn.

Ter zijden stond de *Onstantvastigheid,* zijnde een Vrouw, staande* op de Weereld, houdende in de eene hand een halve Maane, in de andere een Chameleön. *227

Digt daar by stond de *Agterklap,* zijnde een leelijk Wijf, die een gespleeten tonge uit haar mond stak; op haar eene schouder zat een

met: op hetzelfde moment.
aangediend: bekend gemaakt.
Sotheid: Alle genoemde attributen zijn traditioneel, cf. *Werelttoneel* I, p. 295-296, en vgl. nog onze uitdrukking: ‘met molentjes lopen’ en ‘schaapshoofd’ = domkop.
Geilheid: De ongebonden naaktheid van het meisje en de patrijs in haar hand vinden we terug bij Zaunslifer, nr. 33, en in *Werelttoneel* II, p. 229. De patrijs heet zo geil te zijn dat hij dikwijls de eieren die zijn wijfje broedt kapot maakt, opdat zij door het broeden niet belet wordt het minnespel met hem te spelen. In *Werelttoneel* II, p. 232, zit Venus op een bok, eveneens zinnebeeld van onkuisheid. De schorpioen als attribuut van de Wellust treffen we aan in *Werelttoneel* III, p. 247.
Onstantvastigheid: Werelttoneel II, p. 236, beeldt haar af als een vrouw met onder andere een halve maan in de rechterhand, omdat ‘de zotten veranderen gelyk de maen, die zich niet een uur in den zelven stant en gestalte vertoont.’
Agterklap: Niet precies in deze gedaante in *Werelttoneel;* wèl enkele onderdelen: lelijkheid, gespleten tong, met addertongen bedekt kleed, zie a.w. I, p. 22-24.

Exter, op de andere een Raave, haar kleed was met Scorpioenen en Addertongen bezaaid.

Het *Bedrog* stond hier als een oud Wijf, hebbende een muise-valle op het hoofd, een hengel-roede in de hand, haar kleed was vol mom-aangezigten, by haar stond vuur en waater.

Het Beeld van *Kwaad-spreeken* was ook een oud Wijf, met Egels-vellen gekleed; hebbende een swarte verf-kwast in de eene, en een roestig mes vol scharren in de andere hand.

Hier digte by aan de deure stond de *Armoede,* als het laatste gevolg der *Dronkenschap,* zy stond als een Heidinne, buigende haar hals onder een dienstbaar Juk, een Hond bepisten haar.

Hier uitgaande, bragt my den *Garbon* nog dertig trappen hooger, in de kaamer van den Souverein.

Hier zat het Beeld van den Koning *Cham-Hazi* in een schoonen Throon, met een massive gouden Kroone op sijn hoofd, een gouden* Sçepter in sijn hand, op wiens opperste een menschen ooge, zeer çierlijk en leevend gemaakt stond; om sijn hoofd had hy straalen als de Sonne, sijn andere hand rusten op een Boek dat voor hem op de taafel stond; dit was het Boek daar de meeste Wijsheid was in verklaard, die in *Krinke Kesmes* bekend was. Op het Boek was geschreeven met goude letteren, *die niet kan Veinsen, kan niet Regeeren*.

*228

Nevens hem zat het Beeld van een *History-Schryver;* dit Beeld

Bedrog: Komt het meest overeen met *Wereltoneel* I, p. 91. Water en vuur geven de onderlinge tegenstrijdigheid van het bedrog aan: vleien met de mond, verslinden met het hart. Die dubbelhartigheid blijkt ook uit het vistuig, ‘waermede het aes den visschen quansuis milddadigh wort toe(ge)worpen, maer inderdaet om ze met den bedekten angel te bedriegen’ (a.w., p. 87).
Kwaad-spreeken: Onder deze gedaante niet bij Zaunslifer, noch in *Wereltoneel*.
scharren: inkervingen, cf. WNT XIV, 163, s.v. *schaarde*.
Armoede: Beantwoordt het meest aan de voorstelling in *Wereltoneel* I, p. 77, waar echter de pissende hond ontbreekt.
Heidinne: zigeunerin. Zie voor deze benaming O. van der Kappen, *Geschiedenis der zigeuners in Nederland,* Assen 1965, hfdst. IV.
bepisten: Handex. vult aan: ‘Zij reikten haar hand na een armen reisiger, die sij als gebannen scheen te volgen. Deese reisiger was arm gekleed, hebbende in sijn regter hand een palster of Pelgrims staf, daar op een duive sat: in sijn linker hand een compas, met een Werreld-kaart; op sijn hoofd stond een valk.’

scheen een aanzienlijk Man; voor hem lag schoon papier, daar by stonden alderhande koleuren van schrijf-baar metaal, in sijn hand had hy veele pennen van verscheiden fatsoen, gelijk scherpe, stompe, stijve, slappe, regte, kromme &c.

Aan de andere zijde van *Cham Hazi* stond het wonderlijk Beeld, genaamd de *Politie:* dit was,

Een Vos, zittende op een Kameel, die stuurende met een gouden Toom, zijn Zaal daar hy op zat was een Schild-pad, zijn Pistolen Verre-kijkers, zijn Scabracq met Slekken bezet; hy had een Geestelijke Mijter op zijn hoofd, om zijn hals hing een Keeten Brillen, van allerhande koleur, en veelderlei fatzoen, daar onder een Horlogie aanhangende; zijn Mantel was vol Oogen en Ooren, onder zijn Oxels* hadde hy Boeken, Papier, Pennen, Inkt, Penzeelen, en Verf; in zijn regter Poot hield hy een Schaale, die hy geduurig in balans zogt te houden, met nu in de eene, dan in de andere blaazende, in zijn linker Poot hield hy een Touw, daar Eezels, Bokken, en Verkens, met Buffels aan gebonden waaren, die hem goedwillig scheenen te volgen.

*229

De *Geveinstheid* wierd hier verbeeld, door een maager Wijf, gekleed met Schaape-vellen, waar onder heen een Wolf uit kijkt, in haar hand was een Boek en Paternoster.

Politie: Deze voorstelling berust geheel op fantasie.
Scabracq: zadelkleed (ook *schabrak, sjabrak*).
scheenen te volgen: Handex. vult aan: ‘in 't voetstuk &c: ziet in 't geschreeve’.
Geveinstheid: Een kombinatie van de voorstellingen in *Werelttoneel* II, p. 374 en 375. Het boek in haar hand is een gebedenboek dat haar hypocrisie moet typeren.
Paternoster: rozenkrans, dit is in r.k. spraakgebruik een bidsnoer van 150 kleine en 15 grote kralen (vaker nog van het derde deel hiervan) dat bij het bidden van het *rozenhoedje* voor het tellen van de gebeden wordt gebruikt. Soortgelijke bidsnoeren komen overigens ook bij andere religievormen voor. *Handex.* vult aan: ‘Dit pater noster scheen sij toe te reiken an 't Bedrog. Zij had een mom aansigt voor van een schoone jonge maagd. Op haar kop stond een chameleon. in haar regter hand was een mandje met bloemen, daar van onder een slang uitkeek: bi het hoofd der slange stond een muise val in haar linker hand had zij een vis-hengel met bot want waar an veel hoeken, en vele vergroot glaasen van aller leij koleur waaren.’

Daar ontrent stond de *Gierigheid,* dit was een oude, lelijke maagere Caronje van een Wijf, met gescheurde vodden gekleed, zijnde bloot-voets, knoopende met beide handen een volle Geld-beurs toe; by haar stond een maageren Wolf.

De *Eedelheid,* was een schoone Vrouw kostelijk gekleed, hebbende in de eene hand een Lançe, in de andere het Beeld van *Pallas,* op haar hoofd was een Kroone van Sterren, voor haar op een taafel, laagen Kroonen geld, Boeken, en Swaarden.

Den *Oorlog* was een gewaapend Man, hebbende in de eene hand een Bloed-swaard, in de andere een brandende Fackel, sijn helmçieraad* was een Tijger, op zijn schild stond een Wolf en Krokodil met yzelijke klaauwen, zijnde met allerley Oorlogs-tuig behangen. *230

Hier beneeven stond de *Tol* of *Schattinge,* als de zenuwe des Oorlogs, verbeeld door een *Pachter,* zijnde een sterk Jongman, met bloote armen en beenen, sijn hoofd is bekranst met een eiken-krans, daar Paauwe-veeren als Pluimen op staan, sijn Rok is vol oogen en ooren, in zijn regter hand houd hy een Schaar, in de slinker een stomp Mes met een ronde punt, voor sijn borst zijn twee Messen gekruist: in plaats van een Deegen, heeft hy op sijn slinker zijde een droog-scheerders Schaare aan een draagband; by hem staat een Schaap, voor sijn voeten leggen verscheiden Knijptangen.

Gierigheid: Cf. Zaunslifer, nr. 34 en *Werelttoneel* I, p. 501-502; de wolf verbeeldt hier de vraatzucht.
Eedelheid: Cf. de afb. in *Werelttoneel* I, p. 307. De lans en het beeld van Pallas Athena (Minerva) betekenen dat de Edelheid (d.w.z. adeldom, vooral ook te verstaan als geestelijke adeldom) door de wapens of door geleerdheid verkregen wordt.
Oorlog: Cf. *Werelttoneel* II, p. 258 vv.
behangen: Handex. vult aan: ‘Voor dit pedestal stond de Staatsugt, en het eigen belang.’
Tol: Cf. *Werelttoneel* II, p. 494-496, met volgende toelichting bij de plaat: ‘De jongeling wordt sterk vertoont, omdat de tollen en schattingen de vorsten en Staeten sterk maken en kracht byzetten. (...) Deze sterkheit wort wyders door de eikekroon uitgebeelt, zynde de eiken zeer sterke, harde en vaste boomen.’ De overige attributen van het zinnebeeld behoeven geen uitleg.
(geld als) *de zenuwe des Oorlogs:* Nervus rerum gerendarum pecunia (‘Geld is de zenuw van alle ondernemingen’), een zegswijze die het eerst door Cleomenes schijnt te zijn gebruikt, en wel speciaal met betrekking tot de oorlog.

Deeze Zaale verlaatende, klommen nog dertig trappen op, hier ontsloot hy de Kaamer van de *Gods-dienst*.

Hier moestmen de Schoenen uittrekken, en de voeten wasschen in een bak daar ten dien einde gesteld, eer dat men in de Heilige plaats mogt in treeden. Hier verwonderden ik my door der zelver toestel, en overgroote pragt.

Deeze zaal was van binnen rond, het gewelf, muuren, en vloer,* was uitneemend schoon op zijn Mosais gewrogt, met goud, silver, azuur, zulk hoog rood als karmozein, met zeer gloejend groen, dat alles zoo uitneemend glanzig was, dat ik my niet genoeg verwonderen kon.

*231

Tien voeten van de muur was rondom een afschutzel, konstig gesneeden, en door gebrooken met veele Historien en Beelden, verbeeldende eenige mirakelen of wonderwerken, door eenige van haare Heiligen ofte Martelaaren gedaan, zoo den *Garbon* zeide. Ik dit ziende, en van den *Garbon* dat hoorende; dagt in my zelf, immers meinen en zeggen alle Gelooven, haare Heiligen, en Martelaaren te hebben.

De plaatze, of spatie van dit rond, dienden om de Offerhanden te ontfangen, die elk volgens de Wet op zeekere hoogtijden ofte heilige daagen daar moeten koomen offeren; ten dien einde stonden daar zeer veele offerkisten, zijnde rond, booven met een gat waar door de Priester dezelve in de kist stak.

Den *Garbon* een andere deure openende, trad met my in de tweede verdeelinge, welke ook rond, en tien voeten breed was. Deeze plaatze was heiliger als de eerste, hier wierd gebiegt en gebeeden; het tweede afschutsel was vijf voeten hooger als het eerste, en bedekt* door een blaauw satijnen kleed, met goud geborduurd, dat men met zijden koorden konde optrekken, om het binnenste te besien.

*232

Den *Garbon* had de goedheid van het kleed zoo hooge op te trekken, dat ik het binnenste zien kon; op het eerste aanzien wierd ik eenigsints ontroerd, over de onwaardeerlijke kostelijkheeden en

toestel: inrichting, constructie.
op zijn Mosais: in mozaïek, cf. WNT IX, 1189-1190.
karmozein: Handex.: ‘karmein’.
door gebroken: doorbroken, afgewisseld.
ontroerd: van zijn stuk gebracht, overweldigd.

schitterende glans, van zoo veele volmaakte glanssen en werken.

Dit binnenste vertrek was de *Adyta,* ofte het *Heilige der Heiligen,* daar mogt niemand in komen als den Koning, of door desselfs schriftelijk bevel.

In het midden van deese *Adyta* of *Heilige der Heiligen,* stond een ronde gouden kist, rustende op de schouders van tien goude Engelen; in deese kist wierden veele Heiligdommen bewaard. Boven op het deksel waaren tien goude Beelden van *Baloka*.

In deese *Adyta* of *Heilige der Heiligen,* moesten de Princen, Veld oversten en Gouverneurs haar eed van getrouwigheid, met veele Ceremonien en Offer-giften afleggen: als in de teegenwoordigheid van *God* en *Baloka*.

Rondom deese Kist stonden de Beelden van de *Kindsheid, Opvoeding*[*], *Gewoonte, Wijsheid, Deugd, Eere, Gehoorzaamheid,* de *Hoope* en *Eeuwigheid*. [*]233

De *Kindsheid* was als een Kindje van drie jaaren, rijdende op een houten kermis paardje, houdende in sijn regterhand een schoon papier als iemand dat aanbiedende, om daar op te schrijven wat men wilde.

De *Opvoedinge* was een bedaagd Man, die een Kind in een Boek

Adyta: cf. grieks *to aduton* = het allerheiligst binnendeel van de tempel. De gouden kist in dit Heilige der Heiligen wekt sterke reminiscenties aan de Ark des Verbonds uit *Exodus* 25. Typerend voor het syncretisme van de Zuidlandse godsdienst, cf. de Inleiding, § 3.4.
bovenaan in de marge van *Handex.:* ‘genoegen, waarheid, denkbeeld’.
Kindsheid: noch bij Zaunslifer, noch in *Werelttoneel*. Het onbeschreven blad papier verwijst naar John Locke's *Essay concerning human understanding* van 1688, waarin deze afrekende met de leer van de aangeboren ideeën *(innate ideas)* zoals Descartes die aannam. Locke van zijn kant stelt de menselijke geest voor als een tabula rasa, openstaande voor allerlei uitwendige of inwendige ervaringen. Aldus manifesteert zich van meet af aan Locke's empirische kennisleer. Locke's denkbeelden waren in ons land al vroeg bekend, dank zij zijn langdurig verblijf (1683-1689) en vele kontakten in de Republiek. Het *Essay concerning human understanding* werd zelfs voor het eerst in verkorte vorm gepubliceerd in de *Bibliothèque Universelle et Historique,* VIII, Amsterdam 1688, van de Amsterdamse tijdschriftredakteur Jean Leclerc. Zie C.L. Thijssen-Schoute, *De nederlandse vriendenkring van John Locke,* in haar *Uit de republiek der letteren,* 's-Gravenhage 1967, p. 90-103.
Opvoedinge: Boek en roede vinden we terug in *Werelttoneel* II, p. 292, waar overigens een oude vrouw als opvoedster optreedt.

onderwees, hebbende in sijn andere hand een roede, toom en slange; neevens hem stond een kraaijenden Haan.

De *Gewoonte* vertoonde een oud Man, belaaden met verscheiden Musijk en andere Instrumenten; by hem stond een slijp-steen.

De *Wijsheid* wierde hier vertoond door een oud zittend Man, hebbende de voorste vinger van sijn linkerhand voor sijn voorhoofd, als in gedagten weesende; voor hem op de taafel stond een brandende lampe met een kanne, beide vol olie, daar neevens leide een Boek daar de Beeltenisse van *Baloka* in was.

De *Deugd* stond als een schoonen Jongeling, hebbende een krans van gras en eiken loof en eikelen om sijn hoofd, daar boven op stond een Sonne, op sijn borst stond een ronde O, waar in een vierkant, en in deeze weeder een gelijkzijdige drie-hoek getrokken* was, in sijn eene hand had hy een lançe met lauren omslingerd, in de andere had hy verscheiden Kroonen, sijn regter voet stond op een vierkante steen. *234

De *Eere* was verbeeld door een Jongeling, wiens hoofd met lauren bekranst is, hebbende in de eene hand een spiets, in de andere een overvloets hooren met vrugten, bloemen, en blaaden gevuld.

De *Hoope* stond hier als een jonge Maagd, ziende opwaarts naa den Heemel, reikende met haar regterhand een lelye om hoog, en leunde met de slinkerhand op een anker.

Gewoonte: Cf. *Werelttoneel* I, p. 492-493. De slijpsteen drukt uit dat alleen de telkens aan de algemene goedkeuring getoetste gewoonte (de continu ronddraaiende steen) gezag heeft bij het volk.
Wijsheid: Brandende olielamp en boek als wijsheidsattributen in *Werelttoneel* III, p. 461, waar Wijsheid zelf echter als jong meisje optreedt.
Deugd: De voorstelling lijkt nog het meest op die in *Werelttoneel* I, p. 237: ‘een zeer schoone en aengenaeme Jongkvrou, met vleugelen aen de schouders. In de rechte hant houdt ze een spies; in de slinke eenen lauwerkrans. Op haere borst ziet men een heldere zon.’ Voor het overige lijkt het zinnebeeld een vrucht van Smeeks' eigen fantasie. Dat geldt vooral voor de mathematische figuren.
Eere: Cf. *Werelttoneel* I, p. 321-323. De spies betekent dat men de eer met kracht moet verdedigen.
overvloets hooren: hoorn des overvloeds, volgens de antieke mythologie een geitenhoorn ofwel een stierenhoorn, waaruit een overvloed van bloemen en veldvruchten stromen, cf. Ovidius, *Metamorphoses* XI, 88.
Hoope: Cf. *Werelttoneel* II, p. 28-30. Het anker is zinnebeeld van de redding in uiterste nood; de lelie verbeeldt de verwachting.

Aan de deure stond de *Eeuwigheid,* zijnde een staatige Vrouw met los hoofd-hair, haare zijden verlangden haar aan beide zijden, koomende booven haar hoofd te zaamen, zoo dat zy in een ronde Circul zat, die blaau en met Sterren bezaaid was, in haar eene hand was een goude Sonne, in de andere een zilvere Maane, twee zaaken die alles baaren, voeden, en onderhouden.

Deeze Beelden, gelijk ook alle de voorgaanden in de andere Zaalen, stonden op ronde Pedestallen, van binnen hol, die als kisten konden opgeslooten worden; in de zelve wierden de spreuken van *Sarabasa* bewaard.

De Heilige *Gouden Kist* die met haar boorden op tien Engelen* rusten, had nog regt onder haar in 't midden een Pedestal, daar desselfs boodem op rusten, in deeze waaren de Spreuken van de Godsdienst berustende. *235

De Heilige kaamer verlaatende, klommen nog dertig trappen op, alwaar den *Garbon* een Kaamer op sloot, daar ik niet zag als drie Beddesteeden, drie stoelen, een taafel, daar op, pennen, inkt, en papier, met eenige Boeken: ik vraagden wat dit beduiden? den *Garbon* antwoorden, dit is de *Vrykaamer,* ik zal u het daatelijk zeggen, hier is dog niet te zien. Hy sloot de deure, en wy kwaamen naa dat nog twintig trappen waaren opgeklommen, booven op het plat.

Dit plat had vijftien voet in zijn Diameter, rondom met een leuning voorzien, in 't midden was een hoog Pedestal, waar op den Engel *Baloka* alle Heilige daagen, wierde ten Toon gesteld, als wanneer elk hem groeten, en kwaamen Offeren en Biegten.

Hier by stond een ongeslooten kooperen Kist, waar in een sleutel en een kooperen Hoorn lag. Ik vraagden wat dat beduiden? den *Garbon* antwoorde wanneer een Vlugteling op dit plat komt, blaast hy driemaal op den Hoorn, als wanneer den bewaarder van deeze* Piramide moet booven by hem koomen, die dan deeze sleutel krijgt, en brengt de Vlugteling in de *Vry-kaamer,* de deure voort sluitende, *236

Eeuwigheid: Zie de afb. in *Werelttoneel* I, p. 374. Ook bij dit laatste embleem geeft de schrijver een - gedeeltelijke - uitleg.
verlangden: verlengden.
twee zaaken die alles baaren etc.: Deze gedachte gaat terug op de *Hieroglyphica* (eerste ital. uitgave Venetië 1602), L. 44, caput 17, van G.P. Valerianus.
boorden: randen.

gaat terstond den Gouverneur het bekend maaken, dat daar een Man is die *Vryheid* eischt; den Gouverneur send daar op voort twee Raads-heeren, met een Secretaris, neevens eeten, en drinken.

Deeze booven koomende, verhooren den Man die de *Vryheid* eischt; en wanneer het blijkt door sijn reedenen, en dan door getuigen, dat hy door ongeluk of noodzaakelijkheid, een Dood-slag, of iets anders begaan heeft; als by voorbeeld, zoo hy was uitgedaagd tot Vegten, of om zijn eere, of leeven te beschermen, een Manslag begaan had, zoo word hem dat eeten en drinken voor gezet, en hy van de andere noodzaakelijkheid versorgd, tot zoo lang, dat sijn Proces geëindigt is, waar by hy door het Regt of de Regeering word *Vry* verklaard, hem zijn Sententie daar van ter hand gesteld, word hy kost en schadeloos ontslaagen, en gaat dan sijns weegs.

Maar indien den *Vryheid-eisscher* overtuigd word, dat hy met opzet een moord of andere schandelijke, of doods-waardige zaaken begaan heeft; dan word hy niet beschermd, gelijk in de Kloosters* van *Spanjen* geschied, (dat regte schuilhoeken voor Moorders, Schelmen, en Dieven zijn) maar deezen word dan daar neevens in een andere Kaamer gebragt, daar hem niets mag gebragt worden, nog eeten, nog drinken, hier heeft hy keur, om van honger en dorst te sterven, of hem zelf om te brengen, genietende door deeze *Vrykaamer* alleen, dat hy niet door Beuls handen sterft, en dan nog eerlijk begraaven word.

*237

Wy weeder afklimmende, en beneeden koomende, was ik byzonder wel voldaan over de goedheid van den *Garbon,* dat hy my alles had laaten zien, en onderregt, deeze zeer treffelijke Piramide aangaande; ik bedankte hem met een goed herte, beloovende weederom met eenen, dat wanneer ik mijn goed uit ons Schip konde bekoomen, ik zijne goedheid eenigzins zoude tragten te vergelden, zoo met Kaarten als Boeken, die ik zoude konnen missen, waar voor hy my bedankte.

Ik beklaagde my egter dat ik zoo ongelukkig was, dat ik alle de Beelden die ik in de Piramide gezien had niet zoude konnen onthouden; hy my met een duister gezigt aanziende, sprak als half verstoord, ik heb u meer als eens gezegt, dat ik u alles schriftelijk zal* overgeeven, dat gy dan te Scheep zijnde, met plaizier kond afschrijven, en dat in zulk een order brengen als het u zal believen; met riep

*238

met eenen: meteen.

hy een Man die onder in de Piramide woonden; hem aanspreekende, dat ik niet verstaan kon; den Man ging binnen, voort weerom koomende met een papier, dat hy den *Garbon* met een diepe reverentie over gaf.

Den *Garbon* my dat overhandigende, zeide, daar is de beschrijvinge van de Kaamers en Beelden der Piramide die gy gezien hebt, in goed Spaans, gaat en schrijft dat af, ververst u gedagten daar meede, ik zal u ook een Kaarte van ons Land, ter hand stellen, gy weet dat eene van mijne Klerken voor u doende is om in 't Spaans te vertaalen de beschrijvinge van dit ons Land met alles wat daar aan vast is, of toe-behoord, dit heb ik u meer als eens gezegt, gy moet daar vergenoegd meede zijn.

Ik bedankten hem andermaal, met een diepe eerbewijzing, en vraagden nog met eerbiedigheid, wat de *Eeren-Poorten* beduiden die op de Markt stonden?

Hy antwoorde, dat zal ik u zeggen; en met my daar naa toe gaande, zag ik dat deeze *Eeren-Poorte* uit drie boogen bestond, en van booven met een steenen gewelf bedekt, dat op vier Pilaaren rustede,* van een wonderlijke order. De eerste Poorte was van geele en glanzige *Sonnen,* met Dieren, en Fruiten doormengd. *239

De tweede Poorte was van witte *Maanen,* zoo heele, halve, vierendeels, als nieuwe, met veele kruiden, en groente doorwrogt, op de groente laagen veele witte droppen als dauw.

De derde Poorte was gemaakt, van veele geele en witte Sterren, de geele vertoonden *Sonnen* en de witte *Maanen,* doormengd met veele Figuuren uit de *Mathesis,* als ronden, veele en verscheiden zoorten van vierkanten; driekanten, &c.

Ik dit alles zeer naukeurig beziende, en dorst egter niet vraagen. Den *Garbon* die mijn gezigt, en doeningen geduurig gaade sloeg, vraagde wat my daar van dagte? Ik antwoorde, dat naa mijne meeninge deeze boogen zeer konstig gewrogt, maar dat ik de stoffe waar van die gemaakt waaren al zoo weinig kenden, als de beteekeninge van de Figuuren; ik staa verbaast van zulke fraje dingen te zien.

Den *Garbon* zeide met een lacchend weezen, deeze *Eeren-Poort*

Fruiten: vruchten.
vierendeels: kwart.
doorwrogt: helemaal bewerkt.

is geboud voor neegentien-duizend, en agt-en-dertig jaaren, en verstrekt ons hier tot een tijd punt (Epocha) duizend Jaaren naa dat* de Weereld geschaapen is, en naa deeze tijdpunt reekenen wy onze Koningen die wy nu neegentien-duizend en agt-en-dertig Jaaren konnen bereekenen, aan dit tijdpunt mag niet anders gereekend worden als de regeeringe onzer Koningen; wy zijn wel zoo oud als *China;* ziet deeze stoffe nu met aandagt, het is geen metaal, geen steen, of glas, maar een nu onbekende zaak; onder de geleerden word hier nog getwist, of het gegooten dan of't gehouwen is, deeze konst schijnd verlooren te zijn, wat denkt gy daar van?

*240

Ik zeide half beteuterd, mijn Heer, als ik het zeggen dorst, zonder u te vertoornen, dan had ik daar veele teegen. Spreekt zonder schroom zeide hy, wat u beliefd.

Epocha: De term is ontleend aan Vallemonts *Historie-saal* I (Leyden 1703), p. 4-5: ‘De *Epocha* is een vaste punt, of een sekere tijdt en merkwaerdig in de Historie, waer van sig de tijt-rekenkundige bedienen, om een begin te maken van hare jaer-rekeningen; en die gemeenlyk steunt op eenig aenmerkelyk voorval.’

wy zijn wel zoo oud als China: Gedurende de laatste decennia van de 17e eeuw ontbrandde er een heftige discussie over de ouderdom van de aarde en, in verband daarmee, over de juistheid van de joods-christelijke chronologie. De vraag was kort en goed of er volkeren waren die op een oudere historie roemen konden dan de joodse stammen uit de bijbelse geschiedenis. Het is duidelijk dat de kwestie meer dan alleen strikt historisch belang had. Een eventueel bestaan van zogenaamde Prae-Adamieten zou heel het traditioneel-christelijke bijbelgeloof in diskrediet kunnen brengen. De kwestie werd pas goed aktueel, toen Jezuïten-missionarissen in de 17e eeuw via allerlei publikaties de zich over duizenden jaren uitstrekkende geschiedenis van het chinese volk onder ieders aandacht brachten. Zo gaf pater Martini in 1658 te Amsterdam (!) zijn *Historiae Sinicae decas prima* uit, het eerste chronologisch overzicht van alle chinese keizers sedert Fou-hi. Volgens Martini zou de geschiedenis van China aantoonbaar zijn terug te voeren tot 2952 vóór Christus, dat wil zeggen 600 jaar vóór de zondvloed uit het Oude Testament. Ook onze landgenoot Isaäc Vossius mengde zich in de strijd met zijn *Dissertatio de vera aetate mundi* (Hagae Comitis 1659), waarbij hij de bijbelse verhalen over zondvloed, toren van Babel etc. tot locale proporties reduceerde. Natuurlijk ontbrak het ook geenszins aan heftige bestrijding van zulke naar heterodoxie riekende theorieën. Maar steeds nam China een sleutelpositie in bij alle polemieken omtrent de ouderdom van de menselijke beschaving. Zie Virgile Pinot, *La Chine et la formation de l'esprit philosophique en France (1640-1740),* Paris 1932, p. 189- 279; Paul Hazard, *La crise de la conscience européenne 1680-1715,* Paris, z.j., p. 41-45.

Hoort dan toe, mijn Heer, in *Europa* word onder de geleerden vast gesteld, dat naa de Scheppinge der Weereld vier-duizend Jaaren CHRISTUS gebooren is, en deeze geboorte, is de tijdpunt in *Europa,* en teldmen van de geboorte CHRISTI nu 1702. deeze met de voorige 4000. jaaren opgeteld, is te zaamen 5702. als wanneer de Weereld van God geschaapen is, hoe kan dan deeze *Eeren-Poorte* zoo oud zijn?

Ten anderen, kan ik niet denken, dat een werk door Menschen* handen gemaakt, 19000. jaaren, en langer, de lugt zoude konnen verduuren. *241

Den *Garbon* antwoorde, op het eerste diend, dat *Europa* haare konsten, weetenschappen, wetten, en Godsdiensten, meest uit *Asia* ontfangen, of overgenoomen heeft, dat door de langheid des tijds, deeze zaaken veele veranderingen geleeden hebben. Zegt my waarom zouden wy *Asianen* zoo wel niet konnen reekenen als die van *Europa?* te meer dewijle wy ook alhier hebben, leezen, en onderzoeken alle *Joodse, Christense, Turkze,* en veel'erleie Heidenze Wet-boeken. Onder veele deftige Schrijvers van *Europa,* munt in veele een zeer geleerd Man uit, welke dus spreekt.

Onder alle Tijd-reekenaars die niet overeen en koomen over het

in Europa word ... vast gesteld: Vallemont (I, p. 46; zie volgende noot) verklaart zich accoord met het gevoelen van hen die zoals Luther de geboorte van Christus stellen op 4000 jaar na de schepping.

Onder alle Tijd-reekenaars etc.: Het citaat is ontleend aan *Vallemonts Historie-saal, van alles 't geen men moet weeten, wegens de tijdrekenkunde, aardrijkskunde, blasoen, oude en nieuwe heerschappyen, Roomsche Keisers en medailles, kerkelyke en weereldlyke geschiedenissen, van den begin des weerelds tot deese tijd toe, om met vrugt d'algemeene en bysondere historyschryvers te kunnen leesen, en verstaan. Als meede een nette beschryving van 't geheel Europa. Met desselfs aangrensende landen. In 't Nederduitsch overgebragt en veel vermeerdert door J.D.L.C.,* Leyden, Boudewijn van der Aa, 1703, 3 dln. (KB 3040 F 10). Men vindt de aangehaalde regels ald., dl. I, p. 43 (en niet 44, zoals *Handex.* in de marge opgeeft). Overigens bevat het citaat een storende fout, nl. 3300 in plaats van 3700 jaar, waardoor ook de verdere berekening van Smeeks' spreekbuis De Garbon niet helemaal meer klopt. Wat de geciteerde bron betreft, het franse origineel *Les élements de l'histoire,* Paris 1696, 2 dln., is het werk van de historicus en natuurkundige Pierre Lorrain, beter bekend als abbé de Vallemont (1649-1721). De nederlandse bewerking werd in 1708 opnieuw uitgegeven bij J. Ratelband te Amsterdam.

jaar der Scheppinge, waar in den MESSIAS gebooren is, kan men aanmerken dat'er onder die alle niemand is die meerder reekend als 7000., en geen die minder als 3300. jaaren.

Dit verschil van de oudheid der Weereld is 3300. jaaren, welke de eene meerder als de andere reekend. Mag in *Europa* de eene van de andere verschillen 3300. jaaren, waarom zouden wy volgens onze Boeken daar geen 14336. jaaren moogen by doen? wat hebben de* *Chinesen* meerder regt als wy? onze Historien zijn zoo geloofwaardig als die van *China*. *242

Ziet eens wat u *Europische* Schrijvers daar van schrijven, CHRISTUS zoude gebooren zijn naa de Scheppinge der Weereld, volgens 't gevoelen

Van {	*S. Hieronimus*	3941
Van {	*Origenes*	4830
Van {	*Augustinus*	5353
Van {	*Alfonsus Koning van Spanjen*	6984

Deese eerste en laatsten verschillen 3043. jaaren. Maar *Vallemont* steld 4000. jaaren daar bygedaan 1702. zoo gy nu reekend; dan heeft de Wereld nu gestaan naa de reekening van *Europa* 5702. jaaren, en naa onse reekening 20038. jaaren; dog gy behoeft dat niet te gelooven: hier is dat Waarheid; maar in *Europa* niet: Even gelijk als u Misse, Vagevuur &c. in *Spanjen* waarheid is, dat is hier geen waarheid.

S. Hieronimus: (347-420), 'de geleerdste theoloog van zijn tijd en met Augustinus de grootste kerkvader van het Westen'. (*Grote Winkler Prins*-encyclopedie, 7e druk).
Origenes: Origenes van Alexandrië (circa 185-254); vroeg-christelijk theoloog, geleerd auteur van talloze bijbelcommentaren; op grond van (al dan niet vermeende) dogmatische dwalingen door de kerk nooit heilig verklaard of in de rij van haar martelaren opgenomen.
Augustinus: (354-430), zonder twijfel de invloedrijkste kerkvader; zeer vruchtbaar auteur.
Alfonsus: Alfonso X, El Sabio ('de geleerde'), die leefde van 1221 tot 1284; sinds 1252 koning van Castilië. Een waar humanist aan wiens hof de oosterse en de europese cultuur en wetenschap met elkaar in kontakt kwamen. Hij nam o.a. het initiatief voor het schrijven van een wereldgeschiedenis, de *Grande e general estoria,* lopend vanaf het begin van de schepping. Zie Evelyn Procter, *Alfonso X of Castille, patron of literature and learning,* Oxford 1951.

Wat het duuren aangaat, het *Pantheon* tot Romen, of nu *S. Maria Rotunda,* hoe lange heeft dat gestaan? en kan nog lange staan. Waarom kan 'er geen substantie zijn die twintigmaal bestendiger is? In dien tijd was de heerlijke *Sonne* onsen Koning.

Hy sweeg, ik was bang hem te vertoornen, en zag naa een andere* *Eeren-Poort;* hy zeide, kom laat ons de drie andere *Eeren-Poorten* ook nu voort bezien. *243

Wy traaden daar naa toe, dit was een aardig Gebouw, bestaande ook uit drie Boogen, uit een swarte, glansige en zeer herde steen gemaakt: de eerste was van grouwelijke Draken konstig door een geslingerd, doormengd met veele opene Boeken. De tweede was als van Klippen, waar boven op een *Chinees* schrijvende in een boek, zat: by hem stonden verscheide geestelijke, als naa hem hoorende. De derde Poort was weeder een vertooninge van Draaken, met Boeken doormengd.

Den *Garbon* my aanziende, zeide, deese *Eeren-Poort* is geboud voor 2250. jaaren, ter eeren van den goeden Philosooph *Krakabas,* deesen was een lieveling en Discipel van den grooten Wijsgeer *Confucius* in *China*. Deese goede Man gaf en maakte ons goede Wetten, en verbeeterde de oude: doen ter tijd was hier nog geen Vreemdeling gezien, hy was de eerste.

Ik vraagden, hoe is deesen dan hier gekomen? Den *Garbon* zeide, dit zult gy nog minder gelooven als van de eerste poort.

Pantheon: Door Marcus Agrippa opgericht op het Campus Martius te Rome; ingewijd in 27 v. Chr.

tot Romen: te Rome.

S. Maria Rotunda: ‘de ronde Maria-kerk’; zò heette in de volksmond het Pantheon, nadat deze heidense tempel door paus Bonifacius IV in de 7e eeuw aan Maria en alle Martelaars was toegewijd. Zie D.J. Volkman, *Hedendaagsche historie van, en reis-boek door Italien. (...) uit het Hoogduitsch overgezet*. Nieuwe uitgaaf, dl. III, Amsterdam, Martinus de Bruyn, 1779, p. 273-276.

Krakabas: Een chinees filosoof met deze naam is niet bekend. Tijdrekenkundig klopt de gegeven voorstelling van zaken van geen kanten. Immers de ter ere van Krakabas gebouwde poort zou moeten dateren van 2250 jaar vóór 1702, dat is 548 vóór Chr. Krakabas heet de beste leerling van Confucius, maar deze laatste werd pas in 551 vóór Chr. geboren. Evenmin bestaat er enig aanwijsbaar verband tussen de Krakabas uit *Krinke Kesmes* en de historische figuur van Mêng-tse of Mencius (372-289 vóór Chr.), de voornaamste leerling van Confucius.

Krakabas was zeer geleerd, en de beste Discipel van *Confucius*. Hy in *China* buiten *Nanking* in een bosch wandelende, kwam door* last van de *Son,* den Engel *Baloka* by hem, hem zeggende, dat hy aanstonts na *Krinke Kesmes* moest; hy was verbaast, en zeide dat land niet te weeten; maar *Baloka* nam hem op, voerde hem door de lugt, (daar hy ook wonderlijke zaaken zag) en zetten hem needer digt by de Hooft-Stad *Kesmes*.

*244

Hy ter Poorten intreedende, was elk verwonderd; want sijn kleeding was onbekend, en niemand konde hem verstaan: men bragt hem voor den Koning, die hem naa een andere kaamer liet brengen, alwaar hem eeten en drinken voorgezet wierd, daar by geval papier, pen, en inkt stond, hier begon hy voort te schrijven, en meer papier &c. eischende, wierd hem dat ter hand gesteld; hy begon voort een Woorde-boek te schryven: vragende wat dit of dat voor een naam had, dat hy opschreef, daar sijn *Chinees* teegen zettende, leerden hy in korten tijd onse taal; hy wierd bemind van den Koning en alle menschen om sijn deugd. Hy verbeeterde veele oude, en maakte veele nieuwe Wetten, die alle door den Koning en sijnen Raad wierden bevestigd.

Dit diend nu tot een *Tijd-punt* in alle Regt-zaaken, Obligatien, Verkoopingen en andere handelingen, daar naa worden alle Sententien* en Decreten gedagteekend, ook als een Contract geteekend word, zoo ik nog gisteren gedaan heb, teekende ik daar onder, *het jaar van Krakabas* 2250. de 6de dag van de 8ste maand.

*245

Ik grimlagte, hy merkte dat, en begon ook te lacchen: spreekt vry op zei den *Garbon,* want ik weet dat gy dat niet gelooven wilt.

Ik antwoorden, ik wilde wel gelooven, maar ik kan niet.

Hoort de *Posos* zeide hy, waarom wilt gy niet gelooven, dat hier alle eerlijke en geleerde Luiden gelooven, wat schort daar aan? zegt het vryelijk op. Ik ben verwonderd, zeide ik, en kan niet begrijpen, dat den Engel *Baloka* uit de *Sonne* zouw koomen in *China,* en neemen *Krakabas* daar op, hem dan door de lugt voerende tot hier by *Kesmes*. Og mijn lieve Man! zeide hy, is 't anders niet? ey

Nanking: Handex.: ‘Chanping in de provintie Xantung, sijnde de geboorteplaats van den grooten Werreld wijsen en berugten (d.i. beroemde. P.B.) Confutius.’
grimlagte: (glim)lachte.

hoord! dit is hier waar, maar in 't *Mark Ancona* in *Italien* niet, daar is weeder waar, dat de Engelen het Huisje van *Loretto* op hunne schouderen naamen, in het Heilige-Land, en droegen dat door de Lugt, tot in *Mark d'Ancona* by het Steedeken *S. Maria Lauretana,* dat is hier ook niet waar.

Komt laat ons nu naa de derde gaan, welke ter eeren van den* vroomen Koning *Cham Hazi,* en den wijsen Wijsgeer *Sarabasa* opgeregt is. Hier komende, zag ik vier boogen als in 't kruis teegen malkander over staande; boven op die aan de Oost-kant zat den Koning *Cham Hazi* in sijn Koninglijk gewaad, met sijn Kroon en Sçepter verçierd, de Pijlaars en Boog waren met kindertjes en overvloedhoorns bezaaid, alle van roode herde steen.

*246

Over deese teegen 't Westen stond een witte Boog, met alle geestelijke çieragie verçierd, op deese zat den Wijsgeer *Sarabasa,* houdende een Boek in sijn eene hand, wijsende met de voorste vinger van sijn andere hand op sijn herte.

De derde Boog teegen 't Zuiden, was gantsch blaauw, op deese stond de *Sonne,* zonder eenige verçiersels, als tusschen Wolken drijvende. De Boog teegen 't Noorden was groen, met pennen en boeken konstig verçierd, boven op stond den Engel *Baloka*.

Tusschen deese vier Boogen wierden alle regten uitgesprooken, het Geestelijke raakende; zy is ook een *Tijd-punt* voor alle geestelijke Actens, en is geboud voor 670. jaaren, ter eeren van *Cham Hazi* en *Sarabasa*.

't Mark Ancona: Gelegen in midden-Italië, tussen Apenijnen en Adriatische zee. Van 1532 tot 1797 als mark onder leenhoogheid van de paus. Sedert 1860 is Ancona een italiaanse provincie.
het Huisje van Loretto: Loretto in Ancona is een beroemd italiaans bedevaartsoord, aangezien volgens de legende het huisje van Josef en Maria in 1295 door engelen vanuit Nazareth daarheen zou zijn overgebracht. Om dit ‘Santa Casa’ werd in 1468 een grote bedevaartskerk gebouwd. Zie (Egbert Buys), *De Hollandsche Wysgeer,* dl. I, Amsterdam 1759. nr. 2: ‘Verslag van het *Casa Santa* of Heilighuis van Loretto’, vert. uit Keizler's *Reizen*. In de *Turksche spion,* boek I, br. 35, is eveneens van dit Loretto sprake.
dat is hier ... niet waar: Handex.: ‘maar tot Loretto al. ik wil u straks seide den Garbon een brief toe senden, welke de vrouwen van Wonvure an de mannen op Nemnan gesonden hebben an gaande de waarheid. ik had nog naauw een uir in huis geweest, of hij sond mij volgende brief, die ik hier in plaatse. zeer voortreffelike’.

Van hier naa de vierde gaande, zag ik dat die in drie boogen bestond[*] alle van konstige Beelden, Festoenen, Overvloed-hoorns, Bloemen, &c. [*247]

Den *Garbon* zeide nu kan ik niet langer wagten, ik moet gaan, ik zal u van deeze *Eeren-Poort* een beschrijving ter hand stellen, met groeten hy my en vertrok; en ik naa ons Logement, daar ik voort begon te schrijven wat ik gezien had. Naa het nuttigen van ons Avond-maal, rookten wy te zaamen, en nog wat gepraat hebbende, ging ik zeer vergenoegd naa bed, God dankende dat ik zoo veele fraaje dingen gezien, en braave Schriften van den *Garbon* gekreegen had, en my nog meerder beloofd was.

Agtste hoofdstuk

Den Schryver krijgd order om met den Garbon naar 't Schip te keeren; alwaar koomende het zelve met genoegen beschouwd. Tenten aan Strand. Ruiters langs 't Strand. Ryden naar eenige Dorpen, en een Stadt. Den Schryver bekomt een Kaart van Krinke Kesmes, dog kanze niet verstaan. De Garbon en den Kapiteyn geeven malkander geschenken. Knepko wat het is; is de Mebiken aan de Rivier Berbice. Wijn naa den Koning gezonden: wat Koopmanschap aan Strand gebragt werden. Den Handel begint. Moeilijkheid van den Garbon. Groote winsten. Besluit om weer naa Panama te zeylen. Den Schryver werd met een Register van sijne Brieven van 't Zuidland, hem door den Garbon ter hand besteld, begiftigd. Vertrek en komst in 't Vaderland.

Den volgenden morgen kwam den *Garbon* zeer vroeg tot ons, met een bly gelaat in de Kaamer treeden. Hoe Spanjerts! slaapt gy nog alle? ik koome u goede tijding brengen, zei den Man.

Wy zweegen. Hy sprak vorder. Hier is zoo eeven tijding van het[*] Hof, en van u Schip gekoomen; het Hof heeft verstaan, dat u Schip [*249]

Festoenen: slingers van groen met bloemen of vruchten als versiering, in dit geval nagebootst in beeldhouw- of schilderwerk.
Overvloed-hoorns: er staat: *Overvoed-hoorns*.
Spanjerts: Spanjaarden.
heeft verstaan: heeft goedgevonden.

een vryen Handel van veertien daagen zal hebben, en zal naa drie daagen beginnen, op 't strand aan de haaven.

Ik zal u te zaamen weeder te Scheep geleiden, naa den eeten moeten wy vertrekken, ik gaa alles tot de reis bestellen.

Alle ons Volk was verblijd, maar ik bedroefd. Den *Garbon* vroeg wat my schorte. Het antwoord was, dat ik zoo haast vertrekken moet, zonder meer gezien te hebben, ik had gehoopt zoo lange te blijven, dat ik ook nog een andere Stad zou gezien hebben. Ik zal u straks, als ik u Lieden koome haalen veele papieren meede brengen, zoo u beloofd heb. Hier word order gesteld om alle daagen tijding van u Schip te hebben, en daagelijks zullen daar Menschen naa toe gaan, met die zult gy nog alle daagen papieren ontfangen, dit heb ik mijn Klerk al gebooden.

Weest gerust: en maakt u gereed om te vertrekken, ten twee uuren zal daar toe alles gereed zijn, en ik u dan koomen haalen.

Wy hadden ten twaalf uuren al gegeeten, en geen pakkagie hebbende als mijne papieren, waaren wy klaar en tot reizen vaardig.

Ten twee uuren kwam den *Garbon* ons haalen, leidende ons dezelve* Poorte uit die wy ingekoomen waaren, en slaande de slinkerhand om, trokken wy Oost aan; *250 naa wat gegaan te hebben, vonden wy twee Waagens met een Karre. Den *Garbon* en ik traaden op de voorste, mijn zes maats op de tweede Waagen: op de Karre waren leevens-middelen, een Tent, en Bagagie van den *Garbon*.

Onder het voort-rijden, zeide my den *Garbon* dat hy een dooze met papieren voor my had, en dat meer zouden volgen, zoo van het Koningrijk, Land, Inwoonders, Dieren, Beelden, Fonteinen &c., dat my zeer verblijden. Wy kwaamen naa eenige uuren in een Dorp van veertig of vijftig Huizen, dat zeer vermaakelijk was, van het eene Huis tot het ander was een Valleije van Vrugtboomen, een fraje Revier stroomde door het midden, een vierendeel van een uur gaans was een schoon Bosch.

Hier verversten wy ons twee uuren, den *Garbon* liet my de papieren zien; ik zag onder veele goede Spreuken, en Beelden reedelijk geteekend, ook een afteekening van den Gouverneur van *Taloujaël,* beschrijving der Badstooven &c. ook de beschrijving van het Hoofd-

bestellen: in orde maken.
Revier: rivier. Mede op grond hiervan moet men *Revieren* op p. 244 eveneens als 'rivieren' (en niet bijv. als 'jachtgebieden') interpreteren.

eiland *Poele Krinke Kesmes,* van de Dieren, Voogels, Visschen, en* Insecta, neevens de beschrijving van eenige daar by leggende Eilanden &c. waar over ik my uitneemend verblijde, en hem met al mijn hert bedankte. *251

Teegen den aavond een uur naa Sonnen ondergank, kwaamen wy weederom aan een Dorp, dat ook zeer vermaakelijk was; hier wierden wy alle wel onthaald, en sliepen tot twee uuren, wy reisden voort tot des morgens ten agt uuren, kwaamen in een klein Bosch, hier liet den *Garbon* sijn Tente opslaan, en rusten wy twee uuren, waar naa wy voort reisden tot twee uuren naa de middag, vonden aldaar een groot Huis by een Brug, die over een Revier lag, hier rusteden wy weeder twee uuren, en verversten ons wel. Weeder voort trekkende kwaamen wy te tien uuren in een Dorp, daar ik om de donkerheid niet van zeggen kan: naa wy ons ververst hadden, gingen wy slaapen tot dat alles ten agt uuren klaar was, en wy ons op reis begaaven. Wy trokken altijd zeer langzaam voort, en kwaamen ontrent ten twee uuren by ons Schip, dat my en mijn Volk, neevens al ons Scheeps-volk zeer verheugden.

De Boot en Sloep was doende met Vissen, zoo haast een goede zoode gevangen, en het net te Lande was, voeren wy met den *Garbon** aan boord, alwaar door den Kapitein en andere Offiçieren zeer beleefd ontfangen wierden: naa weederzijdze groetingen dat op zijn Spaans met groote Graviteit geschieden, traaden wy in de Kajuit; naa veele Discoerssen heen en weeder, wierd de Vis opgedist: wel gegeeten, en een glas wijn gedronken hebbende, bezag den *Garbon* het Schip, met zeer groote verwondering, noit had hy zulk een Schip gezien; want in 440 jaaren was aan *Poele Krinke Kesmes* geen Schip gestrand, maar by zijn leeven was 'er een gestrand op *Poele Wonvure,* dat hy niet gezien had. *252

Canon, Roers, Deegens en Bossekruid kenden hy, en wist daar meede om te gaan, maar het Schip en Scheeps-gereedschap kenden hy niet, dog hy vraagden naa alles.

Naa alles wel bezien te hebben, voeren wy, te weeten den *Garbon,* Kapitein, en ik, weer aan Land, daar den *Garbon* zijn Karre al ontlaaden, en sijn Tente reeds opgeslaagen was, waar in hy ons weederom wel onthaalden.

Hoofd-eiland: er staat: *Hooofd-eiland.*
Graviteit: ernst, deftigheid.

Op 't strand telden wy al drie-en-dertig Tenten, die uit het Land gekoomen waaren, zommige om te zien, alzoo dit noit was voorgevallen, andere om te Negotieren: deeze Tenten vermeerderden dagelijks* in getal.

Den *Garbon* verzogt my, dat ik zoo lang den Handel duurde, by hem in sijn Tent wilde vernagten, dat ik met bewilligen van mijn Kapitein toestond; waar op straks mijn Kooy, en Scheeps-kist aan Land deed koomen, en in sijn Tent brengen, dat hem byzonder behaagde, en waar voor hy my bedankte. *253

Den *Garbon* was een Man van verstand en fatzoen, hy is in *Taloujaël* zoo ik gezegt heb Architek en Opziender van alle publike Gebouwen, als Fortressen, Toorens, Paleizen, Bad-stooven, Fonteinen, Bruggen, Revieren &c. En hier was hy Kommandeerend Opperhoofd van de Zuid-landers, aan 't strand toe gevloeid; hy was zeer Eedelmoedig van inborst, goedaardig, vroolijk van ommegang, niet gierig, maar scherp toeziende wat 'er omging.

Hy had order gesteld dat alle daagen twee posten aankwaamen van *Kesmes* en *Taloujaël;* met een woord, hy had het van te vooren zoo beschikt, dat alles in een geregelde order konde en moest toegaan.

Hy, den Kapitein en ik, ons wat gediverteerd hebbende, voer den Kapitein weeder naa boord, om op alles goede order te stellen.

Ik en hy wat wandelende, zeide hy, de *Posos,* kom laat ons in mijn* Tent gaan, en neemt mijne geschreeven schriften nu over, en sluit die in u Kist, alle daagen zult gy meerder krijgen. *254

Wy door de Tenten gaande, zag ik dat den *Garbon* van elk met zulk een diep respect wierde gegroet als een Generaal in sijn Leeger, of een Borgermeester in een Stad.

Wy in de Tent treedende, wierd de *Akalou* voort op gezet, onder het slurpen liet hy de doos met papieren brengen, welke uit sijn hand ontfangende, gaf hy my die over; zeggende, daar mijn Vriend ontfang dit uit mijn hand, noit heeft eenig Mensch buiten ons Land dit geweeten, gehoord, of gezien, neemd dit als een geschenk van Vriendschap, gebruikt dit tot u dienst en plaizier, eer gy vertrekt zal ik u meer doen hebben.

straks: aanstonds.
Architek: bouwmeester.
posten: postpaarden, postwagens.
in de Tent treedende: Handex.: ‘in zijn Tent treedende’.

Ik nam de doos aan, bedankten hem met een goed Herte, was by uitneemendheid blijde, en zetten de doos op mijn Kist.

De *Akalou* genuttigd hebbende, bedagt ik my wat, en opstaande zeide ik tot den *Garbon,* mijn Heer, kan ik u plaizier aandoen dat ik het goed uit mijn Kist welke ik tot vermaak, en nuttigheid heb meede genoomen, uit haale? Ik ben nieusgierig dat te zien, zeide hy.*

Ik mijn kist opsluitende, lag boven op een Wereld-kaarte, rond uit gesneeden, aan de eene zijde *Europa, Asia, Africa,* en 't *Zuidland,* aan de andere zijde *America* &c. op een rond bordpapier geplakt, dit tusschen een houten lang rond gedraaid handvatsel beklemd, dat onder lang was, had het fatzoen van een ronde waijer; dit was my van mijn Vriend den Meester vereerd, hy had die zelf afgezet, by elken parallel de lengte uit *Gietermakers* Stuurmanschap aangeteekend, en de passaten naa *Dampier* daar in gesteld. Dit behaagden hem zeer wel, hy nam die in sijn hand, en naa dat ik hem die geëxpliceerd had, zugten hy. *255

Ik dit merkende zeide tot hem, Heer *Garbon,* niet alleen dit, maar ik heb zeer veel tot u dienst, al wat ik eenigsints missen kan ben ik u schuldig: gy hebt my niet alleen verpligt met u goed onthaal, en zorg voor my te draagen tot *Taloujaël,* maar gy hebt my de beschrijving van u Land cum annexis gegeeven, en nog meer beloofd; dat my zoo aangenaam is, dat ik niet en weet wat vergelding ik u doen zal.

Neemt deese Kaart dus geplakt in dank, neevens deese mijne losse, die nog seeven-en-twintig waaren; ik rolden die in een, en hem* dezelve overgeevende, beliefden hy die niet te ontfangen, zeggende u beleeftheid is te groot; want dat ik u tot *Taloujaël* gedaan heb, was mijn pligt, en buiten mijn schaade geschied, en wat de papieren belangd welke ik u gegeeven heb, die kosten my ook niet, alzoo mijne Klerken weegens den Koning betaald worden. *256

Waar op ik antwoorde, Heer *Garbon,* neemt deese Kaarten dog in dank, ik heb die van mijn Vriend ook zoodaanig ontfangen: ik heb nog een Atlas van hem, daar ook zoodanige Kaarten in zijn.

Op dit mijn zeggen nam hy die Kaarten aan, met een my zeer vriendelijk daar voor bedankende; hy wierd zeer vrolijk en verblijd,

fatzoen: model.
afgezet: ingekleurd.
Gietermakers Stuurmanschap: Cf. hiervóór, p. 81.
cum annexis: met bijbehoren.

my omhelsende, zeide dat te zullen vergelden, met zoodaanige Beschrijvingen van dit zijn Vaderland, als nog nooit van *Europers* zijn bekend geweest. Ik bedankten hem, met te zeggen dat hy my daar meede zeer verpligten zoude.

Mijn goed weeder in de Kist gedaan hebbende, deeden een tweede wandeling door de Tenten, welke geduurig vermeerderden, en kwam order aan den *Garbon,* den handel nog drie daagen uit te stellen.

Deese order wierd gebragt door vier-en-vijftig Ruiters, zijnde* alle wel opgezeeten, gemonteert met een lançe, zaabel, en langroer, daar zy zeer wel meede konden ommegaan; deese waaren gezonden om alle disordres te beletten, haare Bagagie wierde ook op vier-en-vijftig Paarden haar naa gedraagen. *257

Over deeze Ruiters gebood den *Garbon* als Opper-hoofd, zoo wel als over al het Volk dat hier was, en koomen zoude.

Den *Garbon* zeide, morgen zullen wy wat Land-waard in rijden, en zien wat daar te doen is, ik ben hier zelfs onbekend, alzoo hier nooit geweest ben; dat ik toestond.

Des morgens gaf hy order, om het Land vier uuren gaans door te kruissen; dit geschiede; en kwam tijding dat een goed Dorp drie uuren regt West van ons, en nog een Dorp vier uuren Zuid-west van ons was, daar wy met tien Ruiters naa den eeten naa toe reeden.

Een uur van 't strand ontmoeten wy een groote Poel, daar ik wonderlijke Schepzels in zag, die ik niet en kende; hier waaren ook zeer veele Vliegen: voort rijdende, kwaamen wy in het Dorp, dat uit een-en-dartig Huizen bestond, en hieten *Gat;* hier gaf den *Garbon* order om leevensmiddelen naa 't strand te brengen, en verstond dat de* Stad *Raima* daar anderhalf uur van daan was, daar wy voort naa toe reeden, neemende twee Boeren meede tot wegwijsers. *258

Binnen *Raima* komende, wierden daar wel ontfangen, men gaf ons

gemonteerd: uitgerust.
langroer: geweer.
disordres: wanordelijkheden.
zelfs: zelf.
hieten: heette.
Gat: als verachtelijke benaming voor klein gehucht geeft WNT IV, 340, slechts bewijsplaatsen sedert de 19e eeuw.

Akalou, en des avonds wierden wy deftig getracteert, ik moest by den *Garbon* slaapen. Des morgens stonden wy vroeg op, en bezaagen de Stad, welke niet zeer aanmerkelijk was, want zy bestond uit 600. Huisen, drie Poorten, vijf Toorens, tien Tempels, twee Badstoven, en dan nog het Stadt-huis. Hier waaren zeer weinig Beelden, maar fraije Fonteinen en Hoven.

Den *Garbon* stelden order om van daar ook leevensmiddelen naa 't strand te zenden.

Van *Raima* reeden wy naa het Dorp *Poca,* daar wel honderd en vijftig Huisen stonden. Hier wierden wy zeer wel en beleefd onthaald.

Naa dat den *Garbon* hier ook de nodige orders gesteld had, bezaagen wy het Dorp, wanneer by geval ons een eerlijk oud Man ontmoeten. Den *Garbon* hem ziende, trad van sijn Paard, zy omhelsden malkander met een zonderlinge vriendschap, en hadden 't zeer drok, dog ik kon haar niet verstaan; den *Garbon* deed my ook aftreeden, en wy gingen te voet naa sijn huis: in het huis komende, was de* *Akalou* voort klaar; onder 't slurpen vraagde de *Garbon,* of hy niet een Kaarte van *Poele Krinke Kesmes* voor hem te leen had, alzoo hy geene van *Taloujaël* had meede gebragt. O jaa! zeide den Ouden, en opstaande, haalden twee van sijn kaamer, die hy den *Garbon* vereerde, welke hem bedankte.

*259

Naa het Volk en Paarden gegeeten hadden, naamen wy ons afscheid, en kwamen des avonds weeder aan strand.

Den *Garbon* verhaalde my onder 't ryden, dat deesen Ouden sijn zeer goeden Vriend was, dat zy te zaamen gestudeerd hadden op *Poele Nemnan,* ook dat sijn Zoon by hem gewoond had.

By onse Tent komende, was ons Schip een kanon-schoot ver van Land gaan leggen; ik zag onse Sloep op de dregge met vier Man daar in leggen. Ik riep onse Quartiermeester die aan Land was, en vraag-

ik moest by den Garbon slaapen: Cf. hiervóór, p. 87.
op de dregge: Een *dreg(ge)* is een bepaald soort anker, cf. hiervóór, p. 178; *Op dreg leggen* = ‘Uit de boot een dreg-ankertje werpen, en daer aen drijven, 't geen geschiet als men het anker zoeckt, wanneer daer geen boei op is’ (N. Witsen, *Aeloude en hedendaegsche scheeps-bouw en bestier,* Amsterdam 1671, p. 503, geciteerd WNT III, 3271). In onze tekst betekent *leggen* echter liggen, waarbij het moeilijk valt uit te maken of het verbonden moet worden met *onse Sloep* dan wel met *vier Man*.

de wat zulks beduide, of 'er twist geweest was? Hy antwoorde neen, maar den Kapitein had het zoo verstaan.

Ik vroeg wat hy aan Land maakte? hy zeide last te hebben om te wagten tot ik weeder kwam, en dan met den *Garbon* naa Boord te koomen eeten, alzoo zy een brave zoode Vis gevangen hadden.*

Ik den *Garbon* verzoekende, zeide straks meede te zullen vaaren, ik zegelde mijn doos met papieren toe, gaf die aan de Quartiermeester om meede na Boord te neemen. *260

Den *Garbon* wandelde ondertusschen met den Ritmeester der Ruiters, en stelden ordre wat te doen stond; ondertusschen bezag ik de lang gewenschte Kaarten van *Poele Krinke Kesmes,* dog wierde rood van spijt, alzoo nog Stad, nog Dorp konde kennen, en scheen my niet anders toe, als een vierkant papier dat vol Toover-characters stond.

Den *Garbon* weerom koomende, zag my de Kaarte in de hand hebben, vraagden al lacchende, wel de *Posos,* wat dunkt u van de Kaarte? ik antwoorde, ik en een jong Kind zijn daar eeven wijs in. Dat is waar zeide den *Garbon,* ik laat u een teekenen, en de naamen met Spaanse letteren schrijven, neemt deeze eene, alhoewel gy die niet verstaan kond, om dat zy u zoo vreemd schijnd: hy die oprollende gaf my die, waar voor ik hem bedankte.

Wy voeren te zaamen naa boord, de Ritmeester der Ruiters meede neemende, die by uitneemendheid over ons Schip verwonderd was, te meer, als hy verstond dat wy daar de geheele Wereld meede konden rondom vaaren.

Den *Garbon* en hy het Schip gaande bezien, vroeg ik den Kapitein* de reeden waarom zoo verre was van Strand gaan leggen? hy zeide een goed Zee-man moet niet ligt geloovig aan vreemde Natien, maar altijd op sijn hoede zijn, op dat hy, nog sijn Volk niet verrast worden. *261

Ik zweeg, alzoo den *Garbon* weeder naa ons toe kwam: wy traaden van 't halve Dek, naa de Kajuit, daar wy ons met een pijp verversten, terwijl de Vis gekookt, en opgedist wierd. Wy aaten met smaak en plaizier; naa de maaltijd nog een glaasje gedronken hebbende, voeren wy naa Land, in de Tent komende rookten nog eens,

spijt: ergernis.
Toover-characters: tovertekens.

en gingen doen te Kooy. Deezen nagt plaagden my de muggen by uitneemendheid, zoo dat ik weinig konde slaapen.

Met den dag stond ik op, en wandelden wat: nu zag ik Ossen, of Koeijen, Schaapen, met verscheiden zoorten van andere Dieren aankoomen drijven, om tot spijze te verkoopen; straks wierden verscheide groote Tenten opgeslaagen en eenige van deeze Beesten geslagt, dezelve wierden by stukken verkogt zoo raauw als gebraaden.

Den *Garbon* zond twee Koeijen met vier Schaapen aan boord, tot een vereering, waar voor den Kapitein aan den *Garbon* weederom* zond een baril, Malgomse wijn, zoo veele Sek, een potijs Oly, met een Verrekijker, welke den *Garbon* welbehaagden. *262

Hier wierden nu ook te koop gebragt allerleie Fruiten en Groente, en kookten en smookten elk naa zijn welgevallen, zoo 't hem luste. Wy aaten dan eens in 't Schip, dan weer in de Tente, zoo het ons te pas kwam. Eens te Scheep eetende, zag den *Garbon* wat Wijn-tint in een glaasje staan, hy vraagden wat dat was? het wierd hem gezegt, hy proefden een fris glaasje, dat hem wel aanstond, straks wierd hy van den Kapitein met een gevuld klein Vaatje daar van beschonken, dat hy dankbaar aannam.

Den Kapitein verzogt dat eenige Kooplieden van Land sijne Koopmanschap mogten koomen zien, en dat wy haare ook mogten beschouwen. Dit is buiten mijne magt zeide den *Garbon,* het woord des Konings gaat vast, ik, nog niemand kan daar teegen doen, maar ik zal u een regtveerdig Regter zijn zoo'er twist ontstaat.

Zet al wat gy verkoopen wilt op een papier, ik zal 't doen vertaalen, en aan mijne en aan alle groote Tenten doen aanplakken, ten einde het alle Kooplieden konnen zien en leezen. Dat geschiede.

zoo ... als: zowel ... als.
Malgomse: Niet in WNT, ook niet in het ongedrukte materiaal, zoals de redaktie van het WNT mij bij schrijven van 27 mei 1974 meedeelt. Wordt er wijn uit Malaga of uit het Spaanse Malagon mee bedoeld?
zoo veele: evenzoveel.
Sek: wijn met hoog alcoholgehalte uit gedroogde druiven geperst.
potijs: aarden of porseleinen vat.
Wijn-tint: ook wel *tintwijn* (uit spaans: *vino tinto* = gekleurde wijn) geheten; naam voor bepaalde donkerrode spaanse wijnen, vooral die van Alicante en van Rota, cf. WNT XVII, 182.
gaat vast: is onwrikbaar, (daaraan) valt niet te tornen, cf. WNT XVIII, 650.

Eens in de Tente zijnde, ving ik een mugge, die voor een vergroot-glas* brengende, liet ik dat den *Garbon* zien, deezen was zeer verwonderd, als hebbende zijn leeven *263 zulks nooit gezien, wy stelden daar verscheiden Lighaamen voor, dat hem zeer behaagde en vroolijk maakte.

Ik dit ziende, bood hem dit *Microscopium* met sijn Stoeltjen aan, dat hy eerst weigerde, dog eindelijk aannam, Hy beloofde dit te vergelden met al wat in zijn magt was. Mijn Vriend zeide hy, nu zal ik misschien ontdekken door dit glas, wat de *Knepko* is. Ik dit niet verstaande, vraagde wat het was. Hy antwoorde, het is stof, dit op ons vel vallende, word een hert gezwel, als een van u Erten, dit word uitgenoomen, en wanneer het niet wel geneezen wort, dan baard'et een wonderbaarlijke ziekte, welke zomwijl besmettelijk is.

Met kwam de Quartiermeester uit naame des Kapiteins ons aan boord verzoeken, wy traaden vliegens in de Sloep, onder 't roeijen dagt ik geduurig op de *Knepko;* my schoot in dat ik iets diergelijk geleezen had, dog wiste niet waar.

Aan boord komende, ging ik voort na mijn Boek kas, dit was een eiken kistje van twee en een half voet breed, een en drie vierendeel voet diep, en ruim twee voet, hoog. Ik mijn *Cataloge* naaziende,* vond de Reize van *Adriaan van Berkel na Rio de Berbice,* my schoot terstond in, dat dit de Man was, ik zag hem naa, en vond *264 Fol: 88. het volgende.

De *Mebiki,* in Neerduits ziekte, is een zoort van stof, of iets anders, zoo groot als de punt van een speld, dit zet zig ergens op het

die voor een vergroot-glas brengende: een betrekkelijk recent vermaak voor liefhebbers waarin bijv. ook een man als Spinoza zich bij wijze van tijdverdrijf verlustigde, zie K.O. Meinsma, *Spinoza en zijn kring,* 's-Gravenhage 1896, p. 356. Het microscopiseren had vooral door het beroemde boek van Robert Hooke: *Micrographia* van 1665 opgang gemaakt.
Knepko: anagram van *pokken*.
de Reize van Adriaan van Berkel: Amerikaansche Voyagien, Behelzende een Reis na Rio de Berbice, gelegen op het vaste land van Guiana, aan de wilde-kust van America, mitsgaders een andere na de Colonie van Suriname (etc.). Beschreven door Adriaan van Berkel, Amsterdam, Johan ten Hoorn, 1695 (UB Leiden 1367 E 13 = Tiele 95). '*Zieken,* by d'Indiaanen Mebyky genaamd' wordt het eerst vermeld op p. 38. De geciteerde passage staat op p. 88-89 en is, behoudens interpunktie en een enkele weglating, letterlijk overgenomen. Van Berkel's verblijf in Berbice duurde van 1670 tot 1674; tussen 1680 en 1689 vertoefde hij in Suriname.

vlees, en groeid voort tot de groote van een gemeene Erte, zy zijn bleek, en hard van schil, welke gebrooken zijnde, vertoond zig van binnen een dik goed, dat als het geknipt word, eeven eens knapt als luizen.

De gaaten daar deeze *Mebiki* uitgehaald worden die stoptmen met asse van Tabak, en indien zy daar niet meede geneezen, loopt men gevaar dat het pok-gaaten zullen worden, waar uit dan naa verloop van tijd de pokken te voorschijn koomen. Dit gebeurd hier dikwils, zonder datmen de moeite behoefd te neemen van haar by Vrouvolk te gaan haalen. Dus verre van *Berkel*.

Dit las ik den *Garbon* in Spaans voor, die zeide dat het zelve de *Knepko* was. Dit passeerden onder 't rooken van een pijpje.

Wy gegeeten hebbende, las ik den *Garbon* mijn Catalogus voor, waar op hy zeide mijn Heer, naa ik u kenne hebt gy geen slegte Boeken, ik wensche u met de zelve veel plaizier, met nuttig tijdverdrijf, en dat gy daar wijsheid uithaalen moogd. Hy zag my aan en grimlagte.*

Ik hem weederom aanziende, zeide Heer *Garbon,* aan Land zijt gy mijn Meester, daar kond gy my Commandeeren, maar hier te Scheep ben ik Baas, en Commandeere u met my te gaan naa mijn Boeke-kist in de Konstaapels kaamer, daar op hem met beleefdheid by de hand neemende, gingen wy naa de Konstaapels-kaamer, den Kapitein volgde, en een Kajuit-wagter met een Boutelje agter aan. *265

Wy beneeden koomende, en ik mijn Kist ontsluitende, die van binnen met laaden was, trok ik de Spaanze laade op; hier kreeg ik voort in de hand den *Spaanzen Gracian,* zijn konst tot Wijsheid, neevens zijn *Criticon,* of mensch buiten bedrog. De werken van *Descartes* in 't Spaans overgezet. Sestien Boeken van *Euclides,* alle in 't Spaans gedemonstreert. Deeze alle vereerde ik hem met een goed Hert.

Al weigerende, dwong ik hem egter die aan te neemen, waar voor

zonder dat men ... haalen: slaat op z.g. spaanse pokken of syfilis.
De werken van Descartes in 't Spaans overgezet: Cf. hiervóór, p. 138.
Sestien Boeken van Euclides, alle in 't Spaans: R.R. Bolgar, *The classical heritage,* New York 1964, p. 513, noemt twee spaanse vertalingen van Euclides, resp. van 1576 en 1585. Het is echter wel duidelijk dat Smeeks hier deze vertalingen niet op het oog heeft.
Al weigerende: alhoewel weigerend. Wat de syntaktische konstruktie betreft, cf. Rijpma en Schuringa, *Nederlandse spraakkunst,* 21e dr., bewerkt door J. van Bakel, Groningen 1968, paragraaf 344, die hier spreekt van: ‘Vrije predikatieve toevoeging’.

hy hem verpligte, my alle goede en Vriendelijke dienst te doen, zoo veele in zijn magt was; hy was by uitneementheid vergenoegd, en voldaan, maar ik nog meer, om dat ik hem weder op het nieu aan my verpligt had, ik nam met verlof van den Kapitein de Kajuit-wagter* de Boutelje uit de hand, daar weinig in was, en verzogt dat ik van mijn Wijn mogt doen koomen, alzoo nog wel twee Oxhoofden vol had, dog voor die moest ik vragt betaalen, als ook van 24 Kelders Franze Brandewijn. Den Kapitein my aanziende, begon al lacchende te zeggen, Koopman zou het geen schande zijn, voor my en mijne Reeders, dat ik zulk een Man als den Heer *Garbon* door u zou laaten tracteeren binnen mijn Boord, wat dunkt u zelf? dit is waarlijk mijn beste Wijn, ey laat ons Vrienden blijven. Hoord de *Posos,* ik wed met u om 15 stoop Wijn dat ik weet wat gy my doen zult. Wy wedden, den *Garbon* zou rigter zijn. Wagt zei den Kapitein, sijn Potlood krijgende, schreef hy iets op een Briefje, dat toevouwende, gaf dat den *Garbon,* zeggende, mijn Heer geliefd dat te openen als onzen Koopman gezegt heeft, wat hy doen wil. Goed zeide ik, ik nodige u beide, met eenige vrienden van u beide, neevens my aan 't Land te gaan, om u daar in de Tente van mijn Heer den *Garbon* met mijn Wijn te Tracteeren.

*266

Den *Garbon* daar op het briefje ontvouwende, las het overluid *onzen Koopman wil ons met zijn Wijn aan Land tracteeren*.

Wy lagten zoo hart, dat den Ritmeester ook by ons kwam om deel* aan onze vreugd te hebben.

*267

Ik had al een kelder Brandewijn op onze reis geconsumeerd; deed die straks met mijn Wijn vullen, en zond die neevens een kelder Brandewijn naa Land.

Den *Garbon* en Ritmeester, den Kapitein en ik, waaren wel in onse schik: maakten ons vrolijk tot aan den avond, wanneer wy na Land voeren; den Kapitein beloofde met den dag by ons te zullen zijn, en te laaten Vissen, dat den aankomenden morgen ook naa kwam.

Mijn Kapitein zijnde een Spanjaard, was gansch geen dronkaard, den *Garbon* en ik maakten daar ook weinig werk van, dog als wy te zaamen waaren, en den Ritmeester by ons was, traaden wy altemet de paaden van maatigheid wel eens over.

Boord: schip.
altemet: soms.

Den *Garbon* had nooit Franse Brandewijn gezien of geproefd, en deese ziende en proevende, bekenden hy dat nooit zoo een drank in sijn Vaderland gezien was. De Spaanse Wijn behaagden hem ook zoodaanig, dat hy opstaande zeide, Heeren ik wil nu in ernst tot u spreeken, den Ritmeester verstaat geen Spaans; gy-luiden zult hier aan Land niet eene drop drank verkoopen, ik heb* sterke flessen in u Schip gezien, van elke drank dien gy hebt zal ik eene naa den *Koning* tot *Kesmes* zenden, en zoo den Koning daar smaak in heeft, zal hy u die duurder betaalen als deese Kooplieden. Wy zeiden geen Wijnkoopers te zijn, maar om den Koning te behaagen zouden wy hem verkoopen al wat eenigzins konden missen. Daar op wierden terstond in een Mand met hooy gepakt, een boutelje Franse Brandewijn, een Malgomse, een met Sek, en een met Wijn-tint; deese aan twee lange staaken tusschen twee Paarden agter malkander als twee Muil ezels, marcheerden te post; den *Garbon* zeide binnen vier daagen tijding te zullen hebben. *268

De Carga van onse Koopmanschap te land aangeplakt zijnde, verzogt den Kapitein dat hem ook de zoorten van koopmanschappen welke daar te verhandelen waaren, in 't Spaans vertolkt mogten ter hand gesteld worden; 't welk den *Garbon* beloofde, en opstaande, schreef voort een briefje, dat hy aan een Ordonnantie-Ruiter gaf; die daar meede van Tent tot Tent rijdende, moest elk sijne koopmanschap opschrijven; dat geschiede en vertolkt wierd: den *Garbon* had alhier ses Klerken die Spaans konden spreeken, leesen, en schrijven.

Des anderen daags wierd ons een geschrift ter hand gesteld van* de daar gebragte koopmanschappen, en waren de volgende: *269

Veelderhande zoorten van Vleesch, Fruiten en Groente, Koren, Brood en Drank.

Pakkam en *Krapakkam: Pakkam* is een zeer fijne Wol, zijnde fijnder als Spaanse, jaar naa my dagt nog beeter als die van *Carman* uit *Persiën*. Deese komt van een Dier *Pak,* grijs als een Ezel; dan dit zal onder de Dieren deeses Lands beschreeven worden.

te post: haastig, cf. WNT XII, 3589.
Carga: laadbrief.
Carman: ook gespeld *Kerman, Kirman;* in de Oudheid *Carmania;* provincie in het Z.O. van Perzië.
Pak: Zou de naam te associëren zijn met het nederlandse *pakezel*?

Krapakkam, is het stof daar van geweeven, is omtrent als het Hollands Berkaan, dog dit kan niet door reegenen, hoe hard en lang het ook reegend, want het neemt geen waater in, alle vogt, behalven olie rold daar op af; het is zeer zagt, grijs van koleur, en mag niet geverft worden; is ten naasten by anderhalf elle breed, en een stuk is lang 39. of 39. en een half elle.

Sisa Kattoen, *Krasisa* geweeven kattoen, van veelderhande slag, fijn, grof, breed, smal, allerlei koleur, en ook gedrukt.

Monka Zijde, zoo bereide als onbereide. *Kramonka* geweeven zijde, van veel'erleye zoorte en koleuren.

Veel'erley zoort van *Talok,* Gomme, in haar Taale gespecificeert.

Veel'erley *Fika,* Verf, zoo drooge als vloeibaare, wiens naamen* niet anders konden vertolkt worden, als met rood, geel, blaau, groen &c. *270

Boula, Honing. *Boulaka,* Was.

Eenige ronde platte Brooden. *Ouwa,* Goud: *Louwa,* Silver: *Pouwa,* Kooper: *Nouwa,* een zoort van Metaal ons onbekend.

Zeer konstig gewerkt Goud, en Silver.

Akalou, een Wortel, daar in 't Land als Thee getrokken, en gedronken.

Joscham, roode harde Steen, dog zoo glansig niet als roode Koraalen. Hier van hadden zy Beekers, Kandelaars, en ander goed, zeer konstig gemaakt.

Vreemde schoone Vogels die spreeken konden, van verscheide zoorten.

Vreemde en aardige Dieren. Wonderlijk Schelpgewas.

Musikaale Instrumenten, by haar bekend, en in gebruik.

En nog veele dingen, my vergeeten, alzoo de Carga van dien Landaard niet heb afgeschreeven.

Daags te vooren eer den handel zoude aangaan, wierd by de Tent van den *Garbon,* een Theater of Stellagie opgerigt, hebbende elke zijde neegentig voeten langte, rondom met een leuning. Waar op aan de Oost-zijde een Tent stond langs het Stellagie, diep neegen van*

*271

Krapakkam: Het voorzetsel *Kra-* betekent kennelijk ‘geweven’.
Berkaan: barakaan, een soort van grof kamelot, aldus WNT II, 1006.
Sisa: Deze naam lijkt duidelijk gevormd onder invloed van het nederlandse *sits,* of *sitsen* dat eveneens katoen betekent.
Instrumenten: er staat: *Instrumenren*.

mijne voeten, hier in waaren gesteld neegen Taafels elk van jeeder neegen voeten lang, hebbende ieder tusschen beiden een spatie van drie voeten.

Dit vaardig zijnde, wierd belast op een groote hoorn te blaasen; naa eenige reizen geblaasen te hebben, vergaaderden de meenigte voor het stellagie, en wierd door den Secretaris van den *Garbon* daar iets afgeleesen, en aan ieder post van het stellagie dat zelve aangeplakt, dat van alle bynaa wierd geleesen.

Dit Plak-schrift behelsden, dat elk op aankomende morgen ten seeven uuren, sijne koopmanschap zoude uitvlyen en ten toon stellen, elk in of buiten sijn Tent, ten einde het de Spanjaarts konden zien.

Ik verlangde naa die tijd, kon daarom dien nagt niet wel slaapen, des morgens was ik al met den dag op.

Ik deed een Kist van Boord koomen, en in onze Tent brengen, welke opende, kreeg het register daar uit, want booven in elke van mijne Kisten lag een register van alles wat in de Kist was, en by elk de prijs van inkoop aangeteekend.

In deeze Kist had ik Neurenborger goed, als verscheiden Boek-spiegels, Koraalen van veel'erlei zoort, groote en koleur. Verrekijkers* verscheiden zoort. Vergroot-glaazen. Kooperen Compasjes of Sonnewijzers, waar in een Brand-glas en Spiegeltje is. Paternosters. Ringetjes van geverfd Hoorn, van gesleepen Glas, van gesleepen Koraalen, van Paardehair tot Aaken gemaakt, met Letters en Sinspreuken, van alle koleur. Koraline gesleepene Hals-keetenen. Valze Paarlen. Geschilderde en verniste Snuiftabak-doosjes. Brillen van verscheiden zoort. Poppen die door een draat of snaar konden bewoogen worden. &c.

*272

Den *Garbon* bezag dit alles, en had aan alles zin. O de *Posos* zei-

jeeder: ieder.
vaardig: gereed.
reizen: malen.
Boek-spiegel(s): stel scharnierende spiegels waarmee men een voorwerp talrijke malen weerspiegeld ziet, cf. WNT XIV, 2756, met verwijzing naar een *Lijst van natuurkundige instrumenten* achterin P. van Musschenbroek's *Beginsels der Natuurkunde,* 2e dr., Leiden 1739.
Koraline: van koraal gemaakt.
aan alles zin: in alles zin.

de hy, gy zijt gelukkig dat gy zulke koopmanschap hebt; ik ben en blijve u vriend, ik vrage u niet wat u dat kost; maar ik wil al dit goed voor den Koning koopen, en daar meede hem en u dienst doen buiten mijn schaade. Hier hebben wy noit zulke zaaken gezien. Ik zal u goed doen zoo veele ik kan, laat deeze Kist aan niemand zien, den Koning kan en wil u wel betaalen.

Hier op schreef hy zelf een Brief, die geevende aan een Ordinantie-Ruiter, met last om binnen vier daagen weeder hier te zijn, want alle drie uuren stonden Paarden tot relais, dit ging altijd op een galop voort.

Des morgens kwam den Kapitein, Koopman en verscheiden Passagiers*, al met den dag aan Land, om alles wel te bezien; het geene haare gadinge was wierd op prijs gesteld, en op het Theater gebragt.

*273

Ten zeeven uuren wierd weeder op verscheiden kooperen Hoorns geblaazen, terstond verscheenen op het Theater welke haar Koopmanschap daar op gebragt hadden.

Den *Garbon* ging aan de middelste Taafel zitten, hebbende een Secretaris aan sijn regterhand zitten, die alles opschreef.

Aan sijn linkerhand zat een Man, die voor hem op de Taafel had Schaal, gewigt, en unster, een elle, een voet-maat, en een koorenmaat; voor de taafel was als een galg, daar was een zeer groote Schaal met zijn eevenaar, of balançe vast, bekwaam om meer als duizend ponden op te weegen.

Hier wierd gekogt, verkogt, en geruild, als over al geschied, daar ik my weinig meede bemoeide. Daags daar aan kwam order van 't Hof, dat den *Garbon* zoo veele Wijn en Brandewijn zou koopen als konde, tot zoodaanigen prijs als goed dagte, en bekoomen kon. Hy las my de Brief alleen in het Spaans voor.

wel: goed.
tot relais: ter aflossing.
Koopman: Bedoelt Juan de Posos hier zichzelf (op p. 252 nog duidt de kapitein hem aan als ‘onzen Koopman’) of waren er meer kooplieden aan boord en zo ja, welke positie nam De Posos dan onder hen in?
op prijs gesteld: geprijsd.
Theater: stellage, toonbank.
unster: balans met ongelijke armen waarbij aan de korte arm de last hangt, terwijl aan de lange arm een gewicht verschoven wordt.
als (een galg): als het ware.

Zietge de *Posos* zeide hy, dat ik u nu vergelden kan, dat gy aan* my gedaan hebt, mijn Konink kan, en wil betaalen, zegt aan niemand van onzen handel. *274

Den *Garbon* deed een zeer groote Tente opslaan die tot een Pakhuis voor den Koning zoude dienen, om al wat voor sijn Majesteit gekogt wierd, daar in te bergen, deeze Tent wierd met Ruiter-wagt bezet, en bewaakt.

Met den daagelijkzen handel bemoeiden ik my tot nog toe niet; maar tijding en ordre van den Koning koomende, dat den *Garbon* al zou koopen dat hem behaagde voor den Koning, en goud, zilver of andere waaren van *Taloujaël* zou doen koomen zoo veele als oordeelde noodig te zijn, of van doen te hebben.

Zoo bragt ik op des *Garbons* last aan Land twintig kelders met Franse Brandewijn, elke kelder kosten ons tot *Cadix* een-en-twintig gulden Hollands, ik verkogt elken kelder alhier voor honderd gulden Hollands, dat goede winst was.

Een Oxhoofd Malgomse Wijn verkogt ik voor vier honderd en vijftig guldens Hollands. Ik zal voortaan altijd by Hollands geld reekenen.

Ik had twee gros Boek-spiegels in verguld leer, elk dosijn kosten my ses guldens, was te zaamen 144. gl., deese verkogt ik het stuk* teegen drie gl., dat bedroeg 864. gl. *275

Ik had duisend pond koralen van allerley zoort en koleur, met nog 3000. kettings valsche Paarlen; ik wil niet zeggen wat my die kosten, en waar voor ik die verkogt, laat het genoeg zijn dat ik zegge, dat ik daar aan alleen een rijkdom won. Met een woord, alle snuistery van zoodaanig goed als ik genoemd heb, gold zoo veele als ik eischte, zonder dingen.

Doen ik alles verkogt had wat ik missen wilde, moest ik ook wat weeder inkoopen.

Mijn Inkoop bestond in vijftig pond *Pak-kam,* twaalf stuk *Krapakkam,* duisend pond *Sisa,* vijftig stukken *Kra-sisa,* duisend stuk *Kra-monka* van veelerley zoort, verscheiden *Talok,* verscheiden *Fika* en *Joscham*.

Ik wierd met enkeld Goud betaald, en met het zelve betaalde ik mijn inkoop weederom.

gros: 12 dozijn = 144.
eischte: vroeg (er staat: *eschte*).

Ik had twaalf huisjes gedrilde Bier-glaasen, elk huisjen waaren ses in malkander; deese had den *Garbon* nog niet gezien, ik voer naa boord, bragt een huisje Glaasen, een kelder Brandewijn, een anker Malgomse Wijn, met een anker Sek aan Land, welke ik den *Garbon* vereerde, die dat weigerde aan te neemen, dog liet hem eindelijk* beweegen. Ook gaf ik hem voor den *El-ho,* om hem die te behandigen, een Glas, een Boutelje Wijn, en een Boek-spiegeltje, dat den *Garbon* aannam hem te zullen behandigen; hy het boek-spiegeltje met opmerking beziende, schoot my in dat den *Garbon* nog geen Spiegeltje had, zey Heer *Garbon* ik zal u ses van zoodaanige vereeren, ik heb nog wel twee kisten van zoodaanige koopmanschappen, dog meen die in de drie laatste daagen van onsen handel eerst te openen. *276

Den *Garbon* bestierf op dit mijn zeggen, hy wierd bleek en altereerde; ik vloog naa hem toe, deed hem een glas Wijn geeven, als wanneer hy wat bekwam. Hy my wat streng aangezien hebbende, borst ten laatsten uit, hoe de *Posos,* ik meenden dat gy een eerlijk Man waard, op wiens woorden men vast kon gaan. Ik heb u zoo veele papieren overhandigd, morgen komt nog een doos vol voor u hier, en nog meer zult gy hebben voor dat gy vertrekt, zulke die noit buiten ons Land zijn geweest, ik heb u alle vriendschap betoond die in mijn magt is, bedriegd gy my? wat reeden heb ik u daar toe gegeeven? heb ik u niet belast zoodaanige Koopmanschappen alleen aan den Koning te zullen verkoopen, en aan niemand anders?* heb ik aan u den vollen eisch niet betaald? Weederstreefd gy des Konings gebod? *277

Weet gy wel, dat ik u terstond na *Kesmes* kan zenden, daar gy veel te verantwoorden zoud hebben? Man wat hebt gy gedaan!

Ik verschrikten over deese taal, en wierd meerder ontsteld als den *Garbon* geweest was, ik moest op een bank gaan zitten, om dat niet meer kon staan.

Den *Garbon* bekwam, stond op, en deed my weederom een glas Wijn geeven. Deese ontsteltenis over zijnde, raakten ik aan 't bedaaren, als wanneer wy met grooten ernst begonden te spreeken.

huisjes: kokertjes.
gedrilde: gegraveerde.
altereerde: verschoot van kleur.
als wanneer: waarop.

Ik zeide verschrikt te zijn dat men my daar wilde houden. Den *Garbon* zeide, dat is de meening niet; maar gy en u Volk moeten het gebod des Konings zoo wel gehoorzaamen als wy. Gaat na boord, haald de lijst van geheel u Cargazoen, ik zal zien wat de Koning hebben wil, de rest verkoopt aan andere; ik heb immers tot u gezegt, den Koning kan, en wil u beeter betaalen als andere. Ik ben u Vriend, en wat wild gy meer?

Ik voer naa Boord, zag mijn dingen naa, en bevond, dat nog twee Kisten met Neurenberger goed, eeven gelijk als die ik verkogt had,* in 't Schip had. En nog een Kist met Venetiaans Glas, daar in drie Spiegels van vier voet met glaazen Lijsten, *278 drie dito van derde-halfvoet, vier ovaale van anderhalf voet, voorts veele Kristallijne glaazen van veel'erleye zoorte, met nog een gros gesleepen beste Boek-spiegels.

Hier uit nam ik een ovaale Spiegel, zes Boek-spiegels, met een' Kristallijne Coraal, dat ik den *Garbon* aan Land zond, tot een vereering, ik bleef aan Boord, alzoo my niet wel voelde, my lusten niet te eeten, ik lei my te Kooy, en was zeer verdrietig.

Teegen den avond kwam den *Garbon* zelf aan Boord, en by my koomende, vraagde naa mijn gezondheid.

Ik zei dat gelaaten was, om dat my niet wel bevoelde. Daar op hy zeide staat op zoo gy kond, gaat met my aan Land, daar hebt gy het gemakkelijker, gy moet u zoo ligt niet ontstellen, ik ben, en blijf u Vriend, ik doe alles tot u voordeel en pleizier, zoo veel ik kan. Ik kom ook om u te bedanken voor het Present aan my gezonden, dat my zeer aangenaam is.

Nog zeg ik u, dat hier geen Glas in 't land is, als de konstige Verrekijker op *Nemnan,* en nog weinig aan 't Hof van den Koning, nu en dan uit een gestrand Schip geborgen; laat ik u glaasen zien, ik zal* u daar voor geeven dat gy eischt, zend u kist met glaasen en de twee andere kisten aan Land, en wilt zelf meede koomen, ik *279 raade u ten besten.

Ik zond eerst de twee Neurenberger kisten aan land, voor elk zoo veele ontfangende als voor de eerste genooten had.

meening: bedoeling.
Cargazoen: lading van een schip.
gelaaten: adergelaten.
u glaasen: uw glazen (vergrootglazen, verrekijkers).

Wy gingen slaapen, des morgens was ik vry wel, en kwam een doos met papieren voor my van *Taloujaël,* welke den *Garbon* zonder die te openen my overhandigde; in sijn Brief was een register der zelve. In het overgeeven zeide den *Garbon* tot my, daar de *Posos,* ontfangd deese doos met Brieven, nog eene hebt gy met de Kaarte te verwagten.

Dan hebt gy een complete Beschryving van ons Koningryk, zoo van dit als de aangeleegene Eilanden, daar in verhandeld word Beschryving van eenige Steeden, Dorpen, van de Menschen, en haar Zeden, van Bergen, Bosschen, Dieren, en Vrugten, van Rivieren, Baijen, Havens, Poelen, Metalen, Vissen, Vaartuigen: gy zult hebben een Beschryving van de Vogelen, en bloedeloose Beestjes, en wat ik meer denken kan, niemand heeft dat oit gehad.

Ik nam de doos dankbaar aan, bragt die voort zelf aan Boord,* alzoo mijn Spiegel- of glas kiste haalde. Deeze uit gevleid hebbende, deed ik de Kast van een derdehalfvoets Spiegel af; den *Garbon* die ziende, wierd zeer verheugd, zeggende, als met verwonderinge, dat zijn Koninglijke zaaken. *280

Zoo veele ik eischte wierd my aanstonds betaald, ik won daar op alleen zoo veel Geld, dat het zig zelf schaamden. Wy hier zulke goede Koopmanschap doende, en onze meeste goederen verkogt zijnde, wierd in de Scheeps-raad beslooten, van niet naa de *Philippijnen* te zeilen, maar den Handel hier gedaan zijnde, van hier weer regt naa *Panama* te zeilen.

Van welke resolutie wy den *Garbon* kennisse gaven, welke daar op onse leg-daagen nog drie weeken verlangde, dog op approbatie des Konings. Wy leefden hier als Heeren; ondertusschen begon onsen Kapitein als een goede Zeeman en Vader van onse Scheeps-huishouding, zorg te draagen om Victualie en Ververssing tot onse te huisreis nodig, op te doen, dat hy met veel verstand en yver uitvoerde.

bloedeloose Beestjes: Sedert de griekse oudheid duidde men hiermee feitelijk alle ongewervelde dieren aan; bij Swammerdam en zijn tijdgenoten had de term speciaal betrekking op de insecten in ruime zin. Zie A. Schierbeek, *Jan Swammerdam leven en werken (1637-1680),* Lochem (1947), p. 171.
alzoo: is hier gezien de zinsbouw als voegwoord met de betekenis 'toen' te beschouwen.
verlangde: verlengde.

Naa eenige daagen kwam de lang gewenschte Kaarte van het Koningryk *Krinke Kesmes,* neevens sijne aanbehoorende Eilanden; en* al wat den *Garbon* beloofd had; hy my deese laatste doos overgeevende, zei, de *Posos,* daar hebt gy nu al wat ik u beloofd heb; behalven dit, wil ik u op u vertrek nog een gedagtenis doen hebben, daar by gy my gedenken zult. *281

Ik kogt nog honderd stuk *Kra-pakkam,* om in *America* te verhandelen, en daar in de reegentijd te gebruiken.

Wy hadden hier nu in de vijfde weeke geleegen, hadden goede handel gehad, en handelden nog daagelijks, dog zoo sterk niet als eerst.

Wy waaren nu tot de reis van alles klaar, dog wierd verstaan met believen van den *Garbon* hier nog twaalf daagen te leggen, ons Schip schoon te maaken, en ons van het ontbreekende verder te voorzien.

Op zeekeren dag wanneer ik des nagts aan Boord geslaapen had, kwam den *Garbon* aan boord met een kistje, by my komende, zeide mijn Vriend, ik heb u een kleine vergelding meede gebragt, neemt dat in dank, zoo als ik uwe geschenken ook gedaan heb. Hy had het in de Konstaapels-kaamer doen brengen, en met my derwaarts gaande, sloot het op, hy had daar in gedaan, drie stukken *Krapakkam,* drie stukken *Kra-monka,* drie stukken *Kra-sisa,* alle van de fijnste en beste zoort, zoo als aan het Hof gebruikt wierd; tien pond *Akalou,** met een keetel van *Nouwa,* een Trekpot, tien Schoteltjes, tien kopjes van *Joscham,* vijf Rokken daar aan elk een Muts vast is, zoo als in reegentijden gedraagen worden van *Krapakkam:* Met nog een kistje met vreemdigheeden; als Schelp-gewas, Koppen van Vogels, Vissen, Klaauwen, &c. Ook kleine gedroogde Diertjes, Vogeltjes, Wurmtjes, &c. *282

Ik wilde dit alles niet aanneemen, daar op hy verklaarde, zoo ik dat niet aannam, hy my de vriendschap opzeide. Waar op ik het aannam. Met voelden hy in sijn zak: ey ziet! zeide hy, ik heb het Register van uwe Papieren van dat Land vergeeten, laat het aanstonds haalen eer wy 't vergeeten; het is maar een ruw begrijp van de Beschryvingen die ik u overhandigd heb.

sloot het op: opende het.
ruw begrijp: beknopte inhoud.

Terwijl wy aten was 't val Roeijers, met een briefje van den *Garbon* naa sijn Tent, en haald het geene hier op staat. Dat terstond geschiede; ondertusschen dronken wy ons braaf rijk, te weeten, den *Garbon,* Ritmeester, Ik, en een Stuurman: maar onsen Kapitein was altijd zober. Wy dus zittende, en spreekende zoo van *Europa* als van het Koningrijk van *Krinke Kesmes:* wierd beslooten, dat wy den derden dag naa deesen zouden vertrekken. Nu kwam de Sloep weer aan* Boord, met het Register in 't kort, in de Spaanse Taale, welke dus in 't Hollands luide. *283

De Beschryving van het Koningryk *Krinke Kesmes,* welke ik aan u overgeleeverd heb, behelst voornamentlijk,

Een Beschryvinge van het Hoofd-Eyland **Poele Krinke Kesmes,** *Neevens andere* **Eylanden** *daar onder behoorende.*

Van de Inwoonders, haare Gods-dienst, Wetten, en doeninge.

Van eenige Steeden en Dorpen, waar in van de Beelden gehandeld word, met veele Spreuken.

Den aard of gestalte des Lands, als Bergen, Valeyen, Bosschen, Rivieren, Poelen, Havens &c. Haare Vaartuigen.

Van de Land-dieren.

Van de Vogelen.

Van de Vissen.

Van Monsters op 't Land, in Rivieren, Poelen, en in de Zee.*

Van Bloedelose Beestjes. *284

Van Boomen en Boom-vrugten.

Van Aard-vrugten, Kooren en Groente.

Het gebruik der zelve.

Zee-schelpen, Hoorns, en Zee-gewassen.

val Roeijers: Volgens WNT XIII, 696, is *Roeiers val!* het commando aan de roeiers om zich in de sloep te begeven. Nota bene: *val ... staat* is direkte rede.
doeninge: bezigheid.

Van Metalen.

Hier onder zijn eenige teekenen, van Waaterleidingen, Beelden, en Dieren, &c.

Hy dit register aan my overgeevende, zei, hou daar de *Posos* het Register van de Schriften welke ik u beloofd, en gegeeven heb. Gebruikt die tot u pleizier en tijdverdrijf op Zee. Schikt die naa u eigen welgevallen.

Ik zal u nog een jongen Vogel geeven, die gy kond leeren klappen, morgen krijg ik die.

Ik antwoorde, Heer *Garbon* ik danke u voor alle eere, en Vriendschap*, welke ik van u genooten heb. Ik zal u ook nog iets vereeren, gaat met my zoo 't u beliefd, naa mijn Boeke-kist in de Konstaapelskaamer, dat hy deede; hier uit haalden ik een *Ovidius* in 't Spaans met 150. Figuuren. De Scheep-vaart van *Columbus* in twee banden, en nog den Spaansen *Don Quichot;* hy omhelsde my van blijdschap, en bedankte my met al zijn herte.

*285

Op de Strand was nu niet meer te doen, als des *Garbons* Tent, met twee Waagens, een Kar, twee Ruiters, die neevens het ander Volk in een groote Tent Huishielden.

Den Vogel kreeg ik, welke ik onder de Dieren deezes Lands beschrijven zal. Nu viel niets van belang voor, want wy waaren van alles wel voorzien, en visten alle daagen, hadden zeer goed waater, ons

teekenen: afbeeldingen, cf. WNT XVI, 1145.

Ovidius in 't Spaans met 150. Figuuren: De vage aanduiding staat niet toe met zekerheid te zeggen welk werk in welke editie bedoeld is.

De Scheep-vaart van Columbus: Bedoeld zijn Columbus' reisjournalen-verslagbrieven, waarover bibliografische gegevens te vinden zijn o.a. in *The four voyages of Christopher Columbus,* edited and translated by J.M. Cohen, Penguin Books, Harmondsworth 1969. De enige nederlandse tekst die aanmerking zou kunnen komen is een vertaling naar Antonio de Herrera: *Vierde en laatste Scheeps-Togt door Christoffel Kolumbus ter Ontdekking van nog andere Landen gedaan,* in: *Twee Opmerkelijke Scheeps-Togten afgevaardigd naar de West-Indien in 't Jaar 1502,* Leiden 1706, p. 9-81; cf. Giovanni Terlingen, *La sorte di Christoforo Colombo in Olanda,* in: *Studi Colombiani,* III (Genova 1951), p. 193-203.

den Spaanschen Don Quichot: Miguel de Cervantes, *El ingenioso Hidalgo Don Quixote de la Mancha,* Madrid 1605; talloze herdrukken en vertalingen. Oudste nederlandse vertaling door Lambert van den Bos: *Den verstandigen vroomen Ridder Don Quichot de la Mancha,* Dordrecht, Iacobus Savry, 1657, 2 dln.; herdr. 1669, 1670, 1696, 1699, 1707, 1732.

ontbrak niet, wy waaren daageliks heel vroolijk; de laatste zoode Donderdaags morgens gevangen hebbende, was het net des agtermiddaags al droog, en ingepakt, wy waaren deezen dag zeer vrolijk, en dronken onze goede reize.

Ten vijf uuren nam den *Garbon* afscheid, ons van alles bedankende, en toonde ons een order des Konings van daar nooit weeder te* moogen komen, alzoo sijn Land niet begeerde bekend te hebben. Of indien wy weeder kwamen zouden wy met Schip en goed prijs verklaard worden. Waar op naa Land voer, wy groeten hem met drie kanonschoten.

*286

Den aankomenden morgen was het met den dag over al, Anker op, Zeilen by; wy riepen den *Garbon* vaar wel toe, groeten hem nog met seeven schooten: hy bedankten ons met wenken. Wy staaken in Zee, en kwamen gelukkig weeder tot *Panama*. Onderweegen hadden geen zonderlinge ontmoeting, als dat wy altemet een Eiland om te ververssen, aan deeden. Van *Panama* trok ik over land naa *Porto Bello,* en van daar naa *Sivilien;* van waar ik dit aan mijn Vriend als wat raars toezende; en verwagt met den eersten ook van my een goede Overzetting van mijne andere Papieren, die UE. getrouwelijk zal ter hand stellen. Vaart wel &c.

E i n d e

over al: alle hens aan dek.
zonderlinge: bijzondere.
altemet: af en toe.
raars: merkwaardigs.

Bijlage I
De oorspronkelijke voorrede van Hendrik Smeeks

In Smeeks' *Handex.* volgt op de gedrukte voorrede volgende geschreven tekst:

'Onder deese Voor reeden is mijn naam gedrukt, dog ik heb die niet gemaakt, nog nooid ongedrukt gesien.

Mijne Voor-reden an den Leeser die ik an ten HOORN heb toe gesonden, om voor dit boekjen te doen drukken, met toe latinge, de stijl te mogen veranderen, is de volgende.

An den Leeser

Leeser, dit boekjen kund gi niet kwalijk ontfangen, om dat het mi niet scheeld hoe het ontfangen word. Misschien is de spelling niet na de nieuste mode, de stijl niet vloeijende en de schikking al te verwerd in u zin.

Gi kond zonder mi kwaad te maken een netter spelling, beschaafder stijl, met een beter order voort brengen. Dit is Zee mans werk.

Ook is het mi onverschillig, of gi dese reise geloofd, of niet.

Ik zelf heb de eerste reise van de Posos bi gewoond, het vordere is voor sine rekeninge.

Hi heeft mi noid bedrogen, waarom zoude hi mi voor liegen?

wouter schouten van Haarlem zegt in zijn reise na Oost-indiën: dat doen hi op Batavia was, het schip de wakende boeij, van daar na het Zuid land wierd gesonden, om de schipbreukelingen van den Gouden draak aldaar gebleven, af te halen, en tot Batavia te brengen, dog vonden niemand te zien pag:[1]

Dese bewijsbare waarheid brengd niet weinig toe, om het andere te geloven en de zeltzame Historie van den El-ho kragtig getuigd.

De Stellingen over het inwendig ontdekken van 't Zuidland, heb ik zelf in eigen handen van den Hr: en Mr: Br: N: Witsen overhandigt als pag: 21 zegge.

Op den raad van een vrind van mi, scheurden ik die demonstratien an

1) Oningevuld; zie *Aanmerklijcke Voyagie, gedaan door Wouter Schouten, naar Oost-Indiën* (etc.), Amsterdam 1676 (Tiele nr. 990), hfdst. IV.

stukken, daar van alleen behoudende, de beschrivinge van de scheeps scheurbuik, ziet pag: 22.

De Stellingen rakende de Texel-stroom pag: 48 was ik zelf mede tot Amsterdam om die goed of geen geld te demonstreren voor de EEd. h: agtb: Brs: dier Stede.

Eene liet mi door zijn knegt seggen, dat hi mi niet helpen konde. Den Here Praesident deed mi weten, dat ik mi an de Heren van 't Noorder quartier moste addresseren. Dat mi niet anstond, om dat gesien had in de resolutien van haar H: M: genomen in den jare 1688. fol. 112 dat jeronimus Mits, die den Neder rijn en ijssel wilde verdiepen vier maanden in den Haag wierd opgehouden of wagten most.[2)]

En 't gehele Texel mi zo vele niet waard zijnde, scheide ik daar uit, en wil mi daar mede niet moeijen. Ik heb dese Stellingen hier bi gesteld, om de liefhebbers werk te geven, en tot hoog nodigen dienst van den Lande, dezelve uit te vinden, en werkstellig te maken, zo zi konnen.

Indien gi Leeser plaisier schept in reisen te lesen, dat gi dan u zelf met dit boekjen ten uitersten moogd vermaken, wenst van harten

Hendrik Smeeks

Cheirurgijn tot Zwol.

Ten Hoorn schrijfd mi, dat dese Voor-reden, van een kind, en niet van jemand, die zig voor een wijs man uit geeft, scheen geschreven te zijn. NB Ik heb mi noid voor een wijs man uit gegeven.

pag: 35 heeft hy van de ververssinge binnen scheepsboord uitgelaten om dat ik die niet an hem wilde openbaren.'

2) De zaak van Jeronimo Mits komt in de Staten-Generaal voor het eerst aan de orde op 14 aug. 1687. In januari 1688 mag hij een demonstratie geven van zijn uitvinding. Tot in 1689 komt de kwestie van tijd tot tijd aan de orde, cf. St.-Gen. Res. 1687[2], 1688[1] en[2], 1689[1] (volgens br. d.d. 3-12-1974 van de chartermeester 1e afd. ARA).

Bijlage II
Het gedicht van Hendrik Smeeks voor zijn zoon Barend

Ouden Adel hoord men noemen
Maar op Deugd kan elk een roemen.
U, die 't an geboorte faald,
dat gi 't weer met Deugd op haald.
Schoon gi borger zijt geboren,
daar om geeft geen moed verloren.
Denkt, door Deugd en Wetenschap
Klimd men op de hoogste trap.
Vliegd mijn Barent! Word gedreven
door lust, en ijver leid u leven.
Dapperheid, Verstand, of Geld,
Heeft de eersten Adel angesteld.
Weerd u, in u jonge jaren,
Wild geen moeit nog arbeid sparen.
Opregt, Deugdig, Vroom, en Mild,
dat is een regt Adels schild.
Het Cimier[1)] van dit u wapen,
dat heb ik voor u geschapen.
Volgd mijn lessen lieve kind;
dan word gi van elk bemind.

Wild voor eerst, en al, God vresen.
Deugdig, Vroom dat moet gi wesen.
Bidt, en hoord zeer snedig[2)] toe.
Noid word van studeren moe.
Swijgd, maar past op[3)] wel te leren.
Trou, en dienstbaar zijt u Heren.[4)]
Vlugtig, noid niet leui te zijn.
Vlied van Hoeren, en van wijn.
Wagt u voor het schendig liegen.
Noid moet gi geen mens bedriegen.[5)]

1) *Cimier:* helmsieraad; Smeeks verwijst naar bijgevoegd handgekleurd wapen, door hem zelf getekend.
2) *snedig:* scherp.
3) *past op:* zorg ervoor.
4) *u Heren:* aan uw Heren.
5) Versta: nooit moet gij iemand bedriegen.

Met u staat zijt wel te vreen.
Spild geen tijd aan spotters reen.
Dobbeld noid: schuw alle spelen,
ook disputen en krakelen.
Maakt u staat[6] tot alle tijd.
Doet noid dat u, of and're spijt.
Spaard u geld. Wild suinig teren.
Houd u wel, en net in kleren.
Reinigd altijd hand, en mond.
Vlied dat u maakt ongesond.
Duldig wild u smaad verdragen.
Noid legt ijmand valsse lagen.
Spreekt voor 't hoofd[7] zo als 't behoord,
agter rug maakt elk verstoord.
Met u meerder wild verkeren;
Geeft haar rang, en wild hun eren.
Spaarsaam, en beleefd wild zijn.
Morgen-drank[8] dat is fenijn.
Geeft an elk een goed genoegen.
Gi moet na den tijd u voegen.
Neemt agt, op al dat gi doed.
Zijt dog minnelijk, en goed.
Vlied het rasen, schreeuwen, tiren.
Wild u na de wetten stiren.
Zijt vrindelijk, modest, en stil.
Gaat noid bi nagten op den dril[9].
Wild noid vloeken, nog profaan
Spreken, van Gods heil'ge blaan.
Hebt gi goeden raad van noden
Vraagd mijn boek, of and're doden[a].

6) *Maakt u staat:* verwerf (of handhaaf) uw positie.
7) *voor 't hoofd:* in iemands gezicht, 'recht voor de raap', openlijk.
8) *Morgen-drank:* 's-morgens reeds gedronken jenever of andere sterke drank.
9) *op den dril:* op stap, aan de zwier.
a) andere boeken (noot van Smeeks); cf. C. Huygens, *Nieuwe Zee-Straet,* vs. 237: ‘O dooden die noch zijt, o Boecken die ick eere’.

Spreekt altijd deftig, kort, met klem,
een gladde tong, en held're stem.
Wild noid wedden. Ook noid kiven.
Nog geen sottigheid bedriven.
Gi, gaat sitten in een hoek
leesd, en leerd u Vaders boek[b)]
dat ik heb voor u geschreven,
in het laatste van mijn leven.
Wat ik las, of heb gedaan,
Staat in mijn geschreven blaan.
Ziet, leesd, leerd, en wild onthouden
laat u ijver noid verkouden.[10)]
Houd in alles middelmaat.
Beschermd u zelf, en u staat[11)].
Wild u jeugd, en kragt bewaren.
Zijt sterk, en leefd vele jaren,
ja, een Eeuwe op een reeks:
Wenst

u Vader

Henrik Smeeks.

b) dat ik van de cheirurgia geschreven heb (noot van Smeeks; bedoeld zijn waarschijnlijk zijn medisch-anatomische aantekeningen in het *Handex.;* ander werk is van hem niet bekend).
10) *verkouden:* verkillen.
11) *u staat:* uw positie.

Bijlage III
Aanhef van hoofdstuk VII in het Handexemplaar

In *Handex.* staat bij p. 202 een vermoedelijk later geschreven passage die als begin van het zevende hoofdstuk moet dienen:

'Ten negen uiren kwam den Garbon mi weder besoeken, die ik verwelkomende. Hi wat gerust hebbende, vraagden ik hem waar hi geweest, en wat hi verrigt had?

Hi antwoorden, ik ben geweest omtrent agtien uiren gaans van hier, alwaar voor enige honderd jaren een seer vrugtbaar schoon landschap plag te wesen, vol steden, dorpen, brave landdouwen, wild rike bossen &c: ja zodanig dat den souverein van den lande, aldaar zijn voornaamste, plaisierigste, en beste jagt had.

Dit schone landschap is door storm zodanig overstroomd dat nu een binnenlandse zee is geworden, omtrent dertien uiren gaans breed, en negentien lang, hebbende dan de grote zee nog enige eilanden behouden.

Dese binnenlandse zee, is met een grouweliken storm zo vol gelopen, en ontsteld geworden dat een anmerkeliken dijk heeft gebroken, door welken dijk breuk zulk een vloed, en menigte water is in gelopen, dat daar door een uitnemende schade is veroorsaakt. De ingelanden versogten alle liefhebbers, om de swakheid van zulk een hoog nodigen en an gelegen dijk te hulpe te komen. Enige schreven hare gedagten daar over, dat van andere wierd tegen geschreven en voor kinder werk geoordeeld wierd. Ik heb nooid van die willen lesen of zien.

Mi wierde nu van de Regering belast, daarwaarts te reisen, dat te besien, en mine denkingen daar over, an haar bekend te maken, dat ik met dit briefjen doen zal. Hi mi het briefje overlangende, konde ik dat lesen nog verstaan. Hi lagte, en mi ansiende zeide de Posos ik zal het u in 't Spaans voorlesen, schrijfd het op. Ik kreeg papier, pen, en inkt, hi las mi het volgende voor.

Een gemenen dijk moet volgende hoedanigheden hebben

Hi zi, wel angeleid, hoog, breed, en vast genoeg.

zoo hi niet	wel angelegt is	dat men hem	verbetere
zoo hi niet	hoog genoeg is	dat men hem	verhoge
zoo hi niet	breed genoeg is	dat men hem	verbrede
zoo hi niet		vast genoeg is, door kwaad maaksel, of materialen, of door gravinge van dieren, dat men hem vaster make.	

En een Zeedijk, heeft dit nog bisonder, dat men die moet beschermen, voor de kabbeling, of storting der baren. Dit alles te doen met de minste kosten.

Dit is op het kortste en eenvoudigste opgestelt, wat van een dijk an te merken is. Hier over te schriven was onnut, maken was de boodschap: daar heb ik nu last toe geven, en moet daar van an de Hoge Overheid berigt doen.

Over drie maanden gaan ik ook order stellen, om in een grote revier, een hoofd te doen maken, dat niet kan beschadigd worden, nog door stroom, nog door afdrivend goed, en zo het in Europa was, zou een ijsgang het niet konnen breken.

Dit gedaan zijnde, moet ik weer na de inlandse zee daar nu van daan gekomen ben, alwaar an de west zide, met zeer grote kosten een dijk met palen &c: moet behouden worden, welke palen veel tijds door het water worden omgeworpen, en uitgespoeld. Dese palen, meen ik nu zodanig te konnen doen versekeren, dat noid door storm, of baren, konnen uitgespoeld, en nog om ver geworpen worden: maar zo lange moeten en konnen staan, tot zi door lugt en water verteerd worden.

Hi gaf mi een briefje, waar in het te doene gedemonstreert was: waar uit ik na mijn verstand oordeelde, dat het zekerlijk zodanig als hi dat beschreef, doenlijk zoude zijn.

Hier na hem vertellende'